

ปรัชญาการสื่อสารในธรรมสารของพุทธทาสภิกขุ

นางสาวปณณช ชูติมา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาวาทวิทยา ภาควิชาวาทวิทยาและสื่อสารการแสดง

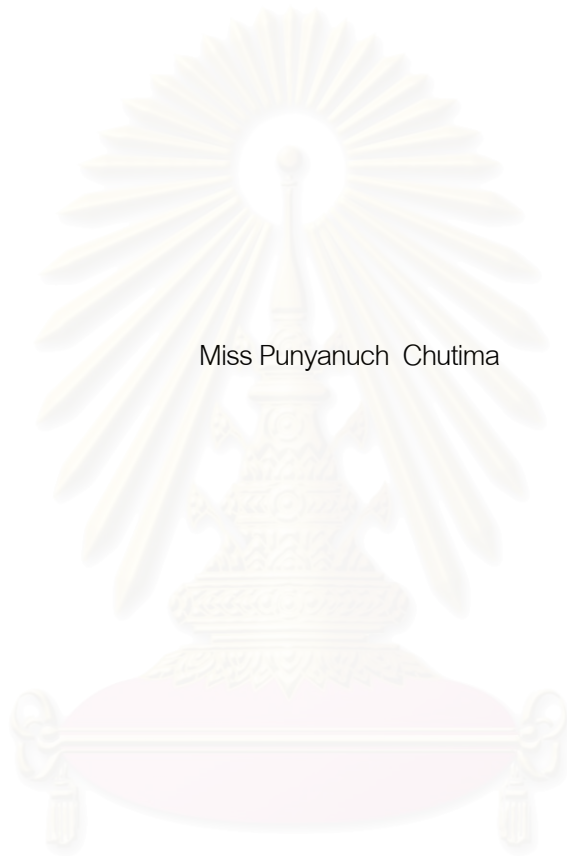
คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2543

ISBN 974-13-1344-6

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

BUDDHADASA BHIKKHU'S PHILOSOPHY OF COMMUNICATION

Miss Punyanuch Chutima

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the degree of Master of Arts in Speech Communication
Department of Speech Communication and Performing Arts
Faculty of Communication Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2000

ISBN 974-13-1344-6

หัวข้อวิทยานิพนธ์

ปรัชญาการสื่อสารในธรรมสารของพุทธทาสภิกขุ

โดย

นางสาวปณณช ชูติมา

สาขาวิชา

วาทวิทยา

อาจารย์ที่ปรึกษา

รองศาสตราจารย์ถิรนนท์ อนวัชศิริวงศ์

คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต

.....คณบดีคณะนิเทศศาสตร์

(รองศาสตราจารย์ จุมพล รอดคำดี)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.อรรพรณ ปิณฑน์โอวาท)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา

(รองศาสตราจารย์ ถิรนนท์ อนวัชศิริวงศ์)

.....กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์.ดร.สมภาร พรมทา)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บุญยง ชูติมา : ปรัชญาการสื่อสารในธรรมสารของพุทธทาสภิกขุ. (BUDDHADASA BHIKKHU'S PHILOSOPHY OF COMMUNICATION) อ.ที่ปรึกษา : รศ.ถิรพันธ์ อนุวัชศิริวงศ์, ;179 หน้า ISBN 974-13-1344-6.

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยเอกสารหลักที่ศึกษาคือปาฐกถาและธรรมบรรยายของพุทธทาสภิกขุที่ตีพิมพ์เผยแพร่สู่สาธารณะ วัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาความคิดของพุทธทาสภิกขุและศึกษาแนวคิดหรือทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ ผลการวิจัยสรุปได้ว่า พุทธทาสภิกขุเห็นว่าความจริงมีสองระดับคือ (1) ปรมัตถสัจจะ(ความจริงแท้) คือธรรมะซึ่งเป็นความจริงสากล มีลักษณะเป็นความว่างเปล่าจากความเป็นตัวตน (2) สมมุติสัจจะ(ความจริงเชิงสมมุติ) เป็นความจริงที่ใช้สื่อสารในชีวิตประจำวัน การสื่อสารคือระบบสัมพันธ์ภาพของมนุษย์ แบ่งระดับของการสื่อสารได้เป็น (1) การสื่อสารในระดับของมนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับตนเอง เน้นบทบาทในการเป็นผู้รับสาร มีเป้าหมายส่วนบุคคลเพื่อสร้างความสมดุลให้แก่ระบบปฏิสัมพันธ์ภายในตัวมนุษย์แต่ละคน โดยที่“ภาษาธรรม”อาจชี้ไปยังความหมายเชิงปรมัตถสัจจะได้ใกล้เคียงที่สุด การสื่อสารระดับนี้อยู่เหนือการประเมินค่าดีหรือชั่ว งานหรืออับลักษณ์ (2) การสื่อสารในระดับของมนุษย์กับเพื่อนมนุษย์ และมนุษย์กับสังคม ใช้“ภาษาคน”สื่อความหมายในเชิงสมมุติสัจจะ เพื่อบรรลุเป้าหมายทางศีลธรรมคือเพื่อสันติภาพในโลก ถือว่าความดีคือการสื่อสารเพื่อขจัดความเห็นแก่ตัว และความงามเป็นหนทางสู่ความดีโดยโน้มมนำจิตใจมนุษย์ให้มีความยึดมั่นในตัวตน มนุษย์เป็นทั้งผู้รับสารและผู้ส่งสารในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม เน้นบทบาทการเป็นผู้ส่งสารที่ดี เช่นการใช้วจนสาร(วจีกรรม)ที่เป็นประโยชน์และไม่ประทุษร้ายต่อ สัจจะ สุนทรียภาพ และภวธรรมภาพ การสื่อสารสู่สาธารณชนของพุทธทาสภิกขุก็จัดเป็นการสื่อสารในระดับนี้ โดยการส่งธรรมสารผ่านสื่อต่างๆอย่างหลากหลาย ทั้งสื่อบุคคล สื่อธรรมชาติ สื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และสื่อระคน

พุทธทาสภิกขุมีทฤษฎีความรู้ในแนวทางปัจเจกนิยมแบบเฉพาะตน เพราะนอกจากจะยอมรับข้อมูลเชิงประจักษ์จากประสาทสัมผัสทั้งห้าแล้ว ช่องทางการรับรู้ในพุทธศาสนายังมีอายตนะทาง“ใจ”ไว้รับรู้ข้อมูลที่เป็นความคิดและอารมณ์ ท่านถือว่าการรับรู้ข้อมูลจากช่องทางใจนี้เป็นข้อมูลเชิงประจักษ์และมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสัมพันธ์ภาพของมนุษย์กับตนเองและโลกภายนอก คุณค่าของความรู้สำหรับท่านเป็นทั้งประโยชน์นิยมและปฏิบัตินิยม โดยถือว่าความรู้ต้องนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ทุกฝ่ายได้และเป็นหนทางสู่การปฏิบัติ ความเป็นมนุษย์นิยมของท่านเห็นได้ชัดจากความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ที่จะบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต ซึ่งการสื่อสารควรจะไปสู่เป้าหมายสูงสุดนั้น คือความจริงแท้, ธรรมะ, นิพพาน หรือความสงบ อันเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับปรัชญาแบบวิมุตินิยม

ภาควิชา.....วาทวิทยาและสื่อสารการแสดง.....ลายมือชื่อ.....
สาขาวิชา.....วาทวิทยา.....ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา.....2543.....ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

4285093728 : MAJOR SPEECH COMMUNICATION

KEYWORD: COMMUNICATION / PHILOSOPHY / TRUTH/ BUDDHADASA BHIKKHU / BUDDHISM
PUNYANUCH CHUTIMA : BUDDHADASA BHIKKHU'S PHILOSOPHY OF
COMMUNICATION. THESIS ADVISOR : ASSOC. PROF. THIRANAN
ANAWAJ-SIRIWONGS. 179 pp. ISBN 974-13-1344-6.

This qualitative research used documentary data to content analysis Dhamma lecture of Buddhadasa Phikkhu that printed and widely published. Research objective is to analyze Buddhadasa Phikkhu's philosophy and studied his concepts and theory of communication. The result can be concluded that reality in Buddhadasa Phikkhu's opinion has 2 level (1) Truth (Ultimate Reality) is "Dhamma": the universal reality; the emptiness (2) Supposed Reality (Constructed Reality) is the reality we communicate in everyday life. Communication is the relativity system of human that can divide by 2 level of reality. (1) Communication of "human & nature" and "human & themselves". To use "Dhamma language" may point approximately to meaning of truth. In this level, human acts receiver role to reach personal goal: to maintain balance in interrelation system within each of them. There is not goodness and beauty in this level. (2) Communication of "human & human" and "human & social". In this level, human uses "Human language" to share meaning of supposed reality, for reach ethics goal: world peace. Goodness is to be communicating to dissolve selfish. Beauty is passage to goodness by persist human in it's charisma so that them forget egoism for moment. Human play both receiver and sender role in social, especially good sender role. For example, to use verbal message (verbal behavior) that give the benefits of people and not injury to truth, beauty and brotherhood. Buddhadasa Phikkhu's way of communicate to public is in this level. He use varieties of media such as human, nature, print, electronics and miscellaneous media.

Buddhadasa Phikkhu has theory of knowledge in his own way nearly to empiricism. He accepts not only data from five sensations channel but also thought and feeling from "mind" channel. He said that experience from mind channel is empirical data and so important to human's relation with themselves and the world outside. The value of his knowledge can be judged buy the way of utilitarianism and pragmatism. Knowledge must be fulfilling its duty to give the benefits for all people and to be the method to practice. He also belief in human ability to reach them highest spiritual level, so we can conclude that he is humanism. At last, communication should reveal the real world to human, make them realize the truth, Dhumma, nirvana and freedom within themselves.

Department..Speech Communication and Performing Arts_ Student's Signature

Field of studySpeech Communication..... Advisor's Signature

Academic Year2000..... Co-advisor's Signature.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงได้ ด้วยความใส่ใจและอดทนของอาจารย์ที่ปรึกษาของผู้วิจัย คือ รศ.ดิเรกนันทน์ อนวัชศิริวงศ์ ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำ ในทุกเรื่องทุกประการมาตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน งานวิจัยครั้งนี้จึงมิได้สร้างเพียงความรู้ในทางนิเทศศาสตร์และความชำนาญในกระบวนการเสาะแสวงหาความรู้เชิงวิชาการเท่านั้น หากยังให้ประสบการณ์อันมีค่าแก่ผู้วิจัย ให้ได้พัฒนาทักษะมากมายหลายประการ ให้ได้รู้ทั้งข้อบกพร่องและศักยภาพของตนเอง ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณอาจารย์เป็นอย่างสูงมา ณ ที่นี้

ขอบพระคุณ รศ.ดร.อรรชรณ ปิลาณโณวาท ที่เป็นกำลังใจและให้แนวทางในการทำงาน ให้ทั้งความเชื่อมั่นและความเข้าใจเสมอมา และขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.สมภาร พรหมทา ที่ให้คำแนะนำและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีตลอดการวิจัยครั้งนี้

ขอบพระคุณ อ.ดร.นงลักษณ์ ศรีอัมภฎาพร เจริญงาม อาจารย์ที่ปรึกษานิเทศปริญาโท ที่ได้ดูแลนิสิตทุกคนเป็นอย่างดี มาตั้งแต่วันแรกที่เข้าศึกษาในหลักสูตร และวางรากฐานความรู้รวมถึงวิธีการแสวงหาความรู้ ด้วยความพยายาม ความอดทน และความปรารถนาดี รวมถึงคณาจารย์ท่านอื่นๆ ในภาควิชาวาริชวิทยา และสื่อสารการเสาะ คณະนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งมีได้เอ่ยนามไว้ในที่นี้ ซึ่งทุกท่านต่างก็เป็นอาจารย์ที่ทรงไว้ซึ่งความหมายของคำว่า “ครู” ที่ลูกศิษย์ควรเคารพรัก และต่างก็ได้มีส่วนร่วมในการสร้างสติปัญญา ความรู้ ความอดทน และความสามารถทุกประการให้แก่ผู้วิจัยและศิษย์ทุกคน จึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ ที่นี้ด้วย

ขอบพระคุณ คุณปารณีย์นุช เจตน์ภักดี และคุณชชะฎาทิพย์ ชุติมา คุณแม่และพี่สาวของผู้วิจัย ที่ได้กรุณาให้ความสนับสนุนและให้ความอุปการะในด้านต่างๆ เสมอมา รวมถึงน้องๆทุกคนที่เข้าใจที่เป็นอย่างดีในทุกเวลา และ คุณพ่อผู้เป็นกำลังใจอยู่เบื้องหลังทุกสิ่งของลูก

ขอบคุณเพื่อนๆในภาควิชาวาริชวิทยา ทุกคน ที่ได้ร่วมกันฟันฝ่า อุปสรรคทุกสิ่งทุกอย่าง ร่วมเรียนรู้ ร่วมทุกข์ และร่วมสุข โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณอภิรดี ที่เข้าใจและเป็นกำลังใจให้เสมอ รวมทั้งคุณปริดา คุณสุกัญญา และคุณณัฐพล ซึ่งได้ร่วมทุกข์มากเป็นพิเศษ ในฐานะศิษย์อาจารย์ที่ปรึกษาเดียวกัน

ขอบคุณปณิธาน ในการเผยแผ่ธรรมะของท่านอาจารย์พุทธทาส และผู้ปฏิบัติธรรมในสวนโมกขพลารามทุกท่าน ที่ทำให้เสียงของ “ธรรมสาร” ต่างๆยังไม่จางหายไป จนกระทั่งถึงทุกวันนี้

สุดท้าย ผู้วิจัยขอขอบคุณ คุณวิษณุโรจน์ เตชะรัชพงษ์ ผู้เป็นแรงบันดาลใจในการตัดสินใจเลือกประเด็นศึกษาในครั้งนี้ ทั้งโดยคำแนะนำต่างๆและโดยการ “มีความสุขให้เห็น เยือกเย็นให้ได้สัมผัส” และแนะแนวทางให้เริ่มต้นศึกษาด้วยการปฏิบัติ ซึ่งมีได้เพียงเปลี่ยนคนๆหนึ่งจากบัณฑิต มาเป็นมหาบัณฑิต หากยังเปลี่ยนแปลงแนวทางของชีวิต จากความมืดมิดและคำถามที่ไร้ جواب ให้ได้พบความสงบและความสว่างภายใน

หากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีประโยชน์อันใดบ้างในทางวิชาการ ก็เป็นเพราะคณาจารย์ทุกท่าน หากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีประโยชน์ใดบ้างในการดำเนินชีวิตทางโลกของผู้สนใจที่เลือกหยิบมาศึกษา ผู้วิจัยขอขอบคุณความดีนี้ให้ พ่อ แม่ พี่ น้อง และเพื่อนๆที่ช่วยให้มีวันนี้

และหากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะมีประโยชน์ใดบ้างในทางธรรม ขอให้กุศลกรรมทั้งหมด จงมีแก่ผู้ที่เป็นแรงบันดาลใจในการวิจัยครั้งนี้

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
บทที่	
1	บทนำ.....1
1.1	ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....1
1.2	วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....2
1.3	ปัญหาในการวิจัย.....2
1.4	ขอบเขตของการวิจัย.....3
1.5	ข้อจำกัดของการวิจัย.....3
1.6	คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย.....3
1.7	ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....4
2	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....5
2.1	แนวคิดและทฤษฎี.....5
2.1.1	แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญา.....6
2.2.2	แนวคิดเกี่ยวกับพุทธปรัชญา.....16
2.2.3	แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร.....19
2.2	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....22
3	วิธีดำเนินการวิจัย.....30
3.1	รูปแบบการวิจัย.....30
3.2	ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....30
3.3	เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....31

สารบัญ(ต่อ)

บทที่		หน้า
4	ผลการวิจัย : ปรัชญาและการสื่อสาร	32
	4.1 มโนทัศน์เชิงภววิทยาของพุทธทาสภิกขุ	35
	4.2 มโนทัศน์เชิงญาณวิทยาของพุทธทาสภิกขุ	47
	4.3 มโนทัศน์เชิงคุณวิทยาของพุทธทาสภิกขุ	60
5	ผลการวิจัย : การสื่อสารของมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ.....	71
	5.1 องค์ประกอบของการสื่อสาร	72
	5.1.1 ผู้ส่งสารและผู้รับสาร.....	72
	5.1.2 สาร	77
	5.1.3 ช่องทางการสื่อสาร.....	96
	5.2 การสื่อสารของมนุษย์ในระดับต่างๆ.....	99
	5.2.1 มนุษย์กับธรรมชาติ.....	101
	5.2.2 มนุษย์กับตนเอง.....	107
	5.2.3 มนุษย์กับเพื่อนมนุษย์.....	114
	5.2.4 มนุษย์กับสังคม.....	120
	5.3 วงจรกรรม : สาระสำคัญในเชิงภววิทยาของพุทธทาสภิกขุ.....	122
	5.4 สื่อและการสื่อสารสู่สาธารณชน.....	135
6	สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	151
	6.1 สรุปผลการวิจัย.....	152
	6.2 อภิปรายผลการวิจัย.....	165
	6.3 ข้อเสนอแนะ.....	172
	รายการอ้างอิง.....	174
	ประวัติผู้วิจัย	179

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พุทธทาสภิกขุมีชีวิตอยู่ในยุคที่ประเทศไทยกำลังพยายามจะเป็นสังคมอุตสาหกรรมตามกระบวนการทำให้เป็นสังคมสมัยใหม่ของประเทศที่เรียกตนเองว่าเป็น "ประเทศกำลังพัฒนา" เป็นยุคที่สังคมใช้สถาบันการศึกษา และสถาบันสื่อสารมวลชนมาแทนที่สถาบันศาสนาในการให้การศึกษแก่ประชาชน พุทธทาสภิกขุจึงเปรียบเสมือนตัวแทนของสถาบันศาสนาในการชิงพื้นที่ทางความคิดของประชาชน หรือการต่อสู้ทางอุดมการณ์เพื่อเผยแผ่ความคิดทางศาสนธรรมให้เป็นที่ยอมรับในสังคมและดำรงไว้ซึ่งหน้าที่หลักของสถาบันศาสนาในการให้การศึกษหรืออีกนัยหนึ่งการพัฒนาคนให้เป็นคนโดยสมบูรณ์ เพื่อที่จะสื่อสารต่อสังคมให้ได้ในสภาพการณ์เช่นนี้ ระบบการสื่อสารธรรมะของพุทธทาสภิกขุจึงได้รับการประยุกต์ปรับปรุงให้เหมาะสมแก่แนวคิดเชิงปฏิรูปของท่านและสภาพสังคมดังที่กล่าวมา

ระบบการสื่อสารธรรมะของพุทธทาสภิกขุ ไม่เพียงแต่ตีความแนวคิดและวิธีการสอน(หรือวิธีการสื่อสาร)กว้างขวางกว่ากรอบของพุทธเถรวาท ท่านยังมีวิธีการใช้ภาษา และการเลือกใช้สื่อ รวมถึงบริบทของการสื่อสารที่กินความหมายมากกว่าที่ทฤษฎีการสื่อสารในระบบการศึกษาของนิเทศศาสตร์ในปัจจุบันจะครอบคลุมได้หมด เช่นในทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรม นั้น ส่วนของภาษาธรรมจะมุ่งชี้ไปยังสัจธรรมที่ลึกซึ้ง และอาจไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยภาษา และความคิดเท่าที่เรารู้จักในโลกทั่วไป หรือการให้ความสำคัญกับการไม่พูด (ความเงียบ) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในทฤษฎีความรู้ของท่าน

แนวคิดเรื่องสื่อและวิธีการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ รวมถึงปรัชญาความคิดและปรัชญาการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ อันได้แก่ภววิทยา ญาณวิทยาและคุณวิทยาอันเกี่ยวเนื่องกับการสื่อสาร ยังมีปรากฏให้เห็นอีกมากมายในธรรมบรรยายของท่านที่ได้นำมาเรียบเรียงตีพิมพ์เผยแพร่สู่สาธารณะ นับได้ว่า สิ่งเหล่านี้ได้เปลี่ยนกระบวนการทอสรณ์ของคนกลุ่มหนึ่งในสังคม การสื่อสารให้คนยอมรับในธรรมะเท่ากับเป็นการเปลี่ยนกระบวนการทอสรณ์จากสสารนิยมมาเป็นจิตนิยม ธรรมชาตินิยม จากแนวคิดกระแสหลักของโลกตะวันตกมาเป็นตะวันออก จากการเน้นด้านวัตถุมาเน้นที่จิตใจ จากการศึกษาเพิ่มพูนเป็นการสละละวาง และจากการพัฒนาแต่ภายนอกเข้ามาสู่การพัฒนาภายใน การสื่อสารศาสนาให้จับใจคนในสังคมวิทยาศาสตร์ได้ย่อมมีเหตุผลเบื้องหลังที่น่าสนใจศึกษา

เป็นที่น่าสนใจในเชิงการสื่อสารว่า ในกระแสของทุนนิยมที่เชี่ยวกราก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาพสังคมไทย ซึ่งยังไม่มีข้อสรุปถึงความผิดพลาด ไม่สมบูรณ์แบบของปรัชญา สสารนิยม ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม รวมทั้งระบบการดำเนินชีวิตแบบสุขนิยมและบริโภคนิยม ในสังคมวิทยาศาสตร์ พุทธทาสภิกขุมีแนวคิดด้านสื่อและวิธีการสื่อสารอย่างไรในการเผยแผ่ ความคิดในพุทธธรรมซึ่งดูเหมือนจะอยู่ในช่วงตรงข้ามกับวิทยาศาสตร์ประยุกต์อันกระตุ้นให้เกิด ความอยากบริโภคและความพยายามสนองตอบความสุขทางกายอย่างไม่มีที่สิ้นสุด จนทำให้เกิด การยอมรับและนำไปใช้อ้างอิง ทั้งในตัวพุทธทาสภิกขุเอง และในระบบพุทธธรรมที่ท่านจัด ระเบียบขึ้นอธิบายใหม่อย่างกว้างขวาง

ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาถึงความคิดของพุทธทาสภิกขุทั้งในเชิงภววิทยา ญาณวิทยา และคุณวิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร และแนวคิดต่างๆ ด้าน การสื่อสารเช่นความหมายของสื่อและการสื่อสารในธรรมชาติของ ท่าน ซึ่งอาจจะเป็นแนวทาง เบื้องต้นในการสร้างกรอบความคิดหรือทฤษฎีทางนิเทศศาสตร์ที่มีพื้นฐานจากภูมิปัญญาตะวันออก ได้ต่อไปในอนาคต

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

วัตถุประสงค์ทั่วไป

เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาความคิดและปรัชญาการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ อันได้แก่ ภววิทยา ญาณวิทยาและคุณวิทยาอันเกี่ยวเนื่องกับการสื่อสาร และศึกษาถึงแนวคิดหรือทฤษฎี เกี่ยวกับการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ

วัตถุประสงค์เฉพาะ

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาความคิดของพุทธทาสภิกขุ
2. เพื่อศึกษาแนวคิดหรือทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ

ปัญหำนำในการวิจัย

1. ปรัชญาความคิดของพุทธทาสภิกขุคืออะไร

ภววิทยา ญาณวิทยาและคุณวิทยาของพุทธทาสภิกขุคืออะไร

2. พุทธทาสภิกขุมีแนวคิดหรือทฤษฎีที่เกี่ยวกับการสื่อสารว่าอย่างไร

- 2.1 มีแนวคิดเรื่ององค์ประกอบของการสื่อสารอย่างไร

- 2.2 มีแนวคิดเรื่องการสื่อสารของมนุษย์ในระดับต่างๆอย่างไร
- 2.3 สารระสำคัญในเชิงวาทวิทยาของท่านคืออะไร
- 2.4 มีแนวคิดเรื่องสื่อและการสื่อสารสู่สาธารณชนอย่างไร

ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารตามธรรมชาติของพุทธทาสภิกขุ โดยเน้นศึกษาจากปาฐกถาหรือการบรรยายธรรมของท่านที่ได้มีการนำมาเรียบเรียงตีพิมพ์เผยแพร่สู่สาธารณะ รวมถึงงานเขียนของท่านด้วย

ข้อจำกัดของการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นศึกษาวิเคราะห์ถึงปรัชญาความคิดและปรัชญาการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ อันได้แก่ภววิทยา ญาณวิทยาและคุณวิทยาอันเกี่ยวเนื่องกับการสื่อสาร และศึกษาถึงแนวคิดหรือทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารเป็นหลัก เพื่อให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างความคิดกับการสื่อสาร แต่งานวิจัยชิ้นนี้มิได้ศึกษาโดยการวัดประสิทธิผลในการสื่อสารของท่านพุทธทาสโดยตรง

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

1. ธรรมะ คือ ธรรมชาติหรือความจริงที่แท้ของธรรมชาติ โดยอาจพิจารณาได้เป็นสี่ความหมาย
 - 1.1 ธรรมะคือ หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ
 - 1.2 ธรรมะคือ ผลจากการปฏิบัติหน้าที่
 - 1.3 ธรรมะคือความจริงของธรรมชาติ คือความจริงที่ปรากฏเรียกว่า กฎของธรรมชาติ
 - 1.4 ธรรมะ คือ ธรรมชาติทั้งปวง คือสภาวะสากลที่แท้จริงของสรรพสิ่ง
2. วิธีการสื่อสาร หมายถึง แนวทางและการปฏิบัติเพื่อให้การสื่อสารในเรื่องธรรมะบรรลุวัตถุประสงค์
3. ปรัชญา ในที่นี้ หมายถึงการพยายามหาความรู้ด้วยการตั้งคำถามเกี่ยวกับโลกและชีวิต
4. การสื่อสาร ในที่นี้ หมายถึง ระบบสัมพันธ์ภาพของมนุษย์
5. ปรัชญาการสื่อสาร ในที่นี้ จึงหมายถึง การตั้งคำถามเกี่ยวกับโลกและชีวิต ทั้งในด้านภววิทยา ญาณวิทยา และคุณวิทยา โดยมุ่งเน้นที่ระบบสัมพันธ์ภาพของมนุษย์ เช่นการตั้งคำถามและหาคำตอบที่เป็นไปได้ทุกคำตอบในด้านของ

- ภาววิทยาของการสื่อสาร เช่น
 1. ความจริงคืออะไร
 2. การสื่อสารคืออะไร
- ญาณวิทยาของการสื่อสาร เช่น
 1. ความรู้คืออะไร
 2. การที่มนุษย์รับความรู้และความจริงจากภายนอก มนุษย์รับรู้ได้อย่างไร
 3. มนุษย์ใช้การสื่อสารเป็นเครื่องมือเพื่อแสวงหาความรู้ใช่หรือไม่ อย่างไร
- คุณวิทยาของการสื่อสาร เช่น
 1. เป้าหมายเชิงคุณค่าของการสื่อสารคืออะไร
 2. ความดีและความงามในการสื่อสารคืออะไร
 3. การสื่อสารเป็นหนทางหนึ่งในการเข้าถึงความดีและความงามได้หรือไม่

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบถึงปรัชญาความคิดและปรัชญาการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ รวมทั้งแนวคิดหรือทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ
2. เป็นแนวทางการของศึกษานิเทศศาสตร์ในเชิงปรัชญา
3. ช่วยให้เกิดความเข้าใจพุทธธรรมในเชิงนิเทศศาสตร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาความคิดและปรัชญาการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ อันได้แก่ภววิทยา ญาณวิทยาและคุณวิทยาอันเกี่ยวเนื่องกับการสื่อสาร และศึกษาถึงแนวคิดหรือทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ นั้นนับเป็นการศึกษาในบริบทของการสื่อสารภายในตัวบุคคลโดยศึกษาผ่านธรรมสารหรือธรรมบรรยายของท่าน เพื่อให้ทราบถึง ความคิด ทฤษฎีความรู้ และทฤษฎีคุณค่า ตลอดจนถึงทฤษฎีการสื่อสารของท่าน

แนวคิดและทฤษฎี

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะเสนอแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ และดำเนินการวิจัยตามปัญหาคำวิจัยที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 1 ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญา

- ทฤษฎีความจริง (อภิปรัชญา: Metaphysics และภววิทยา: Ontology)
- ทฤษฎีความรู้ (ญาณวิทยา: Epistemology)
- ทฤษฎีคุณค่า (คุณวิทยา : Axiology)

2. แนวคิดเกี่ยวกับพุทธปรัชญา

- อภิปรัชญาแนวพุทธ
- ทฤษฎีความรู้แนวพุทธ
- จริยธรรมของพุทธศาสนา

3. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร

- ความหมายและแนวทางในการศึกษาเรื่องการสื่อสาร
- การศึกษาการสื่อสารในเชิงปรัชญา

แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญา

ปรัชญากับความคิด

ปรัชญา(Philosophy)มีหลายความหมายเช่นหมายถึงความรักในความรู้, การค้นคว้าหาทางเข้าถึงความรู้, ความปรารถนาที่จะเป็นปราชญ์(กีรติ บุญเจือ,2519)

ถิรนนท์ อนุวัชศิริวงศ์ (2542) กล่าวว่า ปัญหาพื้นฐานทางปรัชญาที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับความคิด ซึ่งก็คือกระบวนการสื่อสารภายในตัวบุคคลหรือการสื่อสารกับตนเองของมนุษย์นั้นมีประเด็นหลักใน 3 เรื่องใหญ่ๆคือ

- อภิปรัชญา(metaphysics)และภววิทยา (Ontology)
- ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ (Epistemology or theory of Knowledge)
- คุณวิทยาหรือทฤษฎีคุณค่า (Axiology or Theory of value)

อภิปรัชญา(metaphysics) ตั้งคำถามเกี่ยวกับความจริงแท้ หรือความจริงอันติมะคือ ว่าทำดีที่สุดแล้วความจริงคืออะไร ในที่นี้เราจะศึกษาถึงสาขาของอภิปรัชญา คือ ภววิทยา (Ontology) “ภว” แปลว่ามีอยู่ ภววิทยาตั้งคำถามถึงความเป็นอยู่ของความจริงแท้ หรือความจริงสุดท้าย ว่าความจริงมีหรือไม่ ถ้ามีเป็นอย่างไร เช่นมีความจริงเดียวหรือมีหลายความจริงเป็นต้น (กีรติ บุญเจือ,2519) โดยสรุปแล้วเราจะค้นคว้าหาคำตอบว่าความเป็นจริงหรือธรรมชาติของโลกและชีวิตคืออะไร ในความคิดของพุทธทาสภิกขุ นั่นคือโลกทัศน์และชีวทัศน์ของท่านพุทธทาสเป็นอย่างไร เช่นเป็นจิตนิยม สสารนิยม ธรรมชาตินิยมหรือมนุษย์นิยม หรือเป็นภวนิยม หรือคาบเกี่ยวอยู่ในระหว่างความคิดแบบใด อย่งไร

ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ (Epistemology or theory of Knowledge) ค้นคว้าว่ามนุษย์รู้ความจริงหรือรู้ธรรมชาติของโลกนั้นได้อย่างไร ซึ่งจะมีความเกี่ยวพันแนบเนื่องกันไป เช่นคนที่มีโลกทัศน์ ชิวทัศน์แบบจิตนิยม ซึ่งเชื่อว่าความจริงแท้คือนามมิใช่รูป คือจิตมิใช่กาย ย่อมจะมีแนวโน้มที่จะเชื่อในการแสวงหาความรู้จากสหชญาณ(intuitive)เพราะเมื่อจิตเป็นความจริงกว่ากาย ความรู้ที่เกิดโดยตรงแก่จิตก็น่าจะเป็นความรู้ที่ยอมรับได้ หรือมีแนวโน้มที่จะมีทฤษฎีความรู้แบบเหตุผลนิยม แสวงหาความรู้จากเหตุผลที่เป็นนามธรรมมากกว่าที่จะเป็นประจักษ์นิยมซึ่งแสวงหาความรู้จากประสาทสัมผัส ทั้งนี้ก็มีได้เป็นสูตรสำเร็จว่าโลกทัศน์แบบหนึ่ง

จะต้องนำไปสู่ทฤษฎีความรู้แบบหนึ่งแบบใดเสมอไป ซึ่งในที่นี้จะได้ทำการวิเคราะห์ถึงวิธีการแสวงหาความรู้ดังกล่าว

คุณวิทยาหรือทฤษฎีคุณค่า (Axiology or Theory of value) ซึ่งตั้งคำถามว่ามนุษย์พึงปฏิบัติตนอย่างไรจึงจะเหมาะสมกับความเป็นจริงหรือธรรมชาติของโลกและชีวิตดังที่ปรากฏในคำอธิบายทางอภิปรัชญา สิ่งที่ดี สิ่งที่ยามของโลกและชีวิตคืออะไร ทั้งในแง่ของจริยศาสตร์และสุนทรียศาสตร์

ความคิดในเชิงปรัชญาทั้งสามสาขาที่กล่าวมา มีแนวคิดต่างๆโดยสังเขปดังนี้

ทฤษฎีความจริง (อภิปรัชญา:Metaphysics และภววิทยา: Ontology)

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า อภิปรัชญาถกเถียงเกี่ยวกับความจริงแท้หรือความจริงสุดท้าย ส่วนภววิทยานั้นก็ตั้งคำถามถึงความมีอยู่ของความจริงนั้นว่ามีอยู่จริงหรือไม่และมีลักษณะเป็นอย่างไร

ปัญหาเบื้องต้นทางอภิปรัชญาในสมัยเริ่มแรกคือการถกเถียงกันว่าโลกและจักรวาลเป็นจิตหรือเป็นวัตถุ โดยนักปรัชญาลัทธิจิตนิยม(Idealism) เชื่อว่าจักรวาลมีลักษณะสำคัญเป็นจิต แต่ก็ได้ปฏิเสธความจริงด้านวัตถุเสียทีเดียว เพียงแต่จิตนิยมถือว่าจิตเท่านั้นเป็นผู้ให้ความหมายในทางวัตถุแก่จักรวาล กล่าวคือจักรวาลเป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถรู้ได้โดยอาศัยตัวกลางคือเหตุผลหรือจิตใจเพราะจิตใจและจักรวาลต่างก็สร้างมาจากธาตุอันมีลักษณะเป็นวิญญาณ(spirit)เช่นเดียวกัน แต่การอธิบายเช่นนี้ก็ขัดแย้งกับแนวคิดของสสารนิยม(Materialism) ที่ถือว่าทุกอย่างเป็นสสารและสสารเป็นทุกอย่าง ถือว่าสสารเป็นพื้นฐานของเอกภพ ทุกสิ่งเกิดจากอะตอมจึงไม่มีความแตกต่างกันในทางคุณภาพ ชีวิตมาจากสสาร มนุษย์เกิดจากกระบวนการทางชีววิทยาและทางเคมี และยังเชื่อว่าสสารพัฒนาขึ้นมาเป็นจิต แต่ต่อมาการค้นพบทางฟิสิกส์และเคมีมาทำลายความคิดทางสสารลงหมด เพราะได้พิสูจน์ว่าไม่มีสิ่งที่มีลักษณะเป็นสสารธาตุหรือเนื้อสารเชิงสสารอยู่ในโลกนี้ สสารนิยมจึงพัฒนามาเป็นธรรมชาตินิยม(Naturalism) ซึ่งอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆโดยอาศัยกฎธรรมชาติ ในความหมายที่ว่าธรรมชาติคือการเคลื่อนไหวและพลังงาน ธรรมชาตินิยมไม่เชื่อเรื่องพระเจ้า เรื่องวิญญาณ เรื่องโลกหน้า และไม่เชื่อเรื่องเจตน์เจานงเสรีด้วย ในขณะที่มนุษยนิยม (Humanism) นั้นถือว่ามนุษย์มีคุณสมบัติเฉพาะตน มนุษย์มีเจตน์เจานงเสรี และสามารถประสมประสานระหว่างวัตถุกับจิตได้โดยการเลือกของตนเอง(ซึ่งแนวคิดนี้ต่อมาได้พัฒนามาเป็นปัจเจกนิยม) มนุษยนิยมมีความเชื่อเหมือนกับสสารนิยมและธรรมชาตินิยมในแง่ที่อธิบายปรากฏการณ์ต่างๆโดยกฎของธรรมชาติในเชิงวิทยาศาสตร์

แต่จะต่างกันตรงที่ว่า แม้มนุษย์เกิดจากการรวมตัวของโมเลกุล เป็นเซลล์ เซลล์รวมกันเข้าเป็นมนุษย์ แต่มนุษย์ก็มีคุณสมบัติบางอย่างที่เซลล์เหล่านั้นไม่มี แม้ว่าแยกธาตุออกมาแล้วจะเป็นเพียงหน่วยย่อยต่างๆ แต่ขณะที่คนคนนั้นยังมีชีวิต เขามีลักษณะบางอย่างที่เป็นคุณสมบัติของสิ่งมีชีวิต เป็นผลผลิตอันยาวนานของกระบวนการวิวัฒนาการจนมีลักษณะพิเศษซึ่งเป็นคุณสมบัติเฉพาะตัวของมนุษย์ อีกสำนึกคิดหนึ่งที่ทำให้ความสำคัญกับมนุษย์เช่นกัน ได้แก่ กวานิยม หรือ อัตถิภาวนิยม (Existentialism) ซึ่งกล่าวว่าการพูดถึงความจริงต้องพูดถึงสิ่งซึ่งอยู่ในสภาวะของมนุษย์ เน้นเรื่องความรู้สึกยิ่งกว่าตรรกะ โดยปฏิเสธทั้งจิตนิยมและสสารนิยมเพราะเชื่อว่าโลกนี้ไม่มีอะไรเป็นแก่นสาร มันเป็นไปตามความรู้สึกของเขา เมื่อเน้นเรื่องความรู้สึกของมนุษย์เช่นนี้ของที่มีอยู่คือสสารหรือวัตถุจึงไม่สำคัญเท่ากับว่ามนุษย์รู้สึกอย่างไรกับสิ่งนั้น และความคิดหรือจิตก็ไม่มี ความหมาย ถ้าคนไม่แสวงหาความคิดนั้น

ส่วนในด้านของการถกเถียงเรื่องความจริงหรือสิ่งแท้จริงว่ามีอยู่เพียงอย่างเดียวหรือไม่นั้น ได้พัฒนามาเป็นทฤษฎีทางภววิทยา(Ontology) ซึ่งมีตั้งแต่แนวคิดที่ว่าความจริงมีเพียงหนึ่งเดียว มีสองความจริง และมีหลากหลายนับไม่ถ้วน โดยเอกนิยม(Monism)นั้นเชื่อว่า มีสิ่งแท้จริง(reality) เป็นรากฐานของสิ่งทั้งปวงอยู่เพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น เอกภพทั้งสิ้นสร้างขึ้นจากสิ่งแท้จริงอันเดียวนี้ ส่วนประกอบต่างๆที่แตกต่างกันซึ่งเราพบอยู่ในสิ่งสร้างสรรค์นั้นเป็นรูปต่างๆของเนื้อสาร(essence)อันเดียวกัน ในขณะที่ทวินิยม (Dualism) เชื่อว่าเอกภพเกิดจากสิ่งแท้จริงสองชนิด คือกายกับจิต ซึ่งแสดงถึงวิญญาณภาวะ กับสวัญญาณภาวะ (unconscious and conscious entities) โลกนี้ประกอบด้วยธาตุสองชนิดคือ สสารธาตุกับวิญญาณธาตุหรือจิตธาตุ ปรัชญาทวินิยมนี้พิสูจน์ความสมเหตุสมผลด้วยสามัญสำนึก เช่นในชีวิตประจำวันเราจะเห็นได้ว่า สิ่งรอบกายนั้นมีอยู่สองประเภทคือ สิ่งที่เป็นวัตถุ กับสิ่งที่เป็นจิต วัตถุมีลักษณะเป็นสสารซึ่งกินที่มีขนาด แบ่งแยกได้ และไม่มีจิตหรือความรู้สึก ส่วนจิตภาวะนั้นเราจะพบได้ก็เฉพาะในสิ่งมีชีวิตเท่านั้น ภาวะของจิตไม่กินที่ มีความรู้สึกและไม่อาจจะแบ่งแยกได้ นอกจากนั้นยังมีแนวคิดแบบพหุนิยม(Pluralism) ที่เชื่อว่า สิ่งแท้จริงมิใช่มีเพียงหนึ่งหรือสอง แต่ว่ามีจำนวนมากมาย ในเอกภพมีสิ่งแท้จริงจำนวนมากและต่างๆกัน ตัวอย่างเช่น ดวงดาวในท้องฟ้ามีจำนวนนับไม่ถ้วน และดาวเคราะห์ต่างก็มีจำนวนนับไม่ถ้วน เป็นต้น ในอาณาจักรของพืชก็มีพืชจำนวนมากมายหลายชนิด แม้มนุษย์และสัตว์ก็มีจำนวนมากมายหลายประเภทเช่นกัน สิ่งเหล่านี้เองเป็นที่เครื่องพิสูจน์ถึงความจริงของพหุนิยม

โดยสรุปแล้วอภิปรัชญาและภววิทยาเป็นการหาคำตอบเกี่ยวกับความจริงของธรรมชาติที่เป็นอยู่ว่า สิ่งต่างๆเป็นอยู่อย่างไร มีลักษณะเป็นอย่างไร ซึ่งแนวคิดทางอภิปรัชญาและ

ภววิทยาของคนแต่ละคนจะก่อตัวเป็นโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของเขา โลกของมนุษย์แต่ละคนย่อมเป็นไปตามแนวคิดเกี่ยวกับโลกหรือโลกทัศน์ของคนๆนั้น ขณะเดียวกันคำถามและคำตอบเกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์ก็ย่อมเป็นไปตามแนวคิดเกี่ยวกับชีวิตหรือชีวิตทัศน์อันสอดคล้องกับโลกทัศน์ของแต่ละคนเช่นกัน การสื่อสารของมนุษย์เป็นแนวทางที่มนุษย์ใช้ในการเชื่อมโยงตนเองเข้ากับโลก ดังนั้นการสื่อสารจึงเป็นแนวทางในการอธิบายโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของมนุษย์ ในขณะเดียวกัน โลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของมนุษย์ก็เป็นสิ่งที่กำหนดแนวทางในการสื่อสารหรือในการสร้างระบบสัมพันธ์ภาพระหว่างมนุษย์กับตนเองและกับโลกภายนอก

ทฤษฎีเกี่ยวกับความจริงจึงเป็นแนวทางเริ่มต้นที่ผู้วิจัยจะได้นำมาวิเคราะห์ปรัชญาความคิดของพุทธทาสภิกขุว่า ท่านมีทัศนะเกี่ยวกับความจริงว่าอย่างไร ความจริงแท้มีอยู่หรือไม่ มีความจริงเดียวหรือหลายความจริง มีอยู่ในลักษณะใด ธรรมชาติคือความจริงสูงสุดเพียงประการเดียวหรือไม่ ขณะเดียวกัน ทฤษฎีความจริงของท่านนั้น มีลักษณะที่เน้นในความเป็นจิตนิยม หรือสสารนิยม ภวนิยมหรือมนุษยนิยม ซึ่งตามปกติแล้ว มนุษย์อาจจะมีได้มีความเชื่อในความจริงเพียงลักษณะเดียวอย่างสุดขั้ว เช่น คนบางคนอาจจะมีความสสารนิยมอยู่ในตัวเป็นหลัก ในขณะที่ก็แสวงหาแนวทางของชีวิตแบบภวนิยมด้วย หรือคนบางคนอาจจะก้ำกึ่งอยู่ระหว่างความเป็นมนุษยนิยมและจิตนิยม และแม้แต่อาจจะมีความเป็นจิตนิยมอยู่สลับกับความเชื่อในสสารนิยมก็เป็นไปได้ เนื่องจากกระบวนการสื่อสารในระบบสัมพันธ์ภาพของมนุษย์เป็นสิ่งซับซ้อนตัวมนุษย์เองและความคิดของมนุษย์มนุษย์ก็เป็นสิ่งซับซ้อน ดังนั้น ผู้วิจัยจะพยายามวิเคราะห์ทฤษฎีความจริงของพุทธทาสภิกขุให้ตรงกับความคิดของท่านที่ปรากฏในธรรมสารต่างๆ มากกว่าที่จะพยายามนำความคิดของท่านมาสรุปรวมลงในกรอบของความเป็นทฤษฎีความจริงอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะไม่สอดคล้องกับธรรมชาติของความคิดของมนุษย์ดังที่กล่าวแล้ว

ในการวิจัยครั้งนี้ปัญหาที่พยายามจะหาคำตอบจึงเป็นแนวคิดเกี่ยวกับความจริงของท่าน ว่าความจริงคืออะไรในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ และขณะเดียวกันก็พยายามค้นหาแนวคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับการสื่อสาร ว่าในทัศนะของท่านนั้น การสื่อสารคืออะไร

จากนั้นผู้วิจัยจะได้พิจารณาหาที่โดยรวมต่อโลกและชีวิตของท่านเพื่อให้ทราบวาทฤษฎีความจริงของพุทธทาสภิกขุ มีลักษณะที่ใกล้เคียงกับความเป็นจิตนิยม สสารนิยม ธรรมชาตินิยม ภวนิยม หรือมนุษยนิยม อย่างไรในแง่ไหนบ้าง

ทฤษฎีความรู้ (ญาณวิทยา: Epistemology)

จากการถกเถียงเรื่องความจริง และการมีอยู่ของความจริง นักปรัชญาตั้งคำถามต่อมาว่า มนุษย์เชื่อมโยงตนเองกับความรู้และความจริงเหล่านั้นได้อย่างไร แท้จริงแล้ว “ความรู้” คืออะไรกันแน่ ซึ่งก็มีคำตอบที่เป็นไปได้ในหลายทาง เช่นแนวคิดเชิงประจักษ์นิยม (Empiricism) เชื่อว่าประสบการณ์เชิงประจักษ์เท่านั้นที่เป็นบ่อเกิดของความรู้ บุคคลสามารถรับความรู้ได้ทางประสาทสัมผัสแต่เพียงอย่างเดียว ความคิดแบบสุดขั้วของประจักษ์นิยมก็คือ วิมิตินิยม (Scepticism) ซึ่งไม่ยอมรับว่า ความคิดเป็นวัตถุประสงค์สำหรับความรู้หรือความคิดเป็นสิ่งที่เรารู้ได้ วิมิตินิยม (Scepticism) เชื่อว่าคุณสมบัติของวัตถุย่อมไม่แตกต่างไปจากวัตถุที่เราได้เห็น แต่ความมีอยู่ของคุณสมบัติเหล่านั้นควรจะเป็นที่ยอมรับก็เท่าที่เราสามารถรับรู้ได้ทางประสาทสัมผัส เราไม่อาจจะเชื่อได้ว่าสิ่งใดมีอยู่โดยที่เราไม่อาจจะรับรู้สิ่งนั้นๆ ได้ทางประสาทสัมผัส นักวิมิตินิยมที่แท้จริงสงสัยแม้กระทั่งความสงสัยและความเชื่อของตัวเอง แต่จะไม่ปฏิเสธความรู้สึกที่ทำให้เขาเกิดความสงสัยหรือเชื่อ ในขณะที่ เหตุผลนิยม(Rationalism)จะเชื่อเฉพาะความรู้ที่มีลักษณะเป็นเหตุผล(rational)แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ไม่มีสิ่งใดที่จะพึงยอมรับได้โดยอาศัยศรัทธาเป็นหลักเพียงอย่างเดียว และถือว่าเหตุผล(reason) ซึ่งทุกคนมีอยู่ในตัวอยู่นั้นเป็นบ่อเกิดของความรู้ และทำให้เราสามารถแยกได้ว่า สิ่งที่จริงกับสิ่งที่ไม่จริงนั้นต่างกันอย่างไร ตรงข้ามกับนักปรัชญาลัทธิสหัชญาณนิยม (Intuitionism) ที่ไม่เชื่อเรื่องวุฒิปัญญาและคัดค้านเหตุผลนิยม เพราะมีความเชื่อว่าสหัชญาณเพียงอย่างเดียวเท่านั้นที่จะทำให้เราได้มาซึ่งความรู้ทางอภิปรัชญา (สหัชญาณคือ การมีประสบการณ์เชิงนามธรรมเกี่ยวกับความจริงซึ่งแสดงตนออกมาให้ปรากฏทั้งในลักษณะที่เป็นสากลภาพและปัจเจกภาพ)

นอกจากนี้แล้ว ในประเด็นเกี่ยวกับทฤษฎีธรรมชาติของความรู้ ก็มีนักปรัชญาที่ได้อธิบายลักษณะต่างๆ ของความรู้ในหลายแนวทาง เช่น จิตนิยม (Idealism) ที่อาจแบ่งออกเป็น จิตนิยมเชิงจิตวิสัย (Subjective Idealism) ซึ่งถือว่าสิ่งที่เรารู้ทั้งปวงขึ้นอยู่กับผู้รู้ คือขึ้นอยู่กับจิตนั่นเอง ความมีอยู่ก็คือการรับรู้ หมายความว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีอยู่ก็ต่อเมื่อสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่รับรู้และไม่อยู่นอกเหนือไปจากการรับรู้ วัตถุย่อมไม่มีอยู่ถ้าวัตถุนั้นไม่เป็นสิ่งที่จิตคิด(แต่ไม่ได้หมายความว่าวัตถุนั้นต้องเป็นสิ่งที่จิต”ฉันท”คิด มันอาจจะ เป็นสิ่งที่จิตของใครคนใดคนหนึ่ง ในจักรวาลนี้คิดก็ได้) ในขณะที่จิตนิยมเชิงวัตถุวิสัย (Objective Idealism) เชื่อว่า สิ่งสูงสุด หรือ Ultimate Reality นั้น เป็นเนื้อสารนิรันดร์ ซึ่งไม่มีสิ่งใดจะอยู่ภายนอกเนื้อสารดังกล่าวนี้ โดยนำเอาวิธีของสัจนิยมมาใช้กับจิตนิยมและเชื่อว่าวัตถุมิได้เป็นอิสระจากจิต แต่ว่าวัตถุก็เป็นจริงและก็ได้ขึ้นอยู่กับจิตโดยสิ้นเชิง ถ้าพิจารณาจากแง่ของสิ่งสัมบูรณ์แล้ว ความรู้ก็เป็นจิตวิสัย แต่ถ้าพิจารณาจากแง่ของ

มนุษย์ ความเป็นวัตถุวิสัย ส่วนแนวคิดเชิงปรากฏการณ์นิยม (Phenomenalism) นั้นอธิบายว่า ความรู้ของมนุษย์เป็นสิ่งจำกัด ความรู้ที่เป็นไปได้ นั่นคือความรู้เกี่ยวกับปรากฏการณ์เท่านั้น ดังนั้น วัตถุจึงเป็นสิ่งเกี่ยวกับปรากฏการณ์ ความมีอยู่ของวัตถุหรือคุณสมบัติของวัตถุขึ้นอยู่กับสิ่งที่ถูกรู้ หรือมีผู้รู้มัน สิ่งปรากฏในสภาพที่เป็นปรากฏการณ์ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั่นเองคือวัตถุนั้นหรือสิ่งนั้น ความรู้เกี่ยวกับวัตถุนั้นหรือสิ่งนั้นเป็นความรู้ตรง และความรู้อันนี้ก็ขึ้นอยู่กับความคิดของจิต สิ่งในตัวเองหรือสิ่งโดยตัวเอง (thing-in-itself) ซึ่งเรียกว่า Noumenal Reality นั้น เป็นสิ่งที่รู้ได้ยาก ส่วน ัจนิยม (Realism) นั้นถือว่า ความมีอยู่ของวัตถุเป็นจริง จึงมีอีกชื่อว่า วัตถุวิสัยนิยม (Objectivism) ัจนิยมถือว่า ในกระบวนการของความรู้ นั้น วัตถุหรือสิ่งต่างๆ เป็นอิสระจากความรู้ของผู้รู้และไม่ขึ้นอยู่กับอิทธิพลของผู้รู้ ดังนั้นทั้งวัตถุและคุณสมบัติของวัตถุจึงเป็นอิสระและไม่อยู่ในอำนาจของผู้แสวงหาความรู้และกระบวนการของความรู้ ในขณะที่นักปรัชญาแนวปฏิบัตินิยม (Pragmatism) เชื่อว่าความรู้มาจากประสบการณ์ล้วนๆ และประสบการณ์ล้วนๆ นั้นเป็นกลางๆ ไม่เป็นจิตหรือสสาร แต่เกิดเป็นจิตหรือสสารขึ้นก็เพราะส่วนประกอบที่แตกต่างกัน นักปฏิบัตินิยมถือว่าความรู้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต ความคิดเป็นเครื่องมือของการกระทำ เป็นการวางแผน สำหรับการกระทำ ความคิดที่เอาไปใช้หรือกระทำไม่ได้ก็เป็นสิ่งที่ไร้ความหมาย สติปัญญาหรือความรู้จึงเป็นสิ่งที่ช่วยให้มนุษย์บรรลุถึงเป้าหมายของชีวิต และความจริงบางอย่างเป็นความจริงเชิงปฏิบัติ แต่ไม่อาจพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ด้วยการทดลองด้วยวิธีวิทยาศาสตร์

ในเชิงปรัชญาของวาทวิทยา ซึ่งเป็นสาขาวิชาหนึ่งของนิเทศศาสตร์นั้น การที่จะวิเคราะห์ปรัชญาหรือความคิดของผู้ใด สิ่งที่สำคัญที่ต้องทราบก่อนคือทฤษฎีความรู้ของผู้นั้น เพราะสิ่งที่คนแต่ละคนพูด หรือสสารที่แสดงออกมา ย่อมมาจากสิ่งที่คนแต่ละคนรู้ หรือคิดว่าตนรู้ วิธีการที่คนแต่ละคนได้มาซึ่งความรู้ แนวทางในการแสวงหาความรู้จะสร้างโลกแห่งความเป็นจริงของคนแต่ละคน “ธรรมชาติความจริง” และ “ความมีอยู่ของความจริง” หรือสสารสำคัญในทางอภิปรัชญา และภววิทยา ในความคิดของคนแต่ละคน จึงขึ้นอยู่กับทฤษฎีความรู้ของเขา

ธรรมสารทั้งหมดของพุทธทาสภิกขุ จึงมาจากการกลั่นกรองตามทฤษฎีความรู้ของท่าน การวิเคราะห์ทฤษฎีความรู้ หรือการค้นหามโนทัศน์เชิงญาณวิทยาของพุทธทาสภิกขุจึงเป็นการเริ่มต้นที่จะทำความเข้าใจกับเนื้อหาสาระ และข้อปลีกย่อยทั้งหมดในแนวทางความคิดของท่าน ทั้งยังจะช่วยให้การวิเคราะห์และสังเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารของท่าน ในขั้นตอนต่อไป เป็นไปได้ง่ายและชัดเจนขึ้น กล่าวคือ ทำให้เราสามารถมองเห็นภาพรวมของความรู้หรือธรรมสารทั้งหมดของท่านอย่างมีเอกภาพ ภายใต้หลักการของ “ตัวกลั่นกรองความรู้” เดียวกัน เช่น หากท่านมีทฤษฎีความรู้ในลักษณะของ เหตุผลนิยม ความรู้ของท่านย่อมมาจากการคิด

คำนวณตามเหตุผล ในการค้นหาแนวคิดอื่นๆ ย่อมต้องเป็นแนวคิดที่สอดคล้องต้องกันไปกับแนวทางของทฤษฎีความรู้นี้ การทราบถึงทฤษฎีความรู้ จึงเป็นเสมือนหนึ่ง “เกณฑ์” ในการตรวจสอบผลการวิจัย ที่ทำให้ผู้วิจัยสามารถประเมินได้ตลอดเวลาที่ การวิจัยดำเนินมาในแนวทางที่ถูกต้องหรือไม่ ผลการวิจัยสอดคล้องต้องกัน หรือมีความสัมพันธ์ต่อกันในเชิงเหตุผลหรือไม่ หากผลการวิจัยช่วงหลังขัดแย้งกับช่วงต้น (เช่น สาระสำคัญในเชิงวาทวิทยา ขัดแย้งกับ ทฤษฎีความรู้) ผู้วิจัยก็สามารถที่จะตรวจสอบข้อมูลได้ว่า อาจจะมีผลผิดพลาดในการตีความ หรือข้อมูลที่มียังไม่กว้างขวางครอบคลุมเพียงพอหรือไม่ มิเช่นนั้น หากมีความขัดแย้งกันเช่นนั้น และเป็นผลของการวิจัยโดยถูกต้อง ผู้วิจัยจักได้นำไปอภิปรายในบทสรุปอีกครั้งว่าเป็นเพราะเหตุใด

ทฤษฎีคุณค่า (คุณวิทยา : Axiology)

สาระสำคัญของคุณวิทยาเกี่ยวข้องกับการประเมินค่าของความรู้ ความจริง และสิ่งต่างๆในโลก คุณวิทยาจึงเป็นการถกเถียงในเรื่องของคุณค่า เช่น ความดี และความงาม ของสิ่งต่างๆ โดยสาขาหลักในปรัชญาแขนงนี้คือจริยศาสตร์และสุนทรียศาสตร์

จริยศาสตร์

จริยศาสตร์ เป็นเรื่องของการค้นหาความดีสูงสุดของชีวิต หรือการถกเถียงกันว่ามนุษย์ควรแสวงหาอะไรในชีวิตนั่นเอง โดยมีแนวคิดที่ว่าความดีคือสิ่งต่างๆหลายอย่างแตกต่างกันไป เช่นสุขนิยม(Hedonism)ถือว่าความสุขเป็นความดีสูงสุดของชีวิต เพราะตามธรรมชาติแล้วมนุษย์แสวงหาความสุขและหลีกเลี่ยงความทุกข์ สุขนิยมมี 2 ลักษณะคือ สุขนิยมทางจิตวิทยาที่เสนอข้อเท็จจริงทางจิตวิทยาว่า ความสุขเป็นสิ่งสำคัญและเป็นสิ่งเดียวเท่านั้นที่มนุษย์ทุกคนแสวงหา ส่วนสุขนิยมทางจริยศาสตร์นั้น มิได้เสนอข้อเท็จจริง แต่เสนอว่าอะไรมีคุณค่าควรแก่การแสวงหา หรือควรแก่การกระทำ โดยเชื่อว่าความสุขเป็นสิ่งที่มนุษย์ควรแสวงหาหรือพึงปรารถนา ในขณะที่พวกปัญญานิยม(Intellectualism)ถือว่าปัญญาหรือความรู้เป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์ (ปัญญาในที่นี้หมายถึงความสามารถในการใช้เหตุผลและแสวงหาความจริง) นักปรัชญากลุ่มนี้คือ ไสคราติส พลาโต และอริสโตเติล ถือว่าความสุขไม่มีค่าในตัวเอง แต่ความสุขมีค่าเพราะเป็นเครื่องมือช่วยให้มนุษย์ได้มีโอกาสกระทำกิจกรรมทางปัญญาได้สะดวกหรือดีขึ้นเท่านั้นเอง ส่วนปัญญานั้นทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์สมบูรณ์ เพราะความรู้เท่านั้นที่ทำให้มนุษย์รู้ว่าชีวิตคืออะไร ควรเป็นอยู่อย่างไร ความดีคืออะไร อะไรดีที่สุดสำหรับตนเอง และเป็นสิ่งที่นำตนเองให้เข้าถึงจุดสมบูรณ์ของตนเอง ขณะเดียวกันนักปรัชญาสำนักวิมุตินิยม ก็คิดว่าอุดมคติของชีวิตหรือความดี

ของชีวิตคืออิสระภาพของจิตใจ กล่าวคือการทำจิตใจให้เป็นอิสระจากสิ่งแวดล้อมภายนอก จากความต้องการของกายและความต้องการทุกชนิด ความคุมจิตใจของตนเองได้ไม่ติดอยู่กับสิ่งนอกกาย แล้วก็จะประสบกับสิ่งที่ดีที่สุดของชีวิตคือความสงบสุข ส่วนมนุษยนิยม (Humanism) นั้นเชื่อว่าคุณค่าของชีวิตอยู่ที่การมีชีวิตอยู่อย่างผสมกลมกลืนหรืออย่างพอเหมาะ มนุษย์มีกิจกรรมและหน้าที่หลายอย่างที่ควรทำและรับผิดชอบ จึงไม่ควรแสวงหาความสุข ความพอใจ ปัญญาความรู้ หรือความสงบสุขแต่เพียงอย่างเดียว เพราะมนุษย์ต้องอยู่ในสังคมเกี่ยวข้องกับสังคม จึงต้องมีความรู้ความเข้าใจในสิ่งต่างๆพอสมควร เช่น ศิลปะ ศาสนา เพื่อชีวิตจะได้สัมผัสกับความสุขที่เกิดจากสิ่งเหล่านั้น และควรแสวงหาความสุขความพอใจในสิ่งต่างๆได้ในขอบเขตอันพอเหมาะพอควร เพื่อชีวิตจะได้เป็นอยู่อย่างสมบูรณ์ คือมีทุกอย่างในท่ามกลางทุกอย่างได้อย่างกลมกลืน ไม่ขัดแย้งกัน หรือขัดแย้งให้น้อยที่สุด

ส่วนปัญหาในการหาเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมนั้น ข้อถกเถียงหลักก็คือปัญหาที่ว่าความดีเป็นสิ่งสัมพัทธ์หรือเป็นสิ่งสัมบูรณ์ แนวคิดเชิงสัมพัทธ์นิยม(Relativism)ถือว่าคุณค่าทางศีลธรรมเป็นสิ่งสัมพัทธ์ นั่นคือความดีมิใช่สิ่งตายตัวแต่เปลี่ยนไปตามเงื่อนไขหรือปัจจัย ไม่ว่าจะเป็นการตัดสินของปัจเจกบุคคล หรือเงื่อนไขทางสังคมและสิ่งแวดล้อม เช่น ประโยชน์นิยม (Utilitarianism) ถือว่าความดีกับความสุขเป็นสิ่งเดียวกัน ประโยชน์สุขเป็นเครื่องตัดสินการกระทำ ว่าดีหรือเลว ถูกหรือผิด การกระทำทุกอย่างและกฎเกณฑ์ทุกอย่างนั้น โดยตัวมันเองแล้วไม่ดีไม่ชั่ว แต่จะดีหรือชั่วก็เพราะผลที่ตามมาจากสิ่งเหล่านั้น ประโยชน์นิยมถือและถือว่า เจตนาหรือแรงจูงใจไม่สำคัญในการกระทำ ผลที่เกิดจากการกระทำสำคัญกว่า ดังนั้น คนอาจเริ่มต้นการกระทำด้วยเจตนาดีหรือร้ายก็ได้ แต่ถ้าผลออกมาดีก็นับเป็นดี ถ้าผลออกมาชั่วก็นับเป็นชั่ว ส่วนปฏิบัตินิยม(Pragmatism) ก็ตัดสินความจริงของทุกสิ่งด้วยประสิทธิภาพในการกระทำ คือ การใช้ประโยชน์ได้จริง คุณค่าตามทฤษฎีของปฏิบัตินิยมตั้งอยู่บนพื้นฐานของการทดสอบ ข้อสมมติทุกอย่างจะจริงหรือไม่จริง จะถูกหรือผิด อยู่ที่ว่าสามารถนำไปทดสอบหรือทดลองแล้วปรากฏผลออกมาตามที่ตั้งสมมติฐานหรือคาดคะเนไว้จริงหรือไม่ ข้อสมมติฐานหรือหลักการทางศีลธรรม ก็เช่นเดียวกับเรื่องอื่นๆ คือจะต้องผ่านการทดสอบ หรือทดลองปฏิบัติให้เห็นผลเสียก่อนว่าดีสำหรับส่วนรวมและถูกต้องตามการยอมรับของสังคม จึงจะยอมรับว่ามีคุณค่า ฉะนั้น ในเชิงปฏิบัตินิยมความจริงและความดีจึงเป็นสิ่งสัมพัทธ์ เนื่องจากเป็นสิ่งสัมพัทธ์จึงเป็นสิ่งที่ยืดหยุ่นได้ คือเปลี่ยนแปลงได้ตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม และเพราะยืดหยุ่นหรือเปลี่ยนแปลงได้ จึงเป็นสิ่งที่ใช้ประโยชน์ได้จริง และยังมีแนวคิดเชิงอัตถิภาวนิยม (Existentialism) ที่ถือว่าคุณค่าทางจริยศาสตร์เป็นสิ่งที่มนุษย์จะต้องกำหนดขึ้นมาเองด้วยการเลือกโดยมีความรับผิดชอบเป็น

พื้นฐาน ทั้งนี้เพราะหลักสำคัญของอัตถิภาวะนิยมก็คือ มนุษย์เกิดมาพร้อมด้วยความว่างเปล่าคือ ไม่มีลักษณะใดๆ ที่เป็นแก่นสารในตนเอง ทั้งไม่มีใครเป็นผู้กำหนดหรือสร้างอะไรให้แก่มนุษย์ด้วย มนุษย์ต้องสร้างทุกอย่างให้แก่ตนเองด้วยการเลือกด้วยตนเอง มนุษย์จึงมีเสรีภาพอย่างเต็มที่ ที่จะเลือกเอาว่าตนเองจะเป็นอะไรหรือจะไม่เป็นอะไร สำหรับเกณฑ์ที่จะตัดสินว่าอะไรที่ดีและควรเลือก ก็คือ สิ่งนั้นจะต้องให้คุณค่าทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นในอัตราที่เท่าเทียมกัน

ขณะเดียวกัน ก็มีอีกหลายแนวคิดที่ถือว่าความดีเป็นสิ่งสมบูรณ์อะไรที่ดีก็ต้องดีตลอดไปเปลี่ยนแปลงไม่ได้ แนวคิดเชิงสัมบูรณ์นิยม(Absolutism)นั้นถือว่ามโนธรรมเป็นมาตรฐานตายตัวในการตัดสินทางศีลธรรม ทุกสิ่งในโลกต้องมีลักษณะที่เป็นเนื้อแท้ของตนเองและลักษณะนี้จะต้องอยู่ในสิ่งนั้นๆเสมอ มนุษย์รู้ความดีความชั่วของการกระทำได้ด้วยมโนธรรม(conscience) มโนธรรมคือสำนึกที่มนุษย์ทุกคนมีโดยธรรมชาติในฐานะที่เป็นมนุษย์ การกระทำทุกอย่างมีลักษณะบ่งบอกว่า ดี ชั่ว ผิด ถูก อยู่ในตัวเอง มนุษย์สามารถตัดสินหรือรู้ว่าการกระทำนั้นๆ ดี ชั่ว ผิด ถูก ได้โดยมีมโนธรรมเป็นเครื่องวัด แนวคิดที่จัดอยู่ในเชิงสัมบูรณ์นิยมนี้ ก็เช่น บริสุทธินิยมหรือเจตนานิยม (Rigorism)ซึ่งถือว่าเจตนาดีเป็นเครื่องตัดสินการกระทำว่าดีหรือถูก และถือว่าคุณค่าทางศีลธรรมเป็นสิ่งตายตัว สิ่งที่ดีย่อมดีเสมอไม่ว่าใครทำหรือทำเวลาใด สิ่งที่จะจริงจะต้องตายตัว และเพราะว่ามันแน่นอนตายตัวนั่นเองมันจึงจริง การกระทำที่ดีคือการกระทำด้วยเจตนาดี นั่นคือการทำตามหน้าที่ การกระทำใดๆก็แล้วแต่ถ้าเกิดจากแรงกระตุ้นหรือความรู้สึกใดๆไม่ถือว่าเป็นการทำตามหน้าที่และไม่ถือว่าเป็นเจตนาดีด้วย การทำตามหน้าที่ดังกล่าวถือว่าเป็นการกระทำตามเหตุผล ที่ถือว่าเป็นการกระทำตามเหตุผลก็เพราะกระทำไปตามกฎโดยไม่คำนึงถึงความรู้สึกหรือความมุ่งหวังใดๆ กฎในที่นี้คือสิ่งที่ เป็นสากลที่คนทุกคนสามารถทำได้ในฐานะที่เป็นคน

สุนทรียศาสตร์

สุนทรียศาสตร์ เป็นเรื่องของการค้นหาความหมายของความงาม มติเกี่ยวกับความงามนั้นก็มีหลากหลายเช่นเดียวกับการถกเถียงกันในเรื่องอื่นๆ นักปรัชญาบางคนบอกว่าความงามเป็นคุณสมบัติของวัตถุ(Beauty as the quality of an object) ความงามตามทฤษฎีนี้เป็นวัตถุวิสัย(objective) ทฤษฎีนี้เป็นกลุ่มสังคมนิยม(Realist)ซึ่งถือว่าความงามเป็นคุณสมบัติของวัตถุ เป็นสิ่งที่มีอยู่ในเนื้อวัตถุมาแต่เริ่มแรก และจะมีอยู่ตลอดไป ไม่ว่าจะไม่มีใครสนใจหรือไม่สนใจความงามอันนี้ก็คงมีอยู่ เราสนใจวัตถุก็เพราะมันมีความงาม มิใช่เพราะเราสนใจมัน วัตถุจึงมี

ความงามขึ้นมา แต่นักปรัชญาบางสำนักก็กล่าวว่าความงามคือความรู้สึกพึงพอใจ (Beauty as the feeling of pleasure) ตามทฤษฎีนี้ถือว่าบุคคลเท่านั้นที่เป็นแหล่งของความงาม เพราะความงามขึ้นอยู่กับความสนใจของคน วัตถุจะมีหรือไม่มีคุณสมบัติอย่างไรไม่สำคัญ เมื่อบุคคลมีความสนใจต่อวัตถุนั้น ความงามของวัตถุนั้นก็มี ฉะนั้นตามทฤษฎีนี้ความงามเป็นจิตวิสัย แต่จิตวิสัยในความหมายของทฤษฎีนี้มีลักษณะเป็นสากลมิใช่เป็นปัจเจก คือเชื่อว่าทุกคนจะเกิดความรู้สึกในความงามได้เหมือนกันหรือตรงกัน มิใช่แต่ละคนก็เห็นว่างามไปคนละอย่าง ในขณะที่มีปรัชญาบางสำนักถือว่าความงามเป็นสิ่งสัมพัทธ์ (Beauty as relation) ความงามเป็นภาวะสัมพัทธ์ระหว่างบุคคลกับวัตถุ (subject and object) หมายความว่า พอดตากระทบรูป หรือตาเห็นดอกไม้เท่านั้นก็เกิดสิ่งที่เรียกว่า “รูปงาม”, “ดอกไม้งาม” ขึ้นมาทันที เท่ากับเป็นการถือว่า ตัวความสัมพันธ์คือการกระทบหรือการเห็นนั่นเอง เป็นความงาม

จากการถกเถียงที่ไม่ลงตัวเกี่ยวกับเรื่องที่ว่าความงามคืออะไรนั่นเอง จึงเกิดแนวคิดใหม่ที่ประนีประนอมทระนงกันทั้งสามข้างต้นเข้าด้วยกันและเชื่อว่าความงามเป็นอุบัติการณ์ใหม่ (Beauty as emergent) ซึ่งอธิบายว่าความงามจะเกิดขึ้นได้โดยอาศัยกระบวนการต่าง ๆ ดังนี้ (1) มีวัตถุ (2) มีบุคคลที่มีความสามารถในการรับรู้ความรู้สึกทางสุนทรียะ (3) วัตถุกับบุคคลต้องมีความสัมพันธ์กันอย่างเหมาะสม (4) ต้องมีหลักเกณฑ์บางอย่างให้บุคคลนั้นใช้เป็นมาตรฐานในการตัดสินคุณค่าทางสุนทรียะของ วัตถุนั้น (5) วัตถุนั้นต้องมีคุณสมบัติเข้าหลักเกณฑ์ดังกล่าว เมื่อครบถ้วนตามนี้จึงจะเรียกได้ว่ามีคุณค่า คือมีความงาม โดยสรุปแล้ว ตามทฤษฎีนี้ความงามเกิดจากกระบวนการหาคุณค่า หาใช้สิ่งที่มีอยู่แล้ว หรือเกิดขึ้นได้โดยไม่ผ่านกระบวนการดังกล่าว

การนำหลักของจริยศาสตร์และสุนทรียศาสตร์มาใช้ในการวิเคราะห์ปรัชญาความคิดของพุทธทาสภิกขุครั้งนี้เป็นความพยายามในการหาแนวทางในการวิเคราะห์ความคิดของมนุษย์ เช่น การค้นหาว่า อะไรคือสิ่งสูงสุดที่มนุษย์พึงแสวงหาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ อะไรคือความดี อะไรคือความงาม และจะมีเกณฑ์ตัดสินอย่างไร เป็นต้น

โดยทั่วไปแล้วความคิดในทางศาสนามักจะมีลักษณะในเชิงคุณค่า หรือการประเมินค่าว่าดีหรือชั่วอยู่ในตัวเอง โดยมักจะเน้นหนักในทางจริยธรรมเนื่องจากว่า ศาสนานั้นกำเนิดขึ้นมาเพื่อการจัดการเกี่ยวกับปัญหาของมนุษย์ในด้านจริยธรรมนี้ และโดยที่พุทธทาสภิกขุเป็นนักคิดในพุทธศาสนา ธรรมสารโดยทั่วไปจึงน่าจะเสนอความคิดเกี่ยวกับจริยศาสตร์เป็นหลักซึ่งในทางพุทธศาสนาเรียกว่าศีลธรรม ซึ่งเรื่องของศีลธรรมนี้จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับมนุษย์อย่างมากในขณะที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับสังคม เนื่องจากระบบศีลธรรมเป็นการให้หลักเกณฑ์ในการ

สร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งเป็นหน้าที่หนึ่งของสถาบันศาสนาในฐานะที่จะเป็นหลักยึดเหนี่ยว และเป็นผู้ให้คำตอบในเชิงจริยธรรมแก่สังคม และพุทธทาสภิกขุเองก็มีบทบาทที่ชัดเจนในการที่ท่านพยายามจะเรียกร้องให้ศีลธรรมกลับมาสู่โลกและสังคม ส่วนแง่มุมเกี่ยวกับความงามนั้น โดยปกติแล้วมักไม่ค่อยได้กล่าวถึงนักในเชิงพุทธธรรม เพราะว่าการที่จะไปถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนานั้นต้องละความลุ่มหลงในทางโลกซึ่งน่าจะรวมถึงเรื่องของความงามด้วย อย่างไรก็ตาม ความงามโดยตัวเองก็มีหลายความหมาย และในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะได้ค้นหาสาระสำคัญของความงามในธรรมสารของพุทธทาสภิกขุว่า ท่านเห็นว่าความงามคืออะไรและมีหน้าที่อย่างไรในโลกของธรรมะ ซึ่งอาจเป็นแนวทางในการพิจารณาว่า สุนทรียศาสตร์จะมีบทบาทอย่างไรในระบบพุทธธรรม

แนวคิดเกี่ยวกับพุทธปรัชญา

เนื่องจากตัวบทที่จะศึกษาคือธรรมสารของพุทธทาสภิกขุซึ่งเป็นนักคิดในพุทธศาสนา แนวคิดที่จะควรนำมาพิจารณาเปรียบเทียบก็คือพุทธปรัชญา ในที่นี้จะพิจารณาจากทฤษฎีเชิงปรัชญาพุทธของสมภาร พรมทา(2542) ซึ่งได้วิเคราะห์ถึงเรื่องของชีวิต สังคม และปัญหาจริยธรรม ในแง่ของพุทธปรัชญาในเชิงวิชาการ อันอาจแบ่งออกได้ตามกรอบของปัญหาวิจัย ดังนี้

อภิปรัชญาแนวพุทธ

ในด้านของโลกทัศน์ โลกและจักรวาลแบ่งเป็นสองส่วนได้อย่างกว้างๆคือสิ่งที่ทั่วไปที่ต้องเกิดจากเหตุปัจจัยปรุงแต่ง(สังขตธรรม)และสิ่งที่พ้นไปจากการปรุงแต่ง(อสังขตธรรม)

สังขตธรรมแบ่งเป็นจิต และสิ่งที่เกิดขึ้นในจิตที่เรียกในภาษาทางพุทธศาสนาว่า เจตสิก และยังรวมถึงสสารและปรากฏการณ์ของสสารที่เรียกในภาษาทางพุทธศาสนาว่ารูป หากจะอธิบายง่ายๆ สังขตธรรมก็คือรูปธรรมนามธรรมทั้งหมดที่มนุษย์โดยทั่วไปรู้จักนั่นเอง ส่วนอสังขตธรรมคือสิ่งที่ตรงกันข้ามกับสังขตธรรมที่กล่าวมาแล้ว โลกของอสังขตธรรมเป็นโลกที่มนุษย์ทั่วไปไม่คุ้นเคย ไม่อาจรับรู้ได้ด้วยอายตนะ โลกที่เราคุ้นเคยคือโลกของสังขตธรรม พุทธศาสนาเชื่อว่าพ้นไปจากโลกของสสารและจิตซึ่งเป็นโลกแห่งความแปรเปลี่ยน ยังมีโลกนามธรรมที่เป็นอมตะซึ่งเรียกว่า อสังขตธรรม ไม่มีคำอธิบายจากพระพุทธวจนะโดยตรงว่าโลกของอสังขตธรรมเกี่ยวข้องกับอย่างไรกับโลกของสังขตธรรมหรือไม่และถ้าเกี่ยวข้องจะเป็นการเกี่ยวข้องในลักษณะใด

แต่ดูเหมือนว่าแนวโน้มหลักของนักคิดฝ่ายเถรวาทจะเอนเอียงไปในทางที่ว่าโลกสองโลกที่กล่าวมานี้แยกขาดจากกันโดยสิ้นเชิง อย่างไรก็ตาม สมภาร พรหมทา(2542)ได้วิเคราะห์ว่าพุทธทาสภิกขุคิดว่าสังขตะกับอสังขตะนั้น มีความเกี่ยวข้องกัน

ในด้านของชีวิตทัศน์ พุทธศาสนาเชื่อว่าในตัวมนุษย์มีจิต แต่จิตนี้เป็นจิตเชิงประจักษ์ ได้แก่ตัวความคิดที่มนุษย์รับรู้และทุกคนสัมผัสได้ด้วยตนเอง การศึกษาจิตที่พระพุทธรเจ้าทรงเน้นนั้นเน้นเหมือนกับการศึกษาจิตของนักจิตวิทยาในสมัยนี้ คือศึกษาว่าทำอย่างไรเราจึงจะได้รับประโยชน์มากที่สุดจากการสังเกตจิต สิ่งที่พระพุทธรองค์ทรงเน้นในการกล่าวหาตพิงถึงจิตคือวิธีการที่จะฝึกฝนจิตให้อยู่ในภาวะสมดุล ซึ่งอันที่จริงแล้วพระพุทธรองค์ไม่ทรงอภิปรายรายละเอียดเกี่ยวกับจิตมากนัก ในพระสูตรมีข้อความที่กล่าวถึงจิตในแง่ความสำนึกหรือการรับรู้ เช่นกล่าวว่า เมื่อตากระทบรูป ก็เกิดการรับรู้ทางตาขึ้น การรับรู้ นั่นคืออาการของจิต

ทฤษฎีความรู้แนวพุทธ

ในทัศนะของพุทธศาสนา ความรู้ที่เป็นปรนัยนั้นไม่มี กล่าวคือไม่มีความรู้สำเร็จรูปที่รอให้เราไปรับรู้หรือเป็นความรู้ที่มีอยู่แล้วโดยไม่เกี่ยวข้องกั่มนุษย์ ดังนั้นความรู้จึงเป็นเรื่องทางอัตนัยคือเป็นบูรณาการระหว่างการพินิจด้วยประสาทสัมผัสและปัญญาของมนุษย์ (สมภาร พรหมทา,2542 : 251)

สมภาร พรหมทา(2542)วิเคราะห์ว่า แท้ที่จริงแล้ว ระบบความรู้ในพุทธศาสนาเป็นระบบที่ปราศจากเนื้อหา ตรงกันข้าม ระบบดังกล่าวนี้เป็นระบบที่ให้หลัก ให้เกณฑ์เท่านั้น ระบบความรู้แบบนี้จะวางอยู่บนสมมติฐานที่ว่า มนุษย์เราดำรงอยู่ท่ามกลางการไหลบ่าของข้อมูลข่าวสาร ตลอดจนการโฆษณา ไม่ว่าจะเป็นการโฆษณาในรูปของศาสตร์ ปรัชญาหรือแม้แต่ศาสนา การดำรงอยู่ท่ามกลางสงครามความเห็นที่แตกต่างกัน โดยที่ต่างฝ่ายต่างก็อ้างว่าฝ่ายตนถูก ฝ่ายอื่นผิด จำเป็นต้องมีหลักเกณฑ์บางประการสำหรับวินิจฉัยไตร่ตรองเพื่อที่จะรับหรือไม่รับข้อมูลที่ผ่านเข้ามาปะทะชีวิตเรานั้น ระบบความรู้ในพุทธศาสนา คือระบบที่ให้เกณฑ์ดังกล่าวนี้

พุทธทาสภิกขุเป็นนักคิดในพุทธศาสนา ระบบความคิดในเชิงพุทธธรรมของท่าน จึงน่าจะสอดคล้องกับอภิปรัชญา ญาณวิทยา และคุณวิทยา แนวคิดของพุทธศาสนาที่นำมาประมวลไว้ในที่นี้รวมถึงที่จะนำมาเป็นแนวเทียบในการวิจัยครั้งนี้เป็นแนวคิดของพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งเป็นพุทธศาสนานิกายหลักของประเทศไทย การตีความพุทธธรรมของพุทธทาสภิกขุ อาจมีความแตกต่างในบางประการกับการตีความตามจารีตของพุทธเถรวาท อย่างไรก็ตามใน

ส่วนของหลักการทั่วไปก็ น่าจะสอดคล้องกัน ในการวิจัยครั้งนี้ เราจึงอาจค้นพบทั้งความเหมือน และความแตกต่างระหว่างวิธีอธิบายพุทธธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของท่านกับระบบ พุทธปรัชญาทั่วไป

จริยธรรมของพุทธศาสนา

เดิมนั้นหลักธรรมในพุทธศาสนามุ่งให้เป็นจริยธรรมส่วนบุคคล การกระทำดีคือการกระทำที่จะช่วยให้ปัจเจกบุคคลพ้นทุกข์ได้เร็วขึ้น ไม่ใช่การกระทำที่เอื้อประโยชน์ต่อผู้อื่น การกระทำชั่วก็มีนัยเดียวกัน ส่วนการเกิดขึ้นของศีลธรรมเชิงสังคมในพุทธศาสนานั้น สมภาร พรหมทา(2542)วิเคราะห์ว่าน่าจะมีมาพร้อมกับการเกิดขึ้นของทฤษฎีภาษาสองภาษา และทฤษฎีความจริงสองประเภท ทฤษฎีภาษาสัญลักษณ์สองภาษาคือทฤษฎีที่บอกว่าพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมด้วยภาษาสัญลักษณ์สองแบบ แบบแรกคือภาษาปรมัตถ์(ปรมัตถโวหาร) แบบที่สองคือภาษาสัญลักษณ์สมมติ(สมมติโวหาร ภาษาเชิงปรมัตถ์คือการใช้ภาษาที่ชี้ไปยังความแท้จริงเชิงปรมัตถ์ (ultimate realities) ส่วนภาษาสัญลักษณ์สมมติคือการใช้ภาษาระบุถึงสิ่งต่างๆตามที่สมมติเรียกกัน ในสังคม และทฤษฎีความจริงสองประเภทคือทฤษฎีที่บอกว่าความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงสอนแบ่งเป็นสองประเภท ประเภทแรกคือความจริงอย่างปรมัตถ์ ประเภทที่สองคือความจริงอย่างสมมติ ซึ่งก็สอดคล้องกันกับทฤษฎีภาษาสองภาษานั้นเอง

ในฐานะที่พุทธทาสภิกขุเองก็ให้ความสำคัญกับระบบสองภาษา โดยท่านได้เน้นให้มีการแบ่งแยกความหมายของภาษาคนและภาษาธรรม ดังนั้น ท่านเองก็น่าจะมีแนวคิดที่ชัดเจนในการระบบจริยธรรมที่แบ่งเป็นสองระบบ คือเป็นส่วนบุคคลและส่วนสังคม ซึ่งผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์และค้นหาความคิดในเชิงจริยศาสตร์ของในธรรมสารของท่าน

สำหรับสุนทรียศาสตร์นั้น ไม่ปรากฏว่าเป็นที่กล่าวถึงมากนักในเชิงพุทธธรรม เนื่องจากระบบพุทธธรรมเป็นระบบที่มุ่งอธิบายเรื่องการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์จึงมีข้อเสนอในเชิงจริยศาสตร์ที่ชัดเจนกว่าสุนทรียศาสตร์ อย่างไรก็ตาม พุทธทาสภิกขุมิได้ปฏิเสธเรื่องความงามและความเพลิดเพลินหรือการเล่น ท่านเคยฝึกสมาธิแบบที่ท่านเรียกว่าเป็นแบบเล่นๆ เช่น ฟังดูปลาในฟาบาตรแล้วนำมาฟังต่อในสมาธิ (พุทธทาสภิกขุ ม.ป.ป. ง) ทั้งสภาพแวดล้อมใน สวนโมกขพลาราม ที่ท่านจัดสร้างขึ้นนั้นก็มิได้มีลักษณะของความงามที่สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ โดยไม่เน้นการปรุงแต่ง อีกทั้งแนวคิดเกี่ยวกับการจัดตั้งสวนโมกขพลารามนั้น พุทธทาสภิกขุก็กล่าวไว้เพื่อให้เกิดความเพลิดเพลินทางวิญญาณ ดังนั้นการศึกษาวិเคราะห์แนวคิดทางด้าน

สุนทรียศาสตร์ของพุทธทาสภิกขุ จึงน่าจะทำให้เรามีความเข้าใจที่ชัดเจนขึ้นถึงท่าทีของพุทธศาสนา ต่อสุนทรียศาสตร์

3. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร

ความหมายและแนวทางในการศึกษาเรื่องการสื่อสาร

ความหมายของการสื่อสาร

สวณิต ยมาภัย(2526) กล่าวว่า การสื่อสารเป็นคำไทยเก่าแก่ เคยใช้มาหลายร้อยปีแล้ว และเมื่อราชบัณฑิตยสถาน บัญญัติศัพท์ไทยขึ้นเทียบให้แทนคำว่า communication ก็ได้้นำคำว่า การสื่อสารนี้เองมาใช้ ส่วนคำว่านิเทศศาสตร์นั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ตั้งคณะกรรมการอันมีพลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ เป็นองค์ประธาน บัญญัติคำว่า “นิเทศศาสตร์บัณฑิต” ขึ้น เป็นชื่อปริญญาสำหรับบัณฑิตรุ่นแรกของแผนกอิสระสื่อสารมวลชน และการประชาสัมพันธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ต่อมาเมื่อแผนกนี้ยกฐานะเป็นคณะวิชาจึงเรียกว่าคณะนิเทศศาสตร์ คำนิเทศศาสตร์ จึงตรงกับภาษาอังกฤษว่า Communication Arts และคำนิเทศก็น่าจะตรงกับคำ communication ซึ่งตามพจนานุกรมอังกฤษ-สันสกฤต ของมันนิเออร์-วิลเลียมส์ก็ได้บอกไว้ชัดเจนว่า นิเทศ เป็นคำสันสกฤตคำหนึ่งในบรรดาคำสันสกฤตอีกหลายคำ ซึ่งมีความหมายว่า communication (คำ นิเทศ นี้แม้จะมีมูลรากมาจากคำสันสกฤต แต่คนไทยก็ได้ดัดแปลงให้สะดวกแก่การเปล่งเสียง จาก นิรเทศ จึงกลายมาเป็น นิเทศ)

ความหมายของคำ นิเทศนี้ มีมากมาย ทั้ง “to point to”ชี้ให้เห็นถึง “to show”แสดงให้เป็น “to define”ชี้ความหมายให้ชัด “to announce”ประกาศให้ทราบ “to foretell”บอกให้ทราบล่วงหน้า “to prophesy”ทำนายเหตุการณ์ และยังมีความหมายว่า vicinity, proximity หมายถึงความใกล้เคียงหรือใกล้ชิดกัน ทั้งในทางนามธรรม คือ ความใกล้ชิดกันในแง่ “สัมพันธ์ภาพระหว่างมนุษย์” และทางรูปธรรมคือ ใกล้ชิดในแง่ของสถานที่ก็ได้

ความหมายของคำ นิเทศ ซึ่งบ่งชี้ถึง “ความใกล้ชิด”นี้ ช่วยให้เราตระหนักถึงจุดหมายที่แท้จริงของการสื่อสารของมนุษย์ทุกลักษณะ คือ เพื่อความใกล้ชิดระหว่างมนุษย์ที่สื่อสารกัน เป็นความใกล้ชิดทางความคิดหรือการเข้าถึงจิตใจซึ่งกันและกัน หลังจากที่เกิดความเข้าใจต่อกันอย่างแท้จริงแล้วนั่นเอง

หากจะแบ่งอย่างกว้างๆแล้ว การสื่อสารย่อมแบ่งได้เป็นสองประเภท คือ การสื่อสาร โดยไม่มีการวางแผนไว้ก่อน อันได้แก่ การสื่อสารที่เป็นอยู่โดยปกติในชีวิตประจำวัน ตามวัฒนธรรมของมนุษย์นั่นเอง ประเภทหนึ่ง และการสื่อสารที่มีการวางแผนตามเป้าประสงค์ของมนุษย์อีกประเภทหนึ่ง การสื่อสารมวลชนนั้นย่อมเป็นการสื่อสารประเภทหลัง ส่วนการสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นได้ทั้งสองประเภทแล้วแต่โอกาส

หากย้อนไปดูความหมายของนิเทศศาสตร์ดังที่กล่าวมา น่าจะเป็นการสมควรที่เราจะถือเอาความใกล้ชิดกันระหว่างมนุษย์ทั้งในทางรูปธรรมและในทางนามธรรมนั่นเอง เป็นจุดหมายปลายทางที่แท้จริงในการสื่อสารของมนุษย์

ดังนั้น การศึกษานิเทศศาสตร์หรือการสื่อสาร ก็น่าจะมีทิศทางที่ชัดเจนคือ การค้นหา วิเคราะห์ และวิจัย ให้ได้มาซึ่งหลักการและวิธีการอันจะยังให้เกิดความใกล้ชิดกันขึ้นระหว่างมนุษย์ ทั้งที่อยู่ร่วมวัฒนธรรมเดียวกันและที่ต่างวัฒนธรรมกัน

แนวทางในการศึกษาการสื่อสาร

1. แนวพหุติกรรมนิยม ซึ่งอธิบายกระบวนการสื่อสารในลักษณะที่ว่า การสื่อสารเป็นกระบวนการที่ประกอบไปด้วยองค์ประกอบต่างๆเพื่อส่งสารในรูปของรหัสหรือสัญลักษณ์ ซึ่งจะสัมฤทธิ์ผลได้ก็ต่อเมื่อการตีความของผู้รับสารตรงกับความหมายที่ผู้ส่งต้องการสื่อ

การศึกษาการสื่อสารในแนวพหุติกรรมนิยม เป็นแนวทางหลักของการศึกษาการสื่อสารในเชิงวิชาการนิเทศศาสตร์ในปัจจุบัน ทั้งยังเป็นแนวทางหลักในการอธิบายพฤติกรรมการสื่อสารของมนุษย์ โดยมีวิธีการศึกษาการสื่อสารในแบบวิธีวิทยาการของสังคมศาสตร์แนวปฏิฐานนิยม ซึ่งนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์แนวปฏิฐานนิยมที่เน้นข้อมูลเชิงประจักษ์ (สิ่งที่มนุษย์สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า) เข้ามาประยุกต์ใช้ในการศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ โดยเน้นการศึกษาวิจัยด้วยวิธีการเชิงปริมาณ ให้ความสำคัญแก่ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่แจ่มชัด วัดได้ ใช้วิธีทางสถิติมาช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูลที่เป็นตัวเลข (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2542 : 6-7)

2. แนววัฒนธรรมนิยม มีหลักการว่าการสื่อสารของมนุษย์เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในสังคม ตามที่วัฒนธรรมของมนุษย์จะกำหนดให้เป็นไป แนวทางนี้เน้นความคิดรวบยอดอันสำคัญที่สุดว่า วัฒนธรรมกับการสื่อสารแยกจากกันไม่ออก แนวทางนี้แตกแขนงออกเป็นแนวโครงสร้างนิยมและหลังโครงสร้างนิยมในปัจจุบัน

แนวโครงสร้างนิยามและหลังโครงสร้างนิยามให้ความสนใจในความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบสำคัญสามกลุ่ม คือ (ก) ตัวบท(text) อันประกอบด้วยสัญญาและรหัส (ข) ผู้ที่อ่านตัวบทนั้น (ผู้รับสาร) รวมทั้งวัฒนธรรมและประสบการณ์ทางสังคมที่ก่อรูปเป็นทั้งตัวผู้อ่านและตัวบท (ค) ความจริงภายนอก(external reality) ซึ่งทั้งตัวบทและผู้อ่านใช้อ้างอิง

การศึกษาถึงกระบวนการสร้างความหมายจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบทั้งสามกลุ่มนี้ เรียกว่า สัญญาวิทยา(Fiske, J. ,Hartley, J. , Montgomery, M. , O'Sullivan, T. , and Saunders, D. 1994)

อย่างไรก็ตาม ทั้งสามแนวทางนี้ต่างก็ถือว่า การสื่อสารจะสัมฤทธิ์ผลหรือไม่ ขึ้นอยู่กับการรับรู้ความหมายร่วมกันระหว่างมนุษย์

เนื่องจากแนวทางการศึกษาการสื่อสารในแนวพฤติกรรมนิยมเป็นแนวทางหลักของการศึกษาการสื่อสารในเชิงวิชาการในปัจจุบัน ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงจะได้นำแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารของมนุษย์ของพุทธทาสภิกขุ มาเปรียบเทียบกับมีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไรกับแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในเชิงพฤติกรรมศาสตร์เป็นหลัก

การศึกษาการสื่อสารในเชิงปรัชญา

ปรัชญาเป็นแนวทางเบื้องต้นที่มนุษย์ใช้ในการค้นหาความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิต นักปรัชญาตั้งคำถามกับทุกสิ่งทุกอย่างที่ตนสงสัยและแม้แต่กับความสงสัยของตนเอง จากนั้นก็ใคร่ครวญคิด และพิจารณาหาคำตอบที่เป็นไปได้ทุกคำตอบในคำถามเหล่านั้นโดยกระบวนการทางเหตุผล เมื่อความรู้ในสาขาหนึ่งสาขาใดเจริญเติบโต ชัดเจนขึ้น และพัฒนาวิธีการศึกษาของตนเองได้ สาขาความรู้นั้นก็เริ่มแยกออกจากปรัชญา ไปเป็นวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และแตกแยกย่อยออกเป็นศาสตร์สาขาต่างๆมากมายดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน ทั้งคำถามที่คลุมเครือและไม่เป็นที่ตกลงโดยชัดเจนไว้ให้นักปรัชญาคำตอบต่อไป ทั้งในด้านของความรู้ ความจริง และคุณค่าต่างๆ ในดารจักร โลก และชีวิต

ปรัชญาจึงนับเป็นรากฐานของความรู้ และเป็นแนวทางเบื้องต้นในการศึกษาศาสตร์ทุกสาขา ในด้านของนิเทศศาสตร์ก็เช่นกัน การศึกษาการสื่อสารในเชิงปรัชญาอาจทำได้โดยการตั้งคำถามเชิงปรัชญาต่อการสื่อสาร ซึ่งอาจได้คำตอบเป็น มโนทัศน์(concept)ต่างๆในองค์ประกอบและกระบวนการสื่อสาร เช่นความหมายของการสื่อสาร ภาษา สื่อ การรับรู้ ฯลฯ ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้จะเป็นการค้นหาความหมายเหล่านี้ในธรรมชาติของพุทธทาสภิกขุนั่นเอง

หากเราถือว่าการศึกษานิตยศาสตร์หรือการสื่อสารเป็นไปเพื่อการค้นหา วิเคราะห์ และวิจัย ให้ได้มาซึ่งหลักการและวิธีการอันจะยังให้เกิดความใกล้ชิดกันขึ้นระหว่าง มนุษย์ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นขอบเขตของการสื่อสาร ก็น่าจะอยู่ที่ระบบสัมพันธ์ภาพของมนุษย์ โดยมีจุดเน้นที่การรับรู้ความหมายร่วมกันในระบบต่างๆเหล่านั้น ทั้งในแง่ของมนุษย์กับตนเอง มนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับเพื่อนมนุษย์ และมนุษย์กับสังคมและวัฒนธรรม

การศึกษาการสื่อสารเชิงปรัชญา ในที่นี้ จึงเป็นการตั้งคำถามและหาคำตอบเกี่ยวกับโลกและชีวิต ทั้งในด้านของความจริง(ภววิทยา) ความรู้(ญาณวิทยา) และคุณค่า(คุณวิทยา) โดยมุ่งเน้นที่ระบบสัมพันธ์ภาพของมนุษย์

คำถามเชิงปรัชญาของการสื่อสาร

เราอาจตั้งคำถามเกี่ยวกับการสื่อสารในความหมายของระบบสัมพันธ์ภาพของมนุษย์ได้มากมาย เช่น

ภววิทยาของการสื่อสาร

1. การสื่อสารคืออะไร
2. การสื่อสารเป็นหนทางหนึ่งในการเข้าถึงความจริงหรือไม่
3. การสื่อสารเป็นกระบวนการที่มีเป้าหมายหรือไม่

ญาณวิทยาของการสื่อสาร

1. มนุษย์มีวิธีการสื่อสารเพื่อแสวงหาความรู้ได้อย่างไร
2. มนุษย์ใช้การสื่อสารเป็นเครื่องมือเพื่อแสวงหาความรู้ใช่หรือไม่ อย่างไร

คุณวิทยาของการสื่อสาร

1. เป้าหมายเชิงคุณค่าของการสื่อสารคืออะไร
2. ความดีและความงามในการสื่อสารคืออะไร
3. ความดีและความงามในการสื่อสารเป็นสากลหรือไม่

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

- งานวิจัยในทางการสื่อสาร

ในเรื่องเกี่ยวกับกระบวนการหรือวิธีการสื่อสารธรรมะนั้น นิตยา จึงเกษมสุข (2532) ศึกษาถึงกระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจิตใจผู้เข้ารับการอบรมของสำนักปฏิบัติธรรม

และพบว่ากระบวนการสื่อสารของสำนักธรรมปฏิบัตินี้ประสบความสำเร็จได้โดยไม่ต้องอาศัยเครื่องล่อใจ (ที่เป็นวัตถุ) ไม่มีทั้งการบังคับและอ้อนวอน แต่สิ่งล่อใจที่สำคัญ คือ ผลของการปฏิบัติ ส่วนอนุชา สมจิตต(2539) นั้นสนใจในการอบรมการปฏิบัติธรรมเช่นกัน แต่เป็นการอบรมในรูปแบบเฉพาะของผู้สื่อสารคนเดียวคือ คุณแม่ดร.สิริ กรินชัย ซึ่งนับว่าเป็นผู้สื่อสารธรรมที่มีชื่อเสียงและได้รับความเคารพนับถือผู้หนึ่ง โดยได้ศึกษาถึงการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลจากการปฏิบัติกรรมฐานด้วยการเจริญสติปัฏฐานสี่ซึ่งฝึกสอนโดยคุณแม่ดร.สิริ กรินชัยเปรียบเทียบคะแนนของพฤติกรรมก่อนและหลังการฝึกปฏิบัติของผู้เข้าอบรม จำนวน 200 คน ซึ่งทั้งหมดเข้าปฏิบัติธรรมกับคุณแม่ดร.สิริ กรินชัยเป็นครั้งแรก เปรียบเทียบศึกษาในกลุ่มพฤติกรรมต่างๆ คือ กลุ่มอานิสงฆ์ของการปฏิบัติ กลุ่มพรหมวิหารธรรม กลุ่มกตัญญูรู้คุณ กลุ่มศีลข้อ1 กลุ่มศีลข้อ2 กลุ่มศีลข้อ4 กลุ่มศีลข้อ5 กลุ่มอธิบายพบพบว่า ก่อนการปฏิบัติ มีระดับคะแนนเฉลี่ยของกลุ่มพฤติกรรมเพียง 3.88 แต่หลังการปฏิบัติเพิ่มขึ้นเป็น 4.50 (ค่านัยสำคัญ = 0.01) นั่นคือการปฏิบัติกรรมฐานด้วยการเจริญสติปัฏฐานสี่ ซึ่งฝึกสอนโดยคุณแม่ดร.สิริ กรินชัย นั้นมีประสิทธิภาพในการทำให้กลุ่มผู้รับสารเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทางที่ดี ทั้งในด้านอานิสงฆ์ของการปฏิบัติ การมีพรหมวิหารธรรม ความสำนึกในความกตัญญูรู้คุณ การรักษาศีล และลดอบายมุข

ป็นัดดา นพพานวัน (2533)ศึกษาถึงกระบวนการสื่อสารเพื่อเผยแพร่ธรรมของสถาบันสงฆ์ไทย พบปัญหาและอุปสรรคในด้านต่างๆเช่น ด้านพระสงฆ์ และสถาบันสงฆ์ในฐานะผู้เผยแพร่ธรรมะ เช่น การขาดแคลนพระสงฆ์ที่มีความสามารถในการเผยแพร่ธรรมะ ในด้านรูปแบบการสื่อสาร เน้นการบรรยายภาคทฤษฎี แต่ไม่มีภาคปฏิบัติ ในด้านวิธีการก็มีปัญหาเช่น ไม่มีการกำหนดหัวข้อธรรมะที่เหมาะสมกับผู้ฟัง ในด้านประชาชนผู้รับสาร เช่นการขาดความรู้พื้นฐานทางศีลธรรม ด้านอื่นๆเช่น ยังไม่มีการวิจัยประเมินผลการเผยแพร่ธรรมะ เพื่อปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคมปัจจุบัน

ในด้านของบทบาทของพระสงฆ์ต่อชุมชนนั้น พรหมนิภา วงษ์มิตร (2540) ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนากับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการธรรมรักษานิเวศน์โดยได้ศึกษาถึงการเป็นผู้นำความคิดเห็น ความน่าเชื่อถือ พฤติกรรมสื่อสารของพระสงฆ์ ปริมาณการรับสารของประชาชนจากพระสงฆ์ และการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการธรรมรักษานิเวศน์ โดยมีกลุ่มตัวอย่างคือ ชาวบ้าน 165 คน ประชาชนที่มาเยี่ยมชมและมีส่วนร่วม 400 คน เจ้าหน้าที่ในโครงการ 20 คน รวม 585 คน และพบว่าปริมาณการรับสารของประชาชนจากพระสงฆ์ มีผลสูงสุดต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการฯ รองลงมาคือความน่าเชื่อถือของพระสงฆ์ พฤติกรรมสื่อสารของพระสงฆ์ และการเป็นผู้นำความคิดเห็น

ของพระสงฆ์ ในขณะที่ลาวัณย์ อินทรารักษ์ (2533) สนใจเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ ทักษณคดี และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษทรัพย์ากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย ตำบลแม่สอย อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ โดยได้ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ในด้านต่างๆ คือ ด้านความศรัทธาในคำสอน ด้านความศรัทธาในเพศบรรพชิต และด้านความศรัทธาในพิธีกรรม กับทัศนคติและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษทรัพย์ากรป่าไม้ของชาวบ้าน รวมถึงประสิทธิภาพของตัวแปร “ความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์” ที่จะนำมาใช้ในการอธิบายทัศนคติและการมีส่วนร่วมอนุรักษทรัพย์ากรป่าไม้ จากการศึกษาครั้งนี้พบว่า ความศรัทธาในคำสอนของพระสงฆ์ มีความสัมพันธ์ทางบวกกับทัศนคติต่อการอนุรักษทรัพย์ากรป่าไม้ แต่ความศรัทธาในเพศบรรพชิต และความศรัทธาในพิธีกรรม มีความสัมพันธ์ทางลบกับทัศนคติดังกล่าว ข้อที่น่าสนใจคือ ความศรัทธาเหล่านี้ ไม่มีความสัมพันธ์ หรือไม่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการอนุรักษทรัพย์ากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย

จะเห็นว่า วิทยานิพนธ์ในเชิงการสื่อสารโดยตรงนั้น มักจะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระในพุทธศาสนาและฆราวาส ทั้งในแง่ของวิธีการสื่อสารธรรมะและ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชุมชน แต่ยังมีได้มีการศึกษาลึกลงไปถึงปรัชญาในการสื่อสารของท่าน รวมทั้งในความสัมพันธ์ระหว่างความคิดกับการสื่อสาร และยังมีได้มีการศึกษาเพื่อค้นหาแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในทัศนะของนักคิดในพุทธศาสนา การวิจัยครั้งนี้จึงเป็นการค้นคว้าเพิ่มเติมในแนวทางที่ลึกลงไปกว่าความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวิธีการสื่อสารดังกล่าว

อนึ่ง การศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารศาสนาเท่าที่ปรากฏในทางนิเทศศาสตร์ซึ่งได้รวบรวมมาไว้ในที่นี้ ช่วยให้เราทราบถึงปัญหาของการสื่อสารธรรมสารสู่สาธารณชน ว่ากำลังประสบปัญหาในการขาดแคลนผู้สื่อสารที่มีความสามารถในการเผยแพร่ธรรมะ และมีปัญหาทั้งในด้านเนื้อหาและวิธีการสื่อสาร ในขณะที่พระสงฆ์และสถาบันศาสนาก็ยังคงมีความสำคัญกับชุมชน การศึกษาถึงแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุในครั้งนี้ จึงอาจทำให้พบแนวทางการแก้ไขปัญหาต่างๆเหล่านี้ อย่างไรก็ตาม การศึกษาครั้งนี้มิได้เป็นการศึกษาถึงกลวิธีการสื่อสารต่างๆของท่านโดยตรง ดังนั้น หากต้องการทราบแนวทางการสื่อสารศาสนาอย่างเป็นทางการมากขึ้น ควรจะได้มีการศึกษาเพิ่มเติมในแนวทางของวิธีการสื่อสารของท่านด้วย

- งานวิจัยในทางปรัชญาและการศึกษา

ในประเด็นเกี่ยวกับอภิปรัชญาในพุทธศาสนานั้น ต่อคำถามที่ว่าโลกคืออะไร สมภาร พรมทา (2534) ศึกษาทัศนะเกี่ยวกับ อัตถิตาหรือความมีอยู่(being) และนัตถิตาหรือ

ความไม่มีอยู่ (non-being) ซึ่งเป็นทัศนะเชิงปรัชญาในลักษณะของ อัถติกทิวฐิ ที่เชื่อว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ และนัตติกทิวฐิที่เชื่อว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ ผลการวิจัยพบว่า พุทธปรัชญาเถรวาทปฏิเสธทั้งสองความเชื่อนี้ เพราะถือว่าต่างก็เป็นทัศนะที่สุดโต่งไปคนละทาง สำหรับพุทธปรัชญาเถรวาทธรรมชาติของโลกบรรยายผ่านหลักธรรมสามเรื่องคือ ปฏิจสุมุปาบท ไตรลักษณ์ และชนิดิทัศนะ ซึ่งล้วนแสดงถึงความว่างเปล่า(สุญญตา)ของโลก อันเป็นภาวะที่อยู่กึ่งกลางระหว่างความมี (อัถติตา)กับความไม่มี(นัตติตา) โลกตามพุทธปรัชญาเถรวาทจึงไม่ใช่ทั้งเนื้อสารและไม่ใช่ มโนภาพของจิต หากแต่โลกคือความว่างเปล่า สำหรับประเด็นของคำถามที่ว่าความจริงคืออะไร ชาญณนค์ บุญหนุน (2540) ศึกษาพบว่า ทฤษฎีความจริงในพุทธปรัชญาเถรวาทไม่สามารถจัดเข้าในทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งจากสามทฤษฎี คือ ทฤษฎีความจริงแบบสมนัย ทฤษฎีความจริงแบบสหนัย และทฤษฎีความจริงแบบปฏิบัตินิยม แต่เป็นทฤษฎีที่เรียกว่า “สังนัยเชิงปฏิบัตินิยม” หรือ “ทฤษฎีความจริงแบบวิภาษวาท” กล่าวคือ ในพุทธปรัชญา เงื่อนไขความจริงของข้อความหนึ่งขึ้นอยู่กับภาษาที่ใช้แสดงข้อความนั้น สิ่งนี้ทำให้พุทธปรัชญาสัมพันธ์กันกับทั้งทฤษฎีความจริงแบบสมนัยและทฤษฎีความจริงแบบสหนัย สำหรับเรื่องของเกณฑ์ตัดสินความจริงพุทธปรัชญาจะเรียกร้องผลเชิงปฏิบัติหรือเหตุผลเชิงปฏิบัติ แต่ไม่ปรากฏอย่างชัดเจนว่า เรียกร้องถึงความสอดคล้องหรือไม่ นอกจากนี้ทำที่แบบบิรอรตนิยมที่มีต่อความจริงของพุทธปรัชญา ยังทำให้พุทธปรัชญาเถรวาทมีความใกล้เคียงกับทฤษฎีความจริงแบบปฏิบัตินิยมมากกว่าทฤษฎีอื่นๆ นอกจากนั้น มาชะศรี คหฺฐฐา (2534) ยังได้ศึกษาถึงความคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธปรัชญาเถรวาท จากอรรถกถา, ฎีกา และอนุฎีกาของพระพุทธานุศาสนาสรรูปได้ว่า นรกสวรรค์นั้นมิได้อยู่จริงตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่ไม่อาจพิสูจน์ด้วยผัสสะของธรรมดา มโนทัศน์เรื่องนรกสวรรค์นั้นยังเป็นส่วนหนึ่งของสังสารวัฏ และการปฏิเสธคำสอนเรื่องสังสารวัฏและนรกสวรรค์ ยังมีผลเท่ากับปฏิเสธคำสอนเรื่อง มรรค ผล นิพพาน

ในประเด็นของมโนทัศน์ทางภววิทยา มีงานวิจัยที่ได้ศึกษาถึงแนวคิดบางประการของพุทธทาสภิกขุ คือ งานวิจัยของปรีชา มานะวานิชเจริญ (2540) ซึ่งศึกษาถึงมโนทัศน์เรื่องจิตว่างในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ พบว่าจิตว่างตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ หมายถึงสภาวะจิตที่ละจากการยึดมั่นถือมั่นในตัวตน-ของตน จิตจะมีสภาวะธรรมอันว่างจากกิเลสทั้งปวง มีสติปัญญาเต็มเปี่ยมสามารถหยั่งรู้ความจริงว่า โลกและสิ่งทั้งปวงมีล้วนมีธรรมชาติเป็นความว่าง ไม่อาจยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวตนได้ แนวคิดจิตว่างวางอยู่บนฐานความเชื่อว่า จิตนี้โดยพื้นฐานเป็นประภัสสร แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของมนุษย์ทุกคนที่จะบรรลุมรรค ผล-นิพพาน แม้ในชาตินี้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความพยายามที่จะตีความเป็นและประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมให้เป็นประโยชน์แก่อนุชนต่อถาวร

ดำเนินชีวิตแม้กับวิถีอย่างปฤชุน แต่แนวคิดนี้ไม่เป็นที่ยอมรับของฝ่ายเถรวาทกระแสหลัก เพราะมีความเชื่อต่างไปว่า มนุษย์มีศักยภาพในการบรรลุธรรมไม่เท่ากันขึ้นกับบารมีที่สั่งสมข้ามภพข้ามชาติกันมา และจิตไม่อาจบำเพ็ญวิปัสสนาไปพร้อมๆกับการทำงานหรือกิจอื่นใดซ้ำซ้อนได้ จิตว่างสำหรับมนุษย์ผู้ยังไม่บรรลุมรรคผลจึงเป็นไปไม่ได้ อย่างไรก็ตาม งานวิจัยดังกล่าวได้เสนอว่า การปฏิบัติตามแนวคิดจิตว่างนั้นมีประโยชน์ อย่างน้อยที่สุดก็สามารถบรรเทาทุกข์ลงได้เป็นบางส่วน ในบางขณะเวลา และเป็นแนวปฏิบัติที่อยู่ในวิสัยของปฤชุนทั่วไป สามารถเอื้อให้พุทธธรรมเป็นประโยชน์ต่อคนหมู่มากได้

ในประเด็นของญาณวิทยา ลักษณะวัด ปาละรัตน์ (2535) ศึกษาว่าญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่ และพบว่าแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีความรู้ของประสบการณ์นิยมตะวันตกและพุทธปรัชญามีลักษณะที่เหมือนกันหลายประการ เพราะมโนทัศน์เรื่องการรับรู้ การพิสูจน์ว่าจริงและการคิดหาเหตุผล(โยนิโสมนสิการ) ล้วนมีพื้นฐานอยู่บนประสบการณ์ ทฤษฎีความรู้ตามนัยนี้จะมีลักษณะเป็นประสบการณ์นิยมเพราะถือว่าประสบการณ์เป็นที่มาสำคัญของความรู้ แต่ความหมายและการใช้คำว่า “ประสาทสัมผัส” “ประสบการณ์” และ “การรับรู้” ของพุทธปรัชญานั้นจะแตกต่างกับที่ใช้ในปรัชญาตะวันตกส่วนใหญ่ และคำว่า “ประสบการณ์นิยม” เองก็มีใช้ในหลายความหมาย หลายระดับ การพิจารณาคำถามข้อนี้ จึงอาจตอบได้ในลักษณะของการแจกแจงแบบวิภาษวาทว่า หาก“ประสบการณ์นิยม”หมายความว่า ประสบการณ์เป็นที่มาที่สำคัญที่สุดของความรู้ ทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทจะเป็นประสบการณ์นิยม แต่ในกรณีที่ใช้ คำ “ประสบการณ์นิยม”หมายถึงหลักการที่ถือว่าประสบการณ์เท่านั้นเป็นที่มาของความรู้ ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเถรวาทก็ไม่อาจจัดเป็นประสบการณ์นิยมสำหรับประเด็นเกี่ยวกับการรับรู้ นั่น เดือนฉาย อรุณกิจ(2537)ได้ศึกษาในเชิงวิเคราะห์เกี่ยวกับมโนทัศน์เรื่องโลกในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่าสาเหตุความทุกข์ของมนุษย์เกี่ยวข้องกับรับรู้เรื่องโลกของมนุษย์แต่ละคน โดยที่โลกในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นสามารถรับรู้ได้ในสองลักษณะคือ โลกเชิงปรนัยและโลกเชิงอัตนัย ความหมายของโลกทั้งสองนี้มีได้ขัดแย้งกัน โลกเชิงปรนัยคือโลกตามธรรมชาติ ปราศจากความหมายใดๆ ซึ่งดำเนินไปภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ และกฎอิทัปปัจจยา ส่วนโลกเชิงอัตนัยเกิดจากการที่มนุษย์ให้ความหมายต่อสิ่งที่รับรู้จากโลกเชิงปรนัย โดยให้ความหมายไปตามความปรารถนาของมนุษย์ การรับรู้โลกในเชิงอัตนัยเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ แต่การรับรู้โลกในเชิงปรนัยตามที่มีนเป็นและเข้าใจธรรมชาติของโลกจะเป็นการดับทุกข์ได้ นอกจากนี้ งานวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ของดุษฎี ลีตลวรารค์(2531) ยังช่วยขยายความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องความรู้และการรับรู้ โดยได้ศึกษาพบว่า

พุทธศาสนาเห็นว่าการทำงานประสานกันของขันธห้า ทำให้มนุษย์รับรู้โลกได้ โดยรับเข้ามาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และแสดงออกทาง กาย วาจา และใจ ในการศึกษาชั้นโลกที่ควรศึกษาคือ โลกตามการรับรู้ของมนุษย์เองผลของการศึกษาคือความรู้ที่ได้คือปัญญาชัดตามที่เป็นจริงคือรู้ชัด ในอริยสัจสี่ ซึ่งอธิบายได้หลายนัยเช่น มรรคมืองค์แปด, หลักไตรสิกขา ซึ่งจะนำไปสู่ศึกษามรรค ภาวะชีวิตที่สมบูรณ์ คือ มีปัญญาพ้นทุกข์สิ้นเชิง อันเป็นเป้าหมายในระดับอุดมคติของการศึกษา ด้วย สำหรับเรื่องของการเรียนรู้โดยตรงนั้น อาจพบได้จากการศึกษาของไพรัช สูแสนสุข(2539) ในการวิเคราะห์พระไตรปิฎกเกี่ยวกับเรื่องของหลักการและกระบวนการเรียนรู้และการสอนตาม หลักพุทธศาสตร์ ซึ่งพบว่า การเรียนรู้คือ การเกิดประสบการณ์จากการเกิดผัสสะทางทวารการรับรู้ ทั้ง 6 ซึ่งมีวิญญาณเกิดขึ้นทำหน้าที่หลักในการรู้สิ่งที่ถูกรู้ต่างๆ (ปรมาตถธรรม 4 และบัญญัติธรรม) กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอธิบายได้ด้วยกระบวนการเกิดผัสสะและวิถิจิต ผลการเรียนรู้โดยตรง คือการเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจ การเกิดการเรียนรู้จะเกิดทีละขณะ แต่เกิดอย่างรวดเร็วและซับซ้อนอย่างมากโดยมีกระบวนการทางมโนทวารเป็นใหญ่ในการเรียนรู้ ทั้งนี้การเกิดการเรียนรู้เกิด ได้หลายระดับ โดยระดับสูงสุดคือการมีปัญญารู้สิ่งต่างๆได้ถูกต้องตามความเป็นจริง(เกิดวิชชา) ทำให้สามารถจัดการแก้ปัญหาใดๆได้ การเรียนรู้เป็นไปได้ด้วยดีถ้าผู้เรียนตั้งใจ มีศรัทธา เพียรพยายาม มีสติ สมาธิ และปัญญาเป็นพื้นฐาน โดยแต่ละบุคคลมีวิธีการเรียนรู้ได้แตกต่างกัน ตามความแตกต่างของบุคคลและสิ่งแวดล้อม

สำหรับประเด็นทางคุณวิทยา ไพลิน เตชะวิวัฒนาการ(2532) ได้ศึกษาเปรียบเทียบเกณฑ์ตัดสินความดีในพุทธปรัชญาเถรวาทกับในปรัชญาของคานท์ โดยนำเอาศีลธรรมของ คานท์มาวิเคราะห์ศีลห้า เพื่อแสดงให้เห็นว่า ศีลห้าเป็นจริยธรรมสากลที่มนุษย์ทุกคนพึงปฏิบัติ ตาม ความแตกต่างที่ปรากฏในเกณฑ์ตัดสินความดีของทั้งสองคือ ในการพิจารณาว่าการกระทำ นั้นมีคุณค่าทางจริยธรรมมากน้อยแค่ไหนพุทธศาสนาตัดสินการกระทำ โดยดูที่เจตนาของผู้กระทำ เป็นองค์ประกอบหลัก และเอาผลของการกระทำที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตัวเองและผู้อื่นเป็น องค์ประกอบรอง ส่วนลัทธิของคานท์ตัดสินการกระทำโดยถือเอาเจตนาเป็นหลักและไม่คำนึงถึง ผลที่จะเกิดขึ้นเลย โดยถือว่าผลเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปเปลี่ยนมา ผลจึงมิใช่ตัววัดคุณค่าทางจริยธรรม ในขณะที่ พระมหาไพรัช เนียนวงศ์ (2538) ศึกษาว่าพุทธจริยศาสตร์เถรวาทเป็นอัตนิยมหรือไม่ โดยใช้ความหมายทางจริยศาสตร์ของอัตนิยม ซึ่งหมายถึง ทรรศนะที่ถือว่ามนุษย์ควรแสวงหา ผลประโยชน์แก่ตนและคนที่เป็ญาติมิตรพวกพ้อง การศึกษานี้ได้แบ่งพุทธจริยศาสตร์เถรวาท ออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับโลกิยะ ซึ่งมีเนื้อหาคำสอนที่มุ่งให้แสวงหาประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น แต่ก็มีเนื้อหาคำสอนในบางที่ เช่น กามโกศบุคคล 10 ซึ่งมีบางประเภทที่แสวงหาเฉพาะ

ผลประโยชน์ส่วนตัว และพระพุทธเจ้าก็ทรงถือว่า เป็นความดีในระดับหนึ่ง คือ รู้จักใช้สิ่งนั้นให้เป็นประโยชน์แก่ตนเอง โดยนัยนี้จะดูเหมือนเป็นอัตนियม แต่เมื่อศึกษาดูพุทธจริยศาสตร์เถรวาทระดับโลกิยะทั้งระบบแล้วจะเห็นว่าไม่เป็นอัตนियม ส่วนในระดับโลกุตระซึ่งมีเนื้อหาคำสอนมุ่งให้แสวงหาผลประโยชน์ทางใจทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ได้แก่ การกำจัดกิเลส คือ ความโลภ โกรธ หลง ซึ่งจะนำพาดนเข้าสู่อวิชชาอันเป็นความสุขหรือประโยชน์อย่างยิ่ง คำตอบสำหรับประเด็นปัญหาที่ว่าพุทธจริยศาสตร์เถรวาทเป็นอัตนियมหรือไม่ จึงอาจตอบได้ว่า พุทธจริยศาสตร์ระดับโลกิยะบางประการ ดูเหมือนจะเป็นอัตนियม แต่ไม่เป็น ส่วนพุทธจริยศาสตร์ระดับโลกุตระ ไม่อาจจัดได้ว่าเป็นอัตนियม

ในด้านของวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาโดยวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาความคิดของนักคิดในทางศาสนากับปรัชญาประยุกต์ ซึ่งจะคล้ายกับงานวิจัยครั้งนี้ที่มุ่งจะศึกษาปรัชญาความคิดของพุทธทาสภิกขุในด้านของปรัชญาประยุกต์คือปรัชญาการสื่อสาร พบว่า งานวิจัยของสุภาพ พิทักษ์วงศาโรจน์(2537) ได้ศึกษาเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาของไสยาบา โดยศึกษาพรรณนาเกี่ยวกับการศึกษาของไสยาบา ผ่านทางการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาการศึกษา กับปรัชญาอันเป็นพื้นฐานของท่าน ได้แก่ อภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์ พบว่า ไสยาบาเชื่อว่าความจริงสูงสุดในจักรวาลนี้ตามคัมภีร์พระเวทคือ พรหมมัน หรือ อาตมัน ซึ่งก็คือสิ่งเดียวกัน ความจริงสูงสุดนี้แผ่ซ่านแทรกซึมอยู่ทุกหนทุกแห่ง โดยเฉพาะภายในตัวของมนุษย์เอง เป้าหมายในชีวิตของมนุษย์ก็คือ การบรรลุถึงซึ่งความรู้แจ้งในตัวตนบริสุทธิ์ สละแล้วซึ่งกิเลส ตัณหาความทะยานอยากทั้งปวง และนี่คือเป้าหมายของการศึกษา มนุษย์จะต้องตระหนักถึงคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ คือความจริง ความประพฤติชอบ ความสงบ ความรักความเมตตา และความไม่เบียดเบียน ไสยาบาเน้นถึงการศึกษาทางด้านศีลธรรม และจิตวิญญาณ หรืออาตมวิทยา โดยชี้ให้เห็นว่าความรักความเมตตาเป็นแกนกลางแห่งคุณค่าความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ การเปลี่ยนแปลงภายในของปัจเจกบุคคลเช่นนี้ จึงจะสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้อย่างแท้จริง

ส่วนประเด็นสุดท้ายที่จะกล่าวถึงในที่นี้ คืองานวิจัยที่แสดงให้เห็นแนวคิดทางด้านการสื่อสารในพุทธปรัชญาอย่างชัดเจน เช่น งานวิจัยของพระมหาประพันธ์ รักเรียน (2541) ซึ่งได้ศึกษาในเรื่องของจิตกับการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และวิเคราะห์ไว้ว่าจิตเป็นผลของกรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศลโดยพื้นฐานของจิตใจ ทำให้คนแต่ละคนมีการแสดงพฤติกรรมที่ต่างกัน เพื่อจะปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจึงต้องพิจารณาว่า จิตของผู้นั้นเป็นอย่างไร เพื่อจะ

ได้ใช้หมวดธรรมมาแก้ไขปัญหาได้ถูกต้อง อันจะทำให้บรรลุมรรคผลได้ พระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงเทศนาโปรดบุคคลใด จะตรวจดูจริตของบุคคลนั้นแล้วแสดงธรรม

จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องจริตนี้ เป็นแนวทางหนึ่งในการวิเคราะห์ที่ผู้รับสารของพระพุทธเจ้าโดยวิเคราะห์จากองค์ประกอบพื้นฐานทางจิตวิทยาของมนุษย์นั่นเอง

จากงานวิจัยเหล่านี้ เราจะทราบได้ถึงแนวความคิดเกี่ยวกับพุทธปรัชญาและการสื่อสารในพุทธศาสนาผ่านการสอนและการศึกษาต่างๆในเบื้องต้น จะเห็นว่า แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาต่างๆในพุทธศาสนา ก็ยังเป็นที่ยกเถียงกันอยู่ เช่นว่า ยังไม่มีมติที่แน่ชัดว่าทฤษฎีความรู้ในพุทธศาสนาเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่ ทั้งนี้ จะเห็นได้ชัดว่าแนวทางการศึกษาในเชิงปรัชญานั้น จะสามารถมีคำตอบต่อคำถามหนึ่งได้อย่างหลากหลาย ตราบใดที่ข้อเสนอนี้เป็นคำตอบนั้นมีเหตุผล และอธิบายให้เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งได้ การศึกษาปรัชญาการสื่อสารในธรรมสารของพุทธศาสนิกชนครั้งนี้ จึงมิได้มุ่งที่จะตัดสินลงไปอย่างเด็ดขาดว่าพุทธศาสนิกชนมีแนวคิดในเชิงปรัชญาที่พ้องจองกับสำนักคิดใดอย่างชัดเจน หากแต่เป็นการเสาะหาแนวทางเทียบเคียงที่จะนำปรัชญาสาขาหลักทั้งสามสาขา คือ ภววิทยา ญาณวิทยา และคุณวิทยา มาศึกษาและอธิบายแนวคิดของพุทธศาสนิกชน เพื่อให้เราเห็นภาพรวมของแนวคิดของท่านได้ชัดเจนขึ้น และผลการวิจัยที่ได้ ก็น่าจะเป็นลักษณะเทียบเคียง เช่นในเรื่องของทฤษฎีความรู้ ผู้วิจัยจะค้นหาว่าพุทธศาสนิกชนมีทฤษฎีความรู้ ในแนวทางที่คล้ายคลึงกับทฤษฎีความรู้ทางญาณวิทยาแบบใดมากที่สุด โดยจะพยายามสร้างข้อจำกัดว่า จะต้องตัดสินลงไปแบบใดแบบหนึ่งเท่านั้น พุทธศาสนิกชนอาจจะมีแนวทางที่เป็นของตนเองโดยเฉพาะ ซึ่งผู้วิจัยได้ตั้งปัญหามาวิจัยไว้อย่างกว้างๆ เพื่อเป็นแนวทางในการหาคำตอบที่ไม่จำกัดอยู่ในทัศนะแบบใดแบบหนึ่ง แล้วนำข้อมูลที่ได้มาสังเคราะห์รวมกันขึ้นขั้นตอนสุดท้าย เพื่อที่จะพรรณนาภาพรวมของแนวคิดเชิงปรัชญาและปรัชญาการสื่อสารของพุทธศาสนิกชนได้อย่างใกล้เคียงความจริงที่สุด

ในทางปรัชญาและทางการศึกษา มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพุทธปรัชญา และแนวคิดเชิงการสื่อสารและการศึกษาในทางพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง อย่างไรก็ตาม ยังไม่ปรากฏความสัมพันธ์ที่ชัดเจนระหว่างปรัชญาและการสื่อสาร กล่าวคือยังไม่มีการศึกษาเกี่ยวกับปรัชญาของการสื่อสาร หรือปรัชญาประยุกต์ในเชิงนิเทศศาสตร์โดยตรง การวิจัยครั้งนี้จึงเป็นการค้นหาแนวคิดเชิงปรัชญาการสื่อสาร เพื่อการสร้างฐานความรู้ในด้านปรัชญาประยุกต์ สำหรับวงวิชาการนิเทศศาสตร์ต่อไปในอนาคต

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการเก็บข้อมูลประเภทโลกทัศน์ ความหมาย คุณค่า อารมณ์ความรู้สึก แล้วใช้วิธีการวิเคราะห์และสังเคราะห์เชิงพรรณนาจาก ข้อมูลเอกสาร เพื่อศึกษาถึงปรัชญาความคิดของ พุทธทาสภิกขุ ปรัชญาการสื่อสาร อันได้แก่ ภววิทยา ญาณวิทยาและคุณวิทยาอันเกี่ยวเนื่องกับการสื่อสาร รวมถึงแนวคิดหรือทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ โดยมีระเบียบวิธีวิจัยดังนี้

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ก.ผลงานของพุทธทาสภิกขุ ทั้งปาฐกถาที่ตีพิมพ์และหนังสือที่ท่านเขียน โดยมีกลุ่มงานหลักคือ

1.หนังสือชุดธรรมโฆษณ์ รวม 5 หมวด (64 เล่ม) ได้แก่ชุด

จากพระโอษฐ์

ปกครองพิเศษ

ธรรมเทศนา

ชุมนุมธรรมบรรยาย

ปกิณกะ

2.งานนิพนธ์อื่นๆ (คัดสรร)

ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม

แก่นพุทธศาสนา

ธรรมบรรยายชุดพุทธธรรม

คู่มือมนุษย์

ตัวกู-ของกู

ภาษาคน-ภาษาธรรม

ภาพปริศนาธรรมชุดเซ็น

จดหมายจากสวนโมกข์

สิบปีในสวนโมกข์

ข. งานเขียน งานวิจัย ที่ศึกษาแนวคิดและชีวิตของพุทธทาสภิกขุ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร

1. สังเคราะห์แนวความคิดของพุทธทาสภิกขุเข้าในแนวปรัชญาสามสายหลัก คือ ภววิทยา ญาณวิทยา และคุณวิทยา เพื่อให้ทราบถึง
 - 1.1 มโนทัศน์เชิงภววิทยาของพุทธทาสภิกขุ
 - 1.2 มโนทัศน์เชิงญาณวิทยาของพุทธทาสภิกขุ
 - 1.3 มโนทัศน์เชิงคุณวิทยาของพุทธทาสภิกขุ
2. วิเคราะห์ธรรมชาติของพุทธทาสภิกขุเพื่อให้ทราบถึงแนวคิดด้านการสื่อสารในแง่ต่างๆ ดังนี้
 - 2.1 องค์ประกอบของการสื่อสาร
 - ผู้ส่งสาร
 - สาร
 - ผู้รับสาร
 - ช่องทางการสื่อสาร
 - 2.2 การสื่อสารของมนุษย์ในระดับต่างๆ
 - มนุษย์กับธรรมชาติ
 - มนุษย์กับตนเอง
 - มนุษย์กับเพื่อนมนุษย์
 - มนุษย์กับสังคม
 - 2.3 สารสำคัญในเชิงวาทวิทยาของพุทธทาสภิกขุ
 - 2.4 สื่อและการสื่อสารสู่สาธารณชน

บทที่ 4

ผลการวิจัย : ปรัชญาและการสื่อสาร

แม้ว่าพุทธทาสภิกขุจะเห็นว่าศาสนามีใช้ปรัชญาและไม่ควรจะอธิบายศาสนาให้เป็นปรัชญาไปเสียทั้งหมด เนื่องจากในทัศนะของท่านนั้นเห็นว่าปรัชญาเป็นการคิดคำนึงคำนวณไปตามเหตุผลหรือเป็นประจักษ์การเล่นเกมส์ของความคิด วิธีการของปรัชญาจึงมิใช่การประจักษ์ถึงความจริงตามธรรมชาติของท่าน แต่การที่ผู้วิจัยจะได้พยายามค้นหาความคิดในเชิงปรัชญาของท่านผ่านธรรมสารต่างๆที่ท่านสื่อออกมานั้น เป็นเพียงการเริ่มต้นสร้างแนวทางการศึกษาการสื่อสารในเชิงปรัชญา มิใช่เป็นการพยายามอธิบายศาสนาให้เป็นปรัชญาแต่อย่างใด ดังนั้น จึงไม่น่าจะเป็นการขัดต่อเจตนารมณ์ของท่านในการเสนอความหมายของศาสนา

สำหรับการเสนอผลการวิจัยในบทนี้ ก่อนอื่นเราจะได้อภิปรายถึงความเกี่ยวพันแบบเนื่องกันระหว่างปรัชญาและการสื่อสาร จากนั้นผู้วิจัยจะนำเสนอลักษณะเฉพาะบางประการของมโนทัศน์ในทางพุทธปรัชญาที่ทำให้การวิเคราะห์ในเชิงภววิทยา ญาณวิทยา และคุณวิทยาในมโนทัศน์ของพุทธปรัชญานั้น ไม่อาจแยกจากกันได้โดยเด็ดขาด จากนั้นผู้วิจัยจะนำเสนอผลจากการศึกษาวิเคราะห์ถึงปรัชญาความคิดและปรัชญาการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ อันได้แก่ ภววิทยา ญาณวิทยา และคุณวิทยา อันเกี่ยวเนื่องกับการสื่อสาร โดยเป็นการพยายามทำความเข้าใจในบริบทของการสื่อสารภายในตัวบุคคลของท่าน ผ่านทางธรรมสารหรือธรรมบรรยายต่างๆ เพื่อให้ทราบถึงความคิด ทฤษฎีความรู้ และทฤษฎีคุณค่า ตลอดจนถึงทฤษฎีการสื่อสารของท่าน เพื่อตอบปัญหานำวิจัยข้อที่ 1 ว่า

ปรัชญาความคิดของพุทธทาสภิกขุคืออะไร

- ภววิทยา ญาณวิทยาและคุณวิทยาของพุทธทาสภิกขุคืออะไร

ผลการวิจัยที่ได้จึงจะนำเสนอโดยแบ่งออกเป็นส่วนต่างๆดังนี้

- มโนทัศน์เชิงภววิทยาของพุทธทาสภิกขุ
- มโนทัศน์เชิงญาณวิทยาของพุทธทาสภิกขุ
- มโนทัศน์เชิงคุณวิทยาของพุทธทาสภิกขุ

ก่อนที่จะเข้าถึงเนื้อหาในส่วนของการวิเคราะห์ปรัชญาความคิดของพุทธทาสภิกขุ เราควรจะมาทำความเข้าใจถึงความเกี่ยวข้องกันระหว่างปรัชญาและการสื่อสารก่อน

ดังที่ได้เสนอไปแล้วในบทที่สองว่าด้วยแนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาและพุทธปรัชญา ในหัวข้อเรื่องปรัชญาและความคิด ปรัชญานั้นจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับความคิดของมนุษย์ในสาม ประเด็นใหญ่ๆ คือ ความคิดเกี่ยวกับความจริงและการมีอยู่ของความจริงหรือภววิทยา เกี่ยวกับ ความรู้และวิธีการแสวงหาความรู้หรือญาณวิทยา และเกี่ยวกับคุณค่ารวมถึงเกณฑ์ในการตัดสิน หรือวิเคราะห์คุณค่าของสิ่งต่างๆ ซึ่งก็คือคุณวิทยา

ความคิดนั้นเป็นกระบวนการหนึ่งของการสื่อสารกับตนเอง การศึกษาถึงความคิดในเชิงปรัชญาจึงนับเนื่องเป็นการศึกษาในบริบทของการสื่อสารภายในตัวบุคคลในทาง นิเทศศาสตร์ และ "ความคิด" ในทางปรัชญานั้นเป็นทั้งกระบวนการในการค้นหาความจริงต่างๆ และตัวความจริงที่ประมวลออกมาได้จากวิธีการในทางเหตุผลด้วย ซึ่งจุดนี้เราอาจเห็นข้อ แตกต่างได้ ชัดเจนอย่างหนึ่ง ในบทต่อไปที่เกี่ยวกับการสื่อสารของมนุษย์เราจะพบว่า ในทาง พุทธศาสนา ความจริงนั้นมีใช่ความคิด และมีอาจได้มาจากการคิด แต่ในทางปรัชญาความจริง นั้นอาจมาจากการคิดก็ได้ หรือมีใช่ก็ได้เช่นกัน

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในบริบทของการสื่อสารภายในตัวบุคคลแล้ว ความคิดหรือข้อเสนอทางปรัชญาทั้งหมดนั้น ไม่มีส่วนใดที่ไม่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารเลย เมื่อ กล่าวถึงความจริงแท้ หรือการมีอยู่ของความจริงสุดท้าย ซึ่งในวงการปรัชญาถกเถียงกันว่า ทำยที่สุดแล้วความจริงคืออะไร ความจริงแท้มีอยู่จริงหรือไม่ และมีลักษณะเป็นอย่างไร มีความจริง เดียวหรือมีหลายความจริง นั่นคือเรากำลังถกเถียงกันถึงความเป็นจริงหรือธรรมชาติของโลกและ ชีวิต ซึ่งบางข้อเสนอก็ดูเหมือนจะยืนยันว่าความจริงแท้ต้องมาจากกระบวนการคิดเท่านั้น บางข้อ เสนอไม่ยอมรับเช่นนั้น และบางข้อเสนอก็ดูจะกำกึ่งอยู่ระหว่างกลางคือมีได้ยืนยันอย่างสุดขั้วไป ในทางใดทางหนึ่ง เช่น การยอมรับว่าความจริงอาจมาจากความคิดหรือไม่ก็ได้ โดยมีเงื่อนไข อย่างอื่นประกอบ

จริงอยู่ ข้อเสนอในเชิงจิตนิยมที่ว่าจิตเป็นผู้ให้ความหมายในทางวัตถุแก่จักรวาล อาจจะฟังดูเกี่ยวข้องกับจิตหรือกับความคิดมากกว่าข้อเสนอในเชิงสสารนิยมที่ว่าสสารเป็น พื้นฐานของเอกภพ หรือข้อเสนอในเชิงมนุษย์นิยมที่เน้นถึงลักษณะเฉพาะบางอย่างที่เป็นพิเศษ กว่าสิ่งอื่นของมนุษย์ ก็อาจจะฟังดูคล้ายกับว่าความจริงน่าจะอยู่ในขอบเขตของความคิดของ มนุษย์มากกว่าข้อเสนอของธรรมชาตินิยมที่พยายามจะอธิบายปรากฏการณ์รอบๆ ตัวเราด้วยกฎ

ของธรรมชาติ แต่เราต้องอย่าลืมว่า ข้อเสนอในเชิงปรัชญาเหล่านี้ต่างเป็นระบบความคิด ที่ถูกหล่อหลอม ถักทอร้อยเรียงขึ้นมาด้วยการใช้ความคิดและเหตุผลของคนใดคนหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง และเสนอสู่สังคมจนมาถึงเราทุกคนได้ผ่านทางการสื่อสารด้วยภาษา

สำหรับข้อเสนอหรือความเชื่อ หรือระบบคิดอื่นๆก็เช่นกัน แม้บางครั้งตัวระบบคตินั้นเองอาจจะไม่เชื่อในความคิด คือไม่เชื่อว่ากระบวนการค้นหาความจริงอาจกระทำได้โดยผ่านวิธีการใช้ความคิด แต่มันก็ต้องถูกอธิบายผ่านความคิด และสื่อสารผ่านภาษา ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่ากระบวนการค้นหาความจริงในทางปรัชญานั้นเกี่ยวข้องกับใกล้ชิดอยู่กับการสื่อสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของการสื่อสารภายในตัวบุคคลอย่างมาก เพราะไม่ว่า"ความจริง" นั้นจะถูกเสนอมาจากจิต สสาร พลังงาน ธรรมชาติ ตัวมนุษย์เอง หรือความรู้สึกของมนุษย์ก็ตาม สุดท้ายแล้ว ผู้ที่"คิด" ถึงความจริงเหล่านั้นก็คือมนุษย์ และความจริงต่างๆนั้น ไม่ว่าเราจะเชื่อว่ามันมีอยู่หรือไม่ ในลักษณะใด ต่างก็เสนอตัวขึ้นมาในสมองหรือจินตนาการของเราในรูปแบบต่างๆของความคิด

นอกจากความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดของปรัชญาและการสื่อสารที่ทำให้ผู้วิจัยเลือกที่จะนำเสนอปรัชญาความคิดและปรัชญาการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุไปพร้อมๆกันอย่างเป็นบูรณาการแล้ว ยังมีข้อที่ควรทำความเข้าใจเป็นเบื้องต้นอีกอย่างหนึ่งถึงความเกี่ยวพันแนบเนืองของมโนทัศน์ทางพุทธศาสนาในเชิงภววิทยา ญาณวิทยาและคุณวิทยา ซึ่งทำให้ในการนำเสนอเนื้อหาทางปรัชญาของพุทธทาสภิกขุ แม้จะแบ่งแยกหัวข้อออกเป็นสามประเด็นดังกล่าว แต่ในการอธิบายนั้นจะมีลักษณะที่เกี่ยวข้องโยงใยกันอยู่อย่างหลีกเลี่ยงมิได้ และมโนทัศน์บางประการทางภววิทยาเช่นมโนทัศน์เกี่ยวกับความจริง ก็อาจจะซ้อนทับหรือเหลื่อมกันอยู่เกี่ยวกับมโนทัศน์ทางญาณวิทยา เช่นมโนทัศน์เกี่ยวกับความรู้กล่าวคือ ในบางแง่มุม ความรู้ตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ นั้นก็คือความจริง หรือความจริงนั้นก็คือความรู้เฉพาะที่คนแต่ละคนจะประจักษ์ได้แก่ตน

ความจริง ความรู้ และการประเมินคุณค่า นับเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องจนแทบจะแยกกันไม่ออกในทางพุทธศาสนา และในทางพุทธการจะพูดถึงสิ่งเหล่านี้ก็เกี่ยวข้องกันอย่างยิ่งกับตัวมนุษย์เองด้วย เพราะว่าในทัศนะของพุทธศาสนา ความรู้ที่เป็นปรนัยหรือความรู้สำเร็จรูปนั้นไม่มี ความรู้เป็นเรื่องทางอัตนัย คือเป็นบูรณาการระหว่างการพินิจด้วยประสาทสัมผัสและปัญญาของมนุษย์ นั่นคือ ความรู้จะเกิดขึ้นขณะที่มนุษย์รับรู้โลก หากรับรู้ได้ถูกต้อง ก็จะมีถึงความจริงในขณะนั้น หากมีการบิดเบือนไปเพราะเหตุหนึ่งเหตุใด ความรู้นั้นก็ไม่ถูกต้อง และความรู้ที่ไม่ถูกต้องนั่นเองที่เป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์ นี่เองที่ท่านเรียกเหตุแห่งทุกข์ว่า "อวิชชา" หรือความไม่รู้ ความไม่รู้นี้จะแปลอีกอย่างหนึ่งว่ารู้อย่างผิดๆก็ได้เช่นกัน

ความรู้ ในทางพุทธศาสนา ยังไม่อาจจะแยกขาดจากความดีได้เช่นกัน ความรู้ที่จริงต้องประกอบด้วยความดี และความดีที่แท้ต้องมีความรู้ที่ถูกต้องกำกับ ดังนั้น ความรู้จึงเกี่ยวข้องกับการประเมินค่าด้วย อันที่จริงแล้ว ความรู้ในทัศนะของศาสนาทุกศาสนาก็มีลักษณะเชิงคุณค่าด้วยเช่นกัน คือไม่มีความรู้ที่บริสุทธิ์ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับคุณและโทษ ความรู้ในทางศาสนาคือความรู้ที่ให้คุณประโยชน์ที่แท้จริงต่อชีวิตมนุษย์ ความรู้ในทางพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน อันที่จริงทฤษฎีทางพุทธศาสนา ก็เป็นทฤษฎีว่าด้วยการดับทุกข์ หรือเป็นทฤษฎีที่ว่าด้วยประโยชน์สูงสุดต่อชีวิตมนุษย์อยู่แล้ว แม้พุทธศาสนาจะไม่ได้ปฏิเสธโดยตรงว่าความรู้ด้านอื่นๆไม่มีคุณค่าต่อชีวิตมนุษย์ แต่พุทธศาสนาก็มีจุดยืนที่ชัดเจนของตนว่าจะเข้าไปเกี่ยวข้องก็แต่ความรู้ที่ถือว่าเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ ซึ่งตามทัศนะเชิงพุทธก็คือ ความรู้เกี่ยวกับการดับทุกข์นั่นเอง

ดังนั้นจะเห็นว่า เรื่องของภววิทยา ญาณวิทยา และคุณวิทยา ในเชิงพุทธปรัชญานั้น เป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด จะแยกขาดออกจากกันมิได้ และต้องนำมากล่าวถึงอย่างเชื่อมโยงเพื่ออธิบายกันและกันอยู่ตลอดเวลา จึงเป็นเรื่องที่ต้องทำความเข้าใจกันในเรื่องต้นก่อนว่า ในการวิเคราะห์ และสังเคราะห์ที่จะปรากฏต่อไปนี้อาจมีการอธิบายที่คาบเกี่ยวแนบเนื่อง และสัมพันธ์โยงใยกันข้ามขอบเขตของภววิทยา ญาณวิทยา และคุณวิทยา ทั้งนี้ก็เป็นเพราะลักษณะเฉพาะของมโนทัศน์ในทางพุทธศาสนา ดังที่ได้อธิบายไปแล้ว

มโนทัศน์เชิงภววิทยาของพุทธทาสภิกขุ

ภววิทยาเป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาที่ว่าด้วยการศึกษาค้นคว้าถึงความมีอยู่ของจริง หรือความจริงสุดท้ายของธรรมชาติ ภววิทยาวิทยาจึงเป็นการตั้งคำถามเกี่ยวกับ ความจริงสุดท้ายหรือความจริงแท้ ว่า ทำยที่สุดแล้วความจริงคืออะไร มีความจริงแท้หรือไม่ และถ้ามีความจริงนั้นมีลักษณะเป็นอย่างไร

การศึกษาวิเคราะห์การสื่อสารในเชิงภววิทยา จึงหมายถึงการตั้งคำถามเกี่ยวกับโลกและชีวิต ในด้านของความจริง โดยมุ่งเน้นที่ระบบสัมพันธ์ภาพระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ เช่นการตั้งคำถามและหาคำตอบที่เป็นไปได้ทุกด้านว่า

- ความจริงคืออะไร
- การสื่อสารคืออะไร

ความจริงคืออะไร

ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ความจริงมีอยู่ในสองลักษณะ คือ ความจริงแท้และความจริงเชิงสมมุติหรือความจริงทางสังคมซึ่งความจริงในแบบหลังนี้ผู้วิจัยจะขอเรียกว่าความจริงเชิงการสื่อสาร เนื่องจากเป็นระบบความจริงที่มีไว้เพื่อให้สื่อสารกันได้เข้าใจในสังคมมนุษย์ทั่วไป

1. ความจริงแท้ : ปรมัตถสัจจะ

ในธรรมทัศนะของพุทธทาสภิกขุธรรมะคือความจริงแท้ เป็นหลักของความจริงตามธรรมดาของโลก และเป็นวิธีการอันจะทำให้เราค้นพบความจริงนั้น อันที่จริงการใช้คำว่า "ค้นพบ" ดูจะให้นัยยะของการกระทำที่มากมายหลายขั้นตอนเกินไป ที่จริงแล้วเมื่อเรารับรู้โลกหรือ "สัมผัส" กับโลกผ่านประสาทสัมผัสหรืออายตนะใดอายตนะหนึ่ง ความจริงก็อยู่ ณ ที่นั้น ขึ้นอยู่กับว่าจะมีสิ่งใดมา "บังตา" หรือ "บังใจ" "ไม่ให้เรา" เห็น" ความจริงตามธรรมดาโลกที่กำลังปรากฏขึ้นนั้นหรือเปล่านั้นจะเห็นได้ว่าเรื่องของการมีอยู่ของความจริง(ภววิทยา) และการที่เราจะรับรู้ความจริงนั้น(ญาณวิทยา) จึงแทบจะเป็นเรื่องเดียวกัน หรืออาจกล่าวได้ว่า ในทางพุทธศาสนา เราจะเห็นความจริงได้หรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับว่าเรารับรู้โลกอย่างถูกต้องหรือไม่ สื่อสารกับโลกและตนเองอย่างไร

อนึ่ง ทฤษฎีเกี่ยวกับความจริงในทางพุทธนั้น กล่าวว่ามีความจริงอยู่สองแบบคือความจริงในทางโลก (สมมุติสัจจะ) และความจริงในทางธรรม(ปรมัตถสัจจะ) ความจริงที่พุทธทาสภิกขุถือว่าเป็นความจริงแท้นั้นก็คือปรมัตถสัจจะ เป็นความจริงในระดับโลกุตระ อยู่เหนือโลกเหนือการสมมติว่าตัวว่าตนที่เราเห็นได้ทั่วไปในภาษาและความคิดของมนุษย์ ในประเด็นนี้ ท่านคิดตรงกับความเชื่อตามจารีตของเถรวาททั่วไปที่ถือว่าความจริงในเชิงปรมัตถ์เป็นจริงกว่าความจริงในเชิงสมมุติหรือเราอาจกล่าวได้ว่า ความจริงในทัศนะของพุทธทาสภิกขุมีการจัดระดับชั้น (hierachy) นั่นคือ มีความจริงอยู่สองระดับ และความจริงระดับหนึ่ง(ปรมัตถสัจจะ) ก็มีค่าของความเป็นจริงสูงกว่าอีกระดับหนึ่ง (สมมุติสัจจะ)

สรุปได้ว่า พุทธทาสภิกขุเห็นว่าความจริงแท้หรือความจริงสุดท้ายนั้นมิใช่ความจริงนั้นก็คือธรรมะหรือธรรมชาติ

2.ความจริงเชิงการสื่อสาร : สมมุติสัจจะ

พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงความจริงว่ามีอยู่สองระดับ คือ ความจริงแท้หรือความจริงเชิงปรมาตมัตถ์ที่กล่าวแล้วและความจริงเชิงสมมุติ ซึ่งมีไว้เพื่อให้มนุษย์สื่อสารกันได้เข้าใจ ที่ว่าความจริงเชิงสมมุติมีไว้เพื่อให้มนุษย์สื่อสารกันได้เข้าใจนั้น เพราะว่าโดยปกติแล้วมนุษย์มีระบบความหมายที่มีตนเองเป็นจุดอ้างอิง เป็นจุดศูนย์กลาง จากนั้น จึงมีญาติพี่น้องของตน มีระบบสังคมต่างๆ ซึ่งก็เป็นตน เป็นของตน หรือเนื่องด้วยตนทั้งสิ้น ทั้งนี้ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าจะตาม สัญชาติญาณแล้ว มนุษย์จะมีความรู้สึกรู้ว่ามีตัวตนอยู่เป็นพื้นฐาน จากตัวตนนี้ จึงสร้างสิ่งต่างๆขึ้นประกอบเป็น"โลก"ของตน ระบบความหมายที่มีตัวตนเพื่ออ้างอิงนั้น พุทธทาสภิกขุถือว่าไม่ใช่ความจริงแท้ เป็นเพียงความจริงอย่างสมมุติ เพราะในความจริงแท้หรือความจริงเชิงปรมาตมัตถ์ตัวตนไม่มีจริง แม้กระทั่งความเป็นมนุษย์นั้นไม่มีจริง มีเพียงขั้นห้าที่ประกอบกันขึ้นมา แต่เมื่อมนุษย์อยู่ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมที่ประกอบไปด้วยสมมุติบัญญัติต่างๆ เช่นภาษา ชาติสังคม ครอบครัว สิ่งเหล่านี้ก็ถือว่าเป็นความจริงจากมุมมองในเชิงสังคม หรือในเชิงโลก หรือในเชิงของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเพื่อนมนุษย์และกับสังคม

นั่นก็คือ ความจริงขึ้นอยู่กับกรอบการมอง เช่น หากจะถามถึงความจริงเกี่ยวกับมนุษย์ว่า มนุษย์คืออะไร สมภาร พรหมทา(2542) ได้วิเคราะห์ไว้ว่า ทฤษฎีความจริงเกี่ยวกับมนุษย์อาจมีได้หลายทฤษฎี เช่นในทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ หากมองจากกรอบการมองของฟิสิกส์ มนุษย์ก็คืออะตอมและอนุภาค หากมองจากกรอบการมองของชีววิทยา มนุษย์ก็อาจจะเป็นหน่วยทางชีวภาพ ซึ่งการเินมองมนุษย์แบบปรมาตมัตถ์และแบบสมมุติในพุทธศาสนาก็เป็นเช่นเดียวกัน คือขึ้นอยู่กับกรอบการมอง ในเชิงปรมาตมัตถ์มนุษย์เป็นเพียงขั้นห้าที่ไม่มีความเป็นตัวตนอยู่จริง แต่ในเชิงสมมุติมนุษย์ก็คือคนที่มีพ่อแม่ มีสังคม ญาติมิตร มีประเทศชาติและวัฒนธรรมที่เขาต้องรักและหวงแหน

ดังนั้นความจริงเชิงสมมุติจึงเป็นกรอบการมองภายใต้ประสาทสัมผัสเท่าที่มนุษย์ทั่วไปรู้จักและภายใต้สามัญสำนึกตามสัญชาติญาณแห่งการมีตัวตน ซึ่งก็คือกรอบการมองทั่วไปที่มนุษย์ใช้เพื่อให้ความหมายและอ้างอิงในการสื่อสารในชีวิตประจำวันนั่นเองซึ่งสำหรับ พุทธทาสภิกขุแล้วการสื่อสารในลักษณะนี้คือการใช้ภาษาคน ในระบบภาษาคน-ภาษาธรรมของท่าน หากจะถามว่า แล้วความจริงเชิงปรมาตมัตถ์หรือความจริงที่ต้องสื่อสารผ่านภาษาธรรมไม่ได้มีไว้เพื่อการสื่อสารหรือ ข้อนี้พุทธทาสภิกขุเคยชี้แจงว่า ผู้ที่รู้ธรรมหรือรู้ความหมายในภาษาธรรมนั้นย่อมจะเข้าใจในความหมายที่เป็นภาษาคนไปได้เองดังที่ท่านได้ยกพุทธพจน์ขึ้นมาสนับสนุนว่า"ผู้ที่

บัณฑิต เป็นผู้ไม่ประมาท ย่อมถือเอาอรรถทั้งหลายทั้งสองด้านได้”(พุทธทาสภิกขุ,2537:12) ส่วนที่เป็นปัญหาคือผู้ที่รู้เฉพาะภาษาคน จะยังไม่เข้าใจภาษาธรรมชาติ โดยที่มนุษย์ส่วนใหญ่ไม่ใช่ผู้รู้ธรรมชาติ ภาษาที่ใช้สื่อสารกันในชีวิตประจำวันจึงเป็นภาษาคน ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ปัญหาในการสื่อสารในชีวิตประจำวันนั้นอยู่ในขอบเขตของความจริงเชิงสมมุติเป็นหลัก ส่วนปัญหาในการสื่อสารธรรมชาติอยู่ในความรับผิดชอบของความจริงแท้หรือความจริงเชิงปรมาติเป็นหลัก ด้วยเหตุนี้จึงอาจเรียกความจริงเชิงสมมุตินี้ได้ว่าความจริงเชิงการสื่อสารที่ใช้สำหรับสื่อสารในชีวิตประจำวันทั่วไป

อนึ่ง ความจริงเชิงสมมุตินี้มีชื่อตามภาษาบาลีว่า “สมมติสังฺจะ” หรือ “สมมติบัญญัติ” ที่ว่าบัญญัตินั้น จะเห็นได้ว่าบัญญัติไว้เพื่อการสื่อสาร การที่ต้องบัญญัติความจริงในทางโลกขึ้นมา อย่างมีตัวมีตน มีคนมีสิ่งต่างๆ มีจุดมุ่งหมายเพื่อการสื่อสารโดยเฉพาะ การบัญญัติความจริงต่างๆในเชิงสมมุติ ซึ่งโดยมากสมมุติกันผ่านถ้อยคำในภาษานี้ นับเป็นกิจกรรมทางนิเทศศาสตร์อย่างหนึ่ง ตัว “ภาษา” เองก็แสดงตนในลักษณะที่เป็น “บัญญัติ” ที่ชัดเจนยิ่ง กล่าวคือเป็นระบบสัญลักษณ์ที่มนุษย์ “บัญญัติ” หรือ “สมมุติ” ขึ้น เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสาร และพระพุทธรเจ้าเองก็บัญญัติถ้อยคำต่างๆในภาษาเพื่ออธิบายทั้งปรมาตสังฺจะและสมมุติสังฺจะ ข้อนี้เป็นข้อที่ควรพิจารณาด้วยความระมัดระวังว่า มโนทัศน์ต่างๆทางปรมาตสังฺจะนั้นเป็นความจริงแท้ที่อยู่ต่อเมื่อไม่มีการพูดจาเป็นภาษาขึ้นมาเท่านั้น เมื่อใดก็ตามที่เราใช้ถ้อยคำกำกับเช่น สื่อสื่อสารออกมาเป็นภาษาหรือถ้อยคำว่า “ความจริงแท้” , “นิพพาน” หรือ “ปรมาตสังฺจะ” ตัวคำเหล่านี้ก็นับเป็นสมมติบัญญัติด้วยเช่นเดียวกับถ้อยคำอื่นๆในภาษา แต่ “ความจริง” ที่คำเหล่านี้มุ่งชี้ให้เห็นต่างหากที่เป็นความจริงเชิงปรมาตสังฺจะอันอยู่พ้นจากการบัญญัติ

ลักษณะของความจริง

จากคำอธิบายข้างต้นเราจึงพอจะสรุปถึงลักษณะของความจริงแท้ในพุทธปรัชญาตามธรรมชาติของพุทธทาสภิกขุ ได้ดังนี้

1.ความจริง มีสภาวะเป็นสากล

ความจริงมีสภาวะที่เป็นสากลไม่เนื่องด้วยเวลา บุคคล หรือลัทธิความเชื่อ หมายความว่า ความจริงสำหรับใครก็เป็นความจริงแท้อันเดียวกัน ไม่ว่าเขาจะเป็นใครก็ตาม ไม่ว่าเขาจะเชื่อหรือไม่เชื่อความจริงนั้นก็ตาม และไม่ว่าเวลาจะเปลี่ยนไปเท่าใดก็ตาม

ท่านกล่าวว่า "ธรรมะ ไม่ได้เกี่ยวเนื่องอยู่กับกาลเวลา และไม่ได้เนื่องอยู่ที่บุคคล ไปเสียทั้งหมด หมายความว่า ถ้าเขามีต้นทุนที่เพียงพอ เขาก็สามารถเข้าถึงธรรมะได้ ด้วยเหตุเพียงสักว่าได้ฟังคำพูดบางประโยคของหญิงทาสี ที่ตักน้ำอยู่ตามบ่อน้ำสาธารณะ ดังที่พระพุทธองค์ก็ได้ทรงยืนยันความจริงข้อนี้... ...สำหรับข้อที่ว่า มีต้นทุนมาแล้วอย่างเพียงพอ นั้น หมายความว่า เขามีความเจนจัดในด้านวิญญานหรือจิตใจ(Spiritual Experience)มาแล้วอย่างเพียงพอ คือเขาได้อ่านชีวิตนี้มามากแล้วก่อนหน้านั้นถึงขั้นที่มองเห็นความน่าเบื่อหน่ายของความตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลส ต้องทนทรมานอยู่อย่างซ้ำๆซากๆ รู้สึกอึดอัดในฐานะแห่งบุคคลผู้ถูกบีบคั้นและไร้ อิศรภาพ มองเห็นชัดอยู่ว่าตนยังปฏิบัติผิดต่อสิ่งทั้งปวงอยู่อย่างใดอย่างหนึ่ง จึงเอาชนะมันไม่ได้ เขารู้จักสิ่งต่างๆ มากมาย ยิ่งเหลืออยู่เพียงจุดเดียวที่เขายังคว้าไม่พบ ซึ่งถ้าคว้าพบเมื่อใดความพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิงก็จะมีได้โดยง่ายและทันที เหมือนเราคว้าพบสวิทช์ไฟในที่มืดฉันทก็ฉันทนั้น"(พุทธทาสภิกขุ,2531 ก. :14-15)

จะเห็นว่า ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ เมื่อการสื่อสารบางอย่างเกิดขึ้นโดยมีผู้รับสารที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมทางจิตรับสารที่พอเหมาะพอดีก็สามารถบรรลุธรรม(เข้าถึงความจริงแท้)ได้ การเข้าถึงความจริงแท้ตามนัยของพุทธศาสนานั้น อาจจะไม่จำเป็นต้องมาจากการปฏิบัติธรรมตามขั้นตอนของศาสนาพุทธก็ได้ เพราะแม้แต่ผู้ที่ไม่เคยรู้จักหรือเข้าใจในคำสอนต่างๆทางพุทธศาสนาเลย ก็อาจจะเข้าถึงสัจธรรมอันเดียวกับที่พระเถระผู้ทรงศีลบริสุทธิเข้าถึงได้เช่นกัน เพราะการเข้าถึงความจริงนั้นมิใช่ได้มาโดยการใคร่ครวญจากคำสั่งสอน ดังนั้น มันจึงมิได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะผู้ที่คร่ำเคร่งอยู่กับพระธรรมคำสอนเท่านั้นที่จะบรรลุถึงความจริงแท้ได้ หากผู้ที่ปราศจากความรู้เลยแต่อยู่ในเงื่อนไขที่เหมาะสมก็อาจจะเข้าถึงความจริงแท้ได้เท่าๆกัน

ดังนั้นเราจะเห็นถึงลักษณะ "ความเป็นสากล" ของความจริง ความจริงแท้ทางพุทธศาสนา มิใช่หวงห้ามไว้สำหรับพุทธศาสนิกชนเท่านั้น พุทธทาสภิกขุอธิบายว่า มนุษย์มีโอกาสที่จะเข้าใจในความจริงแท้ตามธรรมชาติได้เท่าๆกัน แต่ขณะเดียวกัน ก็มีได้หมายความว่าสภาวะของการเข้าถึงความจริงนั้นปราศจากเงื่อนไขโดยสิ้นเชิง โดยพื้นฐานแล้ว ผู้ที่จะเข้าถึงความจริงได้ ต้องมีเงื่อนไขหรือ "ต้นทุน" ทางจิตใจที่เพียงพอ เช่น ความเป็นปกติอยู่ในศีล จึงก่อให้เกิดสภาวะจิตที่เป็นสมาธิ สมาธิที่ต่อเนื่องมั่นคงจึงเป็นบาทฐานให้เกิดปัญญา

เงื่อนไขเหล่านี้ยังคงมีอยู่ มิได้หายไป และยังมีรายละเอียดต่างๆที่ยังไม่จำเป็นจะต้องนำมาถกกันในที่นี้ แต่สิ่งที่ผู้วิจัยต้องการจะชี้ให้เห็นก็คือ พุทธทาสภิกขุมีทัศนะว่า มนุษย์อาจมีศักยภาพที่จะบรรลุความจริงตามเงื่อนไขเช่นนี้ได้ แม้ว่าเขาผู้นั้นอาจจะไม่รู้จักราคว่า ศีล

สมาธิ และปัญญาเลยก็ได้ ท่านอธิบายว่า เมื่อใดที่เห็นความไม่น่ายึดถือ ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น ไม่น่าจะถือว่าเป็นตัวเป็นตนในสรรพสิ่ง เมื่อนั้นก็ถือว่าเรากำลังเห็นถึงความจริงแท้ จากจุดจึงนี้แสดงถึงความเป็นมนุษยนิยมของพุทธทางภิกขุด้วย เพราะท่านมีความเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ที่อาจจะไปถึงจุดสูงสุดของชีวิตตามแนวคิดทางพุทธธรรมได้ด้วยกันทุกคน

การเข้าถึงความจริงเช่นนี้หากจะอธิบายในเชิงการสื่อสาร ก็อาจกล่าวง่าย ๆ ได้ว่า เพราะในขณะนั้น จิตใจปราศจากการปรุงแต่ง เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่นใดสิ่งใด ย่อมหมายถึงว่า รับสารอย่างไรมาก็รับรู้ไปตามนั้น และการรับรู้สารหรือรับรู้โลกตามสภาพที่มันเป็นจริง ก็คือความหมายของการเข้าถึงความจริงตามนัยยะของพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุได้อธิบายถึงเรื่องการเข้าถึงความจริงในลักษณะที่เป็นสากลที่ก้าวข้ามรหัสในการสื่อสารนี้ไว้หลายครั้งหลายที่ด้วยกัน ทั้งสอดแทรกอยู่กับคำสอน และการให้นิยามในเรื่องต่างๆ และทั้งที่กล่าวถึงโดยตรงก็มีมาก ในที่นี้ ผู้วิจัยเลือกที่จะหยิบยกเอาคำอธิบายเกี่ยวกับใจความสำคัญของพุทธศาสนา ที่ท่านได้บรรยายเพื่ออบรมผู้พิพากษา เมื่อปี 2499 ณ ห้องบรรยายของเนติบัณฑิตยสภา ในวันที่ 2 พฤษภาคม 2499 มาเป็นคำอธิบาย เพราะนอกจากเราจะได้เห็นถึงทัศนะของท่านเกี่ยวกับการเข้าถึงความจริงแท้แล้ว เรายังจะได้พิจารณาถึงความหมายของความจริงและความรู้ในเชิงพุทธธรรมพร้อมกันไปด้วย ท่านกล่าวว่า

“...ถ้าใครรู้ว่าอะไรเป็นอะไรโดยถูกต้องครบถ้วนลึกซึ้งถึงที่สุดแล้ว คนนั้นชื่อว่ารู้ พุทธศาสนาถึงที่สุดด้วยเหมือนกัน ขอให้ทำความเข้าใจในคำจำกัดความที่ว่า พุทธศาสนาคือวิชา และระเบียบปฏิบัติสำหรับให้รู้อะไรเป็นอะไร ให้มากเป็นพิเศษ... ...คำที่ว่า ให้รู้ว่าเป็นอะไร นั้น มีความหมายลึกซึ้งมาก เดียวนี้ท่านทั้งหลายลองพิจารณาดูว่า เรา รู้จักว่าอะไรเป็นอะไรกัน หรือเปล่า แม้แต่จะรู้จักว่า ตัวของตัวเองนั้นเป็นอะไร ชีวิตนี้คืออะไร การงานคืออะไร หน้าทีหรืออาชีพคืออะไร แม้ที่สุดแต่เงินทรัพย์สินสมบัติ ข้าวของเกียรติยศ ชื่อเสียงเหล่านี้ คืออะไรก็ตาม ถ้าใครกล้ายืนยันว่า รู้ถึงที่สุด ว่าสิ่งเหล่านี้คืออะไร ก็ลองพิจารณาดูให้ดี ๆ หรือฟังคำอธิบายดูต่อไปว่าตามความหมายอันแท้จริงแล้ว สิ่งเหล่านี้คืออะไรกันแน่ ถ้าจะกล่าวโดยโวหารธรรมะ ว่าใครเป็นผู้รู้ธรรมะแล้ว ก็ต้องกล่าวว่าเขารู้ว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไร ผู้นั้นจะเป็นผู้รู้พุทธศาสนา ถ้ารู้หมดจนสิ้นเชิง ก็เท่ากับว่า รู้พุทธศาสนาจนหมดสิ้นเชิงได้ เมื่อเรารู้ว่าอะไรเป็นอะไรจริงๆแล้ว เราย่อมไม่ปฏิบัติผิดต่อสิ่งทั้งปวง แต่ยอมจะปฏิบัติถูกต้องสิ่งทั้งปวง เมื่อปฏิบัติถูกต้องสิ่งทั้งปวงแล้ว ก็เป็นอันแน่นอนว่าความทุกข์จะเกิดขึ้นไม่ได้ เดียวนี้เรายังไม่รู้จักรู้สิ่งทั้งปวงถูกต้องตามที่เป็นจริงว่ามันเป็นอะไร... ...เมื่อกกล่าวถึงการปฏิบัติตามหลักของพุทธศาสนา หรือจะเรียกว่าการปฏิบัติ

พุทธศาสนาก็ตาม ย่อมเป็นการปฏิบัติเพื่อให้รู้สิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริงนั่นเอง เพราะว่าถ้าเราปฏิบัติจนถึงกับรู้ว่า สิ่งทั้งปวงคืออะไรเสียแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นจะต้องปฏิบัติอะไรอีกต่อไป... การปฏิบัติอย่างที่เราเรียกกันว่า ปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา ปฏิบัติกรรมฐานภาวนาอะไรก็ตาม ทั้งหมดนั้น ล้วนแต่มุ่งผลในที่สุด เพื่อให้รู้ว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไร เมื่อรู้ว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไร ก็ย่อมหมายถึงการบรรลุมรรคผล ชั้นใดชั้นหนึ่ง หรือถึงที่สุด เพราะว่าความรู้นั่นเอง เป็นตัวทำลายกิเลสไปในตัว และเป็นการรู้ผลของการหมดกิเลสไปในตัว”(พุทธทาสภิกขุ,2535:3-5)

เราจะสังเกตเห็นว่า พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า ถ้าใครรู้ว่าอะไรเป็นอะไร ก็เปรียบเสมือน หรือเทียบเท่ากับรู้พุทธศาสนาถึงที่สุด ทั้งนี้หมายความว่า คนที่เข้าถึงสังขารม คือความจริงแท้ แม้ไม่รู้จักความหมายของศัพท์บัญญัติ ว่า นิพพาน หรือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เลย แต่เข้าใจ เข้าถึง บรรลุความเข้าใจ เห็นความจริงที่แท้อย่างถูกต้องตรงตามที่เป็น นั่นคือ “รู้ว่าอะไรเป็นอะไร” อย่างถึงที่สุด ท่านถือว่ารู้พุทธศาสนาอย่างที่สุดเช่นกัน เพราะจุดมุ่งหมายของพุทธศาสนา ก็คือให้คนเดินมาถึงจุดนี้ บรรลุถึงความจริงนี้ บรรลุถึงสภาวะอย่างนี้ เมื่อมาถึงได้แล้ว ก็นับว่าถึงที่สุดของความรู้แล้ว ไม่ต้องรู้อะไรอีกแล้ว หรือจะเรียกว่ารู้หมดครบถ้วนทุกอย่างแล้ว ก็ได้เช่นกัน ดังนั้น แม้จะเดินมาในเส้นทางอื่น แต่สังขารม นั้นเป็นสากล ท่านไม่ได้ถือว่าต้องปฏิบัติตามหลักของพุทธศาสนาเท่านั้น จึงจะเข้าถึงความจริงอันนี้ได้ ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ พุทธธรรมมิใช่เส้นพรมแดนที่กีดกันมิให้ผู้หนึ่งผู้ใด มีอาจเข้าถึงสังขารมตามนิยามของพุทธศาสนาได้ ทั้งนี้ มิได้หมายความว่า พุทธทาสภิกขุเห็นว่า การปฏิบัติตามคำสอนทางพุทธศาสนานั้นไม่สำคัญ ตรงกันข้าม ท่านกลับให้ความสำคัญต่อการศึกษาพระธรรมที่เรียกว่าปริยัติ การนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันทุกขณะจิตที่เรียกว่าปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุผลที่เรียกว่าปฏิเวธ และให้ผลนั้นกลับมาเป็นความรู้ตั้งต้นให้ปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง ถูกทางต่อไปอีกเรื่อยๆ

การที่ท่านย้ำถึงสภาวะสากลในการบรรลุธรรม และสภาวะสากลของความจริงตามธรรมชาติ รวมทั้งการที่ผู้วิจัยชี้ให้เห็นถึงจุดนี้ เป็นการวิเคราะห์เพื่อให้เราทราบถึงท่าทีของพุทธทาสภิกขุต่อลักษณะของความจริง และเพื่อเป็นแนวทางในการสรุปถึงสภาวะของ “ความจริงแท้” ในพุทธปรัชญา ได้อย่างชัดเจนขึ้น การที่เรายอมรับว่าความจริงในนิยามของคนกลุ่มหนึ่งหรือลัทธิความเชื่อหนึ่ง ศาสนาหนึ่ง หรือระบบปรัชญาหนึ่ง อาจเข้าถึงได้แม้โดยไม่ได้มีการปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาหรือระบบความเชื่อนั้น มิได้หมายความว่า การปฏิบัติตามหลักคำสอนในระบบนั้นไม่สอดคล้องต้องกันกับจุดหมายปลายทางหรือไม่มีความสำคัญ แต่เป็นการชี้ให้เห็นถึง “ความเป็นไปได้” ที่ความจริงนั้นจะเปิดเผยตนเองออกมาสู่สายตาของผู้ที่พร้อมจะประจักษ์ โดยไม่จำเป็นต้องมีวัตรปฏิบัติต่างๆ มากันกลาง

ลักษณะความเป็นสากลของความจริงแท้ตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุนี้ สุวรรณนา สถาอนันท์(2536) เรียกว่าเป็น”ภาวะสากลแห่งธรรมะ” และวิเคราะห์ว่า พุทธทาสภิกขุอธิบายความหมายของธรรมะโดยพยายามเชื่อมความสัมพันธ์ของความจริงตาม ธรรมชาติกับนิพพานแห่งพุทธศาสนา พร้อมทั้งสรุปว่า “การพิจารณาในแง่นี้เท่ากับเป็นการ ประกาศอย่างชัดแจ้งว่า พุทธธรรมเป็นสากล ไม่ได้ผูกพันกับรูปปรากฏภายนอกของพุทธศาสนาใน แ่งสถาบันสงฆ์หรือในแง่วัฒนธรรมไทยเท่านั้น... ..หากความเป็นสากลของพุทธธรรมเป็นที่เข้าใจ กันอย่างจริงจังแล้ว ป้ายฉลากทางศาสนาต่างๆไม่ว่าจะเป็นพุทธศาสนา คริสต์ศาสนา ศาสนา อิสลามล้วนแต่เป็นรูปลักษณะทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ ซึ่งไม่อาจครอบคลุมความจริงตาม ธรรมชาติได้ครบถ้วนสมบูรณ์” (สุวรรณนา สถาอนันท์, 2536 : 36)

2. การเข้าถึงความจริงเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนา

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า จุดมุ่งหมายสูงสุดของศาสนาพุทธ ก็คือการบรรลุถึง สภาวะที่เรียกกันว่า”นิพพาน”

ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ เมื่อบรรลุความจริงแท้แล้วเราไม่ต้องบังคับให้ตัวเรา เป็นคนดี หรือทำอะไรไปมากกว่านี้ เพียงการเข้าใจจริงๆว่าความจริงคืออะไรเท่านั้นก็เพียงพอแล้ว ในการที่จะบรรลุถึงสภาวะสูงสุดในการเป็นมนุษย์ เท่านั้นก็เพียงพอแล้วที่เราจะมีพฤติกรรมอย่าง คนที่เป็นคนดี แม้ในขณะที่นั้นจิตใจเราจะปราศจากการให้คุณค่าทั้งกับสิ่งที่เรียกว่าดีหรือชั่วแล้ว ก็ตาม เราจะปฏิบัติตนอย่างสอดคล้องกับศีลธรรมแม้จะไม่ทราบถึงหลักของศีลธรรมเลย เพราะ ศีลธรรมนั้นแท้ที่จริงคือกฎเบื้องต้นที่จะทำให้ธรรมชาติของมนุษย์สอดคล้องกับธรรมชาติของ สรรพสิ่ง และเราจะมีจิตใจที่อยู่หลักในร่องในรอยของในปรมาตถธรรมแม้จะไม่เข้าใจคำศัพท์ที่ เกี่ยวข้องกับบริบทเหล่านี้เลยก็ตาม ทั้งนี้เพราะสภาวะของความจริงนั้นทำให้เรารู้อย่างถูกต้องที่ สุดว่าควรจะทำตัวต่ออะไรอย่างไร และการเข้าถึง”ความจริง อย่างที่ไม่ใช่เพียงการคิดคำนวณ เอออวยไปตามหลักเหตุผลก็จะทำให้สภาวะจิตของเราอยู่ในสภาวะที่ไม่ต้องการไม่ปรารถนาในสิ่ง ใด เราจึงเพียงกระทำตัวให้สอดคล้องกับกฎของธรรมชาติ กับสภาพของความเป็นจริงที่เราได้ ตระหนักรู้นั้นก็เพียงพอแล้ว และเราก็จะไม่อยู่ในสภาวะที่จะมีโอกาสทำอะไรผิดพลาด นั่นเป็น เพราะเรา”รู้”อย่างแท้จริงแล้วว่าความจริงคืออะไร อะไรที่ถูกต้อง และอะไรที่ผิด อย่างแท้จริงนั่นเอง

พุทธศาสนาถือว่า เมื่อเราบรรลุถึงความจริง จากระดับต้นๆไปสู่ระดับสูงสุด เรา กำลังอยู่ในเส้นทางที่ค่อยๆเห็นแสงสว่าง เรากำลังพลิกกลับจากการแสวงหาและดิ้นรนอยู่ในความ มีเดบอดโดยไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไรอย่างแท้จริงมาเป็นการเดินอยู่แสงสว่างแห่งปัญญา และเมื่อเรา

บรรลุถึงความจริงสูงสุด ตัวเราก็คือแสงสว่างนั่นเองด้วย เราจะเปลี่ยนจากผู้ที่ต้องคอยพยายาม
ทำตนให้สอดคล้องกับกฎของธรรมชาติ มาเป็นผู้ที่อยู่ในกระแสของกฎธรรมชาติโดยอัตโนมัติ

ความดี ความชั่วในระดับที่จะยึดติด หรือในระดับที่ผ่านไปที่เรามักจะรู้จักกันนี้
เป็น"บัญญัติ" มิใช่เป็นความจริงที่มีอยู่แต่แรก

การสื่อสารคืออะไร

แม้ว่าพุทธทาสภิกขุจะมีได้ให้คำนิยามโดยเฉพาะไว้สำหรับการสื่อสาร แต่เราจะ
เห็นได้จากการศึกษาธรรมสารต่างๆของท่าน ว่าท่านเองเป็นพระที่ให้ความสำคัญกับการสื่อสาร
อย่างมาก ทั้งในด้านของการนำหลักการสื่อสารมาใช้ในการเผยแผ่ธรรมะ ด้วยการจัดกระบวนการ
ต่างๆในธรรมบรรยาย การจัดให้มีสื่อต่างๆในการก่อให้เกิดสภาพที่จะเอื้ออำนวยต่อการเข้าถึง
ธรรมะ ทั้งการจัดสถานที่ในสวนโมกขพลาราม การจัดพิมพ์หนังสือธรรมะเล่มบางตามโอกาส
ต่างๆ การจัดพิมพ์หนังสือธรรมะขนาดพกพาเกิดบุคคล การจัดพิมพ์หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ราย
ตรีมาส เพื่อเป็นสื่อในการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตและโลกให้แก่คนทั่วไป และการจัดทำ
หนังสือชุดธรรมโฆษณ ที่จัดระบบธรรมะไว้เป็นหมวดหมู่เพื่อให้สามารถศึกษาค้นคว้าได้อย่าง
ครบถ้วน จะเห็นว่าท่านให้ความสำคัญให้ธรรมสารของท่านบรรลุสารที่ทั้งง่ายและยากต่อการตีความ ผู้รับ
ธรรมสารของท่านสามารถเลือกรับสารในทางที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจและนำไปปรับใช้ในชีวิต
ประจำวันได้ทันที เลือกรับแบบใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตามความแนวทางของปัญญาชน
จนกระทั่งถึงรับสารในลักษณะที่จะพิจารณาเพื่อนำมาปฏิบัติให้เข้าถึงความจริงสูงสุด

ทั้งนี้ เป็นเพราะพุทธทาสภิกขุท่าน ต้องการที่จะเผยแผ่ธรรมสารให้ทั้งชนชั้นกลาง
ในสังคมสมัยใหม่ ที่ไม่มีใครจะได้มีโอกาสศึกษาและปฏิบัติธรรมตามวิธีการทางชนบประเพณีที่ต้อง
เข้าวัดเข้าวา และมีวิถีชีวิตรวมถึงชุมชนที่เกื้อหนุนให้ได้เข้าถึงพระสงฆ์และสื่อกลางทางศาสนา
ทั้งชนชั้นล่างหรือชาวบ้านทั่วไป ที่มีการศึกษาน้อย จะทำความเข้าใจธรรมะที่อธิบายให้ยากแก่
ความเข้าใจไม่ได้ และทั้งกับกลุ่มคนที่แสวงหาโมกขธรรมเพื่อความหลุดพ้น หรือแสวงหาสัจธรรม
เพื่อเข้าถึงความจริงสูงสุดของธรรมชาติ

ในที่นี้ เพื่อให้การตอบคำถามของการวิจัยครั้งนี้ครบถ้วนสมบูรณ์ ผู้วิจัยจึงจะได้
สังเคราะห์เอาการอธิบายธรรมในลักษณะต่างๆของท่านเข้ามาเป็นการให้ความหมายของการสื่อสาร
ซึ่งหากตีความตามธรรมสารของพุทธทาสภิกขุแล้ว ความหมายของการสื่อสารน่าจะสอดคล้อง

กับคำนิยามที่เราได้ให้กันไว้ในเบื้องต้น ว่า การสื่อสารคือระบบสัมพันธ์ภาพของมนุษย์ ซึ่งจะแยกแยะออกมาเป็นความหมายของการสื่อสารในระดับต่างๆกันได้ดังนี้

1. ระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ
2. ระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับตนเอง
3. ระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับเพื่อนมนุษย์
4. ระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับสังคม

ระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ

ระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติก็คือการที่มนุษย์รับรู้สารจากธรรมชาติ การรับรู้คือกระบวนการที่มนุษย์สัมผัสกับความจริงในธรรมชาติ หรือรับสารจากธรรมชาติโดยผ่านช่องทางในการรับรู้หกช่องทาง คือ อายตนะทั้งหกอันได้แก่ ตา หู จมูก ปาก ลิ้น กาย(ผิวหนัง) อันตรงกับประสาทสัมผัสทั้งห้า ซึ่งถือว่าเป็นจุดตั้งต้นของประสบการณ์เชิงประจักษ์ของมนุษย์ที่ยอมรับได้ทั่วไปตามขอบของปฏิฐานนิยมและวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ แต่ยังมีช่องทางรับรู้อีกช่องทางหนึ่งในทางพุทธศาสนาคืออายตนะใจที่มีไว้รับรู้ธรรมารมณ์ ซึ่งวิทยาศาสตร์ไม่ได้ให้คำอธิบายในส่วนนี้และการศึกษานิตยศาสตร์ตามแนวพฤติกรรมศาสตร์ก็มิได้ให้คำตอบถึงการทำงานของช่องทางรับรู้เช่นกัน ดังนั้นทฤษฎีความรู้เชิงพุทธศาสตร์จึงเป็นแนวทางที่สามารถจัดการกับส่วนที่เป็นอารมณ์ความรู้สึก และความนึกคิดของมนุษย์ได้โดยตรง เพราะเป็นการศึกษาที่มีได้ละเลยช่องทางของการรับรู้ในส่วนของ”ใจ” ไปนั่นเอง

แต่จากช่องทางเหล่านั้น การที่จะรับความรู้หรือสารต่างๆจากโลกในขณะที่เกิดการสัมผัสหรือกระทบ(ผัสสะ)ตามช่องทางต่างๆยังนับว่าสมบูรณ์ไม่ได้ หากไม่เกิด “วิญญาณ” ขึ้นในแต่ละส่วน เช่น ตาเห็นรูป แล้วเกิดวิญญาณจักขุ รู้ตัวเห็น เกิดภาพนั้นๆขึ้น นี่จึงนับว่าการรับรู้ได้เกิดขึ้นโดยสมบูรณ์ การที่เกิดวิญญาณขึ้นนี้ มิได้มีความหายไปในทางที่ลึกลับ จักขุวิญญาณก็แปลว่าการเห็นทางตา เท่านั้น เป็นการแยกแยะกระบวนการรับรู้ให้ละเอียดชัดเจน หรือเป็นการที่”จิต” รู้อารมณ์ต่างๆที่เกิดขึ้น ถือว่าถึงที่สุดของการรับรู้ในแต่ละเรื่องแต่ละครานั้นเอง จิตของมนุษย์ก็คือวิญญาณหรือการรู้อารมณ์รู้สารต่างๆที่เกิดขึ้นแต่ละคราวๆไป ส่วนจะต่อเนื่องจนเกิดเป็นความยึดมั่นเข้าใจว่านั่นเป็นตัวของตน หรือ จะมีการปรุงแต่งจนเป็นความคิดต่างๆต่อไปอย่างไรหรือไม่ นั่น เป็นกระบวนการทางจิตที่พ้นขั้นตอนของกระบวนการรับรู้ออกไปแล้ว

สำหรับพุทธทาสภิกขุ ท่านถือว่าในขณะที่เกิดการรับรู้หรือที่ศัพท์ทางพุทธศาสนาเรียกว่า “ผัสสะ” นี้ เป็นขณะจิตที่สำคัญอย่างยิ่ง หากควบคุมให้การรับรู้ที่เป็นไปอย่างถูกต้องเที่ยงตรง เราจะรับสารได้อย่างไม่บิดเบือน ความทุกข์จะไม่เกิด หากในขณะที่มีการรับรู้ นี้ เราไม่มีสติมาควบคุมไม่รู้ตัวว่าความจริงที่เกิดขึ้นตรงหน้าคืออะไร จะเกิดการสื่อสารภายในตนเอง ต่อเนื่องไปในลักษณะที่อาจจะเป็นการปรุงแต่งให้เกิดความคิดต่างๆ ซึ่งมีแนวโน้มว่าจะกลายเป็นความยึดมั่นถือมั่นก่อให้เกิดความรู้ผิดหรือไม่รู้จริง(อวิชชา) ซึ่งมาจากการจดจำการรับรู้ที่นั้นไว้ผิดๆ บันเทิงสารที่ได้มาจากธรรมชาติอย่างเข้าใจผิดบิดเบือนไปจากความจริง ซึ่งเป็นต้นเหตุของความทุกข์ทั้งปวง

ระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับตนเอง

ความหมายของการสื่อสารในระดับของการสื่อสารในตัวบุคคล หรือที่การวิจัยครั้งนี้เรียกว่า ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับตนเองนั้น พุทธทาสภิกขุอธิบายออกมาในลักษณะของขั้นพื้นฐานซึ่งเป็นระบบการรับรู้ ตีความ และการสื่อสารภายในตนเองของมนุษย์ และปฏิจลสมุปบาทซึ่งเป็นคำอธิบายถึงระบบการสื่อสารภายในตนเอง เริ่มจากปัจจัยเบื้องต้นที่มีอยู่ในจิต ปฏิจลสมุปบาทโดยทั่วไปจะเป็นคำอธิบายในด้านลบที่กล่าวถึงกระบวนการเกิดทุกข์ ซึ่งอันที่จริงแล้ว “ความทุกข์” นี้เอง คือ “สาร” ที่วนเวียนเกิดขึ้นอยู่ภายในจิตใจของมนุษย์ ที่เป็นทุกข์เพราะปัจจัยตั้งต้นในจิตนั้นเป็นอวิชชา หรือความไม่รู้ ทำให้ในการรับรู้สารมีความบิดเบือน เกิดการปรุงแต่งสารในลักษณะต่างๆ สารที่ได้รับจึงไม่ใช่ความจริง และจะก่อตัวเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดทุกข์หรือสภาวะที่เป็นความขัดแย้งขึ้นในจิตของมนุษย์

แต่ปฏิจลสมุปบาทในแง่บวกก็มี นั่นคือ หากปัจจัยตั้งต้นจากทุกข์ดังที่อธิบายแล้วนั้นก่อให้เกิดศรัทธา เกิดความเชื่อในวิถีทางที่ถูกต้องที่มุ่งมั่นจะปฏิบัติ เพื่อดับทุกข์ เพราะความเข็ดขยาดในความทุกข์ที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า จากปัจจัยอันนี้ในจิตก็จะค่อยๆ ก่อให้เกิดความรู้สึกในทางสงบ สบายใจ เกิดความสุขซึ่งคือสภาวะที่ความทุกข์อันขัดแย้งอยู่ในใจดับไป ซาไป เป็นที่มาของสมาธิ ทำให้สามารถจะเห็นสารต่างๆ ในโลกตามที่เป็นจริง หากกระบวนการสื่อสารภายในเป็นเช่นนี้เราจะค่อยๆ สะสมต้นทุนที่จะก่อให้เกิดการรับสารที่ถูกต้องตามที่มันเป็นจริงมากขึ้น ค่อยๆ เกิดกระบวนการที่เป็นปัจจัยก่อเกื้อเอื้ออำนวยไปในวิถีทางที่จะสร้างความทุกข์น้อยลง จนถึงความดับทุกข์ในท้ายที่สุด

ระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับเพื่อนมนุษย์

การสื่อสารระหว่างมนุษย์กับเพื่อนมนุษย์คือการสื่อสารเพื่อสร้างมิตรภาพ หลักการที่ใช้กำกับกับการสื่อสารระหว่างบุคคลหรือระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับเพื่อนมนุษย์ตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุก็คือหลักของศีลธรรมซึ่งเป็นธรรมะในระดับที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องราวทางโลก(ธรรมะในพุทธศาสนานั้น พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า แบ่งออกเป็นระดับศีลธรรมและปรมาัตถธรรม)

ศีลธรรมตามคำนิยามของพุทธทาสภิกขุหมายถึง สภาพตามธรรมชาติที่ปกติ การปฏิบัติให้เกิดความเป็นปกตินั้น(คือ ความประพฤติปฏิบัติของมนุษย์) และผลที่เกิดจากการปฏิบัติ นั้น ในที่นี้ผู้วิจัยจะขอสรุปอีกครั้งเพื่อให้เห็นถึงหลักการของศีลธรรมในลักษณะที่เป็นหลักพื้นฐานของการสื่อสารระหว่างบุคคลว่า คือ “ภาวะแห่งความปกติและความประพฤติที่ทำให้เกิดความปกติในตัวมนุษย์แต่ละคน และขยายผลออกไปสู่ผู้อื่น”

ดังนั้นการสื่อสารระหว่างบุคคลในธรรมทัศนะของท่านจึงไม่ได้มุ่งเน้นที่ประโยชน์ที่จะได้รับจากการส่งสารแต่ละอย่างเพื่อความพึงพอใจในข้อใดข้อหนึ่งของผู้ส่งสาร หากมุ่งเน้นถึงคุณสมบัติเบื้องต้นที่คนทุกคนพึงมีก่อนที่จะสื่อสาร เช่นการมองมนุษย์และทุกสิ่งในโลกว่าเป็นเพื่อนร่วมชะตากรรม ซึ่งเป็นหลักการเบื้องต้นของเมตตาหรือมิตรภาพ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับมนุษย์เป็นไปโดยราบรื่น เกิดสภาวะที่เป็นความ”ปกติ”ขึ้นในสังคมมนุษย์

ระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับสังคม

การสื่อสารระหว่างมนุษย์กับสังคมคือการสื่อสารเพื่อสร้างสันติภาพ คำว่าสังคมในที่นี้ถึงถึงความหมายของสังคมในลักษณะที่เป็นโครงสร้างหรือสถาบันทางสังคม ความหมายของการสื่อสารในลักษณะนี้ อันที่จริงแล้วแทบไม่ได้แตกต่างไปจากความหมายของการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาเป็นทฤษฎีที่ว่าด้วยหลักการปฏิบัติของมนุษย์แต่ละคนเป็นเบื้องต้น ดังนั้นการสื่อสารในระดับภายในบุคคลจึงได้รับความสนใจที่สุด ทั้งนี้ก็เพื่อให้การสื่อสารนั้นเป็นไปอย่างถูกต้องและนำไปถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดตามอุดมคติของศาสนา และการสื่อสารระหว่างบุคคลจึงได้รับความสนใจในลำดับต่อมา ในระดับที่เป็นการประพฤติปฏิบัติเพื่อความปกติในทางโลกและในทางสังคมไปด้วยพร้อมๆกัน เพราะหลักการของพุทธศาสนาถือว่าจะเริ่มจากการที่คนหนึ่งคนประพฤติตนดี สร้างมิตรภาพกับเพื่อนมนุษย์รอบตัว แล้วถ้าทุกคนทำได้เช่นนี้ สังคมก็จะดีตามไปเอง สันติภาพในสังคมย่อมเกิดได้ในที่สุด

มโนทัศน์เชิงญาณวิทยาของพุทธทาสภิกขุ

ญาณวิทยาเป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาที่ว่าด้วยการศึกษาค้นคว้าถึงวิธีการที่มนุษย์รู้ความจริง หรือรู้ธรรมชาติของโลก ญาณวิทยาจึงเป็นการตั้งคำถามเกี่ยวกับบ่อเกิดของความรู้ ธรรมชาติของความรู้ ลักษณะต่างๆของความรู้ และวิธีการแสวงหาความรู้ของมนุษย์ การศึกษาวิเคราะห์การสื่อสารในเชิงญาณวิทยา จึงหมายถึงการตั้งคำถามเกี่ยวกับโลกและชีวิตในด้านของความรู้ต่างๆดังที่กล่าวมา โดยมุ่งเน้นที่ระบบสัมพันธ์ภาพระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ เช่นการตั้งคำถามและหาคำตอบที่เป็นไปได้ทุกด้านว่า

- ความรู้คืออะไร
- การที่มนุษย์รับความรู้และความจริงจากภายนอก มนุษย์รับรู้ได้อย่างไร
- มนุษย์ใช้การสื่อสารเป็นเครื่องมือเพื่อแสวงหาความรู้ใช่หรือไม่ และอย่างไร

เพื่อความสะดวกในการที่จะอภิปรายประเด็นต่างๆอันว่าด้วยเรื่องของ “ความรู้” และ “วิธีการแสวงหาความรู้” ต่อไป เราควรที่จะได้มาทำความเข้าใจเกี่ยวกับจารีตของการแสวงหาความรู้ตามขนบในทางวิชาการที่เคยเป็นมาและยังส่งอิทธิพลครอบงำโลกทางสังคมและโลกทางวิชาการอยู่ในปัจจุบันร่วมกันก่อน

ปัจจุบันนี้ วิธีการแสวงหาความรู้ ทั้งในสังคมทั่วไปและในทางวิชาการ ต่างได้รับอิทธิพลครอบงำจากอุดมคติของการแสวงหาความรู้ตามวิธีทางวิทยาศาสตร์ หรือวิธีการแบบปฏิฐานนิยม ซึ่งกาญจนา แก้วเทพ(มปป.)อธิบายว่าเป็นการที่สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์พยายามจะนำเอาวิธีการทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติเข้ามาใช้ในการศึกษาในสาขาของตน โดยปรับเปลี่ยนวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลรวมทั้งขั้นตอนต่างๆเพื่อให้มีความเป็นวิทยาศาสตร์สมบูรณ์แบบตามขนบของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เช่นในทางจิตวิทยา ก็จะทำให้คำนิยามของ“จิต”ว่าสามารถดูออกได้จากพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมาภายนอก และสังคมศาสตร์ทั่วไปก็จะศึกษามนุษย์จากพฤติกรรมที่สามารถรับรู้และเข้าถึงได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า และสามารถนำเอาวิธีการทางปริมาณ คือการแจกแจงนับข้อมูล แบบเดียวกับที่ใช้กับการศึกษาวัตถุมาใช้กับมนุษย์ รวมถึงใช้วิธีการสังเกตและทดลองต่างๆ

วิทยาศาสตร์จะแยกผู้สังเกตออกจากการสังเกต และความรู้ที่ถือว่าบริสุทธิ์นั้น มีอุดมคติกันว่าต้องปราศจากอคติของผู้สังเกต แต่การปราศจากอคติจะเป็นไปได้อย่างไรเมื่อความ

รู้ทุกอย่างในขณะที่รับรู้มันต้องผ่านทวารต่างๆของผู้สังเกตนั่นเอง ไม่ว่าจะเป็นตา หู จมูก ลิ้น หรือผิวหนัง วิทยาศาสตร์เกรองความผิดพลาดในข้อนี้จึงได้สร้างเครื่องมือต่างๆมาช่วยขยายความสามารถในการรับรู้ของมนุษย์ แต่ท้ายที่สุดแล้ว ผู้ที่รับรู้ก็คือมนุษย์เอง และผู้ที่สรุปผลความรู้นั้นก็คือมนุษย์ ในทางวิทยาศาสตร์ ช่องทางการรับรู้มีเพียงห้าทาง แต่ทางพุทธศาสนานอกจากประสาทสัมผัสทั้งห้าซึ่งตรงกับอายตนะทั้งห้าแล้วยังมีอายตนะที่หกคือใจซึ่งมีหน้าที่รับรู้ธรรมมารมณ์ต่างๆ และช่องทางของใจนี้ วิทยาศาสตร์มิได้ประดิษฐ์เครื่องมือใดๆมาช่วยขยายความสามารถในการรับรู้หรือจัดมาตรฐานให้การรับรู้มันถูกต้อง แต่พุทธศาสนา กลับทุ่มเทความพยายามในการสร้างเครื่องมือต่างๆเพื่อช่วยกลั่นกรองการรับรู้ผ่านช่องทางของ “ใจ” นี้ เช่น “สติ”(ความรู้ตัวทั่วพร้อมว่าขณะนั้นกำลังเกิดอะไรขึ้นในจิตใจ) “โยนิโสมนสิการ”(การทำไว้ในใจโดยรอบคอบ,ระเบียบวิธีคิดแนวพุทธ) ขณะเดียวกันเครื่องมือเหล่านี้ยังตามไปช่วยกำกับความรู้ตัวของมนุษย์ ในขณะที่ข่าวสารที่รับรู้ทั้งหมดผ่านประสาทสัมผัสหรืออายตนะเชิงรูปธรรมทั้งทั้งห้ารวมทั้งอายตนะที่หกคือใจ ไปสู่จิตซึ่งทำหน้าที่ประมวลสาร

จริงอยู่แม้ในบางแบบจำลองของการสื่อสารยุคหลังๆ หรือในการศึกษาเชิงมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ เราจะพบว่ามีการเสนอถึง “ตัวกลั่นกรอง”ในรูปแบบต่างๆ เช่น เครื่องมือกลั่นกรองทางอารมณ์ และทางคุณธรรม จริยธรรม ที่เชื่อว่าเป็นสิ่งที่จะมากลั่นกรองสารก่อนที่จะเข้าสู่ระบบประมวลผลของจิตหรือสมองต่อไป แต่ทว่าสิ่งเหล่านั้น ยังไม่ได้รับการพัฒนาให้มีวิธีวิทยาการที่แน่นอนในการที่จะนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อกลั่นกรองให้การรับรู้สารต่างๆนั้น ถูกต้องแน่นอนและเที่ยงตรงได้ ในขณะที่พุทธศาสนาเป็นระบบวิธีการที่จะมุ่งพัฒนาจิตให้มีเครื่องมือกลั่นกรองสารเพื่อให้การรับรู้สารต่างๆไม่บิดเบือน เพื่อให้เรารับรู้และเข้าใจโลกอย่างถูกต้องตรงตามความจริง

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยมิได้ต้องการที่จะยกย่องวิธีการทางพุทธศาสนาว่ามีคุณค่าหรือมีประสิทธิภาพกว่าวิธีการทางวิทยาศาสตร์ แต่ผู้วิจัยต้องการที่จะชี้ให้เห็นถึงจุดเน้นที่แตกต่างว่า ในขณะที่วิธีการทางปฏิฐานนิยมมุ่งนำวิถีทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการศึกษาทางมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ ใช้เครื่องมือวัดต่างๆมาศึกษาพฤติกรรมภายนอกเพื่อที่จะอธิบายถึงกระบวนการภายในของมนุษย์ แต่ก็มีวิธีการของสำนักคิดอื่นๆที่มุ่งใช้วิธีการอื่นเพื่อศึกษามนุษย์ในมิติที่ลึกลงไปกว่านั้น และพุทธศาสนาได้ทุ่มเทเวลาในการศึกษาเชิงปฏิบัติและทดลองเพื่อพัฒนาศาสตร์ที่ว่าด้วยการศึกษาและเรียนรู้จิตในด้านใน เพื่อเข้าถึงจักรวาลด้านนอก ซึ่งตามปรัชญาพุทธแล้ว ไม่ว่าความจริงที่อยู่ข้างในหรือข้างนอกตัวของมนุษย์ต่างก็เป็นความจริงอย่างเดียวกัน ดังนั้นการศึกษาในด้านในจึงสามารถที่จะอธิบายถึงทั้งมิติภายในและภายนอกตัวมนุษย์ได้ทั้งหมด

ความรู้คืออะไร

ความรู้ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ นั้น มิใช่ความรู้ตามความหมายทั่วไป เช่น วิชาการสาขาต่างๆ แต่เป็นสิ่งที่ควรรู้หรือจำเป็นต้องรู้ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “วิชา” คือ ความรู้ที่ถูกต้อง นั่นคือรู้ในเรื่องทั้งหมดที่ควรรู้ (พุทธทาสภิกขุ, 2531 ก : 209) หากจะถามว่า เรื่องใดที่ควรรู้ ท่านประเมินจากสิ่งที่ประโยชน์ต่อมนุษย์ นั่นคือ รู้ในเรื่องราวเกี่ยวกับความทุกข์ (จะเห็นว่าในการ “ประเมินค่าความรู้” ต้องมีมุมมองในเชิงคุณวิद्याเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างเลี่ยงไม่ได้) พุทธทาสภิกขุยังได้อธิบายว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่ควรรู้นั้น ก็คือ รู้ทุกข์ทั้งปวง รู้มูลเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวง รู้ความดับสนิทแห่งทุกข์ทั้งปวง และรู้วิธีที่จะใช้ในการดับความทุกข์ทั้งปวง ซึ่งก็คือสาระสำคัญของอริยสัจสี่

ลักษณะต่างๆของความรู้

1.ประเภทของความรู้

1.1. ความรู้ที่เป็นเครื่องมือให้เข้าถึงความจริงแท้ ซึ่งก็คือพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และเป็นเนื้อหาหลักในธรรมสารทั้งหมดของพุทธทาสภิกขุ ความรู้ในระดับนี้เป็นสิ่งที่มนุษย์สื่อสารถึงกันได้ คือบอกเล่าได้ สอนได้ อธิบายได้

1.2. ความรู้ที่เป็นการตระหนักถึงความจริงแท้ในธรรมชาติ ความรู้ระดับนี้เป็นสิ่งที่มนุษย์สื่อสารถึงกันไม่ได้โดยตรงเพราะเป็นการรู้ถึงความจริงซึ่งถือว่าอยู่พ้นภาษา จึงเป็นสิ่งที่บอกเล่าไม่ได้ อธิบายด้วยถ้อยคำภาษาให้เหมือนหรือให้ตรงกันกับความรู้นั้นก็ไม่ได้ แต่หากจะสมมุติคำในภาษาขึ้นแทนความหมายหรืออธิบายให้คล้ายที่สุดแล้วก็อาจจะพอชี้ไปยังความหมายนั้นได้ จึงเป็นความรู้ที่เป็นของเฉพาะตน (ดังจะปรากฏการวิเคราะห์ถึงประเด็นนี้ต่อไปในลักษณะของความรู้ข้อที่สี่) ความรู้ประเภทนี้มีอยู่สองระดับคือ

1.2.1 การรับรู้ถึงความจริง หรือการรับรู้โลกตามที่เป็นจริงในแต่ละขณะ อาจกล่าวได้ว่าเมื่อใดมนุษย์สัมผัสกับความจริง เมื่อนั้นก็เกิดความรู้ขึ้น หรือขณะใดที่มนุษย์สามารถรับสารที่แท้จริงจากธรรมชาติ สารที่ได้รับนั้นเรียกว่าความรู้

1.2.2 การเข้าถึงความจริงแท้โดยสมบูรณ์ หรือสภาวะของการบรรลุนิพพาน เมื่อบรรลุถึงสภาวะนี้ นับได้ว่ามนุษย์รู้ในสิ่งที่ควรรู้จนหมดสิ้นแล้ว แต่ไม่ได้แปลว่ารู้ไปหมดทุกอย่างจบสากลจักรวาล แต่รู้หมดสิ้นเท่าที่จำเป็นต้องรู้ ท่านอธิบายเรื่องนี้ไว้ในธรรมบรรยายเรื่องภูเขแห่งวิถีพุทธธรรมว่า สิ่งทีพระอริยเจ้ารู้นั้น ท่านรู้...“...เท่าที่จำเป็นแก่การพ้นทุกข์ ส่วนที่

เลยจากความจำเป็นนั้นไป ไม่นับรวมเข้าในที่นี้ คนมักจะเข้าใจกันว่า ที่ว่าพระพุทธเจ้าเป็น สัพพัญญุนั้น คือ รู้อะไรไปเสียทุกอย่างทุกอย่าง รู้ทุกภาษาทุกเหตุการณ์... ...ความเป็นสัพพัญญู อย่างนี้ ไม่ได้เป็นไปตามความหมายที่ถูกต้องของหลักแห่งพุทธศาสนา... ...สัพพัญญูซึ่งแปลว่ารู้ ทุกๆอย่างนั้น หมายถึงความรู้เฉพาะสิ่งที่ควรรู้ สิ่งใดที่จำเป็นจะต้องรู้อันเกี่ยวกับความพ้นทุกข์ ลึนเชิงแล้ว ย่อมรู้สิ่งนั้นโดยถูกต้องครบถ้วนทุกประการ” (พุทธทาสภิกขุ, 2540 ก. : 128-129)

จากการแบ่งประเภทของความรู้เป็นเครื่องมือที่จะเข้าถึงความจริงและตัวความจริงนั้นเองเช่นนี้ ผู้วิจัยจะได้นำมาแบ่งประเภทของมนุษย์ตามสิ่งที่เขาารู้ได้เป็นสี่ประเภทคือ

1. ผู้ที่ไม่รู้ทั้งเครื่องมือที่จะเข้าถึงความจริงและไม่รู้ความจริง
2. ผู้ที่ไม่รู้เครื่องมือที่จะเข้าถึงความจริงแต่รู้ความจริง
3. ผู้ที่รู้เครื่องมือที่จะเข้าถึงความจริงแต่ไม่รู้ถึงความจริง
4. ผู้ที่รู้เครื่องมือที่จะเข้าถึงความจริงและรู้ความจริงด้วย

คนประเภทที่หนึ่งนั้นเป็นคนที่ไม่รู้อะไรเลยเกี่ยวพุทธธรรมและความดับทุกข์ (ความจริงแท้) เพราะไม่รู้จักเครื่องมือหรือวิธีการที่จะเข้าถึงความจริงได้ และไม่รู้จักตัวความจริง นั้นด้วย คนประเภทที่สองนั้นน่าสนใจตรงที่ไม่รู้จักเครื่องมือที่จะเข้าถึงความจริงแต่ก็รู้จักความจริง ได้ ในขณะที่คนประเภทที่สามนั้นแม้ว่าจะรู้จักวิธีการไปถึงความจริงเช่นรู้จักหลักคำสอนต่างๆใน ทางพุทธศาสนา แต่ไม่รู้จักตัวความจริง อาจเป็นเพราะมีความรู้แต่ไม่มีการปฏิบัติ หรือมีการปฏิบัติ ที่ผิดทาง หรือแม้แต่ว่าเพราะความรู้ในวิธีการนั้นเองทำให้เกิดความยึดติด เช่นนึกว่าการคำนวณ เข้าใจตามเหตุผลเช่นนี้ก็คือการรู้จักความจริงแล้ว หรือความยึดติดและอวิชชาอื่นๆ หรือความรู้ใน วิธีการดังกล่าวอาจไม่เหมาะกับจริตของตน ส่วนคนประเภทที่สี่นั้นก็คือผู้ที่รู้ทั้งวิธีปฏิบัติ ทั้งยัง ปฏิบัติจนได้ผลเป็นความดับทุกข์จึงรู้แจ้งถึงความเป็นจริงของโลกนั้นก็คือ พระพุทธเจ้าและ พระอรหันต์นั่นเอง

อนึ่ง การแบ่งประเภทเช่นนี้ยังอาจแบ่งให้ละเอียดออกไปได้อีก ตามระดับของการ รู้จักเครื่องมือที่จะเข้าถึงความจริงและการรู้จักความจริง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าการรู้จักตัว ความจริงนั้นยังอาจแบ่งได้เป็นระดับชั่วคราวและระดับถาวร "การรับรู้" โลกอย่างถูกต้องในแต่ละ ขณะ การปฏิบัติจนเกิดผลในญาณสมบัติต่างๆตามระดับขั้น การเข้าถึงความสงบเป็นบางช่วง เวลา อาจนับเป็นการรู้ความจริงในระดับชั่วคราว ส่วนการบรรลุถึงนิพพานนั้นเป็นการบรรลุถึง ความจริงอย่างถาวร ดังนั้นคนที่รู้จักเครื่องมือที่จะเข้าถึงความจริงอาจจะรู้จักความจริง เพียง ประเภทชั่วคราวเท่านั้นก่อน และอาจปฏิบัติไปเรื่อยๆในหนทางของความรู้จนรู้แจ้งถึงที่สุด

2.ความเป็นสากลของความรู้

พุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงพระอรหันต์คือผู้รู้แจ้งในความจริงว่า มีพระอรหันต์ประเภทหนึ่ง ที่อาจไม่ต้องศึกษาพระไตรปิฎกและการปฏิบัติอันเคร่งครัดตามหลักปฏิบัติที่เราคุ้นชินกันในทางพุทธศาสนาแต่ก็เป็นผู้รู้แจ้ง เข้าถึงความจริงได้เช่นกัน ดังนี้ "ญาณคือความรู้ชนิดที่ทำให้ผู้รู้ให้หมดความทะเยอทะยานในโลก อาจเกิดได้แม้แก่ผู้ที่ได้ชิมโลกมาจนเบื่อ เหนื่อยหน่ายที่จะเสพคบกับอารมณ์นานาชนิดอีกต่อไป โดยที่ผู้รู้ไม่ต้องผ่านพระไตรปิฎกและการฝึกบทเรียนในทางจิตอันเคร่งเครียดก็ได้ ดังที่เราเรียกพระอรหันต์ประเภทนี้ว่า พระอรหันต์ผู้สุขวิปัสสก คือเห็นแจ้งอย่างแท้จริง ไม่รอบรู้แตกฉานเหมือนพระอรหันต์ประเภทอื่นก็จริงแต่ท่านก็หมดกิเลสบริสุทธิ์และเป็นสุขโดยสิ้นเชิงเช่นเดียวกัน"(พุทธทาสภิกขุ,2540 ก. :4)

จากการแบ่งประเภทของคนที่รู้ความจริงออกเป็นสี่แบบในหัวข้อที่ผ่านมา เราจะเห็นว่าพระอรหันต์ผู้สุขวิปัสสก ก็คือคนที่มีความรู้ประเภทที่สอง คือมีความรู้แบบที่รู้จักความจริงแท้โดยไม่รู้จักเครื่องมือต่างๆที่เป็นเนื้อหาของพุทธศาสนา นั่นคือ"ความเป็นสากลของความรู้"ซึ่งลักษณะนี้เป็นลักษณะของความรู้ประเภทที่ความรู้ในความจริงแท้ ซึ่งอาจจะสามารถรู้ได้แม้ในผู้ที่ไม่ได้นับถือพุทธศาสนา ทั้งนี้พุทธทาสภิกขุมิได้กล่าวว่าการรู้นี้จะรู้ได้โดยปราศจากเงื่อนไข ผู้ที่จะรู้จักความจริงแท้ของโลกได้ก็ต้องมีสภาพจิตที่เหมาะสมที่จะรับรู้ความจริงนั้นได้ แต่ท่านมิได้จำกัดวงของความรู้นี้ไว้ให้เฉพาะแก่ผู้ที่ปฏิบัติตามหลักของพุทธศาสนา มาจนถึงขั้นที่จิตอยู่ในสภาวะที่จะรับรู้ความจริงนั้นได้เท่านั้น ผู้ที่จิตอยู่ในสภาวะพร้อมที่จะรู้ ปราศจากอวิชชา ก็สามารถเข้าถึงความรู้ที่จริงแท้ได้ เช่นท่านกล่าวถึงการอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ ว่าเป็นสภาพที่เอื้อให้จิตอยู่ในสภาวะที่พร้อมจะรับรู้ความจริงได้ เมื่อใดที่จิตว่างจากการปรุงแต่ง ว่างจากอุปสรรคต่างๆที่มาปิดเบือน ปิดบังการรับรู้ จิตก็จะรับรู้ความจริงได้ ความเป็นสากลของความรู้นี้สอดคล้องกับสภาวะความเป็นสากลของความจริงที่ได้กล่าวถึงแล้วในการวิเคราะห์เกี่ยวกับมโนทัศน์เชิงภววิทยาของพุทธทาสภิกขุนั่นเอง

3.ระดับของความรู้

พุทธทาสภิกขุ(2531 ก.)แบ่งระดับของความรู้ออกเป็น

1. รู้ตามที่ได้ยินได้ฟัง เรียกว่า รู้อย่างปริยัติ
2. รู้อย่างเจนจัดด้วยใจ จากการที่ได้ลงมือกระทำลงไปแล้ว เรียกว่า ความรู้จากการปฏิบัติ
3. รู้จากใจตนเองล้วนๆ โดยประจักษ์และเกิดผลสำเร็จ เช่นรู้ความมีแห่งกิเลสและความสิ้นไปแห่งกิเลสโดยประจักษ์แก่ใจ และจากนั้นจึงเกิดผลสำเร็จจากการละกิเลสได้โดยตรง เรียกว่า ความรู้ที่เกิดมาจากปฏิเวธ ซึ่งท่านเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ความรู้แจ้งแทงตลอด

การแบ่งระดับของความรู้เช่นนี้ทำให้เห็นพัฒนาการของการเกิดความรู้ขึ้นในจิตมนุษย์ เริ่มจากการได้ยินได้ฟังหรือปริยัติ ซึ่งความรู้ที่ได้ยินได้ฟังในที่นี้ก็คือความรู้เรื่องหลักความดับทุกข์ต่างๆในทางพุทธศาสนาตามที่กล่าวแล้วว่าความรู้ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุคือความรู้เพื่อการดับทุกข์เท่านั้น ซึ่งก็ตรงกับความรู้ประเภทที่หนึ่งซึ่งคือความรู้ในเครื่องมือหรือวิธีการที่จะไปให้ถึงความดับทุกข์หรือความจริงแท้ ส่วนความรู้ในระดับปฏิบัติและปฏิเวธนั้นก็คือความรู้ประเภทที่เป็นการรู้หรือเข้าถึงความจริงนั่นเอง จากการแบ่งระดับเช่นนี้ เราจะเห็นภาพของการสั่งสมความรู้ (วิชา) ของมนุษย์ที่มาจาก การได้ยินได้ฟังธรรมสารต่างๆ นำมาปฏิบัติกับจรรยาแจ้งกับใจ และเกิดผลสำเร็จขึ้น มนุษย์จะค่อยๆสะสมความรู้ และประสบการณ์เชิงประจักษ์ในความจริงนี้ไปเรื่อยๆ สำหรับพุทธทาสภิกขุแล้วมนุษย์ทุกคนมีโอกาสที่จะรู้จนถึงที่สุด คือรู้จนถึงขั้นนิพพาน

จะเห็นว่าองค์ประกอบของความรู้ที่สมบูรณ์ จะต้องมาจากประสบการณ์ในจิตโดยตรง เกิดขึ้นแล้วจริงๆ และต้องเกิดผลสำเร็จแล้วด้วย ตัวอย่างเช่น “ความเห็นแจ้งว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นนั้น ต้องมุ่งหมาย เอาความรู้ที่เป็นความรู้แจ้งแทงตลอด จึงสามารถเปลี่ยนความรู้สึกในจิตใจได้ ทำให้เกิดนิพพิทา คือเบื่อหน่าย หน่ายในสิ่งทั้งปวงขึ้นมาในจิตใจจริงๆ เป็นอัตโนมัติ โดยไม่ต้องผ่านกระบวนการคิด สรรหาเหตุผลใดๆมาอธิบาย จากนั้นจึงจะเกิดวิราคะ คือการจางคลายของกิเลส” (พุทธทาสภิกขุ, 2531 ก. : 268) จุดที่น่าสนใจคือที่ท่านกล่าวว่า “เป็นอัตโนมัติ โดยไม่ต้องผ่านกระบวนการคิด” ความรู้ในขั้นปริยัตินั้นเป็นการคิด รู้โดยผ่านการคิด การทำความเข้าใจ จากนั้นเมื่อนำไปปฏิบัติจึงเห็นความจริงอย่างที่ได้รับการอธิบายนั้นกับใจตนเอง จนเกิดผลขึ้นซึ่งในที่นี้คือความเบื่อหน่ายในสิ่งทั้งปวง เบื่อหน่ายขึ้นมาเองโดยไม่ต้องให้เหตุผลกับใจ ไม่ต้องอธิบายให้ตัวเองฟังว่าสิ่งต่างๆนั้นน่าเบื่อ น่าหน่ายอย่างไร หรือไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนให้เป็นที่ยึดมั่นได้อย่างไร จะเห็นว่าในกระบวนการรู้ถึงความจริงแท้ นี้ จะไม่ผ่านการคิด เป็นกระบวนการสื่อสารภายในบุคคลที่เป็นปฏิสัมพันธ์ภายในจิตใจของมนุษย์ที่จะรู้สึกได้หรือเข้าใจได้เอง โดยไม่ต้องคิดคำนวณด้วยเหตุผล หรือจะพูดให้ชัดเจนก็คือ “ต้องไม่” คิดคำนวณด้วยเหตุผล เพราะเมื่อคิด จิตก็จะไม่รู้สึกรู้หา หรือไม่อาจจะสัมผัสความจริง กระบวนการรับรู้หรือเข้าถึงความจริงในการปฏิบัติจนกระทั่งเกิดปฏิเวธนั้นเป็นกระบวนการสื่อสารภายในบุคคลที่ไม่มี

“การคิด”เข้ามาเกี่ยวข้องและไม่สามารถใช้ภาษาเป็นเครื่องมือได้ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นการรู้โดย สหัชฌาณวิธี

ความรู้แบบที่เกิดจากสามขั้นตอนโดยครบถ้วนคือ ปริยัติ ปฏิบัติ แล้วเกิดปฏิเวธ นั้น พุทธทาสภิกขุถือว่าเป็น...“ความรู้ที่สมบูรณ์ คือ เมื่อจะรู้จักสิ่งหนึ่งๆ ต้องรู้ผลและวิธีปฏิบัติ ซึ่งจะให้ได้มาซึ่งผลที่พึงปรารถนาอย่างแท้จริงด้วย” (พุทธทาสภิกขุ,2531 ก. : 211) จากข้อความนี้ เราอาจสรุปได้ว่า ความรู้ของท่านเป็นแบบปฏิบัตินิยม แต่เป็นปฏิบัตินิยมที่ไม่เนื่องด้วยวัตถุ เพราะไม่ได้ตั้งความปรารถนาไปในทางกามหรือทางวัตถุ หรือแม้แต่เพื่อตัวตน หากตั้งความปรารถนาไปในทางตรงข้าม และ“ความรู้สมบูรณ์” ของท่านในที่นี้ก็คือการรู้จักทั้ง“เครื่องมือที่จะรู้ความจริง” และ“ตัวความจริง” หรือความรู้ที่มุ่งหมายนั้น ดังนั้นหากจะย้อนมองไปในกรณีที่เราแบ่งคนออกเป็นสี่ประเภทตามสิ่งที่เขารู้ คนประเภทที่รู้ความจริง แต่ไม่รู้จักเครื่องมือที่จะเข้าถึงความจริงได้นั้น อาจจะนับได้ว่ายังไม่มี “ความรู้ที่สมบูรณ์”ตามนัยยะแห่งญาณวิทยาของพุทธทาสภิกขุ อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าหากไม่รู้เครื่องมือที่จะเข้าถึงความจริงแล้ว จะไม่รู้จักความจริงอย่างแท้จริงหรือไม่อาจไปพันทุกซ์ได้ เพียงแต่ว่าอาจจะอธิบายถึงความรู้ของตนไม่ได้หรือสอนผู้อื่นให้เดินตามหนทางที่ตนเดินมาแล้วไม่ได้เท่านั้น

4.ความรู้เป็นสิ่งที่รู้ได้เฉพาะตน

เมื่อมนุษย์คิดว่าอะไรคือความรู้สำหรับตน หรือเข้าใจว่าตน “รู้” ในเรื่องใด มนุษย์ก็จะคิดว่านั้นเป็นความจริงของตนด้วย สำหรับพุทธทาสภิกขุแล้ว ความจริงสำหรับมนุษย์เป็นสิ่งที่รู้ได้เฉพาะตน ท่านได้อธิบายเรื่องนี้ไว้ในธรรมบรรยายชุดกุณาแห่งวิถีพุทธธรรมว่า “สิ่งที่เรียกว่าความจริงนั้นคือสิ่งที่ปรากฏอยู่แก่ใจ เท่าที่เราู้หรือสัมผัสได้ พร้อมทั้งส่วนที่เป็นเหตุ และส่วนที่เป็นผล” และว่า “ความจริง ก็คือสิ่งที่ปรากฏแก่ความรู้สึกของผู้นั้น และสำหรับคนๆนั้นในขณะนั้นเท่านั้น” (พุทธทาสภิกขุ,2540 ก. : 128)

ข้อนี้อาจฟังดูเหมือนจะขัดแย้งกับข้อที่ว่า ความจริงเป็นภาวะสากล และความรู้ก็เป็นสิ่งสากลทั้งนี้เพราะว่าลักษณะของความจริงในข้อนี้เป็นคำอธิบายถึงความจริงในมิติที่อยู่ใน การรับรู้ของมนุษย์แต่ละคน หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการมอง “ความจริง” ในลักษณะที่เป็น “ความรู้” ที่แท้ของมนุษย์ จะเห็นว่าในข้อแรกเมื่อเรากล่าวถึงความจริงที่ลักษณะที่เป็นสภาวะสากลนั้น ความจริงจะอยู่ในทุกที่ ทุกสิ่ง แต่ในข้อนี้ เมื่อความจริงเข้ามาอยู่ในการรับรู้ของมนุษย์ ความจริงจะกลายเป็นสิ่งเฉพาะ ซึ่งแต่ละคนจะรู้ความจริงได้ “เท่าที่ปรากฏแก่ใจตน” ความจริง

ของใครก็ของคนนั้นรู้แทนกันไม่ได้ นั่นหมายถึงว่าประสบการณ์ธรรมชาติประจักษ์นั้นถ่ายทอดผ่านภาษาไม่ได้(หากบรรยายเป็นภาษาก็เพียง“ชี้”ไปที่ความจริงมิใช่เป็นภาษาที่ถ่ายทอดประสบการณ์นั้นๆให้กันได้) หรือประสบแทนกันก็ไม่ได้เช่นกัน ประสบการณ์เชิงประจักษ์ของใครก็ต้องเป็นของคนนั้น รู้ได้เฉพาะตนว่ามีลักษณะอย่างไร แม้ปฏิบัติมาแนวเดียวกันเข้าถึงสภาวะที่คล้ายคลึงกันเพียงใด ที่ตนรู้กับที่ผู้อื่นรู้ก็ยังเป็นประสบการณ์ของแต่ละคนไป เป็น “สาร” เฉพาะที่คนแต่ละคนได้รับจากธรรมชาติในแต่ละขณะไป ท่านอธิบายว่า “สิ่งที่เรียกว่าความจริงนั้นยังมีอีกมากมายนัก และอยู่นอกเหนือความจำเป็น แม้เท่าที่อยู่ในวงของความจำเป็นจะต้องรู้จะต้องทราบ ก็ยังมีมากมายขนาดต้องใช้ปัญญาของผู้ที่เป็นสัตบุรุษ คนธรรมดาแม้จะรู้ความจริงถึงขนาดพันทุกข์แล้ว ก็รู้ในวงจำกัดเท่าที่เกี่ยวกับความจำเป็นของตนไม่กว้างถึงเพื่อผู้อื่นซึ่งมีอุปนิสัยใจคออย่างอื่น และก็เท่าที่ปรากฏแก่ใจของตนเท่านั้น” (พุทธทาสภิกขุ,2540 ก. : 129-130)

สำหรับพุทธทาสภิกขุ ความจริงคือประสบการณ์ที่ประจักษ์แก่จิต และความรู้คือประสบการณ์ทางจิตที่ได้ประจักษ์ต่อความจริง จะเห็นได้ว่า ในทัศนะของท่าน ความรู้กับความจริงมีความเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิด หากกล่าวในขอบเขตของคนหนึ่งคน หรือในระดับของการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับตนเองแล้ว “ความจริง” ของคนใดคนหนึ่งก็คือ “ความรู้” ทั้งหมดของคนผู้นั้น

มนุษย์รับรู้ความรู้และความจริง ได้อย่างไร

ในธรรมสารของพุทธทาสภิกขุ เรื่องของความจริงกับการรับรู้ความจริงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกันแนบเนื่องกันอยู่ อย่างที่จะพูดแยกจากกันโดยเด็ดขาดมิได้ ท่านกล่าวในทำนองที่ว่าความจริงปรากฏอยู่ตรงหน้าแต่เรามองไม่เห็น หลายต่อหลายครั้ง ดังนี้จะเห็นได้ว่าการพูดถึง “ความจริง” ในพุทธศาสนา ไม่ใช่การมานั่งถกถึงความจริงว่ามีลักษณะอย่างไร แต่เป็นการ“มอง”ให้เห็นถึงความจริงที่ปรากฏอยู่ทุกหนทุกแห่ง

การเข้าถึงความจริงและวิธีการได้มาซึ่งความจริงในธรรมทัศนะของพุทธทาสนั้น จะมีความแตกต่างจากจารีตทั่วไปของเถรวาทอยู่บ้าง เพราะการอธิบายโลก อธิบายธรรมตามจารีตของพุทธเถรวาท มักจะอธิบายกันในลักษณะที่ว่าความจริงเป็นสิ่งซึ่งต้องศรัทธา เช่นการอธิบายถึงนรก สวรรค์ หรือชาตินี้ ชาติหน้า ซึ่งไม่อาจจะเป็นที่เข้าใจหรือพิสูจน์ให้เห็นได้โดยทั่วไป การที่จะรับเชื่อความจริงเหล่านี้จึงต้องใช้ศรัทธาต่อศาสนา ศรัทธาต่อพระพุทธรูปและศรัทธาต่อผู้ที่ให้ธรรมอธิบายนั้นๆ เป็นหลัก และอาจจะรวมไปถึงการกระตุ้นเร้าด้วยความกลัว(fear appeal)

ด้วย โดยใช้ความกลัวเป็นแรงจูงใจให้เชื่อ เพราะการไม่เชื่อในสังสารวัฏนั้นถือเป็นมิจฉาทิฏฐิในทางพุทธศาสนา และพุทธศาสนามีหลักว่าผู้ที่มีมิจฉาทิฏฐินั้นจะไม่อาจพ้นทุกข์ได้เพราะผู้ที่จะไปถึงความดับทุกข์ต้องปฏิบัติตามมรรคมีองค์แปดอันเริ่มต้นด้วยสัมมาทิฏฐิ หากผู้ใดมีความเชื่ออันเป็นมิจฉาทิฏฐิแล้วก็ย่อมอาจมีสัมมาทิฏฐิไปพร้อมกันได้จึงขาดคุณสมบัติเบื้องต้นที่จะไปถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนาคือความดับทุกข์ เมื่อคนกลัวจะไปไม่ถึงความดับทุกข์ก็จะรับเชื่อในเรื่องการการเวียนว่ายตายเกิดอันยาวนานก่อนที่จะใช้ปัญญาไตร่ตรองพิจารณา ซึ่งเรื่องนี้อันที่จริงอาจจะอธิบายในเชิงเหตุผลธรรมดาๆ ได้ว่า เมื่อไม่เชื่อในกระบวนการเกิดทุกข์ (สังสารวัฏ) อันยาวนานก็ไม่อาจจะเกิดความเข้าใจที่แท้จริงต่อทุกข์และวิธีการปฏิบัติตนเพื่อให้พ้นทุกข์ได้ ดังที่กล่าวแล้วว่าในทางพุทธ ความรู้ความเข้าใจต่อโลกอย่างถูกต้องเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดที่จะไปให้ถึงจุดมุ่งหมายของพุทธศาสนาคือการดับทุกข์ ดังนั้นการเริ่มต้นด้วยความเชื่อที่ผิด ก็จะนำไปสู่การปฏิบัติที่ผิดและจบด้วยความรู้ความเข้าใจและผลที่ผิดในท้ายที่สุด

แต่ชาวพุทธโดยทั่วไปมักจะมิได้มีความเข้าใจต่อเรื่องของมิจฉาทิฏฐิและสังสารวัฏในลักษณะนี้ ซึ่งส่วนหนึ่งก็อาจจะเป็นเพราะว่าเป็นเรื่องที่ยากต่อการทำความเข้าใจ และขาดทั้งความรู้และการปฏิบัติที่ถูกต้อง จึงมักจะโยงเหตุผลของเรื่องนี้เข้ากับอำนาจลึกลับ คล้ายกับว่าการมีมิจฉาทิฏฐิเป็นการกระทำผิดบาปซึ่งจะก่อผลร้ายให้แก่ผู้คนโดยอำนาจของมือที่มองไม่เห็นมาจัดการกระทำให้ จึงทำให้ไม่อาจไปพ้นทุกข์ได้ ซึ่งเป็นระบบคิดที่สอดคล้องต้องกันพอดีกับการรับความเชื่อในโลกนี้-โลกหน้าโดยวิธีการของความเชื่อ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจำเป็นต้องมีความเชื่อหรือแนวโน้มที่จะคล้อยตามในอำนาจเหนือธรรมชาติ

เราจะไม่ถกเถียงกันถึงว่าเรื่องนี้เป็นความมกมายหรือไม่ แต่จะพิจารณาในเชิงสังคมว่าวิธีการเช่นนี้เป็นการสื่อสารต่อสังคมที่ได้ผลมาแล้วในยุคสมัยหนึ่ง และศีลธรรมของคนไทยโดยทั่วไปก็มีระบบคิดแบบนี้ค้ำจุนอยู่ โดยการเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติที่จะบันดาลให้บาปบุญ คุณ โทษ ถูกจัดการอย่างถูกต้องไปตามที่ควรจะเป็น เช่นคนทำดีต้องได้ดี คนทำชั่วต้องได้ชั่ว แม้ไม่เห็นผลในชาตินี้ ก็จะต้องเสวยผลในชาติหน้าหรือใน นรก-สวรรค์ต่อไป

แต่ในวิธีการสื่อสารธรรมสารของพุทธทาสภิกขุ นั้นแตกต่างกันกับวิธีการตามจารีตเดิมที่กล่าวมาข้างต้น ธรรมบรรยายที่สำคัญๆของท่านนั้นมีทั้งบรรยายต่อผู้พิพากษา ต่อบุคคลระดับนักวิชาการ หรือต่อตัวแทนทางวิทยาการสมัยใหม่เช่นแพทย์ การที่จะอธิบายความเชื่อเหล่านี้ด้วยวิธีการทางศรัทธาแต่เพียงอย่างเดียวจะเป็นการไม่เพียงพอ และบริบทของสังคมในสมัยที่ท่านมีชีวิตอยู่นั้น ก็คือยุคสมัยใหม่ที่คนไทยกำลังตื่นตัวกับวิทยาศาสตร์และวิสัยทัศน์ของการ

พัฒนา รวมทั้งกระบวนการใช้เหตุผลต่างๆ ดังนั้น พุทธทาสภิกขุจึงนำเสนอวิธีการเข้าถึงและได้มาซึ่งความจริงในอีกแบบหนึ่ง ตามที่ท่านตีความ ด้วยเนื้อหาธรรมสารที่สอดคล้องต้องกันกับผู้รับสารในสังคมที่ชนชั้นกลางและปัญญาชนกำลังเริ่มให้คุณค่ากับความจริงที่พิสูจน์ได้ในเชิงวิทยาศาสตร์ ตามแนวคิดของปฏิฐานนิยม ซึ่งไม่อาจอาศัยเพียง "ความเชื่อ" สำหรับการพิสูจน์คุณค่าของความจริงอีกต่อไป หากแต่ต้องอาศัยวิถีทางของ "การใช้ปัญญา"

ดังนั้นพุทธทาสภิกขุจึงอธิบายกระบวนการรับรู้ความจริงโดยผ่านผัสสะ(หรือประสาทสัมผัสทั้งห้าและใจ) อย่างที่จะสามารถทำความเข้าใจตามได้ทุกคนโดยกระบวนการทางเหตุผล และสามารถนำไปพินิจในขณะ que ความจริงเกิดขึ้นให้รับรู้แก้ไขได้ในแต่ละขณะ กล่าวคือเป็นประหนึ่งทั้งการอธิบายเชิงทฤษฎีและให้ทดลองปฏิบัติให้เห็นจริงด้วยตนเอง จุดนี้จะเรียกว่าสอดคล้องกับวิทยาศาสตร์ได้โดยรูปแบบ คือการเริ่มต้นด้วยคำอธิบายเชิงประจักษ์อย่างมีเหตุผลที่สามารถหาที่มาที่ไปได้ชัดเจน ไม่ต้องอิงอาศัยสิ่งเหนือธรรมชาติ และยังสามารถพิสูจน์ทดลองให้เห็นจริงได้เสมอ แต่ขณะเดียวกันก็มีความแตกต่างกันในรายละเอียด เราไม่อาจจะอธิบายมโนทัศน์ทุกอย่างในพุทธศาสนาด้วยวิทยาศาสตร์ เพราะวิทยาศาสตร์จะรับรองความมีอยู่จริงของสิ่งที่รับรู้ได้ผ่านประสาทสัมผัสทั้งห้าคือ โดยการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส และการสัมผัสทางกาย ซึ่งถือว่ามนุษย์รับรู้สิ่งเหล่านี้ได้โดยประสบการณ์เชิงประจักษ์คือการรับรู้ผ่านประสาทสัมผัส แต่วิทยาศาสตร์จะไม่แตะต้องคุณค่าเชิงนามธรรมต่างๆที่วัดและจับต้องไม่ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้าดังกล่าว แต่ในทางพุทธศาสนา ช่องทางการรับรู้มิได้จำกัดอยู่เพียงประสาทสัมผัสทั้งห้า (ซึ่งตรงกับอายตนะภายในเชิงรูปธรรมห้าช่องทาง) แต่ยังมีช่องการรับรู้สุดท้ายคือ "ใจ" ที่ทำหน้าที่รับรู้ธรรมารมณ์หรือความคิดและอารมณ์ความรู้สึกต่างๆ ดังนั้น ประสบการณ์เชิงประจักษ์ในความหมายของพุทธทาสภิกขุ จึงมีความหมายและขอบเขตในการรับรู้ที่ครอบคลุมกว้างขวางกว่าประสบการณ์เชิงประจักษ์ตามความหมายของวิทยาศาสตร์ ทั้งนี้ เป็นเรื่องของการใช้คำพูดของท่าน ซึ่งจะเรียกประสบการณ์ที่ประจักษ์แก่จิตใจนี้ว่าประสบการณ์เชิงประจักษ์ ซึ่งไม่ได้มีความหมายที่ตรงกับประสบการณ์เชิงประจักษ์ในแบบ empiricism ที่ยอมรับเฉพาะประสบการณ์จากประสาทสัมผัสทั้งห้าเท่านั้น

อีกประการหนึ่งการหาความจริงตามปรัชญาวิทยาศาสตร์หรือปฏิฐานนิยมนั้นปฏิเสธวิธีการแสวงหาความจริงที่มีเรื่องของอารมณ์ความรู้สึกเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะถือว่าการประเมินค่าซึ่งทำให้กลายเป็นวิธีเชิงอัตวิสัยเพราะมีตัวตนของผู้สังเกตเข้ามา วิทยาศาสตร์ถือว่าเป็นต้องแยกตัวตนออกไปเพื่อความรู้หรือความจริงที่ได้มานั้นจะเป็นเชิงภววิสัย และถือกันว่าเป็นการรู้ความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติในวัตถุต่างๆที่สัมผัสจับต้องได้อย่างเป็นรูปธรรม แต่ในทาง

พุทธศาสนานามธรรมนี้เป็นสิ่งที่ต้องนำมาพิจารณา เราต้องรู้ว่ากำลังเกิดอะไรขึ้นในใจ ที่ไหน เมื่อไหร่ อย่างไร พุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธอารมณ์ความรู้สึก เพียงแต่เตือนให้รู้เท่าทันและอย่ายึดติดกับมัน ในทางพุทธ เรายอมรับว่ามนุษย์มีกิเลสหรืออวิชชา ดังนั้นสิ่งเหล่านี้จึงไม่ใช่สิ่งน่ารังเกียจที่ทำให้ความเป็นมนุษย์หรือความรู้ในขณะนั้นๆแปดเปื้อนไป ตรงข้าม การรู้ว่ากำลังมีสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นในใจนั้นก็คือความรู้ที่ถูกต้องอย่างหนึ่ง เป็นความจริงที่กำลังเกิดขึ้นกับใจ และขณะใดที่จิตไม่มีกิเลสหรืออารมณ์ความรู้สึกใดๆมารบกวน การรับรู้และสัมผัสที่กำลังเกิดขึ้นตรงหน้าก็เป็นความจริงอย่างยิ่งเช่นกัน ไม่ว่าจะขณะนั้นเราจะกำลังได้ยินเสียงนกร้อง มองดูดอกไม้ หรือได้กลิ่นควันไฟที่ลอยมาเข้าจมูก หากเราเข้าใจอย่างแท้จริงว่ามันคืออะไร นั่นแหละคือความจริง

สุวรรณา สถาอานันท์(2536) วิเคราะห์ว่าที่จริงแล้วพุทธทาสภิกขุ เพียงแต่ชี้ให้เห็นสภาวะสอดคล้องระหว่างพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์แต่มิได้แสดงความเท่ากันของสองสิ่งนั้น นั่นคือ วิทยาศาสตร์ไม่อาจอธิบายพุทธศาสนาได้หมดครบถ้วน

อนึ่ง การรับรู้ความจริงของมนุษย์นั้น ไม่ใช่เป็นความพยายามในการที่จะได้มาซึ่งความจริง แต่เป็นการที่จับขวยหรือสัมผัสโลกในด้านที่ถูกต้อง ไม่ได้รับรู้ในด้านที่เป็นความเท็จ พุทธทาสภิกขุได้อธิบายไว้ในธรรมบรรยายชุดวิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรมว่า “ความจริงกับความเท็จ เป็นข้าศึกกันอยู่ในตัวเองแล้ว เรากำลังถูกรอบงำอยู่ด้วยความเท็จของโลก เพราะเราหลงไปจับขวยเอาโลกในด้านเท็จเอง ถ้าเราไปคว้าเอาโลกในด้านความจริงเข้าได้เมื่อใด ความเท็จก็หายวับไป.. ...ความเท็จกับความจริง จะอยู่ในจิตดวงเดียวกัน ของบุคคลคนหนึ่งในขณะที่เดียวกันไม่ได้ และอันนี้เป็นกฎทางจิตวิทยาหรือกฎธรรมดาของจิต เมื่อสิ่งหนึ่งเข้ามาสิ่งที่ตรงกันข้ามจะต้องออกไป โดยที่ไม่ต้องมีการพยายามหรือขอร้อง”(พุทธทาสภิกขุ,2540 ก. :18)

โดยสรุปแล้ว พุทธทาสภิกขุอธิบายถึงการรับรู้ของมนุษย์ว่า มนุษย์รับรู้ได้ด้วยอายตนะหก และประสบการณ์จากการรับรู้เป็นประสบการณ์จากการประจักษ์ จึงอาจนับเป็นทฤษฎีความรู้ในเชิงประจักษ์นิยม แต่ขณะเดียวกันก็มีใช้ประจักษ์นิยมในเชิงพฤติกรรมศาสตร์ที่ต้องการมีการแสดงพฤติกรรมออกมาให้เห็นข้างนอก และไม่ยอมรับแนวคิดมโนทัศน์ในเชิงนามธรรม หากแต่เป็นประสบการณ์เชิงประจักษ์ที่เกิดขึ้นกับใจจริงๆ

การเห็นชัดตรงหน้า ไม่ใช่เรื่องที่ลึกลับหรือพิศุจน์ไม่ได้ เพียงแต่ว่าประสบการณ์แต่ละครั้งจะเกิดขึ้นเฉพาะตน ดังนั้นจะมีการ"ผลิตซ้ำ"ประสบการณ์อีกไม่ได้ จะนำมา"ฉายซ้ำ"ให้ผู้อื่นดูก็ไม่ได้ ประสบการณ์ของใครก็เป็นประสบการณ์ของผู้นั้นในแต่ละขณะจิต... จึงต่างจากวิธีการในเชิงปฏิฐานนิยมตามขนบที่คุ้นชินซึ่งต้องมีการทดลองซ้ำแล้วซ้ำอีกได้..แต่หากวิเคราะห์โดย

แท้จริงแล้ว การ"ทำซ้ำ"ทุกครั้งก็มีใช้สสารเดิมและสามารถเหมือนกันทุกประการได้ ทุกอย่างในโลกเกิดขึ้นเพียงครั้งเดียวแล้วผ่านไปอย่างไม่หวนกลับมา ดังนั้น ความเชื่อที่ว่า มี"การทำซ้ำ"ได้ จึงไม่เป็นจริง เราเพียงแต่ฉายซ้ำภาพที่ใกล้เคียงกับสิ่งที่เรากำลังพูดถึงอยู่ที่สุด

แต่ขณะเดียวการทำให้ประสบการณ์ทางจิตเกิดซ้ำ เช่นการปฏิบัติสมาธิแล้วเกิดความรู้สึกเบาสบายนั้น สามารถอธิบายได้โดยอาศัยแนวคิดของทฤษฎีระบบที่กล่าวว่า ระบบนั้นเมื่อเสียภาวะที่เป็นสมดุล(balance)ไป ก็จะสามารถปรับตัวกลับมาสู่จุดสมดุลจุดใหม่ ที่มีใช้จุดเดิม แต่ก็มีลักษณะเดิมของระบบ หรือมีคุณสมบัติเดียวกัน เช่นเดียวกันกับการทำสมาธิ จะเป็นการปรับจิตให้กลับมาสู่ภาวะสมดุล ซึ่งความรู้สึกที่เกิด เช่น ปิติ หรือสุข นั้น แม้ว่าทุกครั้งที่เกิดจะเป็นประสบการณ์ใหม่ แต่ก็ เป็นความรู้สึกอย่างเดียวกัน ดังนั้น ในลักษณะนี้เราจะเห็นได้ว่า มีใช้เป็นการเกิดประสบการณ์เดิม หากแต่เป็นประสบการณ์ใหม่ที่มีคุณสมบัติคล้ายของเดิม

อย่างไรก็ตาม การค้นพบทางวิทยาศาสตร์นำมาซึ่งกฎเกณฑ์ที่ใช้ได้เป็นส่วนใหญ่ ในเงื่อนไขที่กำหนด มันทำให้มนุษย์รู้สึกว่ามีพลังอำนาจที่จะควบคุมธรรมชาติ เมื่อเราใส่ a และ b ลงไป ในเงื่อนไข c เราจะต้องได้ d เสมอ กฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ที่เราคุ้นชินยังดูเหมือนจะมีพลังการทำนาย เราคิดว่าต้องประกอบด้วยเงื่อนไขอย่างไรจึงจะได้ d เมื่อมนุษย์มาศึกษาตัวมนุษย์เองและสังคม เรานำความคุ้นชินของกฎเกณฑ์ การควบคุม และการทำนายมาด้วย เราารู้สึกว่า หากจะศึกษาให้ได้ผลเราต้องมีอำนาจในการควบคุม ต้องมีกฎเกณฑ์ที่จะทำนายสิ่งต่างๆได้ โดยที่มองข้ามไปว่า ด้วยวิธีการทดลองและศึกษาเชิงพฤติกรรมศาสตร์ที่ปฏิเสธผลกระทบอันมีอยู่จริงของปัจจัยในเชิงนามธรรม เราได้มาซึ่งกฎเกณฑ์อันขาดความยืดหยุ่นที่ดูเหมือนจะมีอำนาจในการทำนายก็เพียงบางช่วงเวลา เราได้มาซึ่งวิธีควบคุมบังคับผู้อื่น แต่เราไม่สามารถที่จะบังคับตัวเราเอง

"การเห็น" ในความหมายของพุทธทาสภิกขุ(ม.ป.ป. ก.) คือการรับรู้โดยประจักษ์ แก่จิตขณะที่สสารนั้นอยู่ตรงหน้า โดยที่รายละเอียดที่ต่างออกไปจากการประจักษ์ คือ ต้องรู้ถึงรายละเอียด เช่นว่า หากเกิดสารอะไรขึ้นเฉพาะหน้าก็ต้องรู้ว่าแต่ละอย่างเป็นอย่างไร แล้วมันเกิดจริงๆเมื่อไร เกิดอย่างไร ท่านกล่าวว่าต้องให้เห็นเหมือนอย่างที่เราเห็น ดิน ทราย กรวด ใบไม้ ที่อยู่วางอยู่ตรงหน้าของเรา ให้เห็นชัดในลักษณะเดียวกัน ในปัจจุบันขณะ "เช่นว่า ตามันเห็นรูปข้างนอกเกิดความเห็นทางตา นี่เราก็ต้องเข้าใจได้ ไม่ใช่มันลึกลับอะไร"(พุทธทาสภิกขุ,ม.ป.ป. ก.:9)และถึงแม้ว่าสารนั้นจะเป็นนามธรรมเช่นความคิด ความรู้สึกก็เห็นได้ด้วยปัญญา ท่านกล่าวว่า "ต้องให้เห็นชัดอย่างนี้ แม้ว่าจะเป็นนามธรรมก็เห็นได้ด้วยปัญญา"(พุทธทาสภิกขุ,ม.ป.ป. ก.:9)

ซึ่งจะเห็นได้ว่า แม้นิเทศศาสตร์ในเชิงพฤติกรรมศาสตร์จะตั้งคำถามต่อความจริงเชิงนามธรรม ในลักษณะที่ว่าเป็นสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้ แต่ในทางพุทธศาสนาแล้ว แม้จะเป็นนามธรรมก็เห็นได้หรือรู้จักได้ด้วยปัญญา

ในการอธิบายเรื่องปัจจุสมุปบาท ท่านก็อธิบายว่าให้เห็นความจริงที่เป็นอาการของจิต คือรู้สึก หรือรู้ตัวขณะเกิดอาการเหล่านั้นจริงๆ ในความคิดจิตใจ "เห็นปัจจุสมุปบาท ไม่ใช่มันอ่านได้จากหนังสือ มันต้องเห็นอาการของปัจจุสมุปบาท ที่มันเกิดขึ้น ดับไป เกิดขึ้นดับไป ยุบยุบๆ ที่เนื้อที่ตัว ที่กาย ที่วาจา ที่ใจ ของบุคคลนั่นเอง พอเห็นอันนี้ก็เรียกว่าเห็นปัจจุสมุปบาท..." (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป. ก. : 8) ซึ่งถ้าเราพยายามทำความเข้าใจจะเห็นสิ่งเหล่านี้ชัดแจ้ง เหมือนเรานั่งอยู่ที่ใด ตรงหน้าเป็นเม็ดกรวด เม็ดทราย มด แมลง ใบไม้ ใบหญ้า ก็เห็นชัดอยู่ในขณะนั้นๆ เทียบกับการเห็นความจริงในเชิงพุทธธรรม "คือเห็นธาตุทั้งหลาย ที่ได้โอกาสแล้วจะปรุ่งกันขึ้นเป็นอายตนะ อายตนะคู่หนึ่งๆ ได้โอกาสแล้วก็จะปรุ่งกันขึ้นเป็นขันธถ้าในขณะนั้นมันโง่ไป มันก็ปรุ่งเป็นอุปาทานขันธ แล้วมันก็ได้เป็นทุกข์" (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป. ก.: 11) จะเห็นว่ามโนทัศน์ที่เป็นนามธรรมในขั้นลึกคือนามธรรมที่อ้างอิงอยู่กับความหมายเชิงนามธรรม ล้วนๆ อย่าง ขันธ อุปาทานขันธ หรือทุกข์ นั้นท่านให้พิจารณาเห็น เหมือนที่เราเห็นกรวด เห็นทราย การเห็นเชิงประจักษ์ในมโนทัศน์เชิงนามธรรมเหล่านี้เองที่เป็นจุดแตกต่างซึ่งไม่มีใน "การประจักษ์" ตามแนวคิดเชิงประจักษ์นิยมอันเป็นวิธีการรับรู้อย่างเดียวซึ่งเป็นที่ยอมรับที่ยอมรับตามแบบแผนวิทยาศาสตร์

อย่างไรก็ตามพุทธทาสภิกขุถือว่า การเรียนรู้จาก "ของจริง" ในจิตใจเช่นนี้ เป็นวิธีการแสวงหาความรู้ในแนวทางเดียวกับวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นที่ต้องพิสูจน์และทดลองด้วยตนเอง มิใช่ท่องจำ โดยท่านกล่าวว่า "เดี๋ยวนี้เราไม่ได้เรียนจากของจริงลงไปตรงๆ อย่างกะเขาเรียนวิทยาศาสตร์อย่างนี้ เรายังจะไปเรียนท่องจำ ไปเรียนอะไรต่างๆ ซึ่งเราก็ยังไม่รู้ว่าอะไรไปเสียเรื่อย ๆ" (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป. ก. : 12)

พุทธทาสภิกขุจะให้เรียนรู้พื้นฐานคร่าวๆ ว่าอะไรคืออะไรก่อน แล้วในการศึกษาหรือทำความเข้าใจกับความเป็นจริงแต่ละอย่างนั้น จะต้องให้เห็นหรือรู้สึก "ประจักษ์แก่ใจ" ในขณะนั้นๆ ขณะที่สิ่งนั้นเกิดขึ้นจริงเป็นการเรียนจาก "ของจริง" ไม่ใช่การท่องจำแต่มองไม่เห็นว่าเป็นจริงเป็นอย่างไร

มโนทัศน์เชิงคุณวิทยาของพุทธทาสภิกขุ

คุณวิทยาเป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาที่ว่าด้วยการตัดสินหรือการให้คุณค่าของสิ่งต่างๆ หรือรัฐธรรมนูญของโลก คุณวิทยาจึงเป็นการตั้งคำถามเกี่ยวกับระบบการประเมินค่า หรือการให้คุณค่าต่อสิ่งต่างๆของมนุษย์ เช่นความดี และความงาม ซึ่งพัฒนาเป็นจริยศาสตร์ และสุนทรียศาสตร์

การศึกษาวិเคราะห์การสื่อสารในเชิงคุณวิทยา จึงหมายถึงการตั้งคำถามเกี่ยวกับโลกและชีวิต ในด้านของคุณค่าต่างๆดังที่กล่าวมา โดยมุ่งเน้นที่ระบบสัมพันธ์ภาพระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ เช่นการตั้งคำถามและหาคำตอบที่เป็นไปได้ทุกด้านว่า

- เป้าหมายเชิงคุณค่าของการสื่อสารคืออะไร
- ความดีและความงามในการสื่อสารคืออะไร

เป็นที่ถกเถียงกันมานานในทางวิชาการและทางปรัชญา ว่าความรู้ต้องมีความบริสุทธิ์ในตัวเองหรือไม่ ความรู้ในศาสตร์แขนงต่างๆในปัจจุบัน มักจะอยู่ในกระแสของความนิยมที่ว่า ความรู้ต้องมีความบริสุทธิ์ บริสุทธิ์ในที่นี้ไม่ได้แปลว่าดีงาม แต่แปลว่าความรู้โดยตัวมันเองไม่มีค่าในทางดีหรือร้าย บวกหรือลบ เช่นเดียวกับความรู้ในทางวิทยาศาสตร์ที่มักจะกล่าวกันว่า ถ้าฟังข้อค้นพบจากการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ไม่มีผลอะไรต่อสังคม ต่อเมื่อนำความรู้ที่ได้นั้นมาประยุกต์ใช้จึงส่งผลดีและร้ายได้ แต่ในทางพุทธเราไม่เห็นเช่นนั้น ความรู้ในทางพุทธศาสนาหมายถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ กล่าวไว้ถึงที่สุดก็คือเป็นประโยชน์ต่อการที่จะทำความดีทุกข้อให้แจ้ง นอกนั้นไม่ถือว่าเป็นความรู้ ไม่ถือว่าเป็นสิ่งที่ควรนำมากล่าว หรือแม้แต่จะนำมาคิดเมื่อความรู้หมายถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์ ความรู้ในทางพุทธจึงต้องเกี่ยวข้องกับการประเมินค่าอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในขณะที่ทฤษฎีเกี่ยวกับการประเมินค่าในที่นี่ก็จะเกี่ยวข้องกับเรื่องของความรู้เป็นหลัก เพราะทฤษฎีของพุทธศาสนานั้น ตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุแล้วก็คือเรื่องของการ “รู้”ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้องถึงที่สุด นั่นเอง

เป้าหมายเชิงคุณค่าของการสื่อสารคืออะไร

คำว่าเป้าหมายเชิงคุณค่า ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งจะหาคำตอบในเชิงคุณวิทยาของการสื่อสาร ปัญหาในเชิงคุณวิทยานั้นคือปัญหาเกี่ยวกับประเมินค่า หรือการให้คุณค่าของสิ่งต่างๆ

คำที่เกี่ยวข้องกับการให้คุณค่าก็เช่น ความดี ความงาม ความบริสุทธิ์ ความยุติธรรม ซึ่งเป็นมโนทัศน์เชิงคู่ตรงข้าม เช่นความดีตรงข้ามกับความชั่ว คุณวิทยาของการสื่อสารจึงเป็นการถกเถียงถึงการให้คุณค่าในเชิงบวกหรือลบกับการสื่อสาร เช่นการหาคำตอบว่าการสื่อสารเป็นกระบวนการที่มีเป้าหมายเชิงคุณค่าในตนเองไหม หรือเป็นกระบวนการที่มีค่าทางดี-ร้ายในตนเองหรือเปล่า และอีกนัยหนึ่งก็อาจจะเป็นการตั้งคำถามว่าการสื่อสารจะนำไปสู่เป้าหมายในเชิงคุณค่าได้หรือไม่ และ อย่างไร ซึ่งโดยมากก็จะมุ่งไปยังเป้าหมายในเชิงบวกหรือในทางที่เชื่อว่าจะนำไปสู่สิ่งที่ดี

1. เป้าหมายในเชิงปรมาัตถธรรม : มนุษย์เกิดมาเพื่อไปให้ถึงความจริงแท้

จุดมุ่งหมายสูงสุดในเชิงการสื่อสารก็คือจะสื่อสารอย่างไรให้เข้าถึงความจริงในธรรมชาติ คนเราเกิดมาเพื่อรู้ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าพอรู้จักความจริงแท้ซึ่งก็คือกฎธรรมชาติก็จะกลายเป็นผู้ที่อยู่ในกฎธรรมชาติ นั่นหมายความว่าความดีงามไม่ใช่เป็นสิ่งที่ต้องสั่งสอนกัน ว่าจะไรคือความดี แต่เป็นสิ่งที่จะมีมาเองเมื่อ"รู้"ถึงที่สุดว่าความจริงตามธรรมชาติคืออะไร ซึ่งความเห็นเช่นนี้สอดคล้องกับความคิดของระวี ภาวิไล(2536) ที่กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง "อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่"ว่า คุณธรรมที่แท้จริงมิได้สั่งสอนกันด้วยข้อความที่ระบุถึงสิ่งที่พึงทำ ไม่พึงทำแต่จะเกิดขึ้นด้วยการเข้าใจและรู้ซึ่งถึงกระบวนการทางจิตใจอันซับซ้อนละเอียดอ่อน และเข้าถึงความเป็นจริงของโลกและชีวิต และภูมิปัญญาจากพุทธศาสนาคือหลักแห่งความรู้ความเข้าใจอันนี้ นั่นหมายความว่าคุณค่าของชีวิตอันวัดได้จากคุณธรรมนั้นมีใช่เรื่องของการสั่งสอนว่าอะไรดี อะไรชั่ว แต่เป็นเรื่องของความรู้และความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงความจริงแท้ของชีวิต จิต และธรรมชาติ

อันที่จริงการตอบปัญหาในข้อนี้ก็มิมีพื้นฐานมาจากปัญหาสำคัญหนึ่งในทางคุณวิทยา คือปัญหาที่ว่ามนุษย์ควรแสวงหาอะไรในชีวิตหรืออะไรคือความดีสูงสุดของชีวิต อะไรคือสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์ เมื่อทราบว่าจะไรคือสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรแสวงหา จึงจะกำหนดเป้าหมายของการสื่อสารให้สอดคล้องต้องกันได้ สำหรับประเด็นปัญหานี้ แนวคิดทางสุขนิยมตอบว่าความดีสูงสุดของชีวิตคือความสุข ปัญญานิยมบอกว่าคือปัญญาหรือความรู้ วิมุตินิยมตอบว่าเป็นอิสรภาพของจิตใจที่ทำให้พบกับความสงบ ส่วนมนุษยนิยมประสานแนวคิดทั้งหมดเข้าด้วยกันเพื่อประโยชน์สูงสุดของมนุษย์และตอบคำถามนี้ว่า ความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์อยู่ที่การมีชีวิตอยู่อย่างผสมกลมกลืน แสวงหาความสุข ความรู้และความสงบอย่างพอเหมาะ

สำหรับแนวคิดของพุทธทาสภิกขุในประเด็นนี้ นับได้ว่าสอดคล้องกับแนวคิดอื่นๆ ในทางศาสนา นั่นก็คือสอดคล้องกับแนวคิดแบบวิมุตินิยม กล่าวคือมนุษย์ควรแสวงหาความสงบ

นั่นเอง โดยท่านได้บรรยายไว้ในปาฐกถาเรื่อง “ความสงบ คือ พุทธธรรม” ว่า ความสงบคือความสุข เพราะ “มันตรงตามต้องการของสัญชาตญาณ ทำให้ความต้องการหรือความกระวนกระวายของจิตดับหายไป”(พุทธทาสภิกขุ,2540 ก. :89) ความสงบเป็นภาวะที่สมดุล(Balance) ไม่ต้องการทรงตัวก็ตั้งตัวอยู่ได้เอง สิ่งที่ไม่สมดุล จะต้องมีการหมุน หรือแล่นไป หรือโอนเอียงไปในทางใดทางหนึ่ง เพื่อทรงตัวเลี้ยงตัวให้ตั้งอยู่ได้ เป็นภาวะที่หนักและวุ่นวาย “สิ่งที่ไม่สงบหรือยังไม่มีการสมดุลอยู่ในตัวเองจึงเป็นทุกข์ เมื่อได้มีการสมดุล ภาวะหนักแห่งการทรงตัวยอมไม่มี มีแต่ความเจียมเบาสบายนั่นคือความสงบ แม้ความดี ความจริง และความยุติธรรมเหล่านี้ก็เป็นตัวสมดุลตั้งอยู่เองได้โดยไม่ต้องมีอะไรช่วยพยุง เพราะเหตุว่าแท้ที่จริงสิ่งทั้งสามนี้ก็คือตัวความสงบแบบหนึ่งนั่นเอง ถ้าไม่สมดุลหรือสงบ ก็ยังเป็นความดี ความจริง ความยุติธรรมขึ้นมาไม่ได้ แม้จะถูกสมมติก็เป็นแต่เพียงในนาม” (พุทธทาสภิกขุ,2540 ก. : 90)

จากการที่ท่านกล่าวว่า ความดี ความจริง และความยุติธรรม คือตัวความสงบ เป็นแนวเทียบให้เห็นว่าไม่ว่ามนุษย์จะเข้าใจว่าสิ่งที่ตนต้องการคือ ความสุข ปัญญา ความรู้ หรือความสงบ หากอธิบายอย่างถึงที่สุดแล้ว เขาก็กำลังแสวงหาสิ่งเดียวกันคือความสงบ ซึ่งความสงบที่สุดนั้นก็ตรงกับสภาวะ “นิพพาน” ในพุทธศาสนา อธิบายในแง่ของความสุข ความสุขในความหมายที่แท้จริงตามภาษารธรรมของพุทธทาสภิกขุก็คือความทุกข์ที่ลดน้อยลง ที่สุดของการแสวงหาความสุขนี้ก็คือ สภาวะที่ความทุกข์น้อยลงไป น้อยลงไปจนไม่มีเหลือ คือที่สุดแห่งทุกข์ซึ่งพุทธทาสภิกขุกล่าวว่ก็คือนิพพานนั่นเอง (สำหรับความหมายของความสุข-ความทุกข์โดยละเอียดนั้น ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ประกอบกับยกตัวอย่างการอธิบายของพุทธทาสภิกขุโดยละเอียดในผลการวิจัยบทที่ 5 หัวข้อเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ ในประเด็นขององค์ประกอบส่วนที่เป็นสารซึ่งได้เลือกนำเสนอเรื่องภาษาในฐานะเป็นสิ่งซึ่งผืนึกเน้นอยู่กับตัวสาร และได้อธิบายเรื่องความสุข-ความทุกข์ไว้เป็นตัวอย่างของความแตกต่างระหว่างภาษาคนกับภาษารธรรมของพุทธทาสภิกขุ) อธิบายในแง่ของความรู้ ความรู้ที่แท้ก็คือ รู้ความจริง ประจักษ์แก่ใจ ความรู้ที่สูงที่สุดคือรู้แจ้งแทงตลอดอย่างที่ไม่ต้องการรู้อะไรอีกแล้ว นั่นก็คือสภาวะของนิพพานเช่นกัน

และสำหรับพุทธทาสภิกขุแล้ว นิพพานก็คือการเข้าถึงความจริงแท้ นั่นเอง ดังนั้นเราสามารถสรุปได้ว่า เป้าหมายเชิงคุณค่าของการสื่อสารในระดับปรมาตธรรมก็คือการเข้าถึงความจริงแท้ ซึ่งในขั้นต้นคือการสื่อสารอย่างถูกต้องเพื่อรับรู้สารที่เป็นจริงจากธรรมชาติ ชั้นกลาง สะสมความเข้าใจที่ถูกต้องที่ได้ประจักษ์แก่ใจนั้นไว้เรื่อยๆ จนถึงขั้นสุดท้ายคือบรรลุถึงความจริง

แต่อย่างถาวรอย่างที่จะไม่กลับมาไม่รู้ หรือรู้ไม่จริงอีกต่อไป นับว่าถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์ที่ตรงนี้

กล่าวในเชิงการสื่อสารแล้ว เป้าหมายของการสื่อสารคือ ต้องการสร้างสมดุลให้แก่ระบบปฏิสัมพันธ์ภายในตัวของมนุษย์ ซึ่งความสมดุลนี้เกิดมาจากความลงของอุปาทานและทุกข์ ดังนั้น “ความทุกข์”จึงมีความหมายในเชิงการสื่อสารว่า คือความไม่สมดุลของระบบปฏิสัมพันธ์ภายในตัวของมนุษย์ ซึ่งจะส่งผลทั้งต่อระบบภายในตัวมนุษย์เอง และระบบสัมพันธ์ภาพของมนุษย์กับโลกภายนอก

2.เป้าหมายในเชิงศีลธรรม : การสื่อสารเพื่อสันติภาพของโลก

ในขณะที่ปรมาตธรรมเป็นคำสอนที่มุ่งถึงจุดหมายสูงสุดของมนุษย์โดยส่วนตัวหรือเกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์แต่ละคนในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคล ศีลธรรมก็เป็นคำสอนที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยส่วนรวม หรือมนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม ในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสังคมและเป็นส่วนหนึ่งของโลก พุทธทาสภิกขุเรียกร้องให้มนุษย์เป็นผู้รับผิดชอบต่อความเป็นปกติสุขของโลก โดยให้มีศีลธรรมกำกับการกระทำในทุกด้าน ทั้งทางกาย วาจา และใจ เพื่อสันติภาพอันเที่ยงแท้ถาวรของธรรมชาติและมนุษยชาติ แม้แต่ปัญหาในการสื่อสารระหว่างวัฒนธรรมหรือปัญหาของการสร้างสันติภาพที่มนุษย์เราไม่อาจจะสื่อสารกันได้เข้าใจ ท่านก็ระบุลงไปอย่างชัดเจนว่า มาจากการที่เราเป็นทาสของอายตนะ "ที่นี่ มองทั้งโลกดีกว่า โลกระหว่างซีกคนละครึ่งโลกนี้แหละ มันคิดจะทำลายล้างกันด้วยความโกรธ ความอาฆาต เพราะว่าแต่ละซีกโลกนี้มันเป็นทาสของอายตนะ... ..การที่เขาตกลงกันไม่ได้ ในที่ประชุมเพื่อสันติภาพ เขาตกลงกันไม่ได้ มันมีมูลมาจากการเป็นทาสของอายตนะอย่างไรบ้าง? เข้าใจปัญหาไหม? เดียวนี้เขามีที่ประชุมระหว่างชาติ พิจารณากันในที่ประชุมนั้น เพื่อจะแก้ไขสถานการณ์ เลวร้ายอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วมันพูดกันไม่รู้เรื่อง มันตกลงกันไม่ได้ มันยอมกันไม่ได้.." (พุทธทาสภิกขุ, 2518 : 186-189) ต่อข้อนี้ พุทธทาสภิกขุอธิบายว่าที่สื่อสารกันไม่ได้นั้นเพราะคนเรากลัวเสียประโยชน์และกลัวเสียหน้า กลัวเสียประโยชน์ก็เพราะเป็นทาสของประโยชน์ซึ่งพูดได้ว่าเป็นสิ่งเดียวกับการเป็นทาสของอายตนะ ประโยชน์ในที่นี้คือสิ่งที่เราผูกพัน ยึดติดเพราะมันสนองอายตนะหรือประสาทสัมผัสและอารมณ์ของเราในทางใดทางหนึ่ง มนุษย์จึงหลงติด ให้คุณค่าในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ว่ามีประโยชน์ต่อตน

ท่านอธิบายว่า "เพราะเป็นทาสของประโยชน์มันก็หวงไว้ซึ่งประโยชน์ มันก็ไม่ยอม แม้เพื่อความถูกต้อง มันก็ตั้งต้นที่จะรักษาประโยชน์ พอรู้ว่าจะต้องเสียประโยชน์ มันก็ต่อสู้ด้วยความโกรธ ฉะนั้น การรักษาประโยชน์อย่างไม่เป็นธรรมนั้นก็คือ ผิดศีลธรรม คือไม่มีศีลธรรม

เพราะเกิดความโกรธ ถ้าอย่าเป็นทาสของประโยชน์ มันก็ไม่เกิดความโกรธ เพราะว่าความโกรธนั้นมาจากความอยาก ความโง่ หยูดอยากด้วยความโง่เสียมันก็ไม่เกิดความโกรธ..." (พุทธทาสภิกขุ, 2518 :192) ท่านยังอธิบายต่อเนื่องไปอีกว่า ความไม่เป็นทาสของอายตนะนี้เองที่จะตัดกิเลส คือ โภคะ โทสะ โมหะ ออกไปได้ ดังนี้.. "...ความที่ไปเป็นทาสของอายตนะนั่นแหละ คือ โภคะ โมหะ เหลือประมาณ โภคะเหลือที่จะเปรียบแล้ว ฉะนั้น พอไม่เป็นทาสของอายตนะ ก็คือไม่มี โภคะ โภคะก็จะไม่เกิดขึ้น... ..เป็นอันว่า เราควบคุมอายตนะได้ ไม่เป็นทาสของอายตนะแล้ว มันก็ปิดกัน ทางเกิดแห่ง โภคะ โทสะ โมหะ แล้วก็จะขจัด โภคะ โทสะ โมหะ ออกไปได้ทันที ในเมื่อเรากลับเป็นฝ่ายชนะแก่อายตนะ"

ข้อที่สำคัญอีกข้อหนึ่งคือ ท่านกล่าวว่าในการที่จะควบคุมอายตนะได้นี้เราต้องมีเครื่องมือคือสติ ในการที่จะบังคับอายตนะได้นั้น สิ่งสำคัญคือต้องรู้เท่าทันถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในจิต บางครั้งเราคิด เราทำ เรารับสารในทางที่ผิด บิดเบือนไปจากความจริง ประกอบไปด้วยอคติต่างๆ แต่เราไม่รู้ตัว ทั้งนี้ท่านบอกว่า เป็นเพราะสติตามไม่ทันความคิด หากมีสติแล้ว ก็จะมีสติ คุณธรรมต่างๆ ที่มีอยู่ในตัวจึงจะทำงานได้ เราจึงจะบังคับความรู้สึกของตัวเองได้ อันที่จริง เมื่อสติตามทันจิต คือเมื่อเรารู้ตัวที่กำลังคิดกำลังทำอะไรอยู่ ก็จะทำในสิ่งที่ถูกต้องไปเอง เพราะเราจะรู้จะเห็นว่าตัวเองกำลังคิดในทางที่ดีหรือชั่ว และจะมีความละเอียดหากความคิดนั้นผิด ไม่มีดี ประกอบไปด้วยกิเลสต่างๆดังที่ท่านกล่าวว่า "แม้ว่าเรากำลังพ่ายแพ้แก่อายตนะอยู่ เกิด โภคะ โทสะ โมหะ อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ ถ้าสติมันกลับมาได้ มันไม่เป็นทาสขึ้นมาในขณะที่นั้นแล้วมันก็จะสลัดออกไปได้ทันที..." (พุทธทาสภิกขุ, 2518 :193-194) ในจุดนี้ เราจะเห็นถึงกระบวนการสื่อสาร ทั้งภายในและภายนอก เมื่อเรารับรู้สารจากภายนอก ไม่ว่าจะมาจากทางตา หู จมูก ลิ้น หรือการสัมผัสผัสทางผิวหนัง หากเราหลงใหลติดใจในสารนั้น เราก็เป็นทาสของอายตนะ ซึ่งท่านกล่าวว่า จะเป็นที่มาแห่ง โภคะ หากเราควบคุมอายตนะได้โดยการสื่อสารกับตนเองและโลกภายนอกอย่างถูกต้อง เข้าใจความจริงตามธรรมชาติของสารที่เรารับมาไม่ว่าจะในทางใด เราก็ไม่เป็นทาสของอายตนะ และแม้ว่าในขณะที่แรกที่เรารับสารนั้นเราไม่รู้เท่าทันคือจากผัสสะที่เป็นการรับรู้เฉยๆ เกิดผลออกไปปรุงแต่งเป็นเวทนา(ความยินดียินร้าย) แล้วมีอุปาทาน(ความยึดมั่นถือมั่น)ในเวทนานั้น จนกระทั่งเกิดเป็นความอยากได้หรืออยากไม่ได้(ตัณหา)ขึ้นมา นั่นคือเราเข้าใจความหมายของสารผิดไปจากลักษณะที่เป็นความจริงอันมีอยู่แต่เดิม กลายมาเป็นเกิดการหลงใหลในอายตนะนั้น ท่านก็กล่าวว่า หากสติตามมาทัน เราจะสลัดความเป็นทาสหรือความหลงใหลในอายตนะนั้นได้

ความดีและความงามในการสื่อสารคืออะไร

1. ในเชิงปรมาตถัสัจจะ

หากกล่าวในเชิงปรมาตถัสัจจะแล้ว ความดีและความงามไม่มีอยู่จริง ในขณะเดียวกันความดีที่แท้จริงและความงามที่แท้จริงก็คือความจริงแท้

คำว่าความดีและความงามนั้นเป็นนามธรรมที่มีความหมายไม่แน่นอน อาจจะแปลความหมายได้หลากหลายแล้วแต่ว่าใครจะเป็นผู้ให้คำนิยาม และในการวิเคราะห์ในข้อนี้ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ประเด็นคำตอบความวิจิตรให้ความหมายในสองแบบ โดยในการให้ความหมายหนึ่งอธิบายว่าความดีและความงามอาจหมายถึงสภาวะที่เป็นคู่ตรงข้าม ซึ่งความดีเป็นสิ่งตรงข้ามกับความชั่ว และความงามก็เป็นสิ่งตรงข้ามกับความอัปลักษณ์ และในการให้ความหมายแบบที่สองอธิบายในลักษณะที่ว่า ความดีหรือความงาม เป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะแสวงหา ซึ่งประเด็นนี้เองที่เป็นที่ถกเถียงกันในเชิงคุณวิทยาว่า อะไรกันแน่คือสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะแสวงหา เป็นความดี หรือ ความรู้ หรือความสงบ หรืออะไรอย่างอื่น

ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ หากคำว่าความดีหมายถึงสภาวะความเป็นคู่ตรงข้ามกับความชั่ว ความดีก็ไม่มีอยู่จริง แต่หากความหมายของคำว่าความดีนั้นมุ่งจะชี้ไปยังสิ่งที่ดีที่สุดหรือสูงที่สุดในชีวิตหรือสิ่งที่มนุษย์ควรแสวงหาอย่างแท้จริงนั้น คำว่าความดีก็มีจริง ในที่นี้ ผู้วิจัยจึงเรียกว่า ความดีที่แท้จริง เพื่อมิให้เกิดความสับสน ความดีที่แท้จริงในที่นี้ ท่านหมายถึงธรรมะซึ่งพุทธทาสภิกขุใช้คำนี้ความหมายเดียวกับ “ความจริงแท้” ดังที่ได้อภิปรายแล้วในเรื่องมโนทัศน์เชิงภววิทยาของพุทธทาสภิกขุ

แนวคิดเช่นนี้ก็ไม่ได้ต่างกันในเรื่องของความงาม สำหรับพุทธทาสภิกขุแล้วคำว่าความงามที่หมายถึงสภาวะตรงข้ามกับความอัปลักษณ์หรือความน่าเกลียดนั้นไม่มีอยู่จริง แต่คำว่าความงามที่หมายถึงสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะแสวงหา นั้น ก็หมายถึงความจริงแท้ เช่นเดียวกันกับที่กล่าวถึงความดีที่แท้ นั่นเอง

ที่ว่าความดีและความงามไม่มีอยู่จริงนั้น เพราะเหตุว่าพุทธทาสภิกขุ(2541 ข.) เชื่อว่า สภาวะที่เป็น “ของคู่” นั้นไม่มีจริง จึงไม่มีความดีที่ตรงข้ามกับความชั่ว หรือความงามที่ตรงข้ามกับความน่าเกลียด โดยท่านอธิบายว่า “ความเป็น” ต่างๆที่มีอยู่เป็นคู่ๆ ดูราวกับว่าจะเป็นการตรงข้ามกันนั้น สุดท้ายกลับมีความทุกข์(ในความหมายที่ว่า คงทนอยู่ในสภาพเดิมได้ยาก ต้องแปรเปลี่ยนไป)โดยเสมอกันหรือเท่ากัน มิใช่ว่าถ้าเป็นของตรงข้ามกันแล้ว สิ่งแรกจะเป็นอย่างหนึ่ง

แล้วสิ่งที่ตรงกันข้ามกันนั้นจะเป็นอีกอย่างหนึ่งในลักษณะที่ตรงกันข้าม ในเชิงปรมาตมัตถะจะหรือที่ พุทธทาสภิกขุอธิบายเป็นภาษาธรรมนั้น ความดีและความชั่วนั้นไม่มีจริงทั้งคู่ มีแต่อุปาทานความ ยึดมั่นของมนุษย์ในเรื่องนี้เท่านั้น ท่านอธิบายว่า"...ที่นี้พอไปยึดดี ยึดชั่ว นี่คือ อิททัปปัจจยตา ที่สวยงามที่หลอกลวงที่สุด หลอกลวงให้ยึดดี ยึดชั่ว... ...ที่นี้ด้วยอำนาจบีบคั้นของอิทัปปัจจยตา ทำให้ คนทนทุกข์ทรมานทรมานอยู่เรื่อยๆไป นานๆเข้า มันก็รู้ว่าไม่ไหว จึงไปรู้เรื่องกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ประเภทที่จะช่วยให้ขึ้นไปจนเหนือดี-เหนือชั่ว คือถึงนิพพานหรืออะไรทำนองนั้น แล้วแต่เราจะเรียกกัน ตามระบบของศาสนาหนึ่งๆ" (พุทธทาสภิกขุ, 2516 : 151)

เรื่องดี-ชั่วนี้ พุทธทาสภิกขุอธิบายว่า ความดี-ความชั่วเท่าที่เรารู้จักกันนี้ยังไม่ใช้ดี และชั่วอย่างถูกต้อง และการยึดติดในการประเมินค่าว่าดีหรือชั่วนั้นกลับจะกลายเป็นอุปสรรค สำคัญที่ทำให้เราไม่ให้เข้าใจหรือไม่เข้าถึงความจริงแท้ หรืออีกนัยหนึ่ง คือ ไม่เข้าใจว่าอะไรคือ "ความดีที่แท้จริง" นั่นคือการยึดถือเรื่องดีเรื่องชั่วยกย่องสรรเสริญกันแต่เรื่องดีก็อาจเป็นความ ยึดติดประการสำคัญ การเข้าถึงความจริงนั้น ต้องไปพ้นความคิดเชิงคู่ตรงข้ามเรื่องความดีและความชั่ว คือต้องรู้ว่าทำอย่างไรจะไม่ยึดติดกับความดีและความชั่ว

ส่วนที่ว่าความดีที่แท้จริงและความงามที่แท้จริงก็คือความจริงเท่านั้น เป็นเรื่องของ ภาษา เนื่องจากว่าความจริงแท้ไม่มีชื่อเรียกอย่างถูกต้องในภาษา เพราะความจริงแท้เป็นสิ่งที่ พ้นไปจากภาษา พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าอยู่ในโลกของโลกุตตระคืออยู่เหนือโลก พ้นโลกนี้ จึงพ้น จากการบัญญัติของภาษา เพราะภาษาเป็นสื่อกลางที่ใช้สื่อสารกันในทางโลกที่เรียกว่าโลกียะ จึง ไม่อาจจะสื่อไปถึงความหมายของโลกุตตระได้ แม้คำว่า "ความจริงแท้" ก็เป็นเพียงภาษาที่สมมุติ ขึ้นเพื่อแทนความหมายของ "ความจริงแท้" ที่เราต้องการค้นหา ดังนั้น เราจึงอาจใช้คำว่า ความดี และความงาม ในความหมายของ "ความจริงแท้" ก็ได้ จึงสรุปได้ว่าว่า "ความดีที่แท้จริง" และ "ความงามที่แท้จริง" คือความจริงแท้ หรือความดี และความงามเมื่ออธิบายถึงที่สุดแล้วก็คือความ จริงแท้ แต่ในที่นี้ต้องไม่สับสนกับ "ความดี" และ "ความงาม" ในความหมายทางโลกที่อ้างอิงถึง สภาวะความเป็นของคุณ์ อย่างที่กล่าวมาแล้ว

มนุษย์เมื่อเกิดมาในโลกนี้ก็แสวงหาสิ่งที่ตนพอใจ พอใจในสิ่งใดก็เรียกสิ่งนั้นว่า ความสุข สูงขึ้นไปกว่าความสุขก็แสวงหาความดี ความงาม ความยุติธรรม หรือความสงบ หรือจะ เรียกว่าความอะไรก็สุดแล้วแต่ ซึ่งที่สุดของการแสวงหา นั้น พุทธทาสภิกขุกล่าวว่ก็คือความจริง หรือสภาวะอย่างเดียวกัน คือความจริงแท้ หรือสภาวะของการเข้าถึงนิพพานตามความหมายของ พุทธศาสนานั้นเอง

ความจริงเท่านั้นไม่มีชื่อเรียกอย่างถูกต้องในภาษาเพราะเป็นสิ่งที่พ้นภาษา พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆนั้น เดิมทีเดียวพระองค์ต้องประสบกับความยากลำบากในการหาถ้อยคำมาอธิบายถึงสิ่งที่ทรงค้นพบ แต่เมื่อทรงต้องตรัสถึงความจริงแท้หรือความจริงเชิงปรมาตม ก็จำเป็นต้องหาถ้อยคำที่พอมืออยู่ในโลกมาเป็นแนวเทียบเพื่ออธิบาย ดังจะเห็นได้ว่าบางครั้งทรงตรัสถึงนิพพาน(ความจริงแท้)ว่าเป็นสุขอย่างยิ่ง หรือเป็นความดับเย็น ทั้งที่สภาวะนิพพานนั้น อยู่เหนือการประเมินค่าว่า สุขหรือทุกข์ ร้อนหรือเย็น เกิดหรือดับ คำพูดที่บรรยายถึงสภาวะของความจริงแท้นั้นบางทีจึงเป็นถ้อยคำที่ “เยิ่น” เอาความรู้สึก หรือสภาพในทางที่ดีที่สุดที่พอจะเทียบกับประสบการณ์ในโลกมนุษย์ได้ หรือเท่าที่พอจะมีอยู่ในภาษา พุทธทาสภิกขุเองก็เคยให้ความหมายทั้งคำว่า ความสงบ ความดี ความยุติธรรม ว่าหมายถึงความจริงแท้ (พุทธทาสภิกขุ, 2540 ก.) โดยมุ่งเอาความหมายที่เป็นแนวเทียบในลักษณะเดียวกัน คือเป็นสภาพในทางดีที่สุดที่พอจะเทียบได้กับประสบการณ์ในโลก มโนทัศน์ในเชิงคุณค่าที่มุ่งชี้ถึงความหมายในทางที่ดีงาม เช่น ความดี ความงาม ความบริสุทธิ์ ความยุติธรรม หรือความสงบ ล้วนนำมาใช้เป็นแนวเทียบเพื่ออธิบายถึงสภาวะของความจริงแท้ได้ในลักษณะดังกล่าว โดยมีได้หมายความว่า มโนทัศน์ทั้งหมดที่กล่าวมานั้นเป็นคุณสมบัติที่แท้ของ “ความจริงแท้” แต่เป็นวิธีการอธิบายเพื่อให้คนทั่วไปในโลกที่รู้จักและคุ้นเคยแต่กับประสบการณ์ทางโลกพอจะเข้าไปถึงความหมายที่ใกล้เคียงที่สุดของความจริงนั้นได้

2. ในเชิงสมมุติสัจจะ

ดังที่กล่าวแล้วว่าในเชิงสมมุติสัจจะมนุษย์มีตัวตนในฐานะสมาชิกของสังคม และความดีกับความงามก็มีอยู่จริงในแง่ที่อ้างอิงกับตัวตนของมนุษย์ และแม้ว่าพุทธทาสภิกขุจะไม่ได้กล่าวถึงความดีและความงามในการสื่อสารของมนุษย์ไว้โดยตรงมากนัก แต่จากธรรมชาติของงานที่บรรยายและตีพิมพ์ไว้จำนวนมาก ซึ่งมีเนื้อหาครอบคลุมถึงแทบทุกศาสตร์และทุกกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ทำให้เราพอจะสรุปได้ถึงทัศนะของท่านที่มีต่อเรื่องนี้ว่าสำหรับพุทธทาสภิกขุแล้วความดีและความงามในการสื่อสารเป็นมโนทัศน์ที่ใกล้เคียงกัน และมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ในธรรมชาติของพุทธทาสภิกขุความดีและความงามต่างก็เป็นมโนทัศน์ในทางดีงาม เป็นสิ่งที่มนุษย์ที่ยังยึดมั่นในตัวตนควรแสวงหา เพราะหากยังจำเป็นต้องมีตัวตนให้เป็นที่ยึดมั่น ตัวตนนั้นก็ควรจะเป็นตัวตนที่ดีที่งาม หากยังต้องมีการประเมินค่า ในลักษณะที่เป็นความดีความชั่ว ท่านก็กล่าวในแนวที่เป็นการอ้อมอ้อมว่าให้แสวงหาความดี ความงามนั้นไปก่อน จนกว่าจะรู้สึกได้ถึงความไม่มีตัวตน ไม่มีชีวิต และความชั่วมากขึ้นเรื่อยๆ แต่ก็ไม่ควรยึดติดในสิ่งเหล่านี้ จนไปไม่ถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต เพราะเหนือสภาวะคู่ของความดีและความชั่ว ความงาม

และความอัปลักขณณ์นั้น ยังมีสถานะที่สูงยิ่งกว่าซึ่งมนุษย์ควรไปให้ถึง จึงไม่ควรมายึดติดอยู่เพียงแค่ว่า ความดี ความงาม ความบริสุทธิ์ ยุติธรรมทั้งหลายอันเป็นคุณสมบัติของโลก

ความดีในที่นี้มุ่งหมายไปในการที่จะลดละ เลิกความเห็นแก่ตัว สิ่งใดที่เป็นการขัดเกลา ขูดเกลาเอาความเห็นแก่ตัวออกไปก็นับเป็นความดี ท่านกล่าวว่าเมื่อยังยึดมั่นในตัวตนอยู่ ก็ให้เป็นตัวตนที่ดั่งาม ให้ส่งเสริมให้ดีให้มากขึ้นเข้าไปได้ จนกว่าแต่ละคนคนจะเข้าถึงความจริงที่อยู่เหนือชั่วเหนือดี ความดีในทางการสื่อสาร จึงเป็นการสื่อสารเพื่อให้เข้าถึงสิ่งที่อยู่เหนือความดี ซึ่งอาจแบ่งได้คร่าวๆเป็นสองชั้นว่า ในชั้นศีลธรรม ก็เป็นการสื่อสารเพื่อขจัดความเห็นแก่ตัว เป็นการจักระบบสัมพันธ์ภาพของมนุษย์ต่อตนเองและมนุษย์ด้วยกัน ต่อสังคม และมนุษยชาติ ไปจนถึงต่อธรรมชาติให้ถูกต้องดั่งาม คำว่าถูกต้องของพุทธทาสภิกขุ นั้นหมายถึงสอดคล้องกับกฎของธรรมชาติ ไม่ขัดแย้งกับธรรมชาติ ไม่ขัดแย้งกับความจริงของโลกและชีวิต

ความงามในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ นั้น หากเป็นในความหมายเชิงสมมุติสัจจะ หรือเป็นเรื่องทางโลกแล้ว ท่านจะกล่าวความงามถึงไปพร้อมๆกับศิลปะ ท่านกล่าวถึงเรื่องของความงามและศิลปะในทางที่ใกล้เคียงกับความดี ในลักษณะที่ว่า ความงามเป็นหนทางไปสู่ความดี และความงามนั้นต้องประกอบด้วยความดีคือคุณธรรมหรือศีลธรรม จึงจะเป็นสิ่งที่ยึดจิตใจคนไว้ได้ให้ลึ้มความยึดมั่นในตัวตนหรือความเห็นแก่ตัว ในการบรรยายธรรมเรื่องสุญญตาปริทรรศน์ ในปีพ.ศ.2514 พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงเรื่องของความงามนี้ไว้ว่า นับตั้งแต่ยุคพุทธกาล วรรณกรรมหรือศิลปะกรรมก็ตามล้วนมุ่งหมายความงามที่บริสุทธิ์ วรรณกรรมก็มุ่งหมายความงามทางวรรณคดี ซึ่งสามารถที่จะจับจิตใจคนให้ซาบซึ้งอยู่กับความงามนั้นจนลึ้มความเห็นแก่ตัวไปได้อย่างน้อยก็ชั่วขณะหนึ่ง ศิลปกรรมก็เช่นเดียวกัน ความงามนั้นมุ่งหมายจะให้จับใจคน จนถึงกับลึ้มความเป็นตัวตนเสียได้ จูงใจบุคคลไปในทางที่สูงขึ้น ซึ่งคำว่าสูงขึ้นของท่านนี้หมายถึงความไม่เห็นแก่ตัว (พุทธทาสภิกขุ, 2544)

ความมุ่งหมายแท้จริงของศิลปะกรรมที่บริสุทธิ์นั้น คือการดึงจิตของผู้เห็นศิลปะนั้นออกมาจากความวุ่นด้วยตัวตน ของตน ให้มาว่าง เช่นการที่คนเราเห็นศิลปะที่สวยงามอย่างบริสุทธิ์ ก็จะลึ้มความวุ่นวายใจในเรื่องทางโลก หรือเรื่องของคนรอบคร้วและการทำงานต่างๆ เพราะศิลปะมีความดึงดูดใจ ดึงดูดให้มายึดอยู่ที่ความงาม และตัวศิลปะเองนั้นก็ต้องบริสุทธิ์ คือมีความเป็นศิลปะที่ดีงาม ดีในที่นี้หมายถึงไม่ก่อให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นตัวตน หรือของตน ศิลปะนั้นจึงจะมีค่าสูงสุด หรือกล่าวได้ว่ามีค่าเท่ากับธรรมะเลยทีเดียว นั่นคือเป็นธรรมะที่แสดงออกในรูปของศิลปะหรือมีศิลปะเป็นสื่อนั่นเอง พุทธทาสภิกขุ(2544 : 62)ยังได้กล่าวไว้ใน “ธรรมบรรยาย

ระดับมหาวิทยาลัย” ว่า “ถ้าเราจะทำอะไรให้งาม ให้สวย ให้ละเอียด ให้ประณีต ให้ลึกซึ้ง เพื่อให้จิตใจดีกว่าระดับธรรมดา ควรจะเรียกว่าศิลปะ แล้วยังอาจจะเอามาเป็นเครื่องมือใช้สอยเพื่อประโยชน์อย่างนั้น อย่างนี้ อย่างนั้นได้อีก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แม้ที่สุดแต่ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ถ้ารู้จักใช้ศิลปะมันก็ยิ่งดี จะสำเร็จประโยชน์ได้มากกว่า”

ความงามหรือศิลปะนั้น ต้องมีประโยชน์ มีจุดมุ่งหมายในเชิงการสื่อสารคือเพื่อสร้างสันติภาพ พุทธศาสนิกชนไม่เห็นด้วยกับทัศนะที่ว่าศิลปะเพื่อศิลปะ หรือศิลปะบริสุทธิ์ในความหมาย ที่ว่าเป็นศิลปะที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อความงามล้วนๆ ท่านกล่าวว่า “ถ้าศิลปะเพื่อศิลปะแล้วมันจะมีประโยชน์อะไร มันต้องเป็นศิลปะเพื่อสันติภาพหรือสันติสุขของมนุษย์” (พุทธศาสนิกชน, 2544 : 63)

โดยสรุปแล้ว ความดีในการสื่อสารคือการสื่อสารในสิ่งที่ถูกต้องและดีงาม มีจุดมุ่งหมายขั้นต้นเพื่อมิตรภาพของมนุษย์ขั้นสูงเพื่อสันติภาพของโลก และขั้นสูงสุดเพื่อเข้าถึงความจริงแท้ การสื่อสารที่ดีก็คือการสื่อสารที่ทำให้มนุษย์เป็นมิตรกับตนเอง กับเพื่อนมนุษย์ กับสังคมและกับธรรมชาติ ส่วนความงามนั้น พุทธศาสนิกชนออกจะมีแนวโน้มที่มองว่าความงามเป็น “สื่อ” ที่จะส่งสารคือความดี ความงามที่บริสุทธิ์เท่านั้นที่ดีและมีคุณค่าในเชิงการสื่อสาร และความงามที่บริสุทธิ์นั้นก็คือความงามที่เป็นสื่อส่งเสริมพุทธธรรมนั่นเอง

การสื่อสารเป็นหนทางหนึ่งในการเข้าถึงความดีและความงามได้หรือไม่

จุดหมายปลายทางหรืออุดมคติของการปฏิบัติทุกอย่างทุกประการในทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในธรรมทัศนะของพุทธศาสน์นั้น คือการดับทุกข์โดยสิ้นเชิง หากจะสรุปให้เห็นชัดเจนถึงเป้าหมายของการสื่อสาร เราอาจจะกล่าวได้ว่า ก็คือการเห็นถึงสารที่แท้จริงของโลก ในลักษณะที่เป็นปรมาตมส์จะ เป็นสามัญลักษณะของโลกคือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา โดยหากเป็นชั่วคราวก็คือ ในขณะที่เกิดการสื่อสาร หรือแม้กระทั่งการรับสาร การรับรู้โลกที่ท่านเรียกว่าผัสสะแต่ละครั้ง ให้สามารถเห็นสามัญลักษณะของโลกนี้ ที่จะปรากฏให้เห็นในสารทุกอย่าง หากเรารับสารได้ตามความเป็นจริง ในระยะยาวหรืออย่างถาวร ก็คือการบรรลุสภาวะที่จะเห็นทุกสิ่งตามที่เป็นจริงของมันอย่างแท้จริง โดยไม่ต้องใช้ความพยายาม นั่นก็คือการบรรลุถึงนิพพาน จิตอยู่ที่สภาพที่มั่นคงอยู่ในอารมณ์ของพระนิพพาน กล่าวคือไม่มีอารมณ์ใดๆในทางโลกแล้วนั่นเอง จึงไม่ต้องกลัวว่าจะเกิดอุปสรรคในการสื่อสาร การรับสารการรับรู้โลกก็จะรับได้ตามที่มันเป็นจริง เห็นลักษณะของความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสรรพสิ่ง ไม่มีสิ่งใดมาหลอกลวง ปิดป้อง ปิดบัง ได้อีกต่อไป หหมดอุปสรรคของการสื่อสารโดยสิ้นเชิงและอย่างถาวร

โดยสรุปแล้ว การสื่อสารจะเป็นหนทางให้มนุษย์เข้าถึงความดีและความงาม
สูงสุด ในความหมายเดียวกับความจริงแท้ได้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

ผลการวิจัย : การสื่อสารของมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ

จากการวิเคราะห์เนื้อหาปาฐกถาหรือธรรมบรรยายของพุทธทาสภิกขุที่ได้มีการนำมาเรียบเรียงตีพิมพ์เผยแพร่สู่สาธารณชน รวมถึงงานเขียนของท่าน เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งครอบคลุมถึงเรื่อง องค์ประกอบของการสื่อสาร การสื่อสารของมนุษย์ในระดับต่างๆ สาระสำคัญในเชิงวาทวิทยาของพุทธทาสภิกขุ รวมถึงเรื่อง สื่อและการสื่อสารสู่สาธารณชน ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลตามปัญหาคำถามวิจัยข้อที่สองว่าด้วยแนวคิดของพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับการสื่อสาร ซึ่งมีประเด็นคำถามดังนี้

พุทธทาสภิกขุมีแนวคิดหรือทฤษฎีที่เกี่ยวกับการสื่อสารว่าอย่างไร

- 1 พุทธทาสภิกขุมีแนวคิดเรื่ององค์ประกอบของการสื่อสารอย่างไร
- 2 พุทธทาสภิกขุมีแนวคิดเรื่องการสื่อสารของมนุษย์ในระดับต่างๆอย่างไร
- 3 สาระสำคัญในเชิงวาทวิทยาของพุทธทาสภิกขุคืออะไร
- 4 พุทธทาสภิกขุมีแนวคิดเรื่องสื่อและการสื่อสารสู่สาธารณชนอย่างไร

ผลการวิจัยจึงสามารถนำเสนอได้ ตามประเด็นต่างๆดังกล่าว คือ
แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ

- 1 องค์ประกอบของการสื่อสาร
 - ผู้ส่งสารและผู้รับสาร
 - สาร : ภาษา
 - ช่องทางการสื่อสาร
- 2 การสื่อสารของมนุษย์ในระดับต่างๆ
 - มนุษย์กับธรรมชาติ
 - มนุษย์กับตนเอง
 - มนุษย์กับเพื่อนมนุษย์
 - มนุษย์กับสังคม
- 3 วงจรกรรม : สาระสำคัญในเชิงวาทวิทยาของพุทธทาสภิกขุ
- 4 สื่อและการสื่อสารสู่สาธารณชน

ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอเนื้อหาตามลำดับดังกล่าวต่อไป

องค์ประกอบของการสื่อสาร

โดยทั่วไป เมื่อจะศึกษาเรื่องการสื่อสารของมนุษย์ เรามักจะนึกถึงประเด็นต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบของการสื่อสาร คือผู้ส่งสาร (sender), ผู้รับสาร(receiver), สาร(message)และช่องทางการสื่อสาร(channel) ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยได้ประมวลแนวคิดของพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับองค์ประกอบของการสื่อสารในประเด็นต่างๆดังกล่าว โดยจะได้นำเสนอในส่วนแรกคือขององค์ประกอบด้านผู้ส่งสารและผู้รับสารพร้อมกันไป เพราะพุทธทาสภิกขุให้ความสำคัญกับมนุษย์ทั้งในฐานะผู้รับและผู้ส่งสารอย่างผสมกลมกลืน โดยการมองในลักษณะขององค์รวมซึ่งมนุษย์แต่ละคนมีหน้าที่สำคัญในการรับและส่งสารให้ถูกต้อง

ในส่วนขององค์ประกอบด้านสารหรือ message นั้น ใจความสำคัญในธรรมสารของพุทธทาสโดยส่วนใหญ่จะปรากฏในบทที่ 4 ซึ่งเป็นเรื่องของปรัชญาความคิดของพุทธทาสภิกขุ จึงจะไม่นำมากล่าวซ้ำในที่นี้ แต่ผู้วิจัยเลือกที่จะนำเสนอแนวคิดของท่านในเรื่องของภาษา เพราะภาษาคือสิ่งที่ผูกแน่นกับตัวสาร เกาะเกี่ยวแนบเนื่องไปกับเนื้อหา และพุทธทาสภิกขุเองนั้นก็ให้ความสำคัญกับภาษาและการใช้ภาษาในการสื่อธรรมสารเป็นอย่างมาก

และองค์ประกอบสุดท้ายคือช่องทางการสื่อสารนั้น ในที่นี้จะอภิปรายถึงช่องทาง (channel) เท่านั้น ส่วนเรื่องสื่อ (media) นั้นจะได้แยกไปกล่าวรวมกับหัวข้อที่ว่าด้วย สื่อและการสื่อสารสู่สาธารณชน

ผู้ส่งสารและผู้รับสาร

พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าหน้าที่ของมนุษย์คือการปฏิบัติให้สอดคล้องกับกฎของธรรมชาติ เมื่อมนุษย์ทำหน้าที่ในด้านการสื่อสารเราจึงสามารถใช้หลักการเดียวกันนี้สังเกตวิเคราะห์ลงไปได้ว่า มนุษย์ก็ต้องสื่อสารให้สอดคล้องกับกฎของธรรมชาติ และสื่อสารเพื่อให้เข้าใจหรือเข้าถึงกฎของธรรมชาติ ดังนั้นแนวคิดด้านการสื่อสารที่เราจะได้จากธรรมสารของท่านจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทำความเข้าใจธรรมะหรือความจริงในธรรมชาติ แน่นนอนว่าพุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงคำว่า “การสื่อสาร” โดยตรง แต่กิจกรรมต่างๆที่ท่านกล่าวถึงเกี่ยวกับการรับและส่งธรรมสารของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นการสอน การศึกษา การฟัง การปฏิบัติ ต่างเป็นกิจกรรมการสื่อสารของมนุษย์ทั้งสิ้น ดังนั้นหน้าที่ของมนุษย์ในเชิงการสื่อสารจึงเป็นหน้าที่หนึ่งที่มีความสำคัญ

เมื่อพิจารณาในแง่ของการสื่อสารทัศนคติที่ท่านมีต่อมนุษย์นั้นมองเป็นลักษณะองค์รวม มิได้มองโดยการแบ่งแยกว่าฝ่ายหนึ่งเป็นผู้รับและอีกฝ่ายเป็นผู้ส่งสาร แต่จะมองโดยรวมว่ามีสารที่แท้จริงของโลกอยู่ชุดหนึ่งซึ่งมนุษย์แต่ละคนบางครั้งทำหน้าที่เป็นผู้รับและบางครั้งทำหน้าที่เป็นผู้ส่ง สิ่งที่น่าจะเป็นหน้าที่ของมนุษย์มากกว่าว่า เมื่อทำหน้าที่ในการสื่อสารจะต้องทำอย่างไรจึงจะถูกต้อง

ผู้ส่งสาร

สำหรับบทบาทหรือหน้าที่ของผู้ส่งสารนั้น ในแง่หนึ่งกล่าวได้ว่าอะไรก็ได้คือผู้ส่งสารซึ่งมนุษย์เป็นผู้รับสาร แต่ในอีกแง่หนึ่งมนุษย์คือผู้ส่งสารเอง ดังนั้นการพิจารณาเรื่องการเป็นผู้ส่งและรับสารนี้ มนุษย์ต้องรู้ว่าเมื่อไรควรทำหน้าที่ส่งสาร และเมื่อไรควรทำหน้าที่ผู้รับสาร หากมองจากตัวมนุษย์การส่งและรับสารก็เป็นเสมือนสองด้านของเหรียญเดียวกันนั่นเอง

ที่ว่าอะไรก็ได้คือผู้ส่งสารนั้น หมายความว่าบางครั้งสารของธรรมชาติหรือความจริงแท้ในชีวิต มิได้มีผู้ส่งที่เป็นตัวคนทำหน้าที่ส่งสาร แต่อาจจะมาจากการกระทำของมนุษย์ผู้หนึ่งเองหรือมาจากธรรมชาติโดยตรงก็ได้เช่นกันและหากรู้จักวิธีรับสารที่ถูกต้องมนุษย์ก็อาจรับหรือเข้าใจสารนั้นได้ ในที่นี้มนุษย์ทำหน้าที่เป็นผู้รับสาร และธรรมชาติหรือสิ่งอื่นทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสาร

พุทธทาสภิกขุได้ยกตัวอย่างไว้เกี่ยวกับการเรียนรู้ธรรมะโดยเปรียบเทียบกับการหัดเดินของมนุษย์ว่า "ทีนี้เรามาดูให้ละเอียดอีกทีหนึ่ง ว่าอะไรมันสอนกันแน่? ท่านเป็นผู้ชี้ทาง แล้วเราก็มาพยายามเดิน แล้วอะไรมันสอนกันแน่? เมื่อทำอะไรลงไป อันนั้นแหละมันสอน นึกถึงเด็กเขาสอนเดิน มันก็ต้องเป็นเรื่องความพยายามที่จะทำหรือจะเดินนั้นแหละมันสอน หรือเพียงแต่เห็นตัวอย่าง แล้วมันก็ทำ แล้วมันก็มีความรู้ขึ้นมาสำหรับเรื่องนั้นๆ แล้วมันก็เดินได้ หลากๆ หนเข้ามันเดินได้ นี่เราต้องการจะให้ฟังถึงผู้สอนที่ดีกว่าคน คือการกระทำนั่นเอง มันสอน... ..ธรรมชาติสอนนั้นแหละดีกว่าคนสอน เพราะธรรมชาตินั้นมันสอนจริง คนสอนนี้มันสอนอย่างที่เราเรียกว่าไม่จริง เมื่อพูดได้มันก็สอนได้ หรือว่าตัวเองปฏิบัติไม่ได้ ไปจำคำของคนอื่นมาพูด มันก็ได้ นี่มันเรียกว่ามันยังไม่จริง ถ้าธรรมชาติสอนมันจริงกว่า" (พุทธทาสภิกขุ, ก ข ก กา ของการศึกษาพุทธศาสนา, 337)

จะเห็นว่าท่านพิจารณาว่า การที่ มนุษย์จะเข้าใจสารของธรรมชาติได้นั้น อาจจะมีผู้ชี้แนะหรือไม่ก็ได้ แต่สิ่งที่สอน หรือผู้ส่งสารที่แท้จริงนั้นคือธรรมชาติ เปรียบกับการหัดเดินของ

เด็ก แม้จะมีใครมาสอนผู้นั้นก็นับแค่เป็นตัวเสริม การที่เด็กเดินเป็นนั่นเป็นเพราะความพยายามที่จะเดิน การเรียนรู้จักความจริงของโลกหรือธรรมะก็เช่นกัน อาจจะมีคนบอกทางให้แต่ผู้ส่งสารแท้จริงคือธรรมชาติ หนึ่งที่ว่าการกระทำนั้นเองสอนนั้น ท่านก็หมายถึงธรรมชาติได้ด้วย หมายความว่า การกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งมนุษย์ทำลงไปโดยไม่เจตนาจะให้มันเป็นบทเรียนอย่างไรแก่ตัวเอง เช่นไปจับของร้อน แต่เมื่อทำแล้วก็ได้รับรู้ว่าของนั้นร้อน ได้เรียนรู้ความจริงข้อหนึ่งว่าของนั้นร้อนก็ จะไม่ไปจับอีก นี่เท่ากับได้รับสารจากธรรมชาติ หากจะยกตัวอย่างให้ชัดเจนยิ่งขึ้นในลักษณะของธรรมะ ก็เช่นว่า เราทำอะไรลงไปแล้วทุกข์ เราก็จะไม่ทำอีก เราได้รับสารคือว่าทุกข์คืออะไร แต่ผู้ส่งสารนั้นมีใช่เรามีเจตนาจะส่งสารถึงตัวเอง การกระทำของมนุษย์ที่เป็นตัวส่งสารว่าอะไรคือทุกข์นี้ ท่านถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ดังนั้นในขณะนั้นตัวเราจะอยู่ในฐานะผู้รับสาร

ธรรมชาติทำหน้าที่ส่งสารอันเป็นความจริงแท้ถึงมนุษย์อยู่ตลอดเวลา ทุกความเคลื่อนไหวของธรรมชาติแสดงสามัญลักษณ์ของโลกคือความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ดังนั้น ในชีวิตประจำวันมนุษย์จึงมีหน้าที่เป็นผู้รับสารที่ดี ที่สามารถรับสารแท้ๆนี้ได้จากธรรมชาติ ทว่าปัญหาของการสื่อสารในที่นี้ก็คือ มนุษย์มักจะมีการปรุงแต่งต่างๆจนทำให้สารนี้บิดเบือนไปทำให้เข้าใจความจริงที่แท้ผิดพลาดคลาดไปทุกวันๆ นี่คือการที่มนุษย์ทำหน้าที่ของผู้รับสารที่ดีไม่ได้

ส่วนเวลาที่มนุษย์ทำหน้าที่ผู้ส่งสารนั้น หมายถึงการส่งสารทุกประเภท อาจไม่ต้องเป็นธรรมสารโดยตรง พุทธทาสภิกขุ(2531 ค.)เน้นในหลักการมนุษย์ต้องส่งสารอย่างถูกต้อง สื่อตัวสารที่ถูกต้อง โดยวิธีการที่ถูกต้อง คำว่าถูกต้องของท่านนั้นเป็นการประเมินค่าในลักษณะที่เป็นจริยธรรมสัมบูรณ์ ท่านกล่าวว่าความถูกต้องตามหลักศาสนานั้นไม่ต้องถกเถียงกันจนมีปัญหาเหมือนทางตรรกวิทยา ซึ่งถูกต้องในความหมายของท่านก็คือ การที่ไม่ทำอันตรายแก่ฝ่ายใด ไม่ทำให้เกิดทุกข์ เกิดโทษแก่สิ่งใดๆทั้งสิ้น และมีประโยชน์แก่ทุกๆฝ่าย

ผู้ส่งสารที่ดีต้องส่งสารที่ถูกต้อง เกิดประโยชน์แก่ทุกฝ่ายและเกื้อกูลแก่สันติภาพ ไม่ประทุษร้ายต่อสิ่งใดๆ ประกอบด้วย ไม่ประทุษร้ายต่อความจริง คือไม่เป็นเท็จ ไม่ประทุษร้ายความสามัคคี คือไม่ก่อให้เกิดความแตกแยก ไม่ประทุษร้ายสุนทรียภาพคือไม่หยาบกระด้าง ไม่ประทุษร้ายเวลาที่อาจใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ คือ ต้องไม่ไร้สาระ

ผู้รับสาร

เมื่อมนุษย์ทำหน้าที่เป็นผู้รับสาร หน้าที่ที่สำคัญที่สุดในขณะรับสารก็คือการรับสารให้ถูกต้อง ไม่ว่าสารนั้นจะมาจากธรรมชาติโดยตรงในลักษณะที่เป็นการรับรู้สารจากธรรมชาติ หรือมาจากมนุษย์ด้วยกันในลักษณะที่เป็นการสื่อสารระหว่างมนุษย์

มนุษย์ในฐานะผู้รับสาร อาจแบ่งประเภทได้ตามอุปนิสัยที่ทำให้คนเราต่างกัน ซึ่งจำแนกออกได้เป็นหลายประเภท การจำแนกคนออกเป็นประเภทต่าง ๆ นี้ในภาษาบาลีเรียกว่า วาสนา ซึ่งพระธรรมปิฎกเศวติเคราะหฺ์ให้ว่าอาจเทียบได้กับบุคลิกภาพประจำตัว (personality) ของมนุษย์ แนวคิดเรื่องวาสนาอาจนำไปใช้ได้ทั้งในการวิเคราะห์ผู้รับสารในฐานะที่เราจะต้องเป็นผู้ส่งสาร และการวิเคราะห์ตนเองโดยการมองตนเองในฐานะของผู้รับสารว่าเราจะรับสารอย่างไร ตามบุคลิกที่เป็นวาสนาของเราและจะแก้ไขวาสนานั้นได้อย่างไรเพื่อการรับสารที่ถูกต้องเที่ยงแท้

ในเชิงวิชาการนิเทศศาสตร์ การศึกษาเรื่องบุคลิกภาพกับการสื่อสารนั้น เกี่ยวข้องกับแนวคิดด้านจิตวิทยา เรื่อง บุคลิกภาพของมนุษย์ (personality traits) ซึ่งจะส่งผลต่อการสื่อสารของมนุษย์ได้ในหลายแง่ เช่นการเปิดเผยตนเอง (disclosiveness) ลีลาในการสื่อสาร (communication style) ความสามารถในการสื่อสาร (communication competence) ความก้าวร้าวหรือความกล้าแสดงออกในการสื่อสาร (aggression & assertive) แนวคิดเรื่องวาสนาของพุทธทาสภิกขุ จึงเป็นการพยายามอธิบายถึงเรื่องนิสัย หรือบุคลิกภาพของมนุษย์ในเชิงพุทธธรรมว่าจะส่งผลต่อการสื่อสารอย่างไรนั่นเอง

พุทธทาสภิกขุให้ความหมายของคำว่าวาสนาไว้ว่า “วาสนา คำนี้แปลว่า เครื่องอยู่ เครื่องนอน เครื่องอาศัย ก็หมายความว่า อะไรที่มันนอนอยู่ หรืออาศัยอยู่ ในสันดานของบุคคลนั้น นั่นเรียกว่าวาสนา ของบุคคลนั้น ”(พุทธทาสภิกขุ,ม.ป.ป.:346-347)

การแบ่งประเภทผู้รับสารตามอุปนิสัยธาตุแท้ หรือ"วาสนา"

พุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงคนที่มีธาตุต่างๆเป็นวาสนา หรือมีความใฝ่ใจในเรื่องใด และก่อให้เป็นบุคลิกภาพต่างๆอย่างไร ดังนี้

1. ผู้ที่มีกามธาตุเป็นวาสนา จะมัวเมาหมกมุ่นในกามารมณ์อย่างหนาแน่น อย่างเหนียวแน่น กามธาตุก็คือธาตุที่ทำให้รู้สึกในทางกาม คือ เรื่องเพศ ค่าของเพศ

2. ผู้ที่มีรูปธาตุเป็นวาสนานั้นไม่ค่อยจะมีความรู้สึกชนิดกามนั้นออกนอกหน้า แต่มีความรู้สึกในสิ่งที่เป็นรูปธรรม รูปวิสุทธิ คือสิ่งที่เป็นรูปธรรมทั้งหลาย แต่ไม่มีความหมายในเชิงกามารมณ์หรือทางเพศ เช่นคนบางคนอาจจะชอบต้นไม้ ชอบธรรมชาติ ชอบอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง จนไม่สนใจเรื่องกามารมณ์

3. ผู้ที่มีรูปธาตุเป็นวาสนา อรูปธาตุแปลว่า ธาตุที่ไม่มีรูป คือเป็นนาม ท่านอธิบายว่า "คนๆ นี้ก็จะไม่ชอบกามารมณ์ แล้วก็ชอบรูปธรรม วัตถุสิ่งของของ ไม่สะสมเครื่องลายครามอะไรนั้น แต่ว่าจะชอบเกียรติยศชื่อเสียงหรือบุญกุศล อะไรต่างๆ ที่มันเป็นนามธรรม แล้วเขาก็หลงใหลชวนชวายเป็นในทางนามธรรม นับตั้งแต่เกียรติยศชื่อเสียงเป็นต้นไป" (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป., 347)

4. ผู้ที่มีนิโรธธาตุเป็นวาสนา นิโรธธาตุแปลว่า ธาตุแห่งความดับ ธาตุแห่งความหยุด ธาตุแห่งความสงบ นิโรธธาตุทำให้คนประเภทนี้ชอบความหยุด ความดับ ความสงบ พุทธทาสภิกขุยกตัวอย่างว่า คนที่มีนิโรธธาตุเป็นวาสนา อาจจะบรรลุความเป็นพระอรหันต์ได้ตั้งแต่อายุ 15 ปีก็ได้ เพราะผู้นั้นจะมีธาตุแห่งความหยุด ความดับ ความสงบ ทำให้ง่ายหรือพร้อมที่จะเข้าใจหรือรับเอา หรือรู้สึกความดับ ความหยุด ความสงบ

เมื่อมีวาสนาที่ต่างกัน ก็จะมีการรับรู้โลกแตกต่างกัน หรือมีการรับสารและตีความสารต่างๆ กันไปนั่นเอง ดังนั้นคนเหล่านี้เมื่ออยู่ในโลกนี้ ก็จะสัมผัสโลกในแง่ต่างๆ กัน จึงรู้จักโลกไม่เหมือนกัน เหมือนคนสวมแว่นตาเขียวก็เห็นโลกเป็นสีเขียว คนสวมแว่นตาแดงก็เห็นโลกเป็นสีแดง จะรู้สึกหรือมันมองไปในแง่ที่ต่างกัน ซึ่งก็จะทำให้คนเราต่างกัน เมื่อมองโลกต่างกัน ก็สะสมเป็นทัศนคติที่แตกต่างกันด้วย และทำให้มีเป้าหมายชีวิต หรือทฤษฎีทางคุณค่า (Axiology) ที่แตกต่างกัน เช่นบางคนให้คุณค่ากับความสุข โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสุขที่มาจากวัตถุ ตอบสนองความต้องการทางรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส อย่างที่เรามักเรียกกันว่า "สุขนิยม" นี้ก็น่าจะมาจากการที่เป็นคนมีกามธาตุเป็นวาสนา

ท่านกล่าวถึงวาสนาว่า ทำให้คนรับสารได้ยากง่ายต่างกันด้วย ดังนี้... "นี่เราเรียกว่า มันมีวาสนาในสันดานต่างกัน บางคนก็มีกามธาตุ บางคนก็มีรูปธาตุ บางคนก็มีนิโรธธาตุ ฉะนั้นเราจึงเห็นความแตกต่างกันระหว่างคนเรา ที่แจกเป็นอุคสมติตัญญู พูดคำเดียวก็รู้เรื่อง เป็นวิปจิตัญญู ต้องอธิบายกันหน่อย เป็นเนยยะ ก็ต้องพรวดสอนชี้แจงกันมาก อย่างนี้เป็นต้น" (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป. ก : 348)

ดังนั้น หากจะพิจารณาหาสารที่เหมาะสมกับผู้รับสาร ก็ต้องทราบว่าเขาเป็นคนประเภทไหน ต้องอธิบายมากน้อยเพียงไร อย่างไร และการยกตัวอย่างประกอบ ให้สอดคล้องกับ วาสนาหรือบุคลิกภาพ หรือความสนใจพื้นฐานของแต่ละคน ก็น่าจะทำให้การสื่อสารเป็นไปได้โดยราบรื่นยิ่งขึ้น เช่นคนที่มีกามธาตุเป็นวาสนา เราอาจต้องอธิบายว่า "การพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นสุข เธอต้องพรากจากคนรัก ก็เป็นคนทุกข์ ทรมาน คิดถึงอย่างยิ่ง ไข้หรือไม่" แต่ถ้าพูดกับคนที่มี นิโรธธาตุเป็นวาสนา เราอาจจะต้องเปลี่ยนเป็น "โลกนี้เป็นแดนทุกข์ บางครั้งจิตใจเราสงบดี พอมี อารมณ์มากกระทบ ก็กระเพื่อมไหวเหมือนน้ำที่ไม่นิ่ง เห็นเป็นตะกอนขุ่นขึ้น เพราะที่จริงยังมีตะกอนต่างๆอยู่ใต้ผิวน้ำของใจเธอ" คนที่มีนิโรธธาตุเป็นวาสนา ซึ่งมักจะชอบในภาวะที่สงบเยือกเย็น ก็ จะนำเอาประสบการณ์เก่าที่เคยมีมาพิจารณาคำพูดนี้ได้ตั้งใจกว่า และเข้าใจกว่า

พุทธทาสภิกขุยังกล่าวอีกว่า วาสนานี้เปลี่ยนแปลงได้ แม้จะเป็นนิสัยสันดาน ก็ เป็นสิ่งที่แก้ไขได้ ซึ่งเหตุผลนั้นก็เพราะสิ่งต่างๆเป็นไปตามเหตุปัจจัย ตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา เพราะฉะนั้นต้องแก้ไขได้ คือแก้ไขที่เหตุปัจจัย เพราะฉะนั้นข้อบกพร่อง ในส่วน ลึกของจิตใจก็อาจจะเปลี่ยนแปลงได้

ในที่นี้ เราจะพิจารณาในฐานะที่เป็นการสื่อสารภายในบุคคล การที่เราจะแก้ไข วาสนาของเราเองนั้น เราต้องสื่อสารกับตนเองก่อน มองตนเองในฐานะผู้รับสาร พิจารณา แยกแยะวิเคราะห์ว่าเราเป็นผู้รับสารในแบบไหน เมื่อทราบนิสัยสันดานหรือวาสนาของตนแล้ว เรา จะสามารถแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้โดยหลักของการเข้าใจตามความเป็นจริง ว่ามีเหตุปัจจัยใดให้เรา เป็นคนที่มี ความชอบในแบบนั้นแบบนี้ ที่ต้องแก้ไขก็เพื่อจะไปให้ถึงจุดหมายปลายทางของ การสื่อสาร คือการเข้าถึงความจริงแท้ๆ ที่ต้องไม่มีแว่นตาที่มีสีต่างๆมาบัง ต้องไม่มีความชอบใน ชาติใด เรียกได้ว่า ไม่มีวาสนาผูกพันกับ กาม รูป อรูป จึงจะพ้นไปจากการมองโลกอย่างบิดเบือน จากความเป็นจริงได้ ดังที่ท่านกล่าวว่า "การบรรลุมรรคผล ก็คือการกวาดล้างสันดานนั่นเอง" (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป. ก : 349)

สาร

ดังที่กล่าวแล้วว่าการวิเคราะห์ถึงองค์ประกอบด้านของตัวสารในหัวข้อนี้ได้เลือก ประเด็นที่จะนำมาวิเคราะห์คือเรื่องของ "ภาษา" อันเป็นสิ่งที่ผแนกแน่นอยู่กับตัวสารและเป็นเรื่อง ที่ พุทธทาสภิกขุให้ความสำคัญจนนำมาตั้งเป็นแนวคิดเกี่ยวกับหลักการสื่อสารด้วยการใช้ภาษาคน- ภาษาธรรม อันเป็นที่รู้จักกันกันแพร่หลายในบรรดาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน

ในเชิงการสื่อสารนั้นภาษาคือระบบสัญลักษณ์ที่มนุษย์ใช้เพื่อสื่อสารหรืออธิบายความคิดของตนให้โลกรับรู้ ขณะเดียวกันมนุษย์ก็ใช้ภาษาในการอธิบายโลกและชีวิตให้ตนเองเข้าใจด้วย พัทธนี เชนจรรยา, เมตตา วิวัฒน์นุกุล และถิรนนท์ อนวัชศิริวงศ์(2541:23) ได้กล่าวถึงความหมายของภาษาว่า ภาษา(language) คือ ระบบของสัญลักษณ์ ไม่ว่าจะป็นสัญลักษณ์ที่เกิดจากการพูดหรือการเขียนซึ่งสมาชิกของสังคมใช้ในทางที่ค่อนข้างเป็นมาตรฐานเพื่อให้เกิดความหมายร่วมกัน ภาษานั้นจะประกอบด้วยความหมายในรูปของสัญลักษณ์(symbolized meaning) ซึ่งทำหน้าที่เป็นแหล่งกระตุ้นและตัวกลางทำให้เกิดการตอบสนอง “ภาษา”ของพุทธทาสภิกขุที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ จึงเน้นเฉพาะกระบวนการให้ความหมายของคำ กล่าวคือเน้นถึงเรื่องของความหมายมากกว่าองค์ประกอบอื่นๆในระบบภาษา

โดยสรุปแล้วเรื่องภาษาในเชิงการสื่อสารจะมีจุดเน้นในการใช้ระบบสัญลักษณ์เพื่อสื่อความหมาย และระบบสัญลักษณ์ที่เด่นที่สุดในภาษาถ้อยคำที่พุทธทาสภิกขุใช้เพื่อสื่อธรรมสารหรืออธิบายความคิดของท่านนั้นก็คือระบบภาษาคน-ภาษาธรรม ซึ่งท่านได้ใช้ความพยายามอย่างมากที่จะอธิบายถึงระบบการอ้างอิงความหมายที่แตกต่างกันของถ้อยคำในภาษาทั้งสองประเภทนี้เพื่อสร้างมาตรฐานความเข้าใจที่ไม่สับสน ระหว่างความหมายในทางโลก กับความหมายในทางธรรม ทั้งนี้นักวิชาการทางศาสนาท่านหนึ่งคือ Michael Seri Phongphit ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าพุทธทาสภิกขุเป็นผู้รจนาวรรณกรรมพุทธศาสนาท่านแรกที่เขียนเกี่ยวกับปัญหาทางภาษาโดยตรง (Michael Seri Phongphit,1978 :123 อ้างถึงใน สุวรรณฯ สถาอนันท์,2536 : 44)

ทฤษฎีภาษาเพื่อสื่อสารธรรมะของพุทธทาสภิกขุ:ภาษาคน-ภาษาธรรม

ระบบภาษาคน-ภาษาธรรม เป็นระบบการสื่อสารที่บัญญัติขึ้นมาเพื่อเชื่อมโยงโลกสองโลก คือ โลกียะและโลกุตระเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อให้การสื่อสารธรรมะเป็นไปได้ในขั้นต้นแก่คนที่ยังไม่รู้ธรรมและยังไม่เคยมีประสบการณ์เชิงประจักษ์ในความจริงหรือธรรมะ ขณะเดียวกันก็ไม่ก่อให้เกิดความสับสนในความหมายของมโนทัศน์แต่ละอย่างสำหรับผู้ศึกษาเข้าไปอย่างลึกซึ้ง

พุทธทาสภิกขุมักจะกล่าวอยู่บ่อยครั้ง ถึงวิธีการสื่อความสองแบบ ซึ่งอ้างอิงถึงสิ่งที่แตกต่างกัน แบบหนึ่งอ้างอิงฝ่ายวัตถุหรือสสาร แบบหนึ่งอ้างอิงฝ่ายนามธรรมหรือจิตใจ ซึ่งท่านได้พยายามที่จะให้การสื่อสารธรรมะเป็นไปได้ง่ายขึ้น โดยแยกแยะวิธีการสื่อความทั้งสองแบบนี้ออก

มาให้เห็นชัดเจนออกมาให้เห็นชัดเจน และกล่าวถึงระบบการอ้างอิงทั้งสองแบบว่า เป็นภาษาสองประเภท คือภาษาคนและภาษาธรรม

การอธิบายธรรมด้วยระบบภาษาคน-ภาษาธรรมของพุทธทาสภิกขุ แสดงให้เห็นถึงการทำความเข้าใจกับ"ความหมาย"ในสองลักษณะ โดยที่แบบหนึ่งเกี่ยวพันแนบเนื่องอยู่กับผู้รับสารที่มีประสบการณ์ทางวัตถุเป็นพื้น และแบบหนึ่งเกี่ยวข้องกับผู้รับสารที่มีประสบการณ์เชิงประจักษ์หรือมีความเข้าใจในทางจิตใจเป็นพื้น ภาษาชุดหนึ่งจึงต้องอ้างอิงอยู่บนพื้นฐานของประสบการณ์ทางวัตถุ และอีกชุดหนึ่งอ้างอิงอยู่บนพื้นฐานของประสบการณ์ในจิตใจ ในที่นี้เราอาจกล่าวได้ว่า ระบบการให้ความหมายของภาษาแต่ละชุดจะสร้างความเข้าใจให้กับผู้รับสารกลุ่มใดได้หรือไม่ นั่น อาจจะมีข้องเกี่ยวกับแนวคิดพื้นฐานของผู้รับสารแต่ละกลุ่มที่มีความเป็นไปได้ว่า ผู้รับสารที่สามารถรับสารเข้าใจได้ในระดับ "ภาษาคน"ที่ตั้งอยู่หรือมีวัตถุเป็นที่ยึดมั่น น่าจะมีแนวคิดที่เป็นวัตถุนิยมหรือสสารนิยม ซึ่งจะรับยอมความจริงที่มีพื้นฐานมาจากประสาทสัมผัสทั้งห้าเท่านั้น ในขณะที่ผู้รับสารที่สามารถเข้าใจสารในระดับของ "ภาษาธรรม"นั้นน่าที่จะมีแนวคิดไปในทางจิตนิยม ซึ่งจะช่วยให้ยอมรับความจริงในทางนามธรรมได้มากขึ้น หรืออาจจะเคยมีประสบการณ์เชิงประจักษ์ทางจิตที่ทำให้สามารถ"อ้างอิง"กับความหมายในภาษาธรรมได้โดยตรงโดยมิต้องผ่านวัตถุ

พุทธทาสภิกขุอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับภาษานี้ว่า "...ภาษาคคนนั้นเป็นอย่างหนึ่ง ภาษาธรรมะนั้นเป็นอย่างหนึ่ง ภาษาคคนก็คือภาษาโลกๆ ภาษาของคนที่ไม่รู้ธรรมะ พูดกันอยู่ตามประสาคนที่ไม่รู้ธรรมะนั้นเรียกว่าภาษาคคน ส่วนภาษาธรรมะนั้นเป็นภาษาที่ "คน" เหมือนกัน แต่ว่าได้เห็นธรรมะในส่วนลึก หรือเห็นธรรมะที่แท้จริง แล้วพูดไปด้วยความรู้สึกอันนั้นจึงเกิดเป็นภาษาธรรมะขึ้นมา ไม่เหมือนภาษาคคน นี้เรียกว่าภาษาธรรมะ... ..ภาษาจึงมีอยู่เป็น 2 ภาษา คือ ภาษาธรรมะ อย่างหนึ่ง ภาษาคคน อย่างหนึ่ง ภาษาคคนนั้นเอาไปตามทางของวัตถุตามทางที่รู้สึกได้ตามคนธรรมดา รู้สึก และอาศัยวัตถุเป็นพื้นฐาน ไม่ได้อาศัยธรรมะเป็นพื้นฐาน จึงพูดแต่เรื่องวัตถุ พูดแต่เรื่องโลก พูดแต่เรื่องที่ได้เห็นได้ด้วยตาตามธรรมดาสามัญชน ส่วนภาษาธรรมะนั้นเป็นไปในทางนามธรรมที่ไม่เห็นตัว ไม่เนื่องด้วยวัตถุ ต้องมีปัญญาเห็นนามธรรมเหล่านั้นแล้ว จึงจะพูดเป็น และให้ความหมายเป็น จึงพูดกันอยู่แต่ในหมู่ผู้เห็นธรรม นี่เป็นภาษาธรรมะภาษานามธรรมที่เหนือไปจากวัตถุ... ..ถ้าพูดอย่างภาษาสมัยใหม่นี้ก็จะพูดว่า เป็นภาษาทาง physics ซึ่งอาศัยวัตถุเป็น physical way of speaking คือพูดไปตามแบบตามวิธีของฝ่าย physics ที่นี้ที่ตรงกันข้ามนั้นเป็น meta-physics คือนอกเหนือที่วิชา physics จะเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยได้ อย่างนี้เรียกว่า meta-physics มีวิธีพูดเป็น meta-physics way of speaking ของมันเอง

ฉะนั้น เรียกสั้นๆว่ามีภาษา physics กับภาษาที่เหนือ physics... ..ภาษา physics ก็คือ ภาษาโลก ภาษาคน ที่พูดกันอยู่ตามธรรมดา ที่อาศัยวัตถุเป็นพื้นฐาน ส่วนภาษา meta-physics ต้องอาศัยนามธรรมเป็นพื้นฐาน ต้องเคยรู้ต้องเคยศึกษาต้องเคยเข้าใจ ไม่ต้องอาศัยวัตถุเป็นพื้นฐาน แต่อาศัยนามธรรมพวก abstract ต่างๆเป็นพื้นฐาน " (พุทธทาสภิกขุ,2537 : 10-11)

อย่างไรก็ตาม สุวรรณ สถาอาพันธ์(2536)ให้ข้อสังเกตไว้ว่า การกล่าวถึงภาษาธรรมในเชิงที่เป็น "metaphysical way of speaking" ของพุทธทาสภิกขุ นั้น อาจจะไม่ตรงกับ ความหมายของ " metaphysics" ในแง่วิชาการทางปรัชญา

ก่อนที่จะวิเคราะห์ถึงการใช้ภาษาทั้งสองลักษณะนี้ต่อไปควรจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับระบบความจริงของพุทธศาสนา ก่อน ในทางพุทธศาสนานั้นมีทฤษฎีเรื่องระบบความจริงคู่ขนานที่รองรับระบบภาษาคู่ขนานนี้อยู่แล้ว นั่นคือ "ทฤษฎีความจริงสองประเภท" ซึ่งน่าจะทำให้เราเข้าใจถึงการใช้ภาษาโดยอ้างอิงถึงความหมายจากระบบความจริงที่มีอยู่สองแบบได้ชัดเจนขึ้น

สมภาร พรหมทา(2542)ได้วิเคราะห์ไว้ว่า ทฤษฎีสองภาษาคือทฤษฎีที่บอกว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมด้วยภาษาสองแบบ แบบแรกคือภาษาปรมาตม์(ปรมาตม์โหวหาร) แบบที่สองคือภาษาสมมติ(สมมติโหวหาร) ทฤษฎีสองภาษานี้ต่อมาปรากฏทางพุทธศาสนาคนสำคัญคนหนึ่งของไทยคือ พุทธทาสภิกขุภิกขุได้นำมาขยายความกลายเป็นทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรมดังที่รู้จักกันทั่วไป ซึ่งภาษาคน ก็คือภาษาสมมุติ ส่วนภาษาธรรมก็คือภาษาปรมาตม์ นั่นเอง

ภาษาปรมาตม์ได้แก่ภาษาที่ชี้ไปยังความแท้จริงเชิงปรมาตม์ (ultimate realities) ตามแนวคิดทางอภิปรัชญาในพุทธศาสนา (ตัวอย่างของการใช้ภาษาปรมาตม์ก็เช่น การกล่าวว่ามีมนุษย์คือขันธห้า สิ่งที่มีอยู่ในจักรวาลทอนลงเป็น จิต เจตสิก รูป และนิพพาน เป็นต้น) ส่วนภาษาสมมติคือการใช้ภาษาระบุถึงสิ่งต่างๆตามที่สมมติเรียกกันในสังคม (ตัวอย่างของการใช้ภาษาสมมติก็เช่น การกล่าวว่ามีนายแดงทำบุญเมื่อตายแล้วผลบุญนั้นก็ส่งให้นายแดงไปเกิดเป็นเทวดา เป็นต้น) ส่วนทฤษฎีความจริงสองประเภทก็คือทฤษฎีที่บอกว่าความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงสอนแบ่งเป็นสองประเภท ประเภทแรกคือความจริงอย่างปรมาตม์ (ปรมาตม์สัจจะ) ประเภทที่สองคือความจริงอย่างสมมติ (สมมติสัจจะ) ความหมายของปรมาตม์และสมมติดังที่กล่าวไว้ข้างต้นแล้ว"(สมภาร พรหมทา,2542 : 357)

จากทฤษฎีความจริงสองประเภทในพุทธธรรมนี้ เราจะเห็นได้ว่า ภาษาคนของพุทธทาสภิกขุหมายถึงภาษาที่มุ่งชี้ไปยังความจริงประเภทสมมติสัจจะ ส่วนภาษาธรรมก็คือภาษา

ที่มุ่งชี้ไปยังความจริงประเภทปรมาตตสัจจะ โดยที่พุทธทาสภิกขุคงจะได้นำแนวเทียบจากการตรัสเป็นภาษาสองประเภทของพระพุทธเจ้ามาใช้ดังที่ท่านเองก็เคยกล่าวไว้ว่า "ข้อเท็จจริงอันลึกซึ้งเกี่ยวกับเรื่องนี้มิได้อยู่ที่พระพุทธเจ้าท่านประกาศศาสนาด้วยความยากลำบาก ต้องตรัสด้วยภาษาถึง 2 ภาษาในคราวเดียวกัน คือ ตรัสโดยภาษาคน สำหรับสอนศีลธรรมแก่คนที่ยังหนาไปด้วยลัทธิ คือ มีความรู้สึกเป็นตัว เป็นตน เป็นของๆตน จนยึดมั่นอยู่อย่างอย่างเหนียวแน่นเป็นประจำ และตรัสโดยภาษาธรรม สำหรับสอนคนที่มึนงงในดวงตาอันเบาบางแล้วจะได้เข้าใจปรมาตตธรรม เป็นการสอนปรมาตตธรรมให้รอดพ้นไปจากลัทธิอันเป็นสมบัติดั้งเดิม เพื่อให้ละทิ้งสมบัติดั้งเดิมนั้นเสีย มันเป็น 2 ภาษากันอยู่ดังนี้" (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.:4-6)

ข้อที่น่าสังเกตคือ พุทธทาสภิกขุไม่เพียงแต่นำทฤษฎีนี้มาใช้แต่ท่านยังอธิบายเพิ่มเติมเพื่อชี้ให้ผู้รับสารธรรมะทั่วไปเห็นข้อแตกต่างระหว่างการอ้างอิงความหมายสองแบบนี้ เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันในการสื่อสารธรรมะ รวมทั้งเผยแพร่ระบบการอ้างอิงความหมายโดยใช้ภาษาธรรมใช้กว้างขวางขึ้น เพราะท่านเห็นว่าการใช้ภาษาธรรมนั้นเป็นการชี้ไปถึงความจริงที่แท้ อย่างถูกต้องกว่า การเผยแพร่ธรรมะควรจะได้ใช้ภาษาธรรม ดังจะเห็นได้จากการบรรยายที่ท่านกล่าวแก่นักศึกษาธรรมทูตในการอบรมธรรมสำหรับเตรียมตัวที่จะไปเผยแพร่ธรรมสารต่อไปในวงกว้าง ว่า.. "ภาษามืออยู่ 2 ภาษาเช่นนี้ ภาษาคนสำหรับคนที่ไม่รู้ธรรมะพูด, ภาษาธรรม สำหรับคนที่รู้ธรรมะพูด สำหรับนักศึกษาธรรมทูตในที่นี้จะไปเผยแพร่ธรรมะและในระดับลึกซึ้งด้วยซ้ำไปแล้วจะมัวไปพูดภาษาคนอย่างเดียวอยู่ได้อย่างไร เพราะจะต้องไปพูดในลักษณะที่เป็นภาษาลึกซึ้งกว่าภาษาคน ปัญหาที่เกิดขึ้นว่าจะไปทำให้คนที่รู้แต่ภาษาคนเหล่านั้น ฟังเรื่องของเราไม่รู้เรื่องได้อย่างไรกัน นั่นแหละคือความยากลำบากในการที่จะทำหน้าที่ธรรมทูต" (พุทธทาสภิกขุ, 2512 อ้างถึงใน, อ้างในสัมพันธ์ ก้องสมุทร, 2530:376-377)

สำหรับ"ค่าของความจริง"ว่าความจริงสองประเภทนี้อย่างไรจะจริงมากกว่ากันนั้น พุทธทาสภิกขุจะให้ค่าว่า ความจริงเชิงปรมาตตที่แสดงด้วยภาษาธรรมนั้น"จริง"กว่า แต่เมื่อมองผ่านสายตาของนักปรัชญาบางท่านแล้ว จะให้ค่าของความจริงไว้เท่าๆกัน นั่นคือไม่มีอย่างไรจริงกว่าอย่างไร แล้วแต่ว่าขณะนั้นจะใช้กรอบอะไรในการมอง ดังที่สมภาร พรหมทา ได้วิเคราะห์ไว้ว่า "จะอย่างไรก็ตาม แม้ว่าพุทธศาสนาจะมองมนุษย์ว่าเป็นขั้นห้า ซึ่งมีทุกขั้นอันสมควรได้รับการปลดปล่อย แต่ในแง่หนึ่งพุทธศาสนาก็ยอมรับว่ามนุษย์ในอีกมิติหนึ่งก็คือคนที่มีตัวตนอยู่ในสังคม กาลเวลา วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ คนในความหมายนี้หมายถึงสิ่งที่มีเลือดเนื้อ มีความคิด รสนิยม ความมุ่งหวัง ความเป็นสิ่งเฉพาะตน ความสัมพันธ์กับผู้อื่น ตลอดจนมีพันธะบางประการต่อครอบครัว สังคม และประเทศชาติ (ตลอดจนโลกและจักรวาล) ความจริง

เกี่ยวกับมนุษย์ภายในกรอบของมิติเชิงสมมตินี้ มักมีคำอธิบายตามจารีตของพุทธศาสนาแบบเถรวาทในบ้านเราว่า เป็นความจริงที่รองลงมาจากความจริงเชิงปรมาตต์ ผู้เขียนคิดว่า ความเข้าใจเช่นนั้นนอกจากจะไม่ตรงกับพุทธประสงค์แล้ว ยังเป็นกรอบความคิดที่ไม่เอื้อให้เกิดการขยายความพุทธธรรมเพื่อให้อรรถาธิบายสังคม ในทัศนะของผู้เขียน ความจริงสองแบบนี้มีนัยความสำคัญเท่าเทียมกัน และที่พระพุทธองค์ทรงแสดงความจริงสองแบบนี้ก็เพื่อจะใช้เป็นรากฐานของจริยธรรมคนละระบบกันนั่นเอง” (สมภาร พรหมทา, 2542:357-358)

กล่าวโดยสรุปก็คือ ภาษาในระบบพุทธธรรมมีสองภาษาเพื่อชี้ไปยังความจริงสองแบบ ซึ่งจะได้อภิปรายเกี่ยวกับความหมายต่างๆในระบบการอ้างความหมายทั้งสองแบบนี้ต่อไป

ตัวอย่างของความหมายที่แตกต่างกันในภาษาคนและภาษาธรรม

ในที่นี้จะยกตัวอย่างถึงการอ้างอิงความหมายไปทางภาษาคนและภาษาธรรมที่แตกต่างกันของถ้อยคำภาษาในพุทธศาสนาจำนวนหนึ่ง ซึ่งผู้วิจัยจะได้เลือกคำบางคำที่เห็นว่าสำคัญต่อการทำความเข้าใจในพุทธธรรมมาเป็นตัวอย่าง เช่น คำว่า พุทธะ ธรรม มรรค-ผล โลก ฯลฯ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจความแตกต่างของภาษาคน-ภาษาธรรมของพุทธทาสภิกขุ

จากนั้น ผู้วิจัยจะได้ยกตัวอย่างที่พุทธทาสภิกขุได้อธิบายถึงความหมายที่แตกต่างกันระหว่างภาษาคนและภาษาธรรมอย่างละเอียด โดยเลือกใช้ตัวอย่างจากการอธิบายความหมายของคำว่า “ความสุข-ความทุกข์”

1. "พุทธะ"

ภาษาคน : องค์พระพุทเจ้า เนื้อหนังของท่าน ร่างกายของท่าน ที่เกิดในประเทศอินเดียเมื่อสองพันกว่าปีมาแล้ว นิพพานแล้ว เฝ้าใหม่ไปหมดแล้ว

ภาษาธรรม : ตัวธรรมะที่ทำบุคคลให้เป็นพระพุทเจ้า

2. "ธรรม"

ภาษาคน : พระคัมภีร์, หนังสือ หรือเสียงที่ใช้แสดงธรรม

ภาษาธรรม : ธรรมะที่เป็นอันเดียวกันกับ “พุทธะ” หมายถึงสิ่งที่ละเอียด ลึกซึ้งหลายอย่างรวมเรียกว่าธรรมชาติ ประกอบด้วยความหมายอย่างน้อยสี่ความหมายคือ ตัวธรรมชาติแท้ๆ กฎ

เกณฑ์ของธรรมชาติ หน้าที่ที่มนุษย์จะต้องประพฤติให้ถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติ และผลอันเกิดขึ้นจากการประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามธรรมชาติ

3."การงาน"

ภาษาคน : อาชีพ ที่ทำด้วยความจำเป็น เพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้องบ้าง เพื่อเสวยกามารมณ์บ้าง

ภาษาธรรม : กัมมัฏฐาน คือการปฏิบัติธรรม หรือตัวการปฏิบัติธรรมนั่นเองเป็นตัวการงาน

4."พรหมจรรย์"

ภาษาคน: การเว้นจากการประพฤตินิดในทางกาม

ภาษาธรรม: การกระทำเพื่อละกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่ง ระบบใดระบบหนึ่งลงไปจริงๆด้วยความเคร่งครัด มิให้บกพร่อง

5."นิพพาน"

ภาษาคน: เป็นเมืองแก้วสารพัดนึก จะนึกอะไรก็ได้ตามใจชอบ

ภาษาธรรม: ความดับ สิ้นสุดแห่งกิเลสและความทุกข์โดยประการทั้งปวงอย่างแท้จริง , ความดับทุกข์สิ้นเชิงที่นี้และเดี๋ยวนี้

6."มรรค-ผล"

ภาษาคน: ทำการงานได้สำเร็จตามที่ตนต้องการ, ประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตนต้องการ

ภาษาธรรม: การทำลายความทุกข์ ทำลายกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ได้อย่างถูกต้องตามหลักธรรมะเป็นขั้นๆขึ้นไป

7."โลก"

ภาษาคน: แผ่นดิน, ตัวโลกที่เป็นแผ่นดิน

ภาษาธรรม: นามธรรมหรือคุณสมบัติที่มีประจำอยู่ในโลก เช่น ความไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลง ความทุกข์

8."ชีวิต"

ภาษาคน : สิ่งที่ยังไม่ตาย ยังเป็น ยังเดินได้

ภาษาธรรม : สภาวะที่ไม่รู้จักตาย คือ อสังขตธรรม คือนิพพาน

9."ชาติ" หรือ "ความเกิด"

ภาษาคน : การคลอดจากท้องแม่

ภาษาธรรม : การเกิดความรู้สึกว่ามีตัวตนหรือเป็นตัวตน

10."สูญญตา"

ภาษาคน : ไม่มีอะไรเลย ,สูญเปล่า

ภาษาธรรม : ว่างจากคุณสมบัติแห่งความเป็นตัวตนหรือเป็นของตน

จากตัวอย่างที่ยกมานี้เราจะเห็นการใช้คำในลักษณะของภาษาคนและภาษาธรรมอย่างน้อยสองแบบคือ แบบที่หนึ่งคือการแปลความหมายของคำพูดที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับพุทธธรรม เช่น พุทธะ ธรรมะ ชาติ นิพพาน การให้ความหมายในแบบนี้มีทั้งเน้นที่การแก้ไขความเข้าใจผิดจากการแปลภาษาเชิงธรรมะในแบบโลก (เช่น แปลคำว่า ธรรมะว่า หนังสือ หรือเสียงที่ใช้แสดงธรรม) และทั้งที่เป็นการตีความพุทธธรรมของตนเอง (เช่น การที่พุทธทาสภิกขุแปลคำ ชาติ ว่าการเกิดขึ้นเป็นตัวตนนั้น เป็นการตีความที่ท่านอธิบายว่าสอดคล้องกับหลักธรรมะที่แท้จริงตามพระไตรปิฎก แต่กลับตรงข้ามกับการอธิบายคำว่า ชาติ ตามความหมายของคัมภีร์วิสุทธิมรรค) ส่วนแบบที่สองคือการนำคำพูดที่ใช้ในทางโลก หรือที่ใช้จนเคยชินในความหมายทั่วไปมาแปลให้มีความหมายในทางธรรม หรือให้มีความหมายสอดคล้องกับความหมายของความจริงในเชิงโลกุตระนั้นเอง (เช่น แปลคำว่า โลก ในภาษาธรรมว่า ความไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลง ความทุกข์)

แม้ว่าภาษาธรรมนั้นอ้างอิงถึงสิ่งที่เหนือกว่าวัตถุคืออ้างอิงถึงเรื่องของนามธรรม แต่ก็มิใช่นามธรรมทั่วไป เช่นความหมายของคำว่าสุญญตาเมื่อเป็นภาษาธรรมนั้นท่านให้ความหมายใน"ภาษาคน"ว่า "มีความหมายว่าไม่มีอะไรเลย หรือสูญเปล่า"(พุทธทาสภิกขุ,2537:36) ส่วนใน "ภาษาธรรม"นั้นท่านแปลว่า"ความว่างในภาษาธรรมนั้น มีทุกอย่างทุกประการ อะไรก็มี เท่าไรก็ได้ เว้นเสียแต่ความรู้สึกว่าตัวฉัน หรือของฉัน... ให้มีทุกอย่างได้ทั้งรูปธรรมและนามธรรม เว้นเสียอย่างเดียวแต่ไม่มีความรู้สึกว่า ตัวฉัน หรือ ของฉัน... ...ในวัตถุลึกลับของรูปธรรม นามธรรม หรืออะไรก็ตาม มันไม่มีอะไรที่เป็นตัวฉันหรือของฉันได้ มันว่างจากคุณสมบัติแห่งความเป็นตัวฉันเป็นของฉันเช่นนี้ จึงได้เรียกมันว่าว่าง "(พุทธทาสภิกขุ,2537:37) จะเห็นว่าในที่นี้ท่านอธิบายความหมายของสุญญตาในแง่ภาษาคนอย่างเป็นทางการเป็นนามธรรม คือเป็นความไม่มีอะไรเลย หรือเป็นสภาพของความสูญเปล่า ขณะที่ความหมายของสุญญตาในภาษาธรรมนั้นกลับสามารถเป็นได้สิ่งที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม จุดสำคัญที่แบ่งแยกความหมายไปคนละทางในที่นี้คือ นามธรรมในความหมายของ "ความไม่มีอะไรเลย" นั้น อ้างอิงอยู่กับวัตถุ คือต้องเอาวัตถุ(สสาร)ตั้งต้น วัตถุมียู่ตั้งอยู่ก็เป็น "ความมี" เมื่อเอาวัตถุออกไป ไม่มีวัตถุอะไรเหลืออยู่เลยเมื่อปราศจากสสารก็คือ "ความไม่มี" ส่วนความหมายของ"มีทุกอย่างเว้นแต่ความเป็นตัวฉันหรือของฉัน" นั้น เป็นความหมายที่ต้องอาศัยการอ้างอิงไปในเชิงนามธรรมที่ลึกซึ้งกว่า โดยต้องอาศัยมโนทัศน์ในระบบพุทธธรรมขั้นปรมาัตถธรรมมาอธิบายว่าการที่มีวัตถุหรือสสารใดๆอยู่ก็ตามแต่ วัตถุนั้นไม่เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานยึดมั่นว่าเป็นตัวตน(อหังการ) หรือของตน(มมังการ)ก็ถือว่านั่นแหละคือความเป็นสุญญตา

จากวิธีการอ้างอิงเช่นนี้ เราจะเห็นได้ว่า การแปลความหมายของคำพูดต่างๆในเชิงภาษาคนและภาษาธรรมนั้น มีไต่แยกให้แตกต่างจากกันด้วยความเป็น “รูปธรรม” หรือ “นามธรรม” แต่แบ่งแยกจากลักษณะที่การอ้างอิงความหมายนั้นว่าอ้างอิงจากระบบความจริงใด หากอ้างอิงถึงความหมายของธรรมะในระบบสมมุติสัจจะ อันมีวัตถุเป็นที่ตั้ง ก็เป็นความหมายใน “ภาษาคน” หากอ้างอิงถึงความหมายของธรรมะในระบบปรมาตสัจจะ ก็เป็นความหมายใน “ภาษาธรรม”

ส่วนการนำคำพูดในภาษาทางโลกที่ใช้ในชีวิตประจำวันหรืออยู่นอกพระคัมภีร์ มาให้ความหมายในทางธรรม เช่นคำว่า การงาน ความหมายในทางวัตถุประสงค์งานจะแยกออกจากโลกของธรรมะ แต่ความหมายในทางธรรม การงานสามารถเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติธรรมได้ โลกไม่ได้ถูกแบ่งไว้เป็นสองส่วนที่ขาดจากกันโดยสิ้นเชิง ในการมองโลกอย่างถูกต้องตามหลักธรรม เราจะเห็นความจริงว่า การงานของโลกและการงานของธรรมะนั้นอาจซ้อนทับกันอยู่ได้อย่างแนบเนียนสนิท โดยสุดแต่หลักการปฏิบัติของเราว่าจะทำให้งานของโลกนั้น เป็นงานของธรรมะได้หรือไม่ ท่านยังกล่าวเพิ่มเติมว่า “จะเปรียบเทียบให้เห็นยิ่งขึ้นไป คนธรรมดาหรือคนไม่เห็นธรรม ทำการงานด้วยความจำเป็น เพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง เพื่อซื้อหากามคุณ แต่พระอริยบุคคลหรือคนที่เห็นธรรม ทำการงานในฐานะที่เป็นการปฏิบัติธรรม เพราะว่าการทำงานนี้ต้องทำด้วยความซื่อตรง ด้วยความสุจริต ด้วยความขยัน ด้วยความแข็งขัน ด้วยความฉลาด ด้วยคุณธรรมมากมายหลายประการ จึงจะสำเร็จการงานนั้นได้ ดังนั้นการงานนั้นก็คือการปฏิบัติธรรม... ..ในขั้นที่ลึกขึ้นไป ถ้าคนเราทำการงานตามหน้าที่ของตน แม้การงานในโลก ในที่สุดการงานจะสอนให้รู้จักความจริงของชีวิตจิตใจ สอนให้รู้จักความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา สอนให้บรรลุธรรมะ โดยไม่รู้ตัว การงานในภาษาธรรม จึงหมายถึงการปฏิบัติธรรม ที่มีอยู่ในตัวชีวิตจิตใจนั่นเอง แม้ที่สุดแต่การที่เราจะต้องบริหารร่างกายให้เป็นสุข ให้สะอาด ให้เรียบร้อย นี่ก็เป็นการปฏิบัติธรรมก็ต้องทำด้วยจิตใจที่ดี ที่ฉลาด ที่ขยันขันแข็ง เป็นต้น”(พุทธทาสภิกขุ,2537:19-20)

การนำคำต่างๆในทางโลกมาใช้และให้ความหมายในทางธรรมเช่นนี้ จะช่วยให้ผู้รับสารไม่เกิดความสับสนในการรับธรรมสารของท่านซึ่งท่านมักจะใช้คำเหล่านี้ในความหมายเชิงปรมาตสัจ และในเชิงการสื่อสารนั้นการสร้างภาษาที่สื่อความหมายไปในทางใดก็เท่ากับสร้างการอธิบายโลกและชีวิตที่สื่อความหมายไปในทางนั้นด้วย หมายความว่ากรณีที่พุทธทาสภิกขุพยายามสร้างความหมายในทางธรรมให้แก่คำพูดที่ใช้กันในชีวิตประจำวัน จะเป็นการสร้างระบบคิดหรือระบบรับรู้โลกของผู้รับสารให้ค่อยๆซึมซับการแปลความหมายของโลกไปในทางธรรมหรือในทางที่เป็นปรมาตสัจจะเองโดยอัตโนมัติ หรืออย่างน้อยผู้รับสารที่นำหลักธรรมจากธรรมสารของท่านไป

ประยุกต์ใช้ก็จะได้ระลึกถึงความหมายเหล่านี้ได้แม้ขณะที่ใช้ชีวิตทางโลก เช่น นาย ก. พังกรรมบรยายของพุทธทาสภิกขุในเย็นวันหนึ่ง ในธรรมสารที่ฟังนั้นมีการอธิบายความหมายของคำว่าการงานเป็นภาษาธรรม เมื่อกลับไปทำงานวันรุ่งขึ้น ขณะที่นาย ก. พูดว่า “กลับจากวัด มาสู่โลกเสียที จะได้ทำการทำงาน” เมื่อคิดถึงความหมายของ “การงาน” ระบบอ้างอิงความหมายของนาย ก. จะมีได้มีแต่ความหมายที่เคยรู้จักว่าการงานก็คือตัวงานนั้น หรือแม้แต่ความหมายอื่นๆทั้งที่เป็นมายาคติ (myth) และความหมายเชิงอุดมการณ์(ideology)ที่นาย ก. เคยให้ไว้กับคำว่าการทำงาน เช่น งานคือเงิน งานคือความสำเร็จ งานคือสิ่งมีค่าที่สุดในชีวิต หรือแม้แต่ งานคือสิ่งที่ฉันไม่ยอมยกเว้นแต่จำเป็นต้องทำ ระบบการอ้างอิงความหมายของนาย ก. ต่อคำว่าการทำงานจะเพิ่มความหมายในเชิงธรรมะเข้าไปด้วยว่า งานคือการปฏิบัติธรรม โดยความหมายเช่นนี้ หากนาย ก. นำมาอ้างอิงทุกครั้งที่ทำงานหรือคิดถึงหรือพูดคำว่างาน ก็จะเริ่มเข้าใจความหมายทั้งในระดับต้นว่าการตั้งใจทำงานด้วยคุณธรรมต่างๆคือการปฏิบัติธรรม และระดับลึกที่ว่า การตั้งใจทำงานตาม “หน้าที่” จะช่วยให้เข้าใจหรือเห็นถึงความจริงตามธรรมชาติ คือเห็นหลักของความไม่เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ของชีวิต จากตัวชีวิต จากสิ่งที่เกิดขึ้นในขณะที่ทำงานนั้นจริงๆ ตรงกับที่พุทธทาสภิกขุต้องการให้เรียนธรรมะจาก “ของจริง” คือจากความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจจริง เป็นประสบการณ์ที่เกิดขึ้นตรงหน้า และปรัชญาแก่ใจ กล่าวคือรู้สึกตัวอยู่ว่าเกิดขึ้น แล้วความจริงแท้จึงจะซึมซาบเข้าสู่ใจของคน ซึ่งในที่นี้คือ นาย ก. จริงๆ อย่างไรก็ตามนี้เป็นเพียงการยกตัวอย่างถึงความเป็นไปได้ที่อาจจะเกิดขึ้นไม่จำเป็นว่าผู้รับสารของพุทธทาสภิกขุทุกคนจะสามารถ “เห็น” ธรรมได้ดังตัวอย่างนี้

การพิจารณาความแตกต่างของภาษาคนและภาษาธรรมโดยละเอียด

เพื่อให้เข้าใจในเรื่องภาษาคน-ภาษาธรรมนี้มากขึ้น จะขอยกตัวอย่างถึงการอธิบายเรื่อง ความสุข-ความทุกข์ โดยเป็นการอธิบายความหมายอย่างละเอียด ให้ทราบว่าคำว่าความสุขในภาษาคนก็คือความทุกข์ที่น้อยลงในภาษาธรรมเท่านั้น แต่การที่ต้องสื่อสารความรู้สึกนี้ด้วยคำว่าความสุข ก็เพราะมนุษย์ที่ไม่เคยเห็นความจริงว่าความทุกข์นั้นกำลังครอบครองความรู้สึกของตนอยู่อย่างไร เข้าใจไปเองว่าสภาวะที่ทุกข์น้อยลงในบางคราวนั้นคือความสุข จึงมีการใช้คำนี้เป็นธรรมดาในภาษาคนหรือภาษาที่เราสื่อสารกันอยู่ในชีวิตประจำวันนั่นเอง

พุทธทาสภิกขุอธิบายเรื่องความหมายของความสุข-ความทุกข์นี้ไว้ในธรรมบรรยายเรื่องความสงบคือพุทธธรรมว่า “สิ่งที่เราเรียกกันว่าความสุขนั้น มันเป็นเรื่องไม่มีตัวจริง เป็นคำที่สมมติขึ้น ไม่ว่าจะสุขแท้หรือสุขเทียม คือสุขเกิดแต่โลกียารมณ์ หรือสุขเกิดแต่ธรรมก็ตาม ตามความเป็นจริงนั้นมีแต่ความทุกข์ที่โพล่งขึ้น กับความสงบลงๆของความทุกข์

นั่นๆเท่านั้น พระองค์จึงทรงแสดงเปิดเผยแก่โลก เพียงแต่ความทุกข์กับความดับของทุกข์ เช่นทรงแสดงไว้ในรูปแห่งอริยสัจสี่ประการ ซึ่งมีแต่ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับแห่งทุกข์ และทางที่จะเข้าถึงความดับแห่งทุกข์นั้น ไม่มีที่ทรงเอ่ยถึงความสุข เว้นแต่ในที่ซึ่งทรงแสดงด้วยโลกียโหวหารตามภาษาชาวโลก ซึ่งจะให้ง่ายแก่การฟังของชาวโลก หรือเมื่อพูดกันด้วยสำนวนธรรมดาเช่นที่ว่า นิพพานัน ปรมิ สุขิ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ดังนี้เป็นต้นเท่านั้น ภาษามนุษย์ที่เรียกสิ่งทีตนชอบว่าความสุข เลยมีคำๆนี้ที่เข้าใจกันคืออยู่แล้ว และเป็นคำคู่กันกับคำว่าทุกข์ ครั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ความจริงโดยเฉพาะมีเพียงอันเดียวโดดคือ ที่สุดของทุกข์ ซึ่งหมายความว่า ทุกข์ ทั้งมวลจะต้องดับลงที่นั่น จึงมีโหวหารพูดที่พระองค์จะต้องทรงใช้ถึงสองชนิด คือ โลกียโหวหาร เรียกที่สุดทุกข์นั้นว่า ความสุข ดังที่มีตรัสถึงโดยทั่วไป และโลกุตตระโหวหาร เช่นที่ทรงใช้แสดงอริยสัจจ์ หรือปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น ซึ่งไม่มีเอ่ยถึงคำว่าสุขเลย เมื่อพูดถึงที่สุดเด็ดขาดของทุกข์แล้ว ก็หมดสิ้นกันเพียงแค่นั้น..." (พุทธทาสภิกขุ, 2540:109-110)

โลกียโหวหาร ก็หมายถึงภาษาคน ส่วนโลกุตตระโหวหาร ท่านก็ใช้ในความหมายของภาษาธรรม ในที่นี้อธิบายว่าความสุขเป็นสิ่งสมมุติ มีค่าความเป็นจริงในระดับสมมุติสัจจะหรือในการสื่อสารด้วยภาษาคนในชีวิตประจำวัน แต่เป็นเรื่องไม่จริงในระดับปรมัตถสัจจะหรือในการสื่อสารด้วยภาษาธรรม ความหมายของ "ความสุข" ในภาษาธรรมนั้นคือความสงบลงของความทุกข์ เพราะความทุกข์เป็นสิ่งที่อยู่เป็นปกติธรรมดาในสัตว์สังขารทุกๆไป ดังเราจะรู้ได้จากหลักธรรมอันที่เป็นกล่าวถึงอย่างกว้างขวางในทางพุทธศาสนาคือหลักไตรลักษณ์ ที่กล่าวถึงสามัญลักษณ์ของทุกสิ่งว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คำว่าความทุกข์ในความหมายของพุทธทาสภิกขุในที่นี้ หมายถึงทุกข์ในทุกๆความหมาย ทั้งทุกข์ในแง่ของไตรลักษณ์คือเป็นลักษณะสามัญของทุกสิ่งในธรรมชาติ มนุษย์ซึ่งเป็นสิ่งหนึ่งในธรรมชาติก็ต้องมีลักษณะเช่นนี้อยู่เป็นปกติ และทุกข์ในแง่ที่เป็นทุกข์เวทนาคือเป็นความรู้สึกทั้งทางกายและทางใจ รวมถึงทุกข์เวทนาที่เป็นอุปาทานคือการไปยึดถือเอาความรู้สึกเอาเวทนาใดๆก็ตามมาเป็นของเรา เกิดเป็นอัตตาขึ้นเมื่อไหร่ก็เกิดทุกข์เมื่อนั้น ดังนี้จะเห็นว่ามนุษย์มีความทุกข์อยู่ก่อนแล้วทั้งขณะที่เกิดประสพการณ์ความทุกข์ ขณะที่คิดปรุงแต่งไปเอง หรือขณะที่ไม่คิดไม่ทำอะไรเลยก็เป็นทุกข์ แต่อย่างหลังนี้เป็นทุกข์แบบที่ไม่รู้ตัว ไม่รู้ว่าการเป็นมนุษย์นี้มีลักษณะสามัญคือเป็นทุกข์ในความหมายที่ว่า เป็นสิ่งไม่คงทน ไม่ทนต่อสภาพเดิมพร้อมจะเปลี่ยนไป เมื่อมนุษย์มีความทุกข์เป็นพื้นฐานดังนี้ บางคราที่ความทุกข์ลดลงไม่ว่าจะลดเพราะเหตุผลทางโลก เช่นได้สิ่งที่ต้องการ ได้ไปจากสิ่งที่ไม่ต้องการ หรือลดเพราะเหตุทางธรรม เช่นปฏิบัติสมาธิเกิด ปิติ เกิดสุข เมื่อทุกข์ลดลงก็เข้าใจว่านั่นเป็นความสุข ไม่เข้าใจว่าความรู้สึกนั้นเป็นเพียงความรู้สึกที่ความทุกข์ลดน้อยลงไม่ได้เกิดความรู้สึก

ใหม่อย่างไรขึ้น จึงเข้าใจว่าความสุขมีอยู่จริง มนุษย์ทั่วไปชอบความรู้สึกในขณะที่ตอบสนองความต้องการได้และทุกข์ลดลง จึงเรียกชื่อว่าความสุข พุทธทาสภิกขุอธิบายว่าการที่พระพุทธเจ้าต้องตรัสคำว่าความสุขนั้น ก็เพราะว่าในภาษาคนเรียกความรู้สึกของความทุกข์ที่น้อยลงไปนี้ว่าความสุข เมื่อพระพุทธเจ้าต้องการจะสื่อสารกับคนทั่วไป ในเรื่องทั่วไป (ซึ่งในข้อความที่ยกมานี้ พุทธทาสภิกขุใช้คำว่า “โลกียโฆหาร”) จึงตรัสเป็นภาษาคน เพื่อให้คนทั่วไปนี้บอกออกมาหมายถึงประสบการณ์อย่างไร เพราะประสบการณ์เช่นนั้น(อาการสงบลงของความทุกข์)คนทั่วไปเรียกว่าความสุข หากต้องการจะสื่อสารให้เข้าใจตรงกันว่ากำลังจะพูดถึงอารมณ์หรือประสบการณ์ประเภทนี้ ก็ต้องใช้ชื่อเรียกว่าความสุข

จะเห็นว่า การที่พระพุทธเจ้า หรือผู้รู้ธรรมพูดถึงคำว่าความสุข ก็เพื่อที่จะสื่อสารกันได้ดีกับคนทั่วไปนั่นเอง ดังนั้น ภาษาคนที่ใช้กันอยู่ในระบบความจริงของธรรมะในพุทธศาสนา จึงใช้เพื่อสื่อสารกันได้ดีกับโลกปกติที่คนทั่วไปรู้จักกันดี ใช้เพื่อสื่อสารกับเพื่อนมนุษย์ กล่าวคือเป็นการเลือกใช้ภาษาเพื่อจุดประสงค์เชิงการสื่อสารเป็นสำคัญ

นอกจากนี้พุทธทาสภิกขุยังได้อธิบายถึงความสุข ว่าเป็นสิ่งสมมุติ โดยสมนัยวิธีกับเรื่องของอุณหภูมิต่างนี้

ท่านอธิบายว่า “ สุข” เป็นสิ่งสมมุติ คำว่าสุข เป็นคำที่สมมุติให้แก่สิ่งที่ไม่มีความจริงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในเมื่อมองดูตามแง่ของพุทธศาสนา... ..ในขั้นต้นนี้ แม้เราจะมองดูกันด้วยแง่ของวิทยาศาสตร์ หรือหลักของเหตุผลทั่วไปเราก็ยังพบว่าคำว่าความสุขนั้นเป็นคำสมมุติเหมือนกัน ถ้าเราจะมองหาตัวอย่างที่ง่ายที่สุดเสียก่อน เพื่อเป็นเครื่องช่วยความเข้าใจ เราจะหาได้จากแง่มองของวิทยาศาสตร์นั่นเอง เช่น วิทยาศาสตร์ก็พูดได้แต่ว่าร้อนเท่านั้นเท่านั้น แต่ไม่อาจพูดว่าเย็นเท่านั้นเท่านั้น พร้อมไปด้วยกันทั้งสองอย่าง เมื่อพูดว่าร้อน 10 องศา(เซ็นติเกรด) ย่อมหมายถึงถึงร้อนจนทนไม่ไหว และเป็นการเผาไหม้อยู่แล้ว เมื่อพูดว่าร้อน 10 องศา ย่อมหมายถึงเย็นจนแทบทนไม่ไหว หรือเมื่อพูดว่า 0 องศา ย่อมหมายถึงเกินกว่าที่จะเย็นเสียแล้วดังนี้ ความจริงก็เพราะมีความร้อนอยู่มากหรือน้อยต่างกันนั่นเอง เช่นเมื่อมีความร้อน 10 องศา ดังนี้ มนุษย์หนาวแทบตาย ทั้งที่ความร้อนมีอยู่ตั้ง 10 องศา ก็เรียกว่าเย็น แต่ว่าอาจมีสัตว์ชนิดอื่น ที่ไม่เห็นว่าย็นก็ได้ นั่นเป็นเพราะเราเอามาตรฐานความรู้สึกของมนุษย์เป็นเครื่องสมมุติ จึงมีร้อนมีเย็นซึ่งตามความจริงควรจะมีอย่างเดียว เป็นแต่ว่ามันมากหรือน้อยเท่านั้น จึงจะเป็นคำพูดที่ถูกต้องตามความเป็นจริงหรือตายตัว และใช้ได้ทั่วไปไม่จำกัดเวลาและสถานที่ หรืออื่นๆ นี้เราจะเห็นได้ชัดเจนอย่างหนึ่งแล้วว่า คำว่า เย็นๆนั้น เราสมมุติให้ที่ความร้อนซึ่งค่อยๆต่ำกว่า 20 องศาลงมา (แต่

ตอนนี้ใครอาจยังร้อนอยู่ก็ได้) เมื่อลดมาถึง 10-15 องศา จึงจะรู้ชัดว่าเย็นแล้วจริงๆ จนแทบทนไม่ไหว เราสมมติคำว่าร้อน ให้ที่ความร้อน 100 องศา คือร้อนจนเผาไหม้ได้แล้ว ถ้าความร้อนทวีขึ้นไปจนถึง 1000 องศา เราอาจสมมติให้มันว่าร้อนที่สุด แต่ถ้าถึงล้านองศา เช่นความร้อนที่ดวงอาทิตย์ดังนี้ มนุษย์เราคงจะจนคำพูดที่จะเรียกมันว่าอะไรแน่ เราได้ความชัดอีกอย่างหนึ่งว่า การสมมตินั้น ยากที่เอาความจริงแน่นอน ควรจะบัญญัติ (บัญญัติก็คล้ายสมมติเหมือนกันแต่ชัดเจนกว่า) เป็นความจริงที่แน่ชัดขึ้นไปกว่า เพราะเหตุนี้เอง วิทยาศาสตร์จึงมีภาษาเฉพาะว่า ร้อนเท่านั้นเท่านั้น กระทั่งร้อนต่ำกว่า 0 องศา ไม่มีภาษาว่าเย็นเท่านั้นเท่านั้นให้คู่กัน"(พุทธทาสภิกขุ,2540:111-112)

จากตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมนี้ จะเห็นได้ชัดว่า ร้อนน้อยลงก็คือเย็น เช่นเดียวกับที่สุขน้อยลงก็คืออ่อนนั่นเอง ทว่า ความเย็นนั้นยังเป็นความรู้สึกที่มีจริงได้ แต่ความสุขนั้นไม่มีจริงเอาเสียเลย ดังที่พุทธทาสภิกขุ(2540)ได้อธิบายต่อมาว่า ในแง่ของพุทธปรัชญานั้น ยังมีความหมายที่ลึกซึ้งไปกว่านั้น คือว่า สุขนั้นไม่มีเอาเสียเลยจริงๆ เพราะถือว่าการที่ยังต้องเป็นสัตว์สังขารอยู่นั้น ยังเป็นความทุกข์ ถึงแม้ว่าจะเบาบางลงเท่าใดก็ยังเรียกว่าทุกข์ เมื่อใดทุกข์หมดก็เรียกว่าถึง "ที่สุดทุกข์" ส่วนสุขนั้น คือคำที่สมมติให้แก่อาการตอนต้นๆ ที่ความทุกข์น้อยเริ่มลงไป หากจะถามว่า ความทุกข์น้อยลงถึงระดับใดจึงจะเริ่มเรียกว่าความสุข ข้อนี้ต้องแล้วแต่คนแต่ละคน ดังที่ว่าความสุขเป็นเรื่องสมมุติเหมือนร้อนและเย็น หากพอใจความอบอุ่น เพียงความร้อนลดลงไปไม่เท่าไรก็รู้สึกว่ายเย็น หากเคยชินกับหิมะและน้ำแข็งที่หนาวเย็นจับใจ ต่อให้เย็นเท่าไรก็อาจยังรู้สึกสบายความสุขจึงเป็นไปตามความพอใจของผู้สมมติและอาจจะแตกต่างกันเป็นฟ้าและดินก็ได้สำหรับสุขของคนหนึ่งกับของอีกคน

ภาษาคน

ภาษาคนคือภาษาที่ใช้สื่อสารกันอยู่ตามปกติในชีวิตประจำวัน

ในภาษาธรรมดาสามัญ มนุษย์เราจะมีคำว่า "ตัวตน" มีคำที่แทนตัวเอง "ฉัน" "ของฉัน" "เรา" "ของเรา" สำหรับเป็นที่ตั้ง เป็นที่อ้างอิง เป็นที่ตั้งต้นแห่งความคิดสำหรับความรู้สึกอย่างธรรมดาที่ยังคิดว่ามีตัวเรา เป็นตัวตนสมมุติที่เอาไว้อ้างอิงกับโลกและอ้างอิงกับตนเอง สำหรับความนึกคิด อย่างที่เราเชื่อกันมาหลายต่อหลายปีตั้งแต่จำความได้จนถึงขณะนี้ว่ามีตัวเรา

ตามสัญญาตัญญาณที่กำหนดให้เราเชื่อว่ามิตัวตน ทั้งนี้ก็เป็นสัญญาตัญญาณที่มีขึ้นเพื่อความอยู่รอด เพราะเรารู้สึกว่ามีตัวเรา เราจึงดิ้นรนให้ตัวเรานี้อยู่รอด หาอาหาร หาบ้าน หลบจากอันตราย

พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า "ต้องถือว่า คนธรรมดาสามัญจะรู้สึกว่ามีตัวตนอยู่ เพราะว่าความรู้สึกว่ามีตัวตนนี้ เป็นความรู้สึกตามสัญญาตัญญาณ มิได้เอง เพราะสัญญาตัญญาณมันเคยชินมาอย่างนั้น ไม่รู้ก็กลับไปกลับมาแล้ว สัญญาตัญญาณถ่ายทอดกันมาทางบิดามารดา เกิดความรู้สึกว่ามีตัวตนได้ง่ายที่สุด มันเป็นสัญญาตัญญาณตลอดกาลสำหรับทำให้ชีวิตนี้ ดิ้นรน ขวนขวาย เพื่อความอยู่รอดแห่งชีวิตนั้น มันจึงมีความรู้สึกว่ามีตัวตน มันก็รักตน มันก็ต่อสู้เพื่อตน มีชีวิตรอดอยู่ เพราะฉะนั้น เราจึงต้องมีความรู้สึกว่ามีตัวตนนั้น เป็นแน่นอน และเราก็ต้องอดทน ทนต่อผู้ ทนทรมาน เรียกว่าทนต่อผู้ชนะ อยู่ตลอดเวลา ฉะนั้น จึงเป็นความรู้สึกที่เป็นทุกข์ ถ้าเรา ขจัดความรู้สึกว่ามีตัวตนออกไปเสียได้ มันก็ไม่มี การต่อสู้และเป็นทุกข์ แต่ว่าการที่จะตัดความรู้สึกว่ามีตัวตนออกไปเสียได้นั้น มันยาก ฉะนั้น มันจึงเป็นสิ่งที่สูงกว่าศีลธรรม..."(พุทธทาสภิกขุ, 2518 : 281)

การสื่อสารด้วยภาษาคนในชีวิตประจำวัน

พุทธทาสภิกขุถือว่า ความจริงที่แท้คือความจริงในปรมาตถ์สัจจะ หรือความจริงที่ต้องสื่อผ่านภาษาธรรม ดังนั้น ในชีวิตประจำวันเราจึงต้องสื่อสารสิ่งต่างๆตามความจริงเชิงสมมุติ หรือสมมุติสัจจะโดยเลือกใช้ภาษาคน (ซึ่งก็มีความจำเป็นอยู่บ้างเพราะคนเรายังต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่น การสมมุติให้มีตัวตนในทางสังคม ให้มีของที่ เป็นของตน และหน้าที่ของตน การเห็นสสาร อย่างมีของนั้นอยู่ หรือมองอย่างเห็นในภาวะที่สิ่งนั้นเป็นอยู่แม้จะเป็นเพียงภาวะชั่วคราวจำเป็นต่อการสื่อสารในสังคม) การพูดด้วยภาษาคนนี้ พุทธทาสภิกขุเสนอว่า ให้พูดแบบ "ปากอย่างไร อย่าง" คือพูดด้วยสมมุติสัจจะจะเป็นภาษาคนให้สื่อสารรู้เรื่อง แต่ใจนั้นให้ระลึกรั้งถึงความจริงแท้ๆ ของแต่ละเรื่องแต่ละสภาวะ แต่ละอย่างทีพูด อยู่ตลอดเวลา การที่ต้องระลึกรั้งอยู่ตลอดเวลาเช่นนี้ เพื่อให้ใจไม่เข้าไปหลงยึดมั่นตามภาษาที่สมมุติว่ามีตัวมีตน ใช้วัตถุเป็นสมมุติฐานตั้งต้น และสร้างโครงสร้างของโลกโดยสืบสาวไปจากตัวตนและวัตถุ

ตามทฤษฎีภาษาแล้ว การที่คนเราพูดในสิ่งใดออกไปทุกวัน เราจะค่อยๆคิดและเชื่อตามที่เรารู้ ในกรณีนี้ พุทธทาสภิกขุน่าจะเล็งเห็นถึงความสำคัญของภาษาและการพูดว่า กำหนดความคิดในจิตใจคนได้ จึงต้องหากวิธีเพื่อที่จะป้องกันจิตใจไม่ให้หลงไปตามภาษาที่พูด นั้น โดยท่านได้อธิบายถึงวิธีพูดแบบ"ปากอย่างไรอย่าง"นี้ว่า " หมายความว่าปากนี้ต้องพูด

เหมือนคนอื่นพูด แต่ใจไม่เป็นอย่างนั้น ปากพูดโดยโวหารชาวบ้านพูด ส่วนใจนั้นยังมีความแจ่มแจ้งอยู่ในความจริง พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสถึงพระองค์เองอย่างนี้ว่า "ตถาคตต้องพูดด้วยโวหารชาวบ้านพูด แต่จิตไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทานเหมือนชาวบ้านยึดมั่น" ...เมื่อชาวบ้านพูดว่า "บ้านของฉัน" นี่มันเป็นบ้านฉันจริงๆจังๆ ร่างกายของฉัน ก็เป็นร่างกายของฉันเอาจริงๆจังๆ มันเป็นตัวด้วยความโง่ ความหลง ด้วยตัณหา อุปาทานเป็นของกุเสียจริงๆ แต่ถ้าพระพุทธเจ้าจะพูดว่า "ร่างกายของฉัน" "ร่างกายของตถาคต"นั้น ปากพูดอย่างนั้น แต่ใจไม่ได้ยึดมั่นว่า ร่างกายของตถาคต แต่เป็นของธรรมชาติ ไม่มีความยึดมั่นด้วยอุปาทานว่าร่างกายนั้นเป็นของกู ชาวบ้านพูดว่าอย่างไร ก็ยึดมั่นอย่างนั้นทั้งนั้น ฉะนั้นก็เลยมาสอนกันเสียใหม่ว่า หัดเป็นคนปากอย่างไรอย่างกันเถิด เมื่อปากพูดว่า ของกู ใจอย่าเป็นของกู ปากพูดว่าตัวฉัน ใจอย่าเป็นตัวฉัน" (พุทธทาสภิกขุ, 2533 : 23)

ภาษาธรรม

ปัญหาในการใช้ภาษาธรรม

พุทธทาสภิกขุเล็งเห็นถึงความยากลำบากในการสื่อสารด้วยภาษาธรรมมาแต่แรก เพราะท่านเห็นว่าธรรมะที่จะนำไปเผยแพร่นั้น ในส่วนของทฤษฎี เช่นอริยสัจจ์ หรือปัจจุสมุขปาบาท ล้วนเป็นทฤษฎีที่ว่าด้วยความไม่มีตัวตน หรือในส่วนของกาปฏิบัติ เช่นอาณานสติ ก็เป็นการปฏิบัติสละความยึดมั่นในตัวตน ซึ่งเป็นหลักธรรมในระดับปรมัตถธรรมที่จะสื่อสารกับคนทั่วไปที่ยังยึดมั่นในตัวตนได้ลำบาก เมื่อพูดภาษาธรรมก็เกรงว่าคนทั่วไปจะแล้วฟังไม่รู้เรื่อง แต่หากพูดด้วยภาษาคน ก็ไม่อาจจะแสดงธรรมะที่แท้จริงได้

เมื่อท่านเห็นว่า การพูดด้วยภาษาเชิงสมมุติหรือภาษาคนนั้นไม่อาจจะสื่อสารธรรมได้ ท่านจึงได้พยายามใช้ภาษาธรรม โดยพยายามบ่งชี้ถึงความแตกต่างระหว่างภาษาคนและภาษาธรรมเพื่อขจัดความสับสนในการสื่อสาร รวมถึงเพื่อป้องกันการอ้างอิงและตีความพุทธพจน์ ในแง่ที่ไม่อาจชี้ให้เห็นความจริงแท้ได้ เช่นตีความภาษาคนออกมาเป็นภาษาธรรม ในบริบทของภาษาคน ก็จะเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าตรัสสอนให้มีตัวตน เช่นที่ตรัสว่า ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน นั้นก็เป็นโวหารในทางโลก เป็นภาษาคนที่ตรัสโดยสมมุติสัจจะ คือ ถ้ายังมีความเชื่อว่ามีตัวตน ถ้าโดยสมมุติทางโลกก็นับว่ามี เป็นตัวตนที่ประจักษ์กันอยู่ชั่วคราวของธาตุต่างๆ เมื่อมีตน(สมมุติ) ก็

ต้องให้ตนนั้นแหละเป็นที่พึ่งของตน และตนนั้นก็จะมีหน้าที่ในทางโลก ดังที่ตรัสเป็นหลักของทศ
 หก หรือเรื่องของศีลธรรมต่อไป ก็เป็นหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อโลก ปฏิบัติให้ถูกต้องตามสัจจะที่
 สมมุติกันขึ้น เพื่อไม่ให้เกิดความวุ่นวายในทางโลก ไม่ได้แปลว่า พระองค์ทรงยอมรับการมีอยู่ของ
 ตัวตนอย่างเที่ยงแท้ถาวร

ที่มาของการแบ่งแยกภาษาคน-ภาษาธรรม ก็เพื่อจะทำความเข้าใจกับกลุ่มคน
 ประเภทต่างๆ และพุทธทาสภิกขุเอง ได้ใช้ความพยายามสร้างกลวิธีในการสื่อสารต่างๆขึ้นมา เพื่อ
 อธิบายธรรมะด้วย"ภาษาธรรม" อันถือว่าเป็นความจริงแท้ เป็นพระพุทธานุศาสน์ที่แท้ ให้ได้แม้ในหมู่
 คนทั่วไป ที่ยังฝักใฝ่อยู่ในทางวัตถุ โดยพิจารณาจากประสบการณ์เดิมที่มีอยู่ในจิตใจเป็นหลัก เป็น
 พื้นฐานก่อน แล้วจึงพยายามหาวิธีอธิบายด้วยภาษาธรรม ให้เข้าใจถึงหลักความจริงตามธรรม
 ชาติได้ ตามประสบการณ์เดิมที่มีในทางนามธรรมของแต่ละพวก นั้นแสดงถึงการวิเคราะห์ที่ผู้รับ
 สารโดยละเอียด วิเคราะห์หลักซึ่งไปถึงพื้นฐานความคิดจิตใจ ความเชื่อ ความชอบ ความกลัว ของ
 คนแต่ละคน หรือแต่ละกลุ่ม อันเป็นกิจกรรมทางนิเทศศาสตร์ที่พุทธทาสภิกขุให้ความสำคัญ จน
 นำมาเตือนให้กลุ่มผู้เผยแผ่ธรรม คือ ธรรมทูต ต้องใช้ความระมัดระวังในการใช้ภาษา ว่า
 "ภาษามีอยู่ 2 ภาษาเช่นนี้ ภาษาคนสำหรับคนที่ไม่รู้ธรรมะพูด, ภาษาธรรม สำหรับคนที่รู้ธรรมะ
 พูด สำหรับนักศึกษารวมพูดในที่นี้จะไปเผยแผ่ธรรมะและในระดับลึกซึ่งด้วยเข้าไป แล้วจะมัวไป
 พูดภาษาคนอย่างเดียวอยู่ได้อย่างไร เพราะจะต้องไปพูดในลักษณะที่เป็นภาษาลึกซึ่งกว่าภาษา
 คน ปัญหาที่จะเกิดขึ้นว่าจะไปทำให้คนที่รู้แต่ภาษาคนเหล่านั้น ฟังเรื่องของเรารู้เรื่องได้อย่างไร
 กัน นั่นแหละคือความยากลำบากในการที่จะทำหน้าที่ธรรมทูต เพราะว่าธรรมของพระศาสดานั้น
 ลึกซึ้ง อย่างที่เราได้ยินกันจนชินหูว่า :-เอตฺตฺสนฺตํ ปณฺธิตํ ยทฺทํ สพฺพ สขฺขารสมฺโภ สพฺพวูปทฺติ ปฏฺนิสฺสุ
 คฺโค วิราโค นิโรธो นิพฺพานํ -ธรรมที่เป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง,เป็นที่ดับเสียซึ่งอุปาทิทั้งปวง. เป็น
 ความจางคลายจากความยึดมั่นถือมั่น, เป็นความดับ, เป็นนิพพาน นี้ ประณิตเหลือเกิน ละเอียด
 เหลือเกิน ดังนี้ เป็นต้น"(พุทธทาสภิกขุ อ่างถึงใน สัมพันธ์ ก้องสมุทร,2530 :376-377) ที่ว่าประณิต
 และละเอียดนั้น เป็นเพราะว่าภาษาธรรมนั้นลึกซึ้งเกินกว่าที่จะใช้ภาษาธรรมดาในการอธิบายได้
 บางที่ยิ่งพูดก็จะยิ่งผิด ความจริงอันลึกซึ้งในทางธรรมนั้น ต้องรู้สึกด้วยใจของตนเอง ท่านอธิบาย
 ว่า เป็นภาษาที่ลึกซึ้งที่ไม่อาจจะพูดถึงได้ บางที่ยิ่งพูดก็จะยิ่งผิด และทำให้เกิดความเข้าใจผิดต่อ
 ไปมากยิ่งขึ้น พุทธทาสภิกขุถือว่าหากจะสื่อสารด้วยภาษาธรรมจะต้องรู้สึกด้วยใจของตนเอง
 ก่อน คือต้องมีประสบการณ์ในธรรมะที่จะพูดนั้น จนมีความรู้สึกประจักษ์แก่จิตใจอย่างชัดเจน

การสื่อสารด้วยภาษาธรรมต้องใช้ความระมัดระวังเป็นอย่างสูง

พุทธทาสภิกขุได้ให้ข้อสังเกตและข้อควรระวังในการใช้ระบบภาษาคน-ภาษาธรรมไว้หลายประการในทั้งในธรรมบรรยายทั่วไปๆ และในหนังสือที่พูดถึงเรื่องนี้อย่างเฉพาะเจาะจงเช่น “ภาษาคน-ภาษาธรรม”(พุทธทาสภิกขุ,2537) รวมถึงในธรรมบรรยายเรื่องภาษาคน-ภาษาธรรม ที่ตีพิมพ์ในหนังสือ “พุทธทาสภิกขุนาครชนแห่งเถรวาท” อันเป็นธรรมบรรยายที่พุทธทาสภิกขุได้กล่าวแก่ธรรมทูตที่จะได้เผยแผ่หลักธรรมต่อไป จากธรรมบรรยายเหล่านี้ ผู้วิจัยจึงได้นำมาสรุปเป็นหลักการสื่อสารด้วยภาษาธรรมโดยสังเขปว่า

1. ต้องพูดจากความเข้าใจโดยแท้จริงมิใช่จำเอามาพูด

มีฉะนั้น ยิ่งพูดก็จะยิ่งไขว้เขว ยิ่งพูดก็จะยิ่งทำให้เกิดความเข้าใจผิด ข้อนี้ มาจากความจริงที่ว่า ธรรมะหรือความจริงเท่านั้น ไม่อาจเข้าถึงได้ด้วยคำพูดหรือการอธิบาย ดังนั้นผู้ที่เพียงได้ฟังได้อ่าน จึงไม่อาจเกิดปัญญาและความเข้าใจที่แท้จริงได้ ต้องเป็นผู้ที่ได้นำไปปฏิบัติกับตน กับใจจริงๆ จึงจะเกิดความเข้าใจอันถ่องแท้ได้ ถ้าหากว่าผู้พูดยังไม่ได้บรรลุธรรมที่แท้จริงในลักษณะที่เห็นความไม่มีคน หรือไม่มีตัวตนโดยแท้จริง จะพูดภาษาธรรมไม่ได้ ได้แต่พูดภาษาคนไปตามเดิม แม้จะพูดเรื่องธรรม ก็เป็นลักษณะที่จำเอาไปพูด พูดจากการอ่านตามตำรา หรือได้ยินได้ฟังมา แล้วคาดคะเนเอาเองว่าเป็นเช่นนั้นเช่นนั้น การจำเอาไปพูดนี้ เป็นอันตรายอย่างยิ่ง จะทำให้เกิดความสับสน บางครั้งขึ้นต้นด้วยเหตุอย่างหนึ่ง แต่ไปลงท้ายด้วยผลที่ไม่เกี่ยวข้องกัน ยิ่งพูดก็จะยิ่งผิด ด้วยว่าไม่เคยมีประสบการณ์ในสิ่งที่กำลังพูดถึงอย่างแท้จริง นั่นเอง

2. ต้องใช้เวลาเตรียมเพื่อจะพูดภาษาธรรมที่เป็นการปฏิบัติเพื่อดับความรู้สึกว่ามีตัวตน กับคนที่ยังยึดมั่นถือมั่นในตัวตนอยู่

โดยเฉพาะสังฆธรรมชั้นสูงที่ตรงข้ามกับทฤษฎีทั่วไปอันเป็นหลักคิดอยู่ในปัจจุบัน เช่น แนวคิดเรื่องความว่างนั้น คุณจะขัดแย้งกันอย่างรุนแรงกับโลกทัศน์แบบสสารนิยม ที่ต้องมีวัตถุเป็นที่ตั้งเพื่อที่เราจะจะได้รับรู้โลกผ่านประสาทสัมผัส เมื่อ"ความจริง"ทั้งหมดอ้างอิงอยู่กับวัตถุที่เป็นสสาร มีมวล กินที่ และสัมผัสจับต้องได้ด้วยประสาทสัมผัสทางใดทางหนึ่งแล้ว หลักการที่ว่าทุกอย่างแท้จริงเป็นความว่างจึงไม่น่าจะเป็นความจริงที่ยอมรับได้ เพราะสสารที่มีมวลและกินที่นั้นไม่น่าจะว่างได้ เช่นเรื่องสุญญตา ก่อนที่ท่านจะนำแนวคิดเรื่องสุญญตามาเผยแพร่ก็คะเนไว้ล่วงหน้าแล้วว่าต้องใช้เวลานานกว่าที่คนจะเข้าใจได้

3. ต้องใช้การสังเกตอย่างระมัดระวังในการสื่อสาร เพื่อที่จะเลือกวิธีการและภาษาให้เหมาะสมกับผู้รับสาร อาจกล่าวได้ว่า การเลือกใช้ภาษาคน-ภาษาธรรมให้เหมาะสมนั้น เป็นการสื่อสารธรรมสารโดยพิจารณาจากประสบการณ์เดิมในจิตใจผู้รับสาร ดังนี้

3.1. พูดกับผู้ที่ไม่รู้จักรักรวมชาติที่แท้จริง และขาดความเข้าใจโดยสิ้นเชิง

ควรสื่อสารโดยการเลือกใช้ภาษาคนก่อนให้ผู้รับสารนั้นอย่างน้อยก็มีความยึดมั่นในทางที่ดี เพื่อจะได้ค่อยๆพัฒนาเป็นความเข้าใจที่ลึกซึ้งขึ้นต่อไป บางครั้งอาจจะต้องมีรางวัลเป็นเครื่องล่อใจ เช่น ทำดีแล้วจะได้ไปสวรรค์ เป็นรางวัลที่ผูกติดอยู่กับความคิดในทางวัตถุนิยม เพราะความสุขในสวรรค์นั้น ล้วนแต่เป็นความสุขในผัสสะ หรือประสาทสัมผัสต่างๆ อันเป็นเรื่องทางกายหรือเนื่องด้วยวัตถุ ซึ่งเป็นที่ปรารถนา และเป็นที่เข้าใจได้ง่าย สำหรับคนทั่วไป ท่านกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า "เมื่อภาษามีอยู่ 2 ภาษาอย่างนี้ เราจะต้องพิจารณาดูให้ดี ๆ ว่า จะต้องใช้ภาษาไหนในลักษณะอย่างไร การที่จะพูดกะคนที่ยังอยู่ในระดับต่ำ ในสามัญชนที่ไม่รู้เรื่องธรรมะ ก็ต้องพูดภาษาคนไปเท่านั้นเอง จึงได้พูดไปในทำนองยุยงส่งเสริมว่า "เอาเข้า เอาให้มากเข้าไว้ ทำความดีให้มากเข้าไว้ เพื่อจะได้ไปสวรรค์" อย่างนี้เป็นต้น เพื่อให้มีตัวตนที่ดี และพัฒนาไปในทางดีมากขึ้นเรื่อยๆก่อน

ในที่นี้เป็นการใช้หลักการสื่อสารของการ คือใช้อารมณ์ร่วมในบทพาพะ (Pathos) นั่นคือ ใช้แรงจูงใจ (motivation) ในระดับต้นๆของมนุษย์ทั่วไป เป็นแรงจูงใจที่มาจากความต้องการทางกายภาพ เช่นความต้องการในปัจจัยสี่ เพื่อมาเอื้ออำนวยต่อชีวิต ต้องการในรางวัลที่ยังผูกติดกับความต้องการทางกาย จึงต้องอธิบายมโนทัศน์ของ "สวรรค์" ในลักษณะที่จะเป็นรางวัลในทางกายภาพ

3.2. พูดกับผู้ที่ฉลาดแต่ขาดความเข้าใจในทางธรรม

ท่านแนะนำให้ใช้วิธีชู้ให้กลัว ผู้ที่พอมีสติปัญญาในขั้นต้น ยิ่งเรียนรู้เรื่องต่างๆทางโลกได้เข้าใจ แต่ไม่ยอมทำความเข้าใจในทางธรรม ไม่อาจเข้าใจธรรมชาติอันแท้จริงของโลก อาจเป็นเพราะยึดติดในตัวตนมากไป หรือบางทีรู้มาก มีทางที่จะเถียงทั้งในใจและทางคำพูดโดยหลักเหตุผล ต่อให้ไล่ให้จนด้วยเหตุผลก็ไม่อาจจะเห็นจริงได้ เพราะหลักความจริงเหล่านี้ต้องปฏิบัติกับใจจึงจะเห็น เมื่อใจไม่ยอมรับก็เท่ากับปิดหูปิดตาไม่ให้เห็นความจริง ก็จะต้องขาดข้อพิสูจน์กับจิตใจตนเอง จึงต้องใช้ความกลัว(Fear Appeal)ให้เป็นประโยชน์ในขั้นแรกเริ่มก่อน เพราะคนเราจะรักตัวตน ยิ่งยึดติดยิ่งรัก เมื่อขู่ให้กลัวว่าหากรู้สึกรู้สึกว่ามีตัวตนขึ้นมา ก็ตัวของตนนั้น

แหละจะเป็นทุกข์ทุกครั้งไป เช่นนี้ คนฟังจะเห็นจริงกับจิตใจ เพราะความทุกข์นั้นมองเห็นได้ง่าย ยิ่งยกตัวอย่างได้ใกล้เคียงกับชีวิตของคนปัจจุบัน เขาก็จะยิ่งเห็นจริงถึงทุกข์นั้น เมื่อเห็นก็จะกลัว กลัวจะต้องทรมานเพราะทุกข์ ก็จะเริ่มเชื่อ เริ่มค่อยๆ น้อมใจเข้าหาเหตุผลและพิสูจน์หลักธรรมด้วยการปฏิบัติได้ต่อไป

3.3 พูดกับผู้ที่ยังขาดพื้นฐานความรู้ในเรื่องทางจิต

ตัวอย่างเช่น ในกรณีของผู้รับสารที่เป็นชาวตะวันตก ซึ่งจะมีความสนใจในเรื่อง ธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นในลักษณะของสสารนิยมหรือธรรมชาตินิยม แต่ไม่มีพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับ มโนทัศน์ในเชิงพุทธธรรมเช่น เรื่องขันธ เรื่องธาตุ เรื่องอายตนะ ท่านจึงแนะนำให้ในการสื่อสาร นั้นควรเริ่มต้นจากการสร้างข้อพิสูจน์จากเรื่องที่เรามีความรู้อยู่เดิม คือเรื่องธรรมชาติ ให้เขาเห็น จริงว่าธรรมะคือธรรมชาติ เป็นการค่อยๆ ทะลอมเข้าไปหาความรู้เรื่องธรรมชาติว่า ธรรมะนี้ ไม่มี อะไรนอกจากธรรมชาติ คือ ตัวธรรมชาติ กฎธรรมชาติ หน้าที่ตามธรรมชาติ -และผลตามธรรม ชาติ เป็นทางที่จะที่จะเริ่มต้นเพื่ออธิบายไปตามเหตุผล ถึงเรื่องที่ลึกซึ้งขึ้นในภาษาธรรม เป็นการ เริ่มต้นการสนทนาด้วยสิ่งที่อยู่ในประสบการณ์ของผู้รับสาร หรือเป็นการสื่อสารด้วยการใช้ภาษา ของผู้รับสารก่อน (เช่นพูดถึงเรื่องของธรรมชาติตามพื้นฐานความรู้และความสนใจของผู้รับสารที่เป็น ชาวตะวันตก)

ในกรณีนี้ เป็นการใช้หลักของ เหตุผลในวาทะ (Logos) คือ สื่อสารด้วยเหตุผล ที่ ผู้รับสารยอมรับได้ และสามารถจะทำความเข้าใจร่วมกันในความหมายที่ผู้ส่งสารคือพุทธทาสภิกขุ ต้องการส่ง โดยใช้เหตุผลเรื่องของธรรมชาติ กฎของธรรมชาติและสภาพตามธรรมชาติ มาเป็นสื่อ กลาง ให้เกิดความเข้าใจในธรรมะต่อไป

3.4 พูดกับผู้ที่สนใจและศึกษาถึงทางดับทุกข์หรือเสาะหาความจริงอยู่แล้ว

ในกรณีนี้ จะใช้ความรู้เดิมเป็นพื้นฐานเพื่อสืบสาวเข้าไปให้ถึงความจริงแท้ใน ธรรมชาติที่จะพิจารณาเห็นจริงได้ตามคำพูดในทันที เช่นหากเข้าใจเรื่องขันธห้า:รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อยู่แล้ว เข้าใจเรื่องธาตุ เรื่องอายตนะมาก่อนแล้ว ก็จะสามารถอธิบายสืบสาวไป จากเรื่องนี้ ให้เห็นสภาพที่แต่ละคนไปยึดติดกับสิ่งนั้นอยู่ แล้วเกิดทุกข์

ในการอธิบายนั้น ก็สามารถเลือกใช้กลวิธีต่างๆ สำหรับคนที่ยึดมั่นในอัตตา: ตัว ตนและความคิดทิฐิต่างๆของตนอาจต้องมีการทำให้ยอมรับในขั้นต้น แล้วเมื่อคลายจากทิฐิจึง ค่อยๆ ทะลอมอธิบายให้เกิดการยอมรับ หรืออาจจะใช้การถามนำเพื่อให้ผู้ฟังตอบออกมาจาก

ความคิดของตนเอง ดังตัวอย่างเช่น พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมในระดับภาษาธรรม แก่ผู้ที่สนใจและศึกษามาก่อนแล้วเป็นอันมาก คือพวกปัญจวัคคีย์ ซึ่งมีการเสาะแสวงธรรมมาเป็นระยะเวลานาน กล่าวคือมีการปรับปรุงจิตฝึกจิตไว้ก่อนแล้ว จึงสามารถรับฟังเรื่องนี้เข้าใจ โดยที่พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการทวนถามให้เกิดความคิดขึ้นมาเอง ว่าถ้ายึดมั่นเป็นตัวเป็นตนแล้วจะต้องเป็นอย่างไร ให้ผู้ฟังนึกคิดเอาเอง เป็นการต้อนความคิดของผู้ฟัง ให้ไปในร่องรอยของธรรมที่พระองค์จะทรงแสดง ดังนั้นจึงมีคนเข้าใจธรรมะได้เป็นชุดแรก คือพวกปัญจวัคคีย์

ช่องทางการสื่อสาร

ในทางนิเทศศาสตร์ ช่องทางการสื่อสาร (Channel) หมายถึงทางที่ทำให้ผู้ส่งสารและผู้รับสารติดต่อกันได้ ซึ่งก็คือประสาทสัมผัสทั้งห้า

แต่สำหรับพุทธศาสนาแล้ว ช่องทางการสื่อสารนั้น นอกจากอายตนะทั้งห้าซึ่งตรงกันกับประสาทสัมผัสทั้งห้า คือช่องทางในการเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รับรส และสัมผัสทางกายแล้ว ยังมีช่องทางอีกทางหนึ่ง คืออายตนะที่หกหรือใจ ซึ่งทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ ความคิด ความรู้สึกต่างๆที่เกิดขึ้นในจิต ซึ่งรวมแล้วช่องทางการสื่อสารตามแนวทางของพุทธศาสนานี้เรียกว่า อายตนะหก

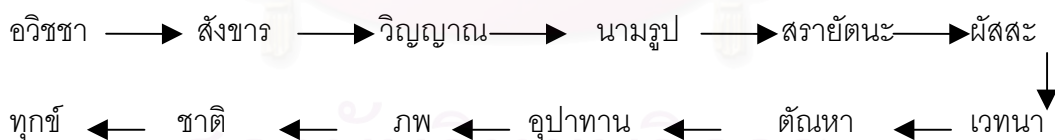
พุทธทาสภิกขุเน้นว่าให้มนุษย์มีความระมัดระวังอย่างมากเมื่อเกิดการรับสารที่ช่องทางการสื่อสารนี้ ซึ่งศัพท์ทางพุทธศาสนาเรียกว่า ผัสสะ ดังที่ผู้ศึกษาธรรมสารของท่านมักจะได้ยินอยู่เสมอว่า “ความทุกข์เกิดที่จิต เพราะทำผิดเมื่อผัสสะ” ซึ่งการทำผิดนี้หมายถึงการปรุงแต่งสารต่างๆสำหรับจะให้เกิดการรับรู้ ที่จะกระทบอารมณ์แล้วก่อเหตุเป็นเรื่องราวต่างๆในจิตใจ ซึ่งการรับรู้สารทุกอย่างทั้งสุขและทุกข์ที่ไม่ใช่การรับรู้อย่างสำนึกถึงความจริงแท้ของโลก คืออนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา นั้น พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า คือ ความทุกข์ตามความหมายอันแท้จริงของพุทธศาสนาทั้งสิ้น

ผัสสะคือการที่อายตนะภายนอก คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมารมณ์ (หรืออารมณ์และความคิด) นั้นมากระทบหรือมาพบกันกับ อายตนะภายใน ซึ่งกระบวนการการรับรู้สารนั้น นับว่าเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยที่ธรรมชาติในที่นี้คือธรรมชาติในความหมายหนึ่งของพุทธทาสภิกขุ ที่หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างในโลก รวมไปถึงตัวมนุษย์และการกระทำต่างๆของมนุษย์เองด้วย ดังนั้น การรับรู้สารไม่ว่าจะมาจากแหล่งใด ก็ไม่พ้นเป็นการรับรู้

จากธรรมชาติ ซึ่งหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างดังกล่าว ส่วนกระบวนการที่เกิดขึ้นต่อเนื่องหลังจากการรับสารเข้ามาจากช่องทางการสื่อสารแล้วเกิดปฏิสัมพันธ์ต่างๆขึ้นในตัวของผู้รับ พุทธทาสภิกขุ ได้แจกแจงไว้อย่างละเอียด ในลักษณะของขั้นห้า และกระบวนการเกิดขึ้นอย่างสัมพันธ์กันของปัจเจกสมุปบาทในใจของผู้รับ ซึ่งทั้งสองประเด็นนี้เป็นเรื่องใหญ่ ที่ท่านกล่าวไว้อย่างละเอียด เพราะท่านเห็นว่า ความทุกข์ คือความไม่สมดุลของระบบปฏิสัมพันธ์ภายในตัวของผู้รับนั้นเกิดขึ้นที่ตรงนี้และจะขจัดไปได้ ณ จุดนี้ เช่นกัน ประเด็นเหล่านี้จึงเป็นสาระสำคัญในธรรมสารของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งเราจะได้อภิปรายถึงประเด็นเหล่านี้ในเรื่องของการสื่อสารในระดับต่างๆของผู้รับ ในระดับของปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้รับกับธรรมชาติ และผู้รับกับตนเอง ในหัวข้อต่อไป

อนึ่ง การเกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการของการรับรู้หรือผัสสะที่เอื้อต่อการเกิดขึ้นของปัจจัยต่างๆเป็นปัจเจกสมุปบาทนั้น อาจอธิบายได้ในลักษณะของ ทฤษฎีการสื่อสารทฤษฎีหนึ่งในมุมมองเชิงระบบ (System perspective) ที่ว่าด้วยเรื่องของกระบวนการ "Cybernetics" ซึ่งเป็นความพยายามที่จะหาความสัมพันธ์ของระบบเพื่อที่จะควบคุมระบบนั้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง "Cybernetics" ก็คือการศึกษาถึงการบังคับและควบคุมในระบบ (Littlejohn, 1999:48)

โดยในที่นี้จะยกตัวอย่างของระบบกระบวนการของปัจเจกสมุปบาทในสายที่เกิดผลทางลบมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ ซึ่งระบบกระบวนการของปัจเจกสมุปบาทจะเริ่มตั้งแต่ว่าสารที่เป็นความไม่รู้ หรือวิชาที่ผ่านเข้ามาในครรลองของจิต แล้วจิตมนุษย์มีปฏิกิริยาตอบสนองต่อสารนั้นต่อเนื่องไปเรื่อยๆจนเกิดเป็นความทุกข์ ดังนี้

ในกระบวนการของปัจเจกสมุปบาท ซึ่งในสายที่ก่อความทุกข์นั้น จะเริ่มต้นจากวิชาหรือความไม่รู้จริง ก่อผลกระทบเรื่อยไปอีก 11 ขั้นตอนจนกลายเป็นความทุกข์ในท้ายที่สุด พุทธทาสภิกขุแนะนำว่า การเปลี่ยนแปลงการกฎในเกิดปฏิกิริยาของระบบนี้เป็นไปไม่ได้ เพราะกระบวนการปัจเจกสมุปบาทอยู่ภายใต้กฎของอิทัปปัจจยตาคือความเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดกันและกันของสรรพสิ่ง แต่การที่จะควบคุมระบบปัจเจกสมุปบาทนี้ให้เกิดผลตามที่ต้องการ ในที่นี้คือไม่ให้เกิดทุกข์ อาจทำได้โดยการบังคับปฏิกิริยาตอบสนอง(feedback)ของร่างกาย โดยมีเครื่องมือคือสติปัญญา สติยิ่งเร็วปัญญาจะยิ่งตามไปควบคุมปัจจัยที่ก่อทุกข์คือความไม่สมดุลได้ทัน่วงที่ การควบคุมนี้อาจทำได้ในสามขั้นตอนแล้วแต่ความเร็วของสติว่าจะตามไปควบคุมทันการเกิด

ปฏิกริยาในขั้นตอนไหน เพราะการเกิดวงจรของปัจจุสมุปบาทนั้นใช้เวลารวดเร็วไม่ถึงชั่วกระพริบตา ดังนั้น หากสติไม่ได้รับการฝึกฝนไว้ดีพอ ก็อาจตามไปควบคุมระบบในขั้นแรกๆไม่ได้ อาจต้องรอให้เกิดปฏิกริยาตอบสนองไปถึงขั้นท้ายๆจึงจะตามไปควบคุมทัน หรืออาจไม่ทันเลยก็เป็นไปได้ และยิ่งขึ้นอยู่กับกำลังของปัญญาด้วยว่ามีกำลังกล้าแข็งพอที่จะควบคุมปฏิกริยาของจิตได้ตั้งแต่ขั้นตอนแรก หรือปล่อยผ่านไปจนกระทั่งควบคุมระบบไม่ได้ต้องเกิดความไม่สมดุลคือทุกข์ในที่สุด

(1) บังคับปฏิกริยาตอบสนอง(feedback)ต่อสารที่รับเข้ามาผ่านทางช่องการรับรู้ ซึ่งท่านเรียกว่าการบังคับอายตนะให้ได้ทันทีในขณะที่มีผัสสะ ไม่ให้เกิดปฏิกริยาต่อผัสสะในลักษณะที่เป็นความพอใจหรือไม่พอใจในสารที่ได้รับ ถ้าในขั้นนี้บังคับอายตนะไม่ได้ ปฏิกริยาที่จะเกิดตามมาก็คือ เกิดเป็นเวทนา ความยินดียินร้ายต่อสารที่ได้รับ เมื่อถึงขั้นตอนของเวทนานี้สิ่งนี้อาจพอจะทำได้ก็คือได้ อาจจะทำตามไปควบคุมได้ในขั้นตอนต่อไปโดย

(2) บังคับปฏิกริยาตอบสนอง(feedback)ต่อเวทนา ต้องพยายามควบคุมจิตใจไม่ให้เกิดปฏิกริยาตอบสนองในลักษณะที่เป็นความอยากได้ หรืออยากไม่ได้ในเวทนานั้น ถ้าสละละวางไม่ได้ในขั้นนี้ เวทนาจึงจะปรุงเป็นตัณหา หรือความอยาก จิตจะต้องตามไปควบคุมบังคับในขั้นตอนต่อไป

(3) บังคับปฏิกริยาตอบสนอง(feedback)ต่อตัณหา กล่าวคือต้องพยายามควบคุมจิตใจไม่ให้เกิดปฏิกริยาตอบสนองในลักษณะที่เป็นความยึดมั่นถือมั่นในเวทนานั้นว่าเป็นตัวตนของตน แม้จะมีตัณหาเกิดขึ้นแล้ว ก็พยายามอย่าให้มีความรู้สึกว่ามีตัวเราเป็นผู้อยากเกิดขึ้นมา ถ้าสละละวางไม่ได้ในขั้นนี้ จิตจะเกิดอุปาทานยึดมั่นในตัณหานั้น

หากมาถึงขั้นนี้แล้ว ก็เป็นอันหมดหนทางที่จะควบคุมปฏิกริยาตอบสนองขั้นต่อไปได้ จิตจะมีกระบวนการต่อเนื่องกันไปจนครบทั้งระบบ กล่าวคือจากอุปาทานก็จะสร้างภพสร้างชาติเกิดเป็นความทุกข์อันเป็นความไม่สมดุลในระบบซึ่งอาจเป็นสาเหตุสำคัญของการรับสารในลักษณะของอวิชชาครั้งต่อไป ทำให้เกิดกระบวนการที่ก่อทุกข์ สะสมเป็นความไม่สมดุลในระบบมากขึ้นเรื่อยๆ ตราบใดที่สติยังตามไม่ทัน ปฏิกริยาถูกไข่นี้ก็จะเกิดขึ้นต่อเนื่องไป หากสติตามทันในสามขั้นตอนดังกล่าว ก็จะทำให้ปัญญามีโอกาสแสดงผลในการควบคุมปฏิกริยาของจิต ซึ่งปัญญาจะมีผลสัมฤทธิ์หรือไม่ขึ้นอยู่กับว่ามนุษย์แต่ละคนได้สะสมปัญญาไปในลักษณะที่ถูกต้องคือเป็นวิชาอันเป็นความรู้ที่จะเป็นเครื่องมือสู่การดับทุกข์มาากน้อยและหลากหลายเพียงไร

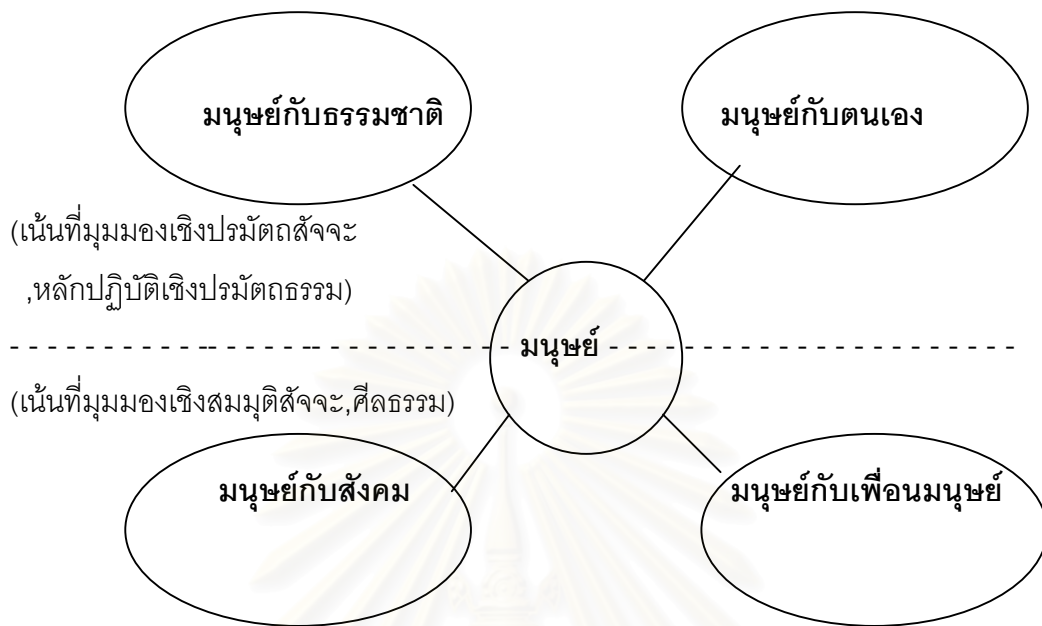
การสื่อสารของมนุษย์ในระดับต่างๆ

พุทธศาสนาเป็นระเบียบปฏิบัติเพื่อให้มนุษย์ดับทุกข์ได้ โดยเดิมที่มีลักษณะที่เป็นจริยธรรมส่วนบุคคล คือเป็นหลักการที่คนแต่ละคนจะนำไปปรับใช้เพื่อทำให้ชีวิตของตนเองดีขึ้น ดังนั้น หากมองพุทธธรรมโดยแบ่งแยกการสื่อสารของมนุษย์เป็นระดับต่างๆ ตามระดับความใกล้ชิดของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ กับตนเอง กับเพื่อนมนุษย์ และกับสังคม (มนุษย์กับธรรมชาติจะใกล้ชิดกันที่สุด โดยพุทธทาสภิกขุอธิบายว่าแท้จริงมนุษย์นั้นก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ “ตัวตน” หรือตนเองที่เป็นเพียงสิ่งสมมุติ จึงมีระดับของความสัมพันธ์กับมนุษย์ที่ “ไกล”กว่าธรรมชาติ)แล้ว การสื่อสารในระดับของการสื่อสารภายในตนเองและการสื่อสารกับธรรมชาติในแง่ที่เป็นการรับรู้สารจากธรรมชาตินั้น ย่อมจะมีเนื้อหาของข้อคำสอนที่มากกว่า การสื่อสารในระดับที่ไกลตัวมนุษย์ออกไปกว่านั้น ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารในกลุ่ม องค์กร หรือการสื่อสารระดับวัฒนธรรมและระหว่างวัฒนธรรม

จากธรรมสารของพุทธทาสภิกขุสามารถจำแนกระดับของการสื่อสารตามระดับปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ออกได้เป็นสี่ระดับอย่างกว้างๆคือ

- มนุษย์กับธรรมชาติ
- มนุษย์กับตนเอง
- มนุษย์กับเพื่อนมนุษย์
- มนุษย์กับสังคม

โดยที่การสื่อสารของมนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับตนเองนั้น จะเน้นที่มุมมองเชิงปรมาตถสัจจะ หรือปรมาตถธรรมซึ่งเป็นระเบียบปฏิบัติเพื่อการดับทุกข์โดยส่วนตัวของมนุษย์ ในขณะที่การสื่อสารของมนุษย์กับเพื่อนมนุษย์และกับสังคมนั้น จะเน้นที่มุมมองเชิงสมมุติสัจจะ หรือ ศีลธรรม ซึ่งเป็นระเบียบปฏิบัติในฐานะที่มนุษย์เป็นสมาชิกของสังคม ดังนี้

อันที่จริงแล้ว ในทางพุทธศาสนา หลักการปฏิบัติหรือคำอธิบายที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร ตั้งแต่การรับรู้ ตีความ และส่งสารออกไปนั้น เป็นคำอธิบายที่แบ่งแยกกันออกไปไม่ได้ เมื่อเข้าสู่กระบวนการวิเคราะห์ เราจะเห็นได้ว่า ขอบเขตระหว่างการสื่อสารของมนุษย์กับตนเอง และมนุษย์กับธรรมชาตินั้นแทบจะแบ่งแยกกันไม่ได้ เมื่อก้าวถึงการสื่อสารระหว่างบุคคล เราต้องย้อนมากล่าวถึงการสื่อสารภายในตนเอง และเมื่อก้าวถึงการสื่อสารในระดับใดๆก็ตาม เราต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการรับรู้อยู่เสมอ ทั้งนี้ แม้ว่าแต่ละขณะจิต เราจะมีอารมณ์ได้อย่างเดียว หรือรู้และรู้สึกได้อย่างเดียว แต่ว่า แต่ละขณะจิตนั้น ก็เป็นช่วงเวลาที่ยาวมาก ดังนั้นภายในกรอบของเวลาเพียงแควินาทีเดียว กระบวนการต่างๆจะเกิดขึ้นภายในจิตใจของมนุษย์ได้มากมาย และสามารถจะคาบเกี่ยวกันได้กับการสื่อสารในทุกระดับ

อีกประการหนึ่ง กรอบการมองของพุทธศาสนาจะไม่ใช้การแบ่งแยก หากแต่เป็นการตระหนักรู้อยู่ตลอดเวลาว่า สารที่รับเข้ามาในแต่ละขณะ (ผัสสะ) นั้นคือต้นเหตุของอารมณ์และการปรุงแต่งต่างๆ คือต้นเหตุของกระบวนการสื่อสารอื่นๆต่อไป

ในการแบ่งการสื่อสารระหว่างมนุษย์ออกเป็นระดับของ มนุษย์กับตนเอง มนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับเพื่อนมนุษย์ และมนุษย์กับสังคมนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า เป็นกรอบโดย

สมมุติ เป็นกรอบของการมองเพื่อการวิเคราะห์ เพื่อประโยชน์ในทางวิชาการเท่านั้น มิใช่เป็นการแบ่งแยกกระบวนการสื่อสารของมนุษย์ออกจากกันอย่างแท้จริง

มนุษย์กับธรรมชาติ

- ขอบเขตของการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ
- การรับรู้สื่อสารจากธรรมชาติ
- โลกและการสื่อสารของมนุษย์กับธรรมชาติ : ความหมายที่แท้จริงของโลก

มนุษย์กับธรรมชาติแท้ที่จริงแล้วก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังที่พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าอย่าให้ถือว่าเป็นเรา หรือเป็นเขา ให้ถือว่าเป็นโลกด้วยกัน

อันที่จริงแล้ว การสื่อสารภายในตนเอง ก็กับการสื่อสารกับธรรมชาตินั้นกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวเนื่องด้วยกัน เพราะว่าตามหลักพุทธศาสนาแล้ว มนุษย์นั่นเองก็คือส่วนหนึ่งของธรรมชาติ การอธิบายเรื่องขันธห้า เรื่องปัจจุสมุปบาทนั้น เป็นคำอธิบายที่ไม่แบ่งแยกมนุษย์ออกไปจากสภาวะธรรมชาติเลย เพราะหากกล่าวโดยปรมาตถสัจจะแล้ว ตัวตนหรืออัตตาของมนุษย์ไม่มี จิต เจตสิก อารมณฺ์ आयตนะ ทั้งภายในและภายนอกล้วนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

ขอบเขตของการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

เมื่อจะกล่าวถึงการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอันเป็นระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ สิ่งที่น่าจะได้กล่าวถึงก่อนก็คือความหมายของมนุษย์ และธรรมชาติตามธรรมชาติคณะของพุทธทาสภิกขุ ความหมายของธรรมชาตินั้น เราจะเห็นได้ชัดว่าพุทธทาสกล่าวถึงอยู่บ่อยครั้งในความหมายเดียวกับธรรมะ คือ เป็นทุกสิ่งทุกอย่างในโลก ในธรรมชาติ ธรรมชาติที่มากเกี่ยวข้องกับการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในที่นี้คือธรรมชาติที่แวดล้อมตัวมนุษย์อยู่ ที่มนุษย์จะรับรู้ได้ นั่นก็คือ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัสต่างๆ รวมถึงความคิดหรืออารมณ์ของมนุษย์เองด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ ทางพุทธศาสนาเรียกว่าอายตนะภายนอก

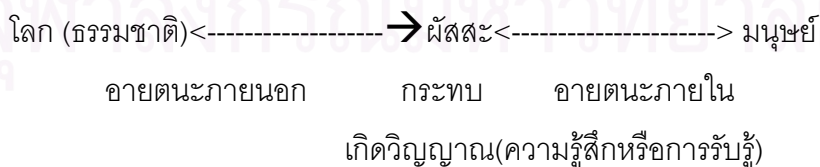
ส่วนความหมายของมนุษย์ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าในระดับของการสื่อสารของมนุษย์กับธรรมชาตินั้น พุทธทาสภิกขุเน้นที่มุมมองเชิงปรมาตถสัจจะ คือไม่ถือว่ามิตัวตนของมนุษย์อยู่จริง ถ้าอย่างนั้นในมุมมองเช่นนี้มนุษย์คืออะไร พุทธศาสนอธิบายว่าในความจริงเชิงปรมาตถ

นั้นมนุษย์คือการมาประชุมร่วมกันของกองขันธ์ห้า อันได้แก่ องค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมคือรูป และ องค์ประกอบที่เป็นนามธรรมคือเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ รูป คืออายตนะภายในทั้ง หก ซึ่งถ้าจะเทียบกับระบบการรับรู้ทางวิทยาศาสตร์แล้ว อายตนะห้าประการแรก ก็คือประสาท สัมผัสทั้งห้าอันได้แก่ประสาทสัมผัสที่ทำหน้าที่มองเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส และรับสัมผัสทางกาย ส่วนอายตนะที่หกคือใจนั้น เป็นช่องทางการรับรู้ที่กล่าวเฉพาะในทฤษฎีการรับรู้ของพุทธศาสนา ช่องทางการรับรู้สุดท้ายนี้ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์และความคิด หรือที่ท่านเรียกว่า “ธรรมารมณ์” ซึ่ง เรื่องของขันธ์ห้านี้ มองในแง่หนึ่งก็คือระบบการรับรู้และตีความในขอบเขตของการสื่อสารภายใน ตนเองของมนุษย์ จึงจะได้อภิปรายถึงเรื่องนี้โดยละเอียดในหัวข้อของการสื่อสารในระดับมนุษย์กับ ตนเองต่อไป ในหัวข้อนี้เราจะอภิปรายต่อถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งก็คือ ปฏิสัมพันธ์ของอายตนะภายนอกในธรรมชาติกับอายตนะภายในในตัวมนุษย์ การมาพบกันของ อายตนะภายนอกและภายในนี้ พุทธทาสภิกขุอธิบายว่าเป็นกระบวนการของการเกิดผัสสะ หรือ อาจเทียบได้ว่าเป็นกระบวนการของ “การรับรู้” ในเชิงการสื่อสารนั่นเอง

การรับรู้สารจากธรรมชาติ

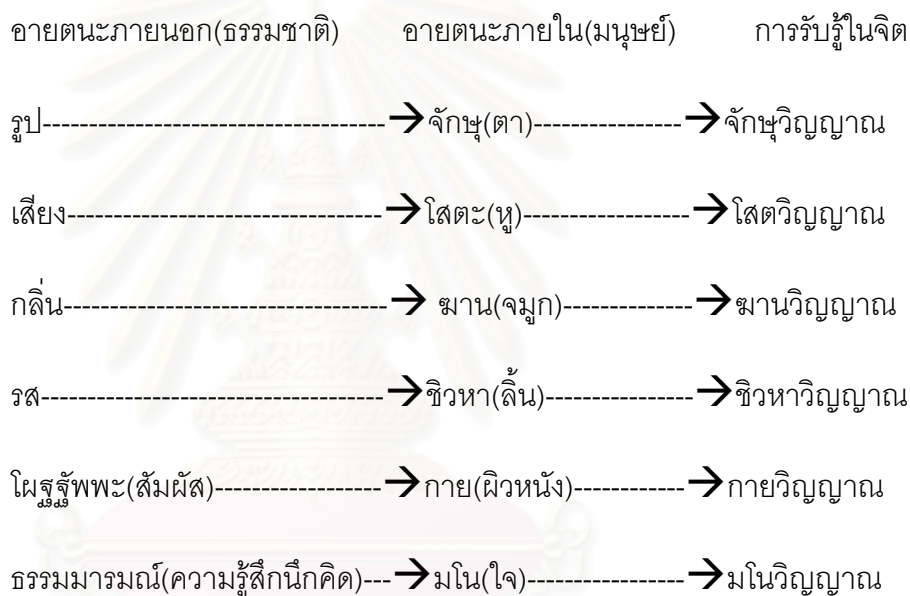
การรับรู้สารจากธรรมชาติคือกระบวนการเกิดผัสสะ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า "...เมื่อใดมีผัสสะ เมื่อนั้นสิ่งที่เรียกว่ามนุษย์จะมีขึ้น เมื่อไม่มีผัสสะ สิ่งทีเรียกว่ามนุษย์ก็ไม่มี เมื่อ ไรมีผัสสะ คือความรู้สึกต่อสิ่งใด เมื่อนั้นจึงจะเรียกว่ามนุษย์มี ถ้ายังไม่ทำหน้าที่ผัสสะ ก็ยังไม่ เรียกว่าเป็นมนุษย์ เพราะมันไม่รู้รู้สึกอะไร" (พุทธทาสภิกขุ,ม.ป.ป. ก.:96)

ท่านกล่าวว่ามนุษย์มีขึ้นเมื่อมีผัสสะหรือเมื่อมีความรู้สึกต่อประสาทสัมผัสทางใด ทางหนึ่งรวมถึงรู้สึกต่ออารมณ์ในจิตใจด้วย ดังนั้น ผัสสะหรือประสาทสัมผัส(บวกกับใจ)ก็คือช่อง ทางที่เชื่อมโยงระหว่างโลก(ธรรมชาติ)กับมนุษย์ ดังนี้

เมื่อไรที่อายตนะภายนอกในโลก มากระทบกับอายตนะภายในของมนุษย์ ก็เกิด การสื่อสารขึ้นระหว่างโลกหรือธรรมชาติ กับมนุษย์ หรือที่เรียกว่ามีผัสสะ เมื่อมีผัสสะก็เกิดโลก เกิดมนุษย์ ขึ้นพร้อมๆกันในแต่ละขณะจิต ที่เราคิด เรา รู้สึก หรือเรารับรู้ ทั้งนี้พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า

กระบวนการเกิดผัสสะต้องมียोगค์ประกอบสามประการคือ 1.อายตนะภายนอก 2.อายตนะภายใน เมื่อทั้งสองอย่างนี้ถึงกันหรือกระทบกันเข้าก็จะเกิด 3.วิญญาณ ซึ่งท่านกล่าวไว้ว่า"สรุปเป็นใจความสั้นๆว่า ของข้างในพวกหนึ่ง แล้วของข้างนอกพวกหนึ่ง พอในกับนอก สองอย่างนี้กระทบกัน จะเกิดความรู้สึกขึ้นระหว่างนั้น ที่เรียกว่า วิญญาณ ข้างในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ข้างนอกคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ข้างในกับข้างนอกกระทบกันเมื่อไร จะเกิดสิ่ง 3 ขึ้นมา เรียกว่า วิญญาณตามทวารนั้นๆ... ..ที่นี้ เรียกว่า ผัสสะ เพราะว่า 3 อย่างนี้ ถึงกันโดยสมบูรณ์ จะถือว่าข้างนอกข้างในกระทบกันเรียกว่าผัสสะ นี้ยังไม่สมบูรณ์ จะถือว่า เป็นผัสสะสมบูรณ์ต่อเมื่อเกิดวิญญาณขึ้นมาแล้วด้วย"(พุทธทาสภิกขุ,ม.ป.ป. ก :115) ซึ่งเราอาจเขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้

ท่านอธิบายว่า"...พอมีรูปมากระทบตา ความรู้ทางตามันก็รู้ขึ้นมา เรียกว่า จักขุวิญญาณ คือการเห็นทางตา พอเสียงมากระทบหู มันก็มีความรู้ทางหูขึ้นมา เรียกว่า โสตวิญาณ มีกลิ่นมากระทบจมูก ก็มีความรู้ทางจมูกขึ้นมา เรียกว่า ชานวิญญาณ คือการได้กลิ่นทางจมูก พอรสมากระทบลิ้น มันก็รู้สึกที่ลิ้นขึ้นมา เรียกว่า ชิวหาวิญญาณ มันรู้รสที่ลิ้น มีอะไรมาสัมผัสผิวหนัง เย็น ร้อน อ่อน แข็ง นิ่มนวล หรือกระด้าง หรืออะไรอย่างนี้ มันก็รู้ขึ้นมา ทางกาย เรียกว่า กายวิญญาณ ถ้ามีอาการที่เป็นนามธรรมมากระทบจิต จิตมันก็รู้อารมณ์นั้น ก็เรียกว่า มโนวิญญาณ นี่คือปฏิกิริยาที่เกิดขึ้น เพราะการกระทบของสิ่ง 2 สิ่งที่เป็นคู่ อายตนะภายใน สิ่งหนึ่ง อายตนะภายนอก สิ่งหนึ่ง พอถึงกันเข้า มันก็เกิดส่วนที่ 3 ที่เรียกว่า วิญญาณ" (พุทธทาสภิกขุ,ม.ป.ป. ก.:114)

หากกระบวนการรับรู้มีเพียงเท่านี้ ปัญหาต่างๆในโลก หรือความทุกข์ก็จะไม่เกิดขึ้น พุทธทาสภิกขุอธิบายว่าในขณะที่รับรู้โลก หรือมีผัสสะนี้ ถ้ารับรู้อย่างไม่ถูกต้องแล้วก็จะเกิดเป็นปัญหาขึ้น โดยท่านได้อธิบายไว้ในหนังสือเรื่องอิทัปปัจจตาในชุดธรรมโฆษณาวาระแรกของ การสัมผัส คือเมื่ออายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก เรียกว่าสัมผัสแห่งการกระทบ (ปฏิษะสัมผัส) เช่นตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น ลิ้นกระทบรส ผิวกายกระทบ กับสิ่งที่มาสัมผัสผิวนั้น และจิตสัมผัสอารมณ์ที่เกิดขึ้นแก่จิต ธรรมะนี้ยังไม่ค่อยเป็นปัญหาเรามาก จะรับรู้โลกหรือธรรมชาติได้ตามที่เป็นจริง แต่หากในขณะที่ของการรับรู้ที่เราขาดสติ จะเกิดสัมผัส ขั้นที่สอง เป็นการสัมผัสด้วยใจล้วนๆเรียกว่า "อิทิวณะสัมผัส" เป็นขั้นตอนต่อมาหลังจากที่มีการ กระทบหรือสัมผัสทางรูปธรรมหรือปฏิษะสัมผัส ท่านอธิบายในส่วนนี้ว่า "สำหรับสัมผัสคู่แรกมันเป็น รูปธรรม ที่ว่าเป็นรูปธรรมนั้น เช่นตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่นนี้ ฯลฯ รูปธรรมต่อรูปธรรม พบกัน นี้เรียกว่า "กระทบ" ใช้คำว่ากระทบคือ ปฏิษะถูกต้องที่สุดแล้ว เช่นว่าเมื่อตาเห็นรูปแล้ว มันก็เกิดความรู้สึกไปตาม "สัญญา"ว่ารูปอะไร มีความหมายอย่างไร นี่เกิดเป็นความรู้สึกที่เป็น เวทนาขึ้นมา คือรู้รส รู้ความอร่อยของการสัมผัสนั้นขึ้นมา ที่นี้ จิตก็จะสัมผัสความอร่อยนั้นอีก ครั้งหนึ่ง สำหรับจะเกิดตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่ง สัมผัสตอนหลังนี้ก็เรียกว่า "อิทิวณะสัมผัส" และเป็นตอนที่สำคัญที่สุด ถ้าผลอกก็ผลอกตอนนี้" (พุทธทาสภิกขุ,ม.ป.ป.:177-178)

ตัวอย่างเช่นเราได้กลิ่นดอกไม้หอม นั่นคือจมูกมีปฏิษะสัมผัสกับกลิ่นดอกไม้ แต่ ความรู้สึกต่อความหอมที่จะมีตามมานั้น เป็นความรู้สึกอันหนึ่ง ซึ่งจะเป็นอารมณ์ของใจที่จะ สัมผัสโดยวิธีของอิทิวณะสัมผัส เมื่อจิตก็ไปสัมผัสอารมณ์นั้นโดยวิธีอิทิวณะสัมผัส ต่อความรู้สึก ว่าหอมหรือถูกใจนี้ ตอนนี้อริชาสัมผัสจะเต็มรูปขึ้นมาเป็นอริชาสัมผัสต่อเวทนานั้น เกิดตัณหา เช่นสมมุติว่าดอกไม้หอม ก็มีตัณหาที่จะได้ จะยึดครอง จะเด็ด จะดม

จะเห็นว่าพุทธศาสนาอธิบายกระบวนการรับรู้โดยละเอียด เพื่อว่าจิตของมนุษย์ จะได้ตามทันว่า ขณะไหน เกิดกระบวนการขั้นตอนไหนขึ้นในใจ เพื่อที่จะระงับ หรือยับยั้งการรับรู้ที่ ผิดพลาด ซึ่งพุทธทาสภิกขุถือว่า การรับรู้ที่ผิดพลาดในขั้นแรกนี้ก็คือเกิดมีอารมณ์(คือเวทนา) เป็น ความยินดี ยินร้าย ต่อสารที่ได้รับรู้จากธรรมชาติ ซึ่งถ้าหากเราไม่เกิดเวทนาขึ้น สารนั้นก็จะเป็นสารที่ แท้จริง เช่นเป็นกลิ่นของดอกไม้ แต่หากเกิดความยินดียินร้าย สารนั้นก็จะเป็นรูปไปเล็กน้อยจากที่ เป็นจริง การรับรู้สารที่ไม่ถูกต้องนี้เอง ท่านเรียกว่าเป็นจุดแรกสุดของการผลอสติที่อาจนำปัญหา หรือความทุกข์มาให้แก่มนุษย์ พุทธทาสภิกขุเองก็เน้นเรื่องของการระมัดระวังในขั้นตอนของการ รับรู้นี้มากเพราะถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการเกิดทุกข์นั่นเอง ดังเช่นที่ท่านมักจะกล่าวว่ ความทุกข์เกิดที่จิตเพราะทำผิดเมื่อผัสสะ ที่ว่าผิดนี้ ก็คือผิดเมื่อเกิดอิทิวณะสัมผัสนี้เอง การ

อธิบายแยกย่อยกระบวนการรับรู้โดยแจ่มแจ้งเป็นขั้นตอนต่างๆอย่างละเอียดนี้ จึงเป็นหนทางและวิธีการสำคัญที่จะทำให้มนุษย์รู้เท่าทันต่อกระบวนการก่อตัวของปัญหาต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นในจิต

อนึ่ง พึงสังเกตว่า การปฏิสัมพันธ์หรือการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับธรรมชาตินี้เป็นกระบวนการในจิตล้วนๆ และเกิดขึ้นก่อนกระบวนการสื่อสารมนุษย์กับตนเอง จะเห็นว่า การแบ่งขอบเขต หรือกำหนดความใกล้เคียง-ไกล ในความสัมพันธ์เช่นนี้จะแตกต่างออกไปจากแนวคิดเชิงนิเทศศาสตร์ที่เราเคยชิน ซึ่งดูเหมือนว่าขอบเขตที่อยู่ใกล้ตัวเรามากที่สุดจะเป็นการสื่อสารภายในบุคคล ระหว่างมนุษย์กับตนเอง ส่วนขอบเขตที่ไกลตัวที่สุดก็คือการสื่อสารกับธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะโดยแท้จริงแล้ว พุทธศาสนาถือว่า โลกก็คือธรรมชาติที่มาจากจิตใจของมนุษย์ สิ่งที่เราพูดกันว่าโลกภายนอกนี้ แท้ที่จริงแล้วคือปรากฏการณ์ของการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หรือกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า “โลก” คือธรรมชาติที่มีความหมายต่อมนุษย์ และ “โลก” สำหรับมนุษย์ก็เกิดเราขึ้นเมื่อมีการสื่อสาร ซึ่งเรากำลังจะได้อภิปรายกันในเรื่องนี้ต่อไป

โลกและการสื่อสารของมนุษย์กับธรรมชาติ : ความหมายที่แท้จริงของโลก

ในเรื่องของการรับรู้โลกหรือรับรู้ถึงธรรมชาตินั้น โดยปกติแล้ว เราจะรู้สึกว่ามีโลกอยู่มาก่อน เป็นวัตถุ แล้วเราจึงไปรับรู้ถึงสิ่งต่างๆในโลกนั้น เช่นรับรู้ว่ามีโลก คนเราโดยทั่วไปคิดและรู้สึกเช่นนั้นจนกลายเป็นเรื่องธรรมดาที่แทบไม่ต้องถามว่าจริงหรือไม่ แนวคิดเช่นนี้สอดคล้องกับสามัญสำนึกโดยทั่วไปของมนุษย์ และสอดคล้องกับแนวคิดทางวิทยาศาสตร์และสสารนิยม กล่าวคือ เรามีสมมติฐานตั้งต้นว่า มี "โลก" ที่เป็นวัตถุอยู่ตลอดเวลา และมนุษย์ไปรับรู้มันด้วยวิธีการใดวิธีการหนึ่ง ผ่านช่องทางการสื่อสารช่องทางใดช่องทางหนึ่ง แต่ในทัศนะของพุทธศาสนานั้น จุดเริ่มต้นจะแตกต่างกัน สำหรับพุทธศาสนาแล้วทุกสิ่งเกิดขึ้นแล้วดับอยู่ตลอดเวลา "โลก" ไม่ได้มีอยู่ก่อนที่มนุษย์จะรับรู้ แต่ "โลก" เกิดในขณะที่มีการรับรู้นั่นเอง ดังที่พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า "...คนส่วนมากไม่เข้าใจว่า ทุกสิ่งมีการเกิด-ดับ อยู่ตลอดเวลา แม้แต่สิ่งที่เรียกกันว่าโลกนี้... เมื่อพูดคำว่า โลกนี้เกิดและดับอยู่ตลอดเวลา บางคนไม่เข้าใจเอาเสียเลยทีเดียว... ...ถ้าผู้ใดไม่มองเห็นโดยประจักษ์ชัดว่า แม้แต่สิ่งที่เรียกว่า โลก โลกนี้ มีการเกิด-ดับๆ อยู่ตลอดเวลาแล้ว คนนั้นไม่รู้ธรรมะที่เป็นขั้น ก ข ก กาในพุทธศาสนา" (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป. ก. : 90-91)

จะเห็นว่า ทัศนะที่มองโลกว่ามีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา เป็นทัศนะขั้นต้นก่อนที่จะทำความเข้าใจในเรื่องอื่นๆต่อไป หรืออาจพูดโดยใช้แนวเทียบในเชิงวิชาการได้ว่าเป็น "ข้อสมมุติฐานตั้งต้น" ของพุทธทัศนะ

ซึ่งเรื่องนี้ ท่านให้คำอธิบายว่า "พุทธศาสนาสอนให้เห็นว่า ทุกอย่างมีการเกิดและดับ อยู่ เสมอ จะช้าเร็วเท่าไรนั้น ขึ้นอยู่กับจิตที่มีความรู้สึกต่อสิ่งนั้นๆ นี่คนที่เขาไม่เคยเล่าเรียน และเป็นคนที่มองกันแต่ในแง่วัตถุ ก็จะไม่เชื่อ เพราะเขามองเห็นแผ่นดินโลกนี้มีอยู่ตลอดเวลา แล้วก็เรียนกันมาว่า ไม่รู้ก็แสน ก็ล้าน ก็ล้านล้านปีมาแล้ว มันก็มีแล้วอย่างนี้ จะเรียกว่า เกิด-ดับ อย่างไร? นี่ทางพุทธศาสนาพูดว่ามัน เกิด-ดับ อยู่ตลอดเวลา ไปตามขณะจิต ที่รู้จักต่อสิ่งนี้ ...นี่ขอให้พิจารณาดู ว่ามันเป็นคนเรื่องกันถึงขนาดนี้ เป็นคนละอย่างคนละแนว คนละความหมาย เดียวนี้เรา จะเรียนเรื่องพุทธศาสนา เราจึงต้องเรียนตามหลักของพุทธศาสนา ไม่ใช่เรียนวิทยาศาสตร์เรื่องแผ่นดิน ที่จะเรียนว่า แผ่นดินนี้มันมีอยู่อย่างเรื่อยๆมา เป็นเวลานานเป็นล้านๆ ปีมาแล้ว... ...ทำไมต้องแยกกันเรียนอย่างนี้? เพราะว่าเรียนอย่างโน้น มันดับความทุกข์ไม่ได้ ถ้าเรียนอย่างนี้ อย่างพระพุทธเจ้าท่านสอนว่า โลกมันเกิดดับอยู่ตลอดเวลา นี่มันดับความทุกข์ได้ เมื่ออยากเรียนอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านสอน ก็เพื่อจะให้ดับทุกข์ได้นั่นเอง" (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป. ก. : 91)

จากคำกล่าวนี้จะเห็นได้ว่า ที่จริงแล้วการมองโลกนั้นขึ้นอยู่กับว่าจะเลือกมองอย่างไรหรือเลือกมองในคุณสมบัติข้อไหน เช่นว่าหากเราต้องการมองเห็นความเร็วของสสารเราก็ต้องมองในขณะที่มันเคลื่อนที่ ซึ่งเราก็จะไม่ทราบตำแหน่งที่แน่ชัดของมัน แต่หากเราต้องการจะเห็นตำแหน่งเราก็จะไม่ทราบความเร็ว เพราะเราต้องเลือกมองที่จุดหยุดนิ่งจุดใดจุดหนึ่ง ทั้งๆที่สสารนั้นมีคุณสมบัติทั้งสองข้อนี้ หรือมากกว่านี้ แต่เราต้องเลือกวิธีการที่จะมอง แล้วแต่เรื่องที่เราจะศึกษา การมองโลกในเชิงพุทธก็เช่นกัน พุทธทาสภิกขุไม่ได้ปฏิเสธโดยสิ้นเชิงว่าวิธีการมองโลกในทางวิทยาศาสตร์นั้นไม่จริง เพราะอาจจะมีบางกรณีที่จำเป็นต้องมองแผ่นดินให้เป็นแผ่นดินที่ตั้งอยู่มานานแสนนาน เพื่อประโยชน์ในการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ ธรณีวิทยา และอื่นๆ

แต่การเรียนเช่นนั้น ท่านบอกว่า "มันดับความทุกข์ไม่ได้" การมองโลกอย่างที่จะดับทุกข์ได้ ต้องมองอีกแง่หนึ่ง มองในแง่ที่มีการเกิดดับตลอดเวลา มองเช่นนี้ เพื่อจะศึกษาอย่างที่ เป็นความจริงที่สุด เพื่อจะเข้าถึงความจริงของโลกได้อย่างดีที่สุด

นักฟิสิกส์สมัยใหม่ได้อธิบายและวิเคราะห์ปรากฏการณ์ของสรรพสิ่งที่มองไม่เห็น ด้วยตาเปล่า อันเป็นองค์ประกอบ เป็นโครงสร้างที่แท้จริงของ"โลก"ที่เราเห็นอยู่นี้ ในลักษณะที่มันเกิด-ดับ อยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า แม้จะมองอย่างเป็นทางการที่พิสูจน์จับต้องได้ตามวิธีการเชิงวิทยาศาสตร์กายภาพ เราก็อาจมองโลกให้เป็นการเกิด-ดับตลอดเวลาได้ การที่พุทธศาสนาอธิบายว่าโลกเกิด-ดับ อยู่ตลอดเวลาจึงไม่ใช่โวหารเชิงสมมุติ เพียงแต่ว่ามัน

อาจจะเป็นปรากฏการณ์ในระดับลึกที่เราองไม่เห็นในชีวิตประจำวัน และการทดลองทางฟิสิกส์นั้น ก็ไม่อาจจะทำการทดลองให้ทุกคนเห็นจริงอยู่ตลอดเวลาถึงความจริงแท้ของโลกในข้อนี้ พุทธศาสนาจึงต้องสอนให้เรามองให้ออกในปรากฏการณ์เกิด-ดับของโลกที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ทุกขณะจิตที่เรารับรู้ เนื่องเพราะการมองออกเช่นนี้อยู่ตลอดเวลาเป็นการมองโลกอย่างที่เป็นจริง และเป็นวิธีการพื้นฐานที่สุดที่จะรับรู้และเข้าใจโลกอย่างที่มีมันเป็นจริงๆ เพื่อที่จะไปให้ถึงจุดมุ่งหมายคือการเข้าใจความจริงของโลกนั่นเอง ซึ่งท่านอธิบายว่า "คนที่เรียนเรื่องโลกอย่างไร ย่อมมีผลเกิดขึ้นตามสมควรแก่การที่ตนเล่าเรียนมาอย่างนั้น เช่นเรียนมาในรูปที่ว่า โลกนี้มันเที่ยง หรือเป็นรูปธรรมที่เที่ยงแท้ ก็มีผลให้คนๆนั้นยึดมั่นถือมั่น ในสิ่งเรียกว่าโลกนั้นๆหรือที่พูดอีกอย่างหนึ่งก็ว่า เป็นคนติดอยู่กับโลก ติดแน่นอยู่กับโลก หมุนไปตามโลกออกมาไม่ได้ มันก็ต้องล้มลุกคลุกคลานไปตามโลก"

"ที่นี้คนหนึ่งเขาเรียนมาในลักษณะที่ตรงกันข้าม ให้รู้ตามที่เป็นจริงว่า โลกนี้เป็นอย่างไร? มีการเกิด-ดับอยู่ตลอดเวลาอย่างไร? ความรู้ชนิดนี้ไม่ทำให้ยึดถือมั่นอยู่ในโลก คือไม่ต้องติดไปตามโลก มีจิตใจที่แยกออกมาได้จากโลก ก็ไม่ต้องล้มลุกคลุกคลานไปตามโลก นี่มันต่างอย่างที่เราเรียกว่าตรงกันข้าม หรือว่าตรงกันข้าม... ..ถ้าเราไม่รู้เรื่องสิ่งนั้นๆพอ ก็พอจะยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนั้นๆ แล้วก็ต้องทุลักทุเลไปตามสิ่งนั้นๆ แม้แต่สังขารร่างกายนี้ เราไปเห็นโดยความเป็นของเที่ยงเป็นของตน มันก็ยึดมั่นถือมั่น แล้วมันก็ต้องหนักอกหนักใจ ต้องขึ้นๆลงๆ หรือว่าส่วนใหญ่มันจะต้องมีความทุกข์ เพราะสังขารนี้มันต้องมันจะต้องเปลี่ยนแปลงไป ตามเรื่องของมัน" (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป. ก. : 92)

มนุษย์กับตนเอง

มนุษย์มีการสื่อสารภายในตนเองอยู่ตลอดเวลา การสื่อสารที่ถูกต้อง คือการรับรู้โลกอย่างถูกต้อง ติความอย่างถูกต้อง จะนำผลดีมาสู่จิตใจ การสื่อสารที่ผิดพลาดก็จะทำให้เกิดปัญหา เป็นความทุกข์ เป็นทัศนคติที่ผิดพลาดสะสมเป็นตะกอนภายในจิตใจ เมื่อรับสารครั้งต่อไป หรือเมื่อสื่อสารกับตนเองอีก ก็อาจผิดพลาด ผิดเพี้ยนต่อไปเรื่อยๆ

พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการสื่อสารภายในตนเองของมนุษย์อย่างมาก แจกแจงไว้อย่างละเอียด และพุทธทาสภิกขุเองก็ได้นำเรื่องนี้มาบรรยาย โดยพยายามที่จะให้คนเราตีความสาร หรือรับรู้โลกอย่างถูกต้องอยู่ตลอดเวลาในชีวิตประจำวัน การศึกษาเรื่อง

การสื่อสารภายในตนเองในทางพุทธศาสนานั้น ไปไกลกว่าการศึกษาในวงวิชาการนิเทศศาสตร์ เป็นอย่างมาก เพราะเหตุว่า

1.ขอบเขตของการศึกษานิเทศศาสตร์ในเชิงพฤติกรรมโดยวิธีการทางสังคมศาสตร์แบบปฏิฐานนิยม ซึ่งเป็นแนวการศึกษากระแสหลักในวงวิชาการปัจจุบันนั้น ความรู้ที่ได้รับการยอมรับมักจะมาจกวิธีการปริมาณ เหมาะกับการศึกษาพฤติกรรมภายนอก เพราะเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ชัด เจงนับได้ สิ่งเร้าที่กระตุ้นให้เกิดพฤติกรรมอยู่ภายนอก สามารถนำมาวิเคราะห์ในเชิงปริมาณได้ ในขณะที่ศึกษาถึงเรื่องของภายในซึ่งมักจะต้องใช้วิธีการทางมนุษยศาสตร์โดยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพนั้นยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ถึงความน่าเชื่อถือของข้อมูล

2.นิเทศศาสตร์แบบพฤติกรรมศาสตร์เป็นการศึกษาตามแนวทางของวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีขนบวิธีวิทยาการในการพยายามที่จะลดทอนสิ่งต่างๆให้เล็กที่สุด เพื่อที่จะอธิบายสิ่งเหล่านั้น มีหลักคิดในการย่อส่วน และคิดว่าส่วนย่อยนั้นแทนที่ส่วนใหญ่ได้ทั้งหมด ในขณะที่วิธีในเชิงพุทธจะแยกแยะรายละเอียด ซึ่งแจงถึงกระบวนการภายในจิตใจอย่างละเอียดอ่อนซับซ้อน เพื่อให้ผู้ศึกษาปฏิบัติสามารถทำความเข้าใจได้อย่างทันท่วงที ว่าอะไรกำลังเกิดขึ้นในจิตใจ ในแต่ละขณะจิต

3.นิเทศศาสตร์แบบพฤติกรรมศาสตร์ พยายามจะทำนาย สร้างกฎ เพื่อควบคุม และเปลี่ยนแปลง เพื่อจัดการในเรื่องต่างๆกับผู้รับสาร โดยการพยายามควบคุมปัจจัยหรือสิ่งเร้าภายนอก ตามกฎและทฤษฎีต่างๆที่คิดว่ามีอำนาจในการอธิบาย ในขณะที่ทางพุทธเชื่อว่า กฎนั้นเปลี่ยนแปลงไม่ได้ เป็นกฎที่มีโดยธรรมชาติ ความพยายามในทางพุทธศาสนาจึงเป็นการพยายามจัดการกับปัจจัย"ภายใน" ที่ก่อเหตุเองได้ ในระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์

ขั้นห้า : ระบบการรับรู้ ติความ และการสื่อสารภายในตนเองของมนุษย์

พุทธทาสภิกขุอธิบายถึงเรื่องของขั้นห้าไว้อย่างละเอียดหลายต่อหลายครั้ง เพราะจุดมุ่งหมายของการเทศนาของท่านคือการแสดงวิธีดับทุกข์ในแบบต่างๆ และการแสดงความจริงของการสื่อสารภายในตัวมนุษย์ที่ปรากฏเป็นขั้นห้าทั้งห้า นั้น ก็คือความรู้เกี่ยวกับการดับทุกข์ที่ถูกต้องที่สุด ตามหลักของพุทธแล้ว การที่จะดับทุกข์ได้ ไม่ได้มีสาเหตุมาจากความกลัว ความทุกข์ หรือความละอายต่อบาปเป็นสำคัญ และก็ไม่ได้มีสาเหตุมาจากความต้องการในความ

สุขเป็นสำคัญ แม้ทั้งสองสิ่งนั้นอาจจะเป็นแรงจูงใจในขั้นต้นที่จะทำให้คนหันมาสนใจในศึกษาเรื่องความดับทุกข์ได้ก็ตาม

การที่จะดับความทุกข์ได้แท้จริงนั้น ท่านกล่าวว่าต้องมาจากเหตุที่เป็นความไม่ทุกข์ไม่สุข เช่นการรู้ความจริงเรื่องขันธห้านี้ ก็เป็นการรู้เฉยๆ ไม่ใช่ความทุกข์หรือสุข หรือมีความต้องการอะไรจากความรู้นี้ แต่เมื่อรู้แล้ว สิ่งอื่นจะตามมาเอง เช่นเมื่อรู้เท่ารู้ทันว่ารับสารอย่างบิดเบือนอย่างไรทำให้ความทุกข์เกิดขึ้น สร้างความไม่สมดุลแก่ระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ ครั้งต่อไปก็มีสติที่จะตามรู้เท่ารู้ทันสารต่างๆที่เข้ามากระทบใจต่อไปอีก หรือเมื่อรู้แล้วว่าปฏิบัติหรือเป็นอยู่ด้วยอารมณ์ ด้วยสภาวะอย่างไรแล้วจึงสงบ เกิดความสุขที่ประณีตละเอียดสูงส่งกว่าความสุขทางเนื้อหนังที่เคยปรารถนา ต่อๆไปจะแผ่แสงหาการปฏิบัติและเป็นอยู่เช่นนั้นเอง

ขันธห้านี้ เป็นที่มา เป็นที่ตั้ง เป็นที่เกิดแห่งอารมณ์ต่างๆทั้งหมดของมนุษย์ หรืออาจจะกล่าวได้ว่าเป็นที่อยู่โดยสมมติของจิต กระบวนการสื่อสารภายในทั้งหมดจึงเกิดขึ้นในกระบวนการเกิดของขันธทั้งห้านี้เอง พุทธทาสภิกขุอธิบายว่า "ธาตุทั้งหลายมันจะปรุงเป็นอายตนะ อายตนะมันจะปรุงเป็นขันธ และขันธนี้ถ้าผลเมื่อไร มันจะเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน กลายเป็นอุปาทานขันธขึ้นมา เรื่องขันธห้านี้ ต้องถือเป็นเรื่องสำคัญที่สุด เพราะว่าพระพุทเจ้าท่านสอนมากที่สุด เมื่อเราสำรวจดูในพระบาลีทั้งหมดแล้วพบว่า สอนเรื่องขันธห้ามากที่สุด หรืออย่างน้อยก็เนื่องกันอยู่กับขันธห้า แล้วก็เรื่องขันธห้านี้เอง ที่ทำให้บุคคลชุดแรกเป็นพระอรหันต์ คือ พระบาลีอนัตตลักขณสูตร แต่มันไม่สำคัญเท่ากับข้อที่ว่า เรื่องขันธห้านี้มันคือเรื่องที่มีอยู่ในเนื้อในตัว ในกาย ในวาจา ในใจ อะไร ในตัวคนนั่นเอง คือขันธห้า ฉะนั้นจึงไม่มีเรื่องอะไรสำคัญมากเท่าขันธห้า แล้วเรื่องต่างๆทั้งหลายมันก็ประกอบอยู่ที่ขันธห้า เรื่องสุข เรื่องทุกข์ เรื่องดี เรื่องชั่ว เรื่องบุญ เรื่องบาป เรื่องปฏิจจสมุพบาท เรื่องอริยสัจจ์ เรื่องกรรม เรื่องอะไรก็ตาม มันเนื่องอยู่กับเรื่องขันธห้า" (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป. ก : ,17)

ถ้าจะยกตัวอย่างให้เห็นถึงขั้นตอนต่างๆของกระบวนการรับรู้และตีความสาร เรา จะมาลองพิจารณาจากผัสสะหรือประสาทสัมผัสผัสสาทางตา เป็นตัวอย่างกรณีศึกษา

ท่านกล่าวว่า "ที่นี้ก็สังเกตศึกษาเรื่อยๆมาในชีวิตประจำวัน ว่ามี ธาตุตา แล้วก็มี ธาตุรูป เข้ามาอาศัยกับตา ก็เกิดจักขุวิญญาณคือ การเห็นทางตาขึ้น ก็มีวิญญาณเกิดขึ้น มันก็ เหมือนกับว่า มันมีจิตได้เกิดขึ้น มีความรู้สึกเกิดขึ้นเกี่ยวกับเรื่องตานั้น เกี่ยวกับสิ่งที่มากระทบตานั้น มิใช่เป็นเรื่องเดียวกันหมดไปเสียทุกเรื่อง มันเป็นเรื่องๆไป

“ตากับรูปกับวิญญานเกี่ยวข้องกัน นี้เรียกว่าผัสสะ ที่มีอยู่ทุกวัน จากผัสสะนี้ก็มีเวทนา รู้สึกทางตา สบายตาไม่สบายตา นี้ก็มีอยู่ทุกวัน เวทนามีแล้วก็เกิดตัณหา คือความอยากไปตามความต้องการของเวทนานั้นมันมีอยู่ทุกวัน แล้วเกิดอุปาทานยึดถือสิ่งที่ตัณหาต้องการ เพื่อจะเป็นของเรา หรือยึดถือเอาความต้องการเป็นตัวเรา บางทีก็ยึดถือเอาวิญญานที่รู้สึกนั้นเป็นตัวเรา มันเกิดตัวเรา-เกิดของเรา ในความรู้สึกขึ้นมา เป็นตัวกู-ของกู อย่างนี้ มันมีอยู่ทุกวัน ถ้าเกิดตัวกู-ของกู อย่างนี้แล้ว ก็เรียกว่ามีอุปาทาน มีภพ มีชาติ มีชรามรณะ อย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ ก็เป็นทุกข์ รู้สึกเป็นทุกข์ รู้สึกหม่นหมอง รู้สึกหนักอกหนักใจอยู่ทุกวัน”(พุทธทาสภิกขุ,ม.ป.ป. ก : 163-164)

มโนวิญญานและธรรมารมณ: ปัจจัยภายในของมนุษย์ก่อเหตุของตนได้

จากตัวอย่างเรื่องตุ๊กตาตกแตกข้างต้น สามารถอธิบายต่อเนื่องถึงการกระทบกันของธรรมารมณ(ความคิดและความรู้สึก)กับมโน(ใจ)ได้ว่า ...“ที่นี้ถ้าว่าต่อมาเด็กคนนี้อาเรื่องตุ๊กตาแตกมานอนคิดแล้วมานอนร้องให้อยู่อีก นี่มันกลายเป็นเรื่องทางมโนวิญญาน ไม่ใช่ทางจักขุวิญญานแล้ว คือ เขานึกคิดขึ้นมาถึงตุ๊กตาที่แตกก็เป็นเรื่องความคิดที่เป็นธรรมารมณ แล้วธรรมารมณกับใจสัมผัสกันทำให้เกิดมโนวิญญาน รู้สึกถึงเรื่องที่ตุ๊กตาแตก นั้นมันสร้างนามรูปคือ กายกับใจในขณะนั้น ให้เปลี่ยนไปเป็น นามรูปที่จะเป็นที่ตั้งของอายตนะที่จะเป็นทุกข์ อายตนะนั้นก็สร้างให้เกิดผัสสะ ชนิดที่เป็นที่ตั้งของความทุกข์ เกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน จนเป็นทุกข์ จนนอนร้องให้อยู่อีกครั้งหนึ่ง ทั้งที่ตุ๊กตามันแตกมาตั้งหลายวันแล้ว หรือหลายอาทิตย์แล้วก็ได้ ความคิดที่ปรุงแต่งทะยอยกันอย่างนี้เรียกว่าปฏิจจสมุปบาทมีอยู่ในคนเป็นประจำวัน”(พุทธทาสภิกขุ,ม.ป.ป. ข. : 15)

ธรรมารมณเป็นโลกภายนอกที่ซ้อนกันอยู่ที่เดียวกับอายตนะภายใน ถ้าหากจะแยกแยะตามหลักนิเทศศาสตร์ในปัจจุบันแล้วก็นับว่าเป็นเหตุ "ภายใน" เพราะว่ามันเกิดขึ้นในขอบเขตของสมอง จิตใจถึงธรรมารมณขึ้นมาจาก "สัญญา" หรือความจำ และมาจาก"สังขาร" ซึ่งเป็นเรื่องราวต่างๆที่เราปรุงแต่งเก็บไว้ในสมอง เมื่อสงบนิ่งอยู่นั้นทั้งสัญญาและสังขารเป็นเพียงตะกอนที่นอนกันอยู่ใต้ผิวน้ำ ไม่อาจก่อเหตุใดๆได้ แต่เมื่อมากระทบกับมโนวิญญาน เราจึงเรียกมันว่าธรรมารมณ ทางพุทธแยกไว้เป็นฝั่งอายตนะภายนอกเพื่อสะท้อนให้เห็นชัดถึงการที่มันไม่ใช่ตัวเรา ไม่ใช่อยู่ในฝั่งของสิ่งที่ได้รับสารคืออายตนะภายในเสียด้วยซ้ำ ต่อเมื่อมันมากระทบมโน เกิดผัสสะเกิดวิญญาน เราจึงรับเอามาเป็นตัวเรา นำมาปรุงแต่งเป็นสังขารเก็บไว้เป็นสัญญาต่อไป กลาย

เป็นตะกอนที่เพิ่มมากขึ้นในใจ รถมืออะไรมากระทบ หรือไม่มีก็อาจจะก่อเหตุในตนเองได้ ก็ลอยขึ้นมากกระทบกับมโนอีก อย่างนี้ซ้ำๆเรื่อยๆไป

นิเทศศาสตร์ในแนวพุทธธรรมศาสตร์นั้นเน้นให้เห็นถึงผลของสิ่งเร้าที่มาจากภายนอก ทว่าการสื่อสารตามแนวพุทธศาสนาที่ว่าสิ่งที่ตกค้างอยู่ภายในนี้ต่างหากที่ก่อเหตุได้มากกว่า ทั้งธรรมารมณและมโนวิญญานล้วนอยู่ในขอบข่ายของจิตใจ แต่ก็ล้วนเป็นสาเหตุ เป็นช่องทางของสิ่งต่างๆที่มารบกวนกระบวนการสื่อสารในชีวิตประจำวัน ก่อให้เกิดภาวะอึดอัดคับข้องใจ กระทบกระเทือนคุณภาพตามปกติของชีวิต สร้างความทุกข์หรือความทนอยู่ได้ลำบากอันจะเป็นสาเหตุให้เกิดการปฏิบัติอย่างหนึ่งอย่างใดเพื่อแก้ไขสภาวะอารมณ์นั้นต่อไป

ธรรมมารมณกับมโนนั้นหากจะหาที่อยู่ตามสำนึกปกติของการศึกษานิเทศศาสตร์แล้วก็อาจกล่าวได้ว่าซ้อนอยู่ในที่เดียวกันคืออยู่ในใจ หรือในสมอง หากทฤษฎีทางพุทธศาสนานั้นได้แยกแยะให้และแยกออกไปอีกว่า มันเป็นคนละอย่างทำคนละหน้าที่กัน ในกระบวนการสื่อสารภายในบุคคลนั้น ธรรมมารมณเป็นอายตนะภายนอกทำหน้าที่ผู้ส่งสารขณะที่มโนหรือใจ เป็นอายตนะภายในซึ่งเป็นทั้งช่องทาง และทั้งผู้รับสาร เช่นเดียวกัน หากเกิดกระบวนการสื่อสารที่ตาก็มีรูปภายนอกเป็นผู้ส่งสาร และจักขุหรือตาเป็นช่องทาง และเป็นผู้รับ ในทางพุทธ "ผู้รับสาร" จะรับสาร ณ จุดที่เกิดการสื่อสารหรือเกิดผัสสะ หากลองนึกได้ดีจะเห็นว่าเกิดการสื่อสารยุบๆยับๆอยู่ตลอดเวลาทุกๆที่ๆรอบตัวคนแต่ละคน ทางตา ทางหู ทางลิ้น ทางผิวหนัง ฯลฯ เป็นการรับรู้ถึงสิ่งต่างๆ หรือเป็นกระบวนการรับรู้ รับสารจากโลกภายนอกนั่นเอง เมื่อเกิดผัสสะแล้วก็จะเกิดวิญญานในแต่ละอย่างแต่ละเรื่อง สำหรับรองรับแต่ละสารที่ได้มา ดังที่ได้ยกตัวอย่างเรื่องมโนวิญญานไปนั่นเอง

ต่อมาเมื่อเป็นขั้นตอนของการสื่อสารภายในบุคคลล้วนๆ ก็จะเป็นเรื่องของกระบวนการเกิดปฏิจสมุปบาท ในกรณีที่เป็นความทุกข์ หากไม่เกิดทุกข์แล้ว กระบวนสารก็อาจมีเพียงแค่ไม่กี่ขั้นตอน หรือในทางตรงข้าม การสื่อสารภายในบุคคลแบบที่เป็นกระบวนการต่างๆทางจิตใจที่ทางพุทธถือว่าเป็นปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ หรือตามหลักสากลเราอาจเรียกว่าเป็นกระบวนการเข้าถึงความจริงนั้น อาจเป็นการสื่อสารภายในด้วยสมาธิ วิปัสสนา อาจมีทั้งการรับสารเฉยๆแล้วไม่ปรุงแต่งในสมาธิขั้นต้นๆ จนถึงการพยายามปิดการรับรู้ในสมาธิขั้นสูง และการใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นความเป็นจริงในญาณขั้นต่างๆ หรือการใช้ปัญญาความคิดพิจารณาด้วยเหตุผลในขั้นตอนของการทำวิปัสสนา

การที่พุทธศาสนาได้แยกแยะให้เห็นว่าธรรมารมณณ์เป็นคนละส่วนกับใจนี้ ทำให้เห็นได้ชัดยิ่งขึ้นถึงหลักการที่ว่า อารมณณ์สิ่งปรุงแต่งต่างๆไม่ใช่ของเรา ไม่ได้อยู่ในตัวเราโดยปกติ ไม่ใช่อวัยวะใดอวัยวะหนึ่ง ไม่ใช่ส่วนประกอบอย่างหนึ่งอย่างใดของชีวิตแต่ละคนด้วยซ้ำไป มัน เป็นของโลก อยู่ในโลก เพียงแต่ซ้อนกันอยู่อย่างแนบเนียนกับจิตกับใจจนเรามักนึกไปว่ามันเป็น ส่วนหนึ่งของจิตใจ ธรรมารมณณ์ที่อยู่ซ้อนภายในนั้นก็เหมือนม้วนวิดีโอที่วางไว้ในเครื่องเล่น สุด แต่ที่เราจะฉายดูใหม่ จะสร้างสารลวงขึ้นมาหลอกให้ใจไม่สบายหรือเปล่า

จากการนี้แสดงให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่า"ความคิด"ต่างุั้นไม่ได้อยู่ในฝั่งอายตนะ ภายใน คือถ้าจะอธิบายตามภาษาธรรมว่ามันไม่ใช่ของเราตามหลักพุทธศาสนา อะไรทุกอย่างก็ ไม่ใช่ของเราอยู่แล้ว แต่ความคิดนั้นยังไม่ใช่ของเราเข้าไปอีกในขั้นที่ห่างออกไป เพราะขณะที่ ตา หู จมูก หรือใจ ยังเป็นส่วนประกอบหนึ่ง เป็นปัจจัยที่ก่อเกิดเอื้ออาศัยให้เกิดความเป็นคนแต่ละคน ขึ้นชั่วขณะหนึ่งตามธรรมดาธรรมชาติ แต่ความคิดปรุงแต่งที่ขณะสงบนิ่งเป็นสังขาร สัญญา ขณะเคลื่อนไหวมากระทบใจเป็นธรรมารมณณ์นี้ ทางพุทธแยกออกห่างไปอีก ไปอยู่ฝั่งภายนอก ขอบเขตสมมุติแห่งตน เราารู้สึกว่ามันตั้งอยู่ภายใน อยู่ในใจ แต่ความจริงแล้วมันเป็นสิ่งภายนอก เหมือนกับรูปบนฝาผนัง เหมือนเสียงที่แว่วมากระทบหู เหมือนกลิ่นที่ลอยอยู่ในสายลม ดังนั้น ถ้าเราสะสมความเข้าใจอย่างถูกต้อง ทุกครั้งที่มีความคิดต่างๆเกิดขึ้น ว่ามันไม่ใช่สิ่งที่อยู่ข้าง ในใจเรา มันไม่ใช่ของเราไม่ว่าจะโดยสัจจะหรือโดยสมมุติ แล้วสุดท้ายเราก็จะตระหนักรู้อย่างแท้จริงว่าความคิดเหล่านั้นไม่ใช่ของเรา ดังนั้นมันจึงมาหลอกลวงเราไม่ได้

ตามทฤษฎีนิเทศศาสตร์กระแสหลักส่วนใหญ่ การรับรู้จะต้องผ่านการกลั่นกรอง ของประสบการณ์ เกิดการตีความเป็นเรื่องต่างๆตามสิ่งที่เราสะสมมาในอดีต แต่พุทธศาสนาเปิด โอกาสให้เราเชื่อว่า การรับรู้อาจจะเป็นการรับรู้ที่ถูกต้องร้อยเปอร์เซ็นต์ได้ เพราะความคิดต่างๆที่ มาจากประสบการณ์นั้นไม่ได้เกาะเกี่ยวแนบเนื่องอยู่กับจิตใจจนแยกออกไปไม่ได้ หากแต่เป็น เครื่องหุ้มห่อที่ลวงเราไว้ ให้เรารับรู้สารต่างๆอย่างเข้าใจผิดบิดเบี้ยวเบี่ยงเบนไปเรื่อยๆ ตามประสบการณ์ตามความคิดปรุงแต่งที่สะสมไว้ หากเรารู้ว่ามันไม่ใช่ของเรา เราก็สามารถที่จะตั้งใจรับสาร อย่างที่มันเป็นจริง อย่างที่เป็นอยู่ดั้งเดิมจากโลกถึงประสาทสัมผัสและจิตใจของเรา

แนวคิดเช่นนี้ปลดปล่อยพันธนาการของเราออกไป มนุษย์ไม่ต้องเป็นทาสของ อดีตและคิดหรือทำตามแรงจูงใจที่มาจากประสบการณ์ภายนอกอันสะสมไว้ในจิตใจอีกต่อไป เรา เป็นอิสระที่จะตระหนักรู้อย่างแท้จริง เราเป็นอิสระที่จะรับและทราบถึงสารอันแท้จริงของโลก ที่ จะเห็นสรรพสิ่งตามความเป็นจริงของมัน

อย่างไรก็ตาม เพียงความเข้าใจในแนวคิดเหล่านี้ตามหลักตรรกะยังไม่เพียงพอ เราอาจทำความเข้าใจ เชื่อว่าเป็นจริงด้วยเหตุผล ยอมรับสิ่งเหล่านี้ด้วยเหตุผล แต่หากไม่มีการปฏิบัติกับจิตกับใจอย่างแท้จริงในทุกครั้งที่มีการรับสาร เราก็จะติดอยู่ในเครื่องหุ้มห่อพันธนาการนั้นต่อไป เพราะตลอดเวลาที่ผ่านมา มนุษย์ถูกกำหนดโดยสัญชาตญาณให้เชื่อว่ามีตัวตน ถูกหลอกลวงโดยสัญญาหรือความจำว่าโลกเป็นเช่นนั้นเช่นนั้น ถูกโน้มน้าวโดยกิเลสต่างๆให้หลงใหลยึดติดในสารที่ได้รับ ในสัมผัสที่มากกระทบ ปรุงแต่งและเก็บเกี่ยวเอาไว้หุ้มห่อตนเองหนาแน่นขึ้นเรื่อยๆ หากไม่อาศัยสติที่มั่นคงพอ เราก็จะรับรู้สารอย่างเบี่ยงเบนไปจากความเป็นจริง และหากไม่สะสมการรับรู้ที่ถูกต้องไว้เรื่อยๆจนเกิดเป็นสติปัญญาในตนเอง เราก็จะหลงกลับเข้าไปอยู่ในพันธนาการเดิมได้อย่างง่ายดาย เพราะเหตุนี้ หลักการของพุทธศาสนาจึงเน้นการปฏิบัติ คำว่าปฏิบัติในที่นี้มิใช่การลุกขึ้นมาทำอะไร แต่เป็นการปฏิบัติใจ พุทธทาสภิกขุจะเน้นให้เราศึกษาปฏิบัติในทุกๆอิริยาบถ ไม่ว่าจะการกระทำภายนอกจะเป็นอย่างไร นั่ง ยืน เดิน พุด ทำงาน แต่ภายในใจต้องมีการปฏิบัติอย่างถูกต้อง ต้องมีการฝึกฝนทั้งอย่างธรรมดาและเข้มข้นอยู่เสมอ

คำอธิบายเรื่องปฏิจักษุสมุปบาท ปัญญา สติ สมภา เป็นเพียง แนวเทียบให้เราพอจะเท่าทันว่า จะเกิดอะไรขึ้นในจิตใจของเราในแต่ละสถานการณ์ การที่เรารู้จักว่าเกิดอะไรขึ้นในใจ การที่จะรับสารได้อย่างถูกต้องนั้น ต้องเกิดมาจากการประสพการณ์ที่ประจักษ์แก่จิตของผู้ศึกษาปฏิบัติแต่ละคนเอง เมื่อรับสาร รับอย่างถูกต้องนั้นเป็นอย่างไร โลกแต่ละขณะที่เรารับรู้นั้นคืออะไร การที่เราคิดปรุงแต่งไปนั้นเป็นอย่างไร ความจริงคือสิ่งง่าย ๆ ที่อยู่ตรงหน้าและเป็นธรรมดาสามัญ "ประสพการณ์ที่ประจักษ์แก่จิต" ในทางพุทธ ไม่ใช่เรื่องลึกลับและห่างไกล เพียงแต่คำอธิบายทางวิทยาศาสตร์เคยชินกับการอธิบายถึงอดีตที่ตายไปแล้ว ไม่ใช่สิ่งที่อยู่ตรงหน้าและเกิดขึ้นกับใจ เมื่อเราอธิบายถึงสสารเราอธิบายถึงสิ่งอื่น เราทำความเข้าใจร่วมกันในสิ่งอื่นที่อยู่ภายนอกขอบเขตของตัวเรา จึงดูเสมือนหนึ่งว่าเรากำลังเข้าใจในสิ่งเดียวกัน แต่คำอธิบายถึงความจริงในทางพุทธเป็นการแนะแนวทางให้เราเข้าใจถึงความจริงของสิ่งที่เรากำลังประจักษ์กับใจ และในขณะที่เราคิดตามหรือรับฟังคำอธิบายนั้นอยู่ ในใจของเราแต่ละคนมี "สาร" ที่ไม่เหมือนกัน จึงดูเหมือนกับว่า เราชี้ชัดออกมาไม่ได้ว่า "ประสพการณ์เชิงประจักษ์" นั้นคืออะไร เป็นอย่างไร ทั้งๆที่การประจักษ์กับอะไรแต่ละสิ่งนั้นเป็นเรื่องง่าย ๆ ที่ไม่ต้องพยายามใช้คำอธิบายเสียด้วยซ้ำ เมื่อมองดอกไม้ก็เป็นดอกไม้ ไม่เป็นอย่างอื่น เมื่อคิดถึงสิ่งหนึ่งก็เป็นสิ่งนั้น เมื่อไม่คิดถึงอะไรก็นิ่งอยู่ ทว่า "ภาษา" เหล่านี้แทนสิ่งที่เราประจักษ์จริงๆไม่ได้ทั้งหมด เมื่อเราแลกเปลี่ยนความคิดกับคนที่กำลังศึกษาร่วมกันจึงดูเสมือนหนึ่งว่าเราไม่ได้พูดถึงสิ่งเดียวกัน หรือไม่แน่ใจว่ากำลังพูดถึงสิ่งเดียวกัน

เราเพราะเราเอา "สาร" ในใจของแต่ละคนมาวางไว้ตรงหน้าเพื่อศึกษาร่วมกันไม่ได้ เหมือนเวลาที่เราศึกษา ก้อนหิน หรือดินทรายนั่นเอง

การเลือกอธิบายปฏิจจสมุปบาทในลักษณะที่เป็นกระบวนการสื่อสารภายในบุคคล

พุทธทาสภิกขุเลือกที่จะอธิบายหลักปฏิจจสมุปบาทในลักษณะที่เป็นกระบวนการสื่อสารภายในบุคคล เป็นปัจจุบัน ไม่ใช่เรื่องข้ามภพข้ามชาติ ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติ คือ เพื่อการที่ผู้รับสารจะสามารถนำหลักการนี้ไปให้คำอธิบายกับความคิด อารมณ์และความทุกข์ของตัวเองได้ ท่านกล่าวว่า "เมื่อมีการอาศัยกันถึง 11 ตอน มันจึงเป็นปฏิจจสมุปบาทรอบหนึ่งหรือสายหนึ่ง ใน 11 ตอนนี้ แสดงไว้ในพระบาลีจะเห็นได้ว่าติดต่อกันไปไม่มีอะไรมาคั่น ไม่จำเป็นต้องเอา 2 ตอนแรก ไปไว้ชาติในอดีต แล้วเอา 8 ตอนตรงกลางมาไว้ในชาติปัจจุบัน แล้วอีกตอนหนึ่ง ไปไว้ในชาติหน้า แล้วรอบหนึ่งสายหนึ่งกินเวลา 3 ชาติ อย่างนี้มันจะทำอะไรกันได้ จะควบคุมมันได้อย่างไร จะปฏิบัติดับทุกข์ได้อย่างไร เพราะมันแยกกันอยู่ เหตุอยู่ชาติหนึ่งผลอยู่ชาติหนึ่ง แล้วจะควบคุมมันได้อย่างไร ฉะนั้น เดียวนี้เราไม่ได้รับประโยชน์จากปฏิจจสมุปบาท หรือความรู้เรื่องปฏิจจสมุปบาทเลย เพราะเราเข้าใจผิด สอนกันผิด ให้มันคร่อมกันอยู่ตั้ง 3 ชาติ แล้วมีปฏิจจสมุปบาทเพียงรอบเดียววงเดียวเท่านั้น (พุทธทาสภิกขุ ม.ป.ป. ข : 12)

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าท่านคิดว่า เหตุกับผลนั้นเป็นสิ่งที่เราควบคุมได้ เมื่อต้องการให้เกิดผลอย่างใดก็จัดการให้มีเหตุที่ก่อผลอย่างนั้น และยังแสดงให้เห็นอีกด้วยว่า พุทธทาสภิกขุมีทรรศนะที่ว่าต้องเลือกมุมมองให้ปฏิบัติได้ผล หรือที่เราเรียกกันว่าปฏิบัตินิยม

แต่ทั้งนี้ ฟังสังเกตว่า พุทธทาสภิกขุก็ได้เคยปฏิเสธความมีอยู่ของชาตินี้-ชาติหน้า เพียงแต่ท่านเห็นว่า ในหลักปฏิจจสมุปบาทนั้น ควรอธิบายในลักษณะที่เป็นกระบวนการสื่อสารภายในบุคคล เป็นเรื่องที่เกิดได้ในชั่วพริบตา จะมีประโยชน์กว่าการอธิบายเพื่อสนับสนุนความมีอยู่ของชาตินี้-ชาติหน้า

มนุษย์กับเพื่อนมนุษย์

หลักการสื่อสารในระดับของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเพื่อนมนุษย์ จะมองมนุษย์ในฐานะที่มีตัวตน มีครอบครัว ญาติมิตร และเพื่อนมนุษย์ร่วมโลก ที่ต่างต้องรับผิดชอบ และเอื้อเพื่อเอื้อแก่กันและกัน

เมื่อการสื่อสารนั้นว่าด้วยการระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ การวิเคราะห์การสื่อสารระหว่างมนุษย์ หรือที่ในภาษาวិชาการทางนิเทศศาสตร์เรียกว่า การสื่อสารระหว่างบุคคล นั้น ก็คือ การกล่าวถึงระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ด้วยกันเองโดยตรงนั่นเอง

ในทางพุทธศาสนาแล้วระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ ก็คือระบบศีลธรรม เนื่องจากคำสอนทางศาสนานั้นแบ่งเป็นหลักสำหรับปฏิบัติโดยความเป็นปัจเจกเพื่อความหลุดพ้นส่วนตัวของมนุษย์ คือระดับปรมัตถธรรมและ หลักปฏิบัติโดยสัมพันธ์กับสังคม และเพื่อนมนุษย์ คือระดับศีลธรรม ดังนั้น ท่าทีของพุทธศาสนาต่อเพื่อนมนุษย์จึงขึ้นอยู่กับระบบศีลธรรมเป็นหลัก หรืออาจกล่าวได้ว่า คำสอนเกี่ยวกับเรื่องศีลธรรมนั้นกำหนดทิศทางและเนื้อหาของปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคมด้วย

หลักการของพุทธศาสนาเริ่มจากคำถามว่า ทำอย่างไรจึงจะดับทุกข์ที่เกิดกับผู้ปฏิบัติได้ และเมื่อมนุษย์ยังต้องอยู่ร่วมกันในสังคม หลักของศีลธรรมจึงต้องตอบปัญหาว่า เราจะเกี่ยวข้องกับผู้อื่นอย่างไร จึงจะเป็นการถูกต้องสมควร และการทางที่นำไปสู่ความดับทุกข์ได้ หรืออย่างน้อยๆก็ไม่ขัดขวางกัน

ในขณะที่หลักการสื่อสารของมนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับตนเองตั้งอยู่บนพื้นฐานของปรมัตถสังจะ หลักการสื่อสารของมนุษย์กับเพื่อนมนุษย์และกับสังคมนั้นจะอยู่บนพื้นฐานของสมมุติสังจะ คือเป็นระบบอ้างอิงที่มีวัตถุ มีตัวตน กล่าวถึงมนุษย์อย่างเป็นบุคคลที่มีความรับผิดชอบต่อครอบครัวและประเทศชาติ พุทธทาสภิกขุอธิบายว่า "ถ้าไม่มีตัวตน แล้วจะทำให้มีศีลธรรมที่ตรงไหนล่ะ? นี่เราก็มีความรู้สึกว่ามีตัวเราเป็นพื้นฐานก่อน แล้วจึงมีความรู้สึกว่ามีตัวเราอย่างถูกต้อง มีตัวเราไม่ผิดพลาด ซึ่งจะค่อยว่ากันอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น เราจึงเอาหลักอย่างง่ายๆ ในขั้นสัมมาทิฐิอย่างโลกๆอย่างโลกีๆนี้ว่า ถ้าทำให้ตัวตนไม่ต้องเป็นทุกข์ เดือดร้อน เหมือนกับตกนรกแล้ว ก็เรียกว่า "ถูก" การกระทำนั้นถูก การพูดนั้นถูก ความคิดนั้นถูก... ...ถ้าไปทำให้เป็นทุกข์ เดือดร้อน เหมือนกับตกนรก แล้วก็ว่า "ผิด" การกระทำนั้นก็ผิด การพูดนั้นก็ผิด การคิดนั้นก็ผิด เรียกว่ามันผิด และการที่ไปคิดอย่างนั้น ก็เรียกว่า มิจฉาทิฐิอย่างโลกๆ นี่ย่ำลึ่มว่่า อย่างภาษาโลกๆ ภาษาคนธรรมดา ที่ยังอยู่ได้สัญชาตญาณแห่งความมีตัวตน" (พุทธทาสภิกขุ, 2518 : 282)

ศีลธรรม..กฎเกณฑ์แห่งระบบปฏิสัมพันธ์ของสังคมมนุษย์

พุทธทาสภิกขุ(2518)ให้ความหมายของศีลธรรมในขอบเขตที่กว้างขวางกว่าที่เราเคยรู้จัก ในทัศนะของท่านศีลธรรมไม่ใช่กฎเกณฑ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นหากเป็นภาวะที่สอดคล้องกับกฎ หรือปรากฏการณ์แห่งธรรมชาติ โดยสรุปได้ง่ายๆว่า ศีลธรรมคือความเป็นปกติ เพราะคำว่าศีล มาจากภาษาบาลีว่า สีละ แปลว่าปกติ ส่วนธรรม มาจาก ธรรม ซึ่งแปลได้หลายอย่าง ในที่นี้ท่านแปลว่า "ภาวะที่ปรากฏอยู่ในฐานะเป็นปรากฏการณ์ตามธรรมดาของธรรมชาติ" ซึ่ง "ศีลธรรม"ในที่นี้จะมีความหมายต่างกันสามนัยยะ ตามการแปลความหมายของคำว่า "ธรรม" ดังนี้ นัยที่ 1 ถ้าแปล ธรรม ว่า "ภาวะ" ศีลธรรมก็คือ "ภาวะแห่งความเป็นปกติ" ที่มีอยู่ตามธรรมชาติก็ได้ หรือที่มนุษย์จะทำให้มีขึ้นมาก็ได้ นัยที่ 2 ธรรมแปลว่า "เหตุ" ศีลธรรมก็แปลว่า "เหตุแห่งความเป็นปกติ" ได้แก่การปฏิบัติของมนุษย์ที่ปฏิบัติแล้ว ทำให้เกิดความปกติขึ้นมา ในตัวเอง และกว้างขวางออกไปถึงตัวผู้อื่น นัยที่ 3 ถ้า ธรรมะ แปลว่า "ผล" ศีลธรรมก็แปลว่า "ผลคือความเป็นปกติ" ที่เกิดมาจากการปฏิบัติเพื่อความปกตินั่นเอง

สรุปได้ว่า ศีลธรรมคือภาวะแห่งความปกติและความประพฤติที่ทำให้เกิดความปกติในตัวมนุษย์แต่ละคน และขยายผลออกไปจนถึงตัวผู้อื่น

ศีลธรรมในทัศนะของพุทธทาสภิกขุยังแสดงผลได้ทั้งในสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต โดยที่ศีลธรรมในสิ่งมีชีวิตที่สำคัญที่สุด ก็คือในมนุษย์ เพราะหากมนุษย์ขาดศีลธรรมแล้ว ก็จะไปรบกวนสภาวะตามธรรมดาธรรมชาติของสิ่งอื่นๆ สำหรับการแสดงผลของศีลธรรมในสิ่งไม่มีชีวิตนั้นคือภาวะความสงบความเป็นอยู่ตามธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายนั่นเอง ท่านอธิบายว่า "ข้อนี้ก็อยากจะให้สังเกต มองกว้างออกไปจนถึงภาวะความสงบ แม้ของ สิ่งที่ไม่มีชีวิต วัตถุที่ไม่มีชีวิตทั้งหลาย มันจะอยู่ในภาวะปกติได้เหมือนกัน ถ้ามนุษย์ไม่ไปทำลายมัน"(พุทธทาสภิกขุ,2518:12) ส่วนในสิ่งมีชีวิตนั้น ก็นับรวมทั้งพืช สัตว์และคน โดยท่านกล่าวถึง พืชและสัตว์ว่าจะมีศีลธรรมคือความปกติ ไปตามธรรมชาติ "ถ้ามันไม่มีศีลธรรมตามธรรมชาติ มันก็ต้องตาย แต่เดี๋ยวนี้เราจะย้อนกลับไปว่า ถ้าคนมีศีลธรรมสัตว์ก็จะพลอยเป็นปกติอยู่ได้ด้วย แล้วก็จะมีปริมาณมากด้วย" (พุทธทาสภิกขุ,2518 : 13)

ดังนั้น พุทธทาสภิกขุจึงเน้นให้มีการปฏิบัติศีลธรรมกันที่ตัวมนุษย์เองก่อน เพราะความเป็นปกติหรือไม่ปกติของมนุษย์แต่ละคนจะส่งผลถึงตนเอง คนรอบข้าง และมนุษยชาติโดยรวม ขณะเดียวกัน ความเป็นปกติหรือความมีศีลธรรมของมนุษย์นี้ ก็จะไปกระทบกระเทือนต่อความเป็นปกติของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตอื่นๆในธรรมชาติด้วย

มิตรภาพ: หลักการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับเพื่อนมนุษย์

เมื่ออภิปรายกันถึงความจำเป็นที่การสื่อสารสื่อสารระหว่างมนุษย์ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานทางจริยธรรม คือ ต้องมีศีลธรรมแล้ว เราจะเห็นว่า การสื่อสารในทางพุทธศาสนาโดยเฉพาะในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ท่านมักไม่ค่อยจะให้หลักเกณฑ์ว่า สื่ออย่างไรจึงจะได้ผล (เว้นแต่จะเน้นให้กับผู้ที่จะไปเผยแผ่ธรรม หรือเพื่อแก้ปัญหาที่จะเป็นอุปสรรคในการสื่อสาร เช่นกรณีของภาษาคน-ภาษาธรรม) แต่ท่านจะเน้นถึงรากฐานภายในตัวบุคคล ซึ่งเป็นคุณสมบัติทางจิตต่างๆที่ต้องสร้างให้เกิดขึ้น ซึ่งเมื่อมีรากฐานเหล่านี้แล้ว การสื่อสารในทุกระดับก็จะไม่ผิดพลาด ไม่ก่อให้เกิดผลร้าย ไม่ทำร้ายใคร ไม่ทำลายตัวผู้ส่งสารเอง ตัวผู้รับสาร และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องอื่นๆ รวมถึงหลักเกณฑ์ในการพิจารณาในแต่ละขณะที่ทำการสื่อสาร ซึ่งไม่ได้ตราไว้เป็นกฎเหมือนกฎหมายว่า ข้อใดถูก ข้อใดผิด พูดคำใดได้ คำใดไม่ได้ กระทำสิ่งใดได้ สิ่งใดได้ สำหรับทุกกรณี หากแต่ให้หลักเกณฑ์วิธีคิดกว้างๆไว้ สำหรับผู้ปฏิบัติจะนำไปพิจารณาและปรับใช้ได้ สำหรับในกรณี แม้กระทั่งหลักของศีลห้าที่เป็นข้อห้าม และธรรมห้าที่เป็นข้อควรปฏิบัติที่คู่กันมากับศีล ซึ่งดูเหมือนว่าจะเป็นข้อบังคับหรือข้อกำหนดอย่างชัดเจน แต่อันที่จริงแล้วก็ยังเป็นหลักเกณฑ์สำหรับจะให้สำรวจการกระทำในแง่ต่างๆ ว่าก่อความเป็นปกติให้แก่ระบบหรือไม่ เช่นกรณีของศีลข้อมูสาวจา ศีลข้อนี้จะห้ามพูดปด แต่เมื่อนำมาใช้ในการปฏิบัติจริง ปัญหาจะอยู่ที่ว่า พูดอะไร แค่ไหน จึงเป็นพูดปดหรือโกหก การพูดเพื่อให้สบายใจนับว่าถูกต้องตามหลักการพูดหรือไม่ แล้วคำพูดที่จริงแต่ก่อโทษ หรือก่อความไม่สบายใจจะพูดได้หรือไม่ เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณา ศีลข้อแรกที่ห้ามฆ่าสัตว์ก็เช่นกัน หากจะนำไปปฏิบัติ การกินยาฆ่าเชื้อจะนับเป็นการผิดศีลหรือไม่ ทำได้หรือไม่ ปัญหาต่างๆเหล่านี้ ทำให้เราต้องค้นหาเกณฑ์หรือหลักการในการ ตัดสินใจเพื่อจะปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ในทางศีลธรรมซึ่งมีได้ตราไว้เป็นกรณีๆอย่างชัดเจนเช่น กฎหมาย

พุทธทาสภิกขุเสนอหลักพื้นฐานแห่งศีลธรรมไว้ห้าข้อ หลักการบางข้อสามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นหลักเบื้องต้นในสัมพันธภาพของมนุษย์กับเพื่อนมนุษย์ได้อย่างดี นั่นคือหลักแห่งมิตรภาพ ท่านให้ถือว่ามนุษย์ทุกคนเป็นมิตรเป็นเพื่อนมนุษย์ที่ร่วมความทุกข์อย่างเดียวกัน ร่วมชะตากรรมเดียวกัน จึง "ต้องอยู่กันอย่างเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น"(พุทธทาสภิกขุ,2518:594) ถ้ามีความรู้สึกอย่างนี้เป็นหลักแล้ว มนุษย์ก็就不用มีการเบียดเบียน ไม่ประทุษร้ายชีวิตร่างกายผู้อื่น ไม่ประทุษร้ายทรัพย์สินสมบัติผู้อื่น ไม่ประทุษร้ายของรักใคร่ของผู้อื่น ไม่ประทุษร้ายความเป็นธรรมของผู้อื่น จนกระทั่งไม่ประทุษร้ายสติปัญญาของตัวเอง การที่เราจะตระหนักถึงความจริงข้อนี้ เราจะต้องมองเห็นถึงความทุกข์และรู้สึกอยากจะพ้นจากความทุกข์

นั่นก่อน พุทธทาสภิกขุอธิบายในส่วนนี้ว่า "ถ้าจะเปรียบก็เหมือนกับว่า เมื่อเราดำลงไปใต้น้ำเต็มก้นแล้ว เราอยากจะได้ขึ้นมาให้พ้นน้ำนั้น มันอยากกันก็มากน้อย กระทำความรู้สึกดูใหม่... ..ถ้าเราซู้ซ้อไปแล้วจะไม่ยากเลย ในการที่จะเข้าใจคำว่า"ความทุกข์" และก็เข้าใจการที่เราทุกคนจมอยู่ในกองทุกข์ หรือว่าเป็นเพื่อนทุกข์ด้วยกันและกัน..."(พุทธทาสภิกขุ,2518 : 171)

นั่นคือเราต้องตระหนักถึงความทุกข์โดยแท้จริงก่อน ตระหนักถึงสภาพความเป็นที่ทนได้ยากของความทุกข์ ว่ามันกดดันชีวิตเราเรามากน้อยเพียงใด และทำความเข้าใจว่าสภาพต่างๆเหล่านี้ก็กดดันผู้อื่นอยู่ไม่ต่างกัน

หลักแห่งมิตรภาพนี้กล่าวได้ว่าเป็นแนวคิดพื้นฐานของพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับสัมพันธภาพของมนุษย์ เป็นวิธีคิดเบื้องต้นสำหรับการสื่อสารที่มนุษย์จะมีต่อตนเอง ต่อธรรมชาติ ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และต่อสังคม โดยหลักการข้อนี้เราจะสื่อสารอย่างไม่แบ่งแยกว่าไหนตัวเรา ไหนผู้อื่น เพราะเราและโลกต่างก็เป็นเพื่อนร่วมชะตากรรม โดยวิธีคิดแบบนี้ การทำความดี หรือการรับผิดชอบต่อสังคมและธรรมชาติจะมีใช้การเสียสละที่เราต้องขังใจเลือกระหว่างให้เราหรือให้ผู้อื่น ระหว่างรับเข้ามาหรือให้ออกไป แต่ด้วยการมองโลกที่ถูกต้องเช่นนี้เราจะทราบว่าการให้ก็คืออันหนึ่งอันเดียวกับกรรับ ถ้าเรายังยึดอัตตาอยู่อย่างปฏุชนทั่วไป อย่างน้อยเราจะตระหนักว่าการทำประโยชน์ให้โลกก็คือทำให้กับเรา การเบียดเบียนผู้อื่นก็คือเบียดเบียนตัวเอง โดยแนวคิดนี้ การพฤติกรรมที่มีศีลธรรมจะไม่ได้เกิดขึ้นโดยความขัดแย้งในจิตใจระหว่างผลประโยชน์ส่วนตัวกับประโยชน์ส่วนรวม ระหว่างถูกต้องและความถูกต้อง นั้นเพราะเราจะค่อยๆเข้าถึงภาวะของการตระหนักรู้อยู่แก่ใจว่า ส่วนตัวโดยแท้ที่จริงนั้นก็เป็นส่วนเดียวกับส่วนรวม และสิ่งที่ถูกต้องก็จะเป็นสิ่งที่ถูกใจสำหรับแต่ละคนไปด้วยโดยปริยาย

เช่นเดียวกัน ในแง่ของการสื่อสาร ไม่ว่าจะมนุษย์จะสื่อสารกับตนเอง กับธรรมชาติ กับเพื่อนมนุษย์ หรือกับสังคมส่วนรวม เราจะลดการแบ่งแยกลง เราจะสื่อสารด้วยแนวคิดเบื้องต้นของมิตรภาพ ทั้งนี้ เราทำได้เพียงแต่พยายามที่จะรักผู้อื่นให้เท่ากับรักตนเอง แต่เราจะรักอย่างที่เรารักตนเองจริงๆโดยความตระหนักรู้ว่าเราและเขาเป็นหนึ่งเดียวกัน เราทำได้พยายามทำความเข้าใจธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์แต่เราตระหนักดีถึงความเหมือนกันระหว่างเขากับเราเหมือนกันในการเกิด แก่ เจ็บและตาย นั่นคือความ"เป็นเพื่อนร่วมทุกข์" เราได้ทำการวิเคราะห์ผู้รับสารจาก "ความเป็นอื่น" ของเขากลับไป หากแต่เราจะสื่อสารอย่างเข้าใจใน"ความเหมือนกัน" หากเราเข้าใจในแนวคิดนี้ได้อย่างถูกต้องจริงๆ เราจะไม่ต้องพยายามหยิบยื่นมิตรภาพให้กับคนอื่นในโลก เพราะโดยแท้จริงแล้ว เขาและเราเป็นมิตรกันอยู่แล้ว เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ต่อกันตั้งแต่

เกิดจนตาย เราจะเข้าใจว่า เราและคนอื่นๆ ไม่ได้แตกต่างกันแต่อย่างใด โดยสาระสำคัญแล้ว เราเผชิญกับความทุกข์อันเดียวกัน เผชิญกับความจริงอันเดียวกัน และเผชิญกับปัญหาข้อเดียวกัน ไม่ว่าใครจะมาจาก"สำนักคิด"ไหน มีระบบความเชื่อแบบใดก็ตาม เราต่างอยู่ภายใต้ธรรมชาติแห่งความทุกข์อันเดียวกัน เราจึงเป็นเพื่อนที่แท้จริงต่อกันและกัน พุทธทาสภิกขุจึงเรียกร้องว่า "ขอให้เร่งระดมธรรมข้อนี้ เร่งระดมการใช้พลังแห่งธรรมข้อนี้ ให้ครอบคลุมไปทั่วทั้งโลกให้คนทั้งโลก มองตากันในลักษณะที่มีมิตรภาพเหมือนกันไปหมดเลย" (พุทธทาสภิกขุ, 2518 : 595)

ภายใต้แนวคิดนี้ การศึกษาการสื่อสารอาจจะเปลี่ยนแปลงไป เราอาจเข้าใจผู้อื่นได้อย่างถ่องแท้ด้วยการเข้าใจตนเองอย่างลึกซึ้ง แม้กระทั่งธรรมชาติของจักรวาลอันกว้างใหญ่ก็มีการเปลี่ยนแปลงที่ไม่ต่างไปจากธรรมชาติภายในตัวของเรา การทำความเข้าใจ "ผู้รับสาร" จึงเป็นเรื่องเดียวกันกับการทำความเข้าใจในตัว"ผู้ส่งสาร"เอง การพิจารณาอย่างลึกซึ้งถึงสภาวะอารมณ์และความคิดของตน จึงน่าจะสำคัญกว่าการศึกษาถึงภูมิหลัง ชาติกำเนิด วัฒนธรรมและการศึกษาของผู้รับสาร เพราะนั่นเป็นเพียงส่วนประกอบภายนอก ซึ่งมีประโยชน์ในลักษณะที่จะช่วยขจัดอุปสรรคเล็กๆ น้อยๆ ของการสื่อสารได้ แต่มันไม่อาจจะทำให้เราเข้าใจผู้รับสารของเราได้อย่างแท้จริง หากเรายังคิดว่าเขาเป็นเพียง "ผู้รับสาร"ของเรา หากเราไม่ตระหนักถึงความจริงว่า โดยเนื้อแท้แล้วมนุษย์เราเหมือนกัน ดังนั้น การหันมาศึกษาด้านใน น่าจะเป็นแนวทางที่สำคัญของการศึกษาการสื่อสารภายใต้แนวคิดเชิงพุทธศาสนา

เคนเนธ เบิร์ก(Kenneth Burke) นักวาทวิทยาตะวันตก เป็นผู้หนึ่งที่ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารที่คล้ายคลึงหลักมิตรภาพนี้ ภายใต้หลักการของการสื่อสารด้วยความสำนึกว่าตนเหมือนกันกับผู้อื่น (rhetoric of identification) โดยถือว่าการที่จะสื่อสารในสังคมนั้น มนุษย์ต้องปรับตัวเข้ากับสังคม ต้องสำนึกถึงความเหมือนกันกับผู้อื่น ที่ถึงแม้โดยรูปร่างลักษณะภายนอกเราจะไม่เหมือนกัน แต่หากพูดถึง "ผลประโยชน์ของคนสองคนที่สัมพันธ์กัน" เราจะมี ความสำนึกว่าเราเหมือนกันกับผู้อื่น (Burke,K. อ้างถึงใน อรรถวรณ์ ปิณฑนโธวาท,2539 : 189-190) ในแง่นี้ เราอาจพิจารณาโดยเทียบกับแนวคิดเรื่อง "มิตรภาพ" ของพุทธทาสภิกขุได้ว่า การสำนึกว่าเหมือนกันสำหรับเบิร์กอาจใช้ความรู้สึกในทางบวกคือเรื่องของผลประโยชน์ที่สัมพันธ์กัน แต่สำหรับพุทธทาสภิกขุจะเริ่มจากความรู้สึกในทางลบคือ เริ่มจากความตระหนักในความทุกข์ที่คนหนึ่งมีอยู่ แล้วถึงรู้ชัดต่อไปว่า คนอื่นๆ ก็มีความทุกข์ไม่ต่างจากเรา เพราะต่างก็มีองค์ประกอบของความเป็นมนุษย์เหมือนกัน และอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติอันเดียวกัน อนึ่ง จากความตระหนักข้อนี้หากคิดสืบสาวต่อไปจนกระทั่งคนแต่ละคนตระหนักถึงความสัมพันธ์ที่แต่ละคนมีต่อกัน ก็จะทำให้สามารถตระหนักถึงผลประโยชน์ที่เรามีอยู่ร่วมกันด้วย ในลักษณะที่ว่า ทั้งความทุกข์ความสุขของ

เราก็เหมือนกันของผู้อื่น ซึ่งในแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ คนทุกคนต่างมีความเกี่ยวข้องกัน และ ยังเกี่ยวข้องกันกับทุกสิ่งในธรรมชาติที่ต่างก็มีความสัมพันธ์ มีผลกระทบซึ่งกันและกัน

มนุษย์กับสังคม

การสื่อสารในระดับที่เป็นการปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับสังคม เป็นการมองมนุษย์ ในแง่มุมที่มีตัวตน คือมองในเชิงสมมุติสัจจะ ในฐานะที่มนุษย์แต่ละคนเป็นสมาชิกของสังคม และในฐานะที่พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าเป็นส่วนหนึ่งของ “มนุษยชาติ” ซึ่งหลักการปฏิสัมพันธ์ของ มนุษย์ในระดับนี้ได้มาจากหลักการของศีลธรรม ซึ่งในที่นี้จะได้เสนอเนื้อหาซึ่งเป็นความเกี่ยวข้องระหว่างมนุษย์ สังคม และศีลธรรม จากลำดับดังต่อไปนี้

- สถาบันทางสังคมและศีลธรรม
- ศีลธรรมกับสังคมและวัฒนธรรม
- ธรรมมิกสังคมนิยม

สถาบันทางสังคมและศีลธรรม

ในเชิงโครงสร้างของสังคมพุทธทาสภิกขุ มีทัศนะว่า สถาบันต่างๆในสังคมนั้น จะต้องศีลธรรมกำกับอยู่ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของ เศรษฐกิจ การเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการศึกษา การจัดการกับโครงสร้างต่างๆทางสังคม โดยปราศจากความคิดเชิงศีลธรรมนั้นท่านกล่าวว่า จะเป็นการเดินตามแนวทุนนิยม... ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุการจัดการปกครองและ เศรษฐกิจที่ปราศจากศีลธรรมคือเครื่องทำลายโลก ในอีกด้านหนึ่งการเมืองของสถาบันทางสังคมก็ เป็นการเอื้ออำนวยให้เกิดศีลธรรมขึ้นด้วย ซึ่งท่านได้กล่าวไว้ในธรรมบรรยายเรื่อง การกลับมาแห่ง ศีลธรรม ว่าการรักษาสถาบันอันเป็นที่ตั้งมั่นแห่งความเชื่ออันดีงามนั้น เป็นรากฐานที่สำคัญข้อ หนึ่งของการมีศีลธรรม ดังนี้ "สถาบันใดที่เป็นที่ตั้งแห่งความรู้สึก ที่ประกอบไปด้วยธรรมะแล้ว ช่วยกันสนับสนุน ส่งเสริมสถาบันนั้น ให้แน่นแฟ้นอยู่ในโลกนี้ ตัวอย่างเช่น สถาบันแห่งผู้มี พระคุณ เช่นบิดามารดา ครูบาอาจารย์ พระเจ้า พระสงฆ์ ส่งเสริมไว้ให้มั่นคง กระทั่งสถาบัน ชาติ ศาสนา มหาษัตริย์ สถาบันที่ทำให้เกิดความกตัญญูกตเวทิต์ ก็ส่งเสริมให้มั่นคง... .. สถาบันทั้งหลายเหล่านี้ เป็นไปเพื่อความมีอยู่แห่งธรรมะที่พึงปรารถนาแล้ว ช่วยกันรักษาเกิด ช่วยกันระดมธรรมะในข้อนี้ ช่วยกันระดมทุกอย่าง เพื่อการกลับมาแห่งศีลธรรม และรากฐานแห่ง ศีลธรรม" (พุทธทาสภิกขุ,2518 : 596-597)

ศีลธรรมกับสังคมและวัฒนธรรม

ดังที่กล่าวแล้วว่า พุทธศาสนิกชนให้ความหมายของศีลธรรมอย่างครอบคลุม กว้างขวาง ทุกอย่างจึงเป็นเรื่องของศีลธรรมทั้งสิ้น รวมไปถึงการเมืองการปกครอง การศึกษา เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ซึ่งท่านได้กล่าวไว้ว่า "เมื่อศีลธรรมเป็นไปอย่างแพร่หลายทุกหัวระแหง เราก็ไปเรียกว่าวัฒนธรรมบ้าง ขนบธรรมเนียมประเพณีบ้าง ฉะนั้นขอให้มองวัฒนธรรมและ ขนบธรรมเนียมประเพณีนั้นว่า เป็นศีลธรรมด้วย ในฐานะที่เป็นเหตุแห่งความสงบก็มี ในฐานะที่เป็นผลคือความสงบแล้วก็มี จึงเห็นได้ว่า ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ศีลธรรม จึงถือว่า ศีลธรรม เป็นสิ่งที่มีคุณค่า หรือมีค่านิยมของทุกสิ่งทุกอย่างในบรรดากิจกรรมที่มนุษย์จะพึงกระทำในโลกนี้ ในส่วนที่ เรียกว่า สังคม แม้ในส่วนที่เป็นบุคคล คือปัจเจกชนนั้น ก็ยังมีความหมายอย่างเดียวกัน คือทำ เพื่อความสงบ" (พุทธศาสนิกชน, 2518 : 76) ในทัศนะของท่านศีลธรรมเป็นเรื่องที่ครอบคลุมอย่าง กว้างขวางแต่มนุษย์กลับมองไม่เห็นถึงความเกี่ยวข้องของเรื่องราวต่างๆในชีวิตกับศีลธรรม มอง ไม่เห็นว่าการทำชีวิตให้เป็นปกติและสงบสุข การทำทุกๆส่วนในสังคมให้เป็นความสงบนั้นคือการ พุทธิกรรมในเชิงศีลธรรม ตรงกันข้ามสังคมโดยทั่วไปกลับแยกเอาศีลธรรมออกมาจากสถาบัน ต่างๆของสังคม ส่วนมากก็นำไปฝากไว้กับศาสนา เราจึงจัดการศึกษาโดยปราศจากศีลธรรมจัด การปกครองโดยไม่เอาปกติสุขเป็นที่ตั้ง จัดระบบเศรษฐกิจโดยเอาผลประโยชน์มาก่อนศีลธรรม และมองวัฒนธรรมของเราอย่างแยกย่อยเป็นหลายส่วนโดยมีศีลธรรมเป็นเพียงส่วนหนึ่งในนั้น หรืออาจไม่มีเลย

ยิ่งหากมองในเชิงของการสื่อสาร เรายิ่งจะเห็นข้อนี้ได้ชัดเจน กิจกรรมทางสังคม ทุกอย่างต้องมีการสื่อสารเข้าไปเกี่ยวข้อง ทั้งในระหว่างเพื่อนและญาติมิตร (การสื่อสารระหว่าง บุคคล/การสื่อสารภายในครอบครัว) ในกลุ่มสนทนาหรือกลุ่มทางสังคม(การสื่อสารภายในกลุ่ม) ในการทำงาน(การสื่อสารในองค์กร) ในสังคม(การสื่อสารมวลชน/การพูดในที่สาธารณะ) หรือใน การติดต่อระหว่างประเทศ(การสื่อสารระหว่างวัฒนธรรม) แต่เมื่อเกิดปัญหาในการสื่อสารขึ้น ทำให้มิตรภาพ การทำงาน หรือการดำเนินกิจการระหว่างประเทศมีปัญหา เรามองไม่ออกเลยว่า เรา ควรจะแก้ไขที่ปัญหาการสื่อสาร และเรายังมีดบอดอย่างซ้ำซ้อนเข้าไปอีก เมื่อไม่ทราบว่าการ สื่อสารแต่ละชั้นตอนนั้น ก็ต้องมีมาตรฐานทางจริยธรรมเข้ามากำกับเช่นกัน

ธรรมมิกสังคมนิยม

พุทธทาสภิกขุเสนอถึงหลักของโครงสร้างสังคมไว้ว่า ควรจะมีโครงสร้างการปกครองในลักษณะที่เป็น ธรรมมิกสังคมนิยม ซึ่งคำนี้อาจแปลง่าย ๆ ว่าเป็นสังคมนิยมที่ประกอบด้วย ธรรม ธรรมที่ว่านี้ก็คือธรรมของผู้ปกครองซึ่งท่านยกทศราชธรรมมาเป็นหลัก ดังนั้น สังคมในอุดมคติของท่านก็คือสังคมที่มีการปกครองโดยผู้ที่มีธรรมหรือธรรมราชาตามศัพท์ทั่วไปนั่นเอง ท่านกล่าวไว้ว่าพระราชาที่มีทศพิธราชธรรมนั้น คือสังคมนิยมที่เต็มรูปอยู่ในรูปเผด็จการ ทำอะไรได้รวดเร็ว เช่นพระเจ้าอโศก หรือพระราชาอื่นที่อาจเคยมีมาแล้ว แม้ในประวัติศาสตร์ของชนชาติไทย เช่นพระเจ้ารามคำแหง ท่านก็ถือว่าเป็นผู้ปกครองเผด็จการหรือสังคมนิยม ท่านเรียกร้องให้การปกครองแบบพ่อปกครองลูกกลับมาอีก เพราะเป็นการปกครองด้วยธรรมะของผู้ปกครอง

จากข้อความนี้ เราพอจะทราบได้ว่าพุทธทาสภิกขุเห็นด้วยกับการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช โดยที่ในการปกครองนั้น มีเงื่อนไขอยู่ว่า พระราชาจะต้องมีทศพิธราชธรรม หรืออาจกล่าวได้ว่า พุทธทาสภิกขุเห็นด้วยกับการเผด็จการโดยธรรม

วจีกรรม : สาระสำคัญในเชิงวาทวิทยาของพุทธทาสภิกขุ

ความหมายของวจนภาษา วาจา วจีกรรม

ในทางพุทธศาสนา พฤติกรรมของมนุษย์นั้นแสดงออกได้ในสามลักษณะ คือ พฤติกรรมทางกาย(กายกรรม) พฤติกรรมทางวาจา(วจีกรรม) และพฤติกรรมทางใจ(มโนกรรม) ในที่นี้ เราจะศึกษาถึงความสำคัญและลักษณะต่างๆของพฤติกรรมทางวาจาหรือคำพูดในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งได้กล่าวไว้ในธรรมบรรยายชุดธรรมโฆษณเรื่อง สันติภาพของโลก

ในทางนิเทศศาสตร์ วจนภาษา (verbal language) หมายถึง สาระหรือภาษาที่แสดงออกในรูปของถ้อยคำ คำพูด หรือตัวอักษร ซึ่งได้แก่ภาษาพูดหรือภาษาเขียน เป็นต้น(พัชนี เชยจรรยา เมตตา วิวัฒนานุกูลและดิเรนนท์ อนุวัชศิริวงศ์,2541: 24) ซึ่งพุทธทาสภิกขุก็ได้ให้ความหมายของวาจา หรือวจีกรรมไว้คล้ายกันว่า หมายถึงการพูดจา,ถ้อยคำที่พูดจา และรวมถึงสิ่งที่ใช้แทนการพูดจา เช่น การขีดเขียน เป็นต้น (พุทธทาสภิกขุ,2531 ค : 152) ดังนั้นวจนภาษา วาจา และวจีกรรม จึงครอบคลุมถึงพฤติกรรมเกี่ยวกับการพูดและการเขียน หรือการสื่อสารด้วยภาษาที่เป็นถ้อยคำของมนุษย์

ในที่นี้เราจะได้พิจารณาถึงความสำคัญของพฤติกรรมการสื่อสารด้วยการพูดและเขียนในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ และในขณะที่เดียวกันท่านเองก็ยังให้ความสำคัญกับการไม่พูดด้วย การสื่อสารในสิ่งที่ถูกต้องนั้นสำคัญ แต่การไม่เผยแพร่สิ่งที่ไม่สมควรเผยแพร่ก็สำคัญไม่แพ้กัน ซึ่งเราจะได้พิจารณาในรายละเอียดเป็นข้อๆไป

ความสำคัญของการพูดและคำพูด

บทบาทของวจนภาษาหรือวจีกรรม

1. เป็นเครื่องมือสื่อสารหรือเป็นการสื่อสาร เป็นตัวกลางในการสื่อความคิด เป็นเครื่องสื่อความคิดนี้รู้สึกหรือสิ่งอื่นใด ไปยังผู้อื่น ในที่นี้วาจาจะเป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้าใจ หรือกล่าวได้ว่าการพูดก็คือการทำความเข้าใจแก่กันและกัน
2. เป็นเครื่องมือในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดี ท่านยกตัวอย่างว่า ได้แก่การสร้างมิตรภาพ, ภราดรภาพ คือ ความเป็นมิตร ความรู้สึกอย่างเป็นพี่น้องกัน กระทั่งสันติภาพ คือ ความสงบสุข

3. เป็นเครื่องมือในการทำลาย เป็นอาวุธ ที่จะทำร้ายผู้อื่น

ลักษณะของวจนภาษาที่ดี

1. เป็นสัมมาวาจา สัมมา แปลว่า ถูกต้อง วาจา แปลว่า การพูดจา สัมมาวาจาจึงเป็นการพูดจาที่ถูกต้อง เกิดประโยชน์แก่ทุกฝ่าย และเกื้อกูลแก่สันติภาพและความสงบสุขของโลก มีลักษณะโดยรวมคือ "ไม่ประทุษร้าย" คือไม่มีลักษณะที่จะทำร้ายต่อสิ่งที่ตั้งงาม จะต้องไม่ประทุษร้ายหรือไม่ทำร้ายต่อสิ่งใดบ้าง เราจะได้พิจารณาร่วมกันไปที่ละข้อ ดังนี้

1.1. คำพูดที่เป็นจริง ไม่ผิด มีลักษณะไม่เท็จ ไม่เท็จนั้นก็คือการไม่ประทุษร้ายต่อความจริง ต่อความยุติธรรมและต่อความถูกต้องที่แท้จริงตามกฎธรรมชาติ จริง ในที่นี้ ท่านหมายถึง ต้องจริงตามกฎของธรรมชาติ และประพฤติได้จริง แล้วเป็นประโยชน์จริงๆ พร้อมกันไปด้วย จากการนิยามเช่นนี้ จะเห็นได้ถึงความเป็นประโยชน์นิยมของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งเป็นประโยชน์นิยมแบบที่ไม่ใช่ประโยชน์เข้าตนเอง แต่เป็นประโยชน์ต่อโลกโดยส่วนรวม ดังที่เคยกล่าวมาแล้ว

1.2. คำพูดที่ไม่ให้เกิดความแตกแยก คือไม่ประทุษร้ายความสามัคคี ไม่ประทุษร้ายความรักของมนุษย์ ซึ่งจะต้องมีความรักให้แก่กันและกัน

1.3. คำพูดที่ไม่หยาบคาย คือไม่ประทุษร้ายความไพเราะ หรือสุนทรียภาพในทาง วาจา ความไพเราะนั้นเป็นที่ต้องการของคนทุกคน แม้แต่สัตว์ก็ต้องการได้ยินคำพูดที่ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล และมีความงดงามจับใจผู้ฟัง

1.4. คำพูดที่ไม่เพ้อเจ้อ ก็คือไม่ประทุษร้ายเวลาที่อาจใช้ให้เป็นประโยชน์ ท่านพูดถึงเรื่องนี้ว่า"เวลานี้มันแล้วแต่เราจะใช้ ใช้ให้เป็นประโยชน์ก็ได้ ใช้ให้ไม่เป็นประโยชน์ก็ได้ คนโง่ก็ใช้ไปในทางที่ไม่เป็นประโยชน์ คนมีปัญญาก็ใช้เวลาไปในทางที่เป็นประโยชน์ แม้แต่คนทั่วไป มันก็ต้องการใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ วาจาใดมันประทุษร้ายเวลา ที่ควรจะใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ วาจาอันนั้นเรียกว่าเพ้อเจ้อ นี่เป็นเรื่องที่เข้าใจได้ง่ายๆ มองเห็นได้ง่ายๆ" (พุทธทาสภิกขุ, 2531 ค : 158-159)

จะเห็นว่า หลักการพูดของพุทธในทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ ท่านจะใช้หลักการของการคัดสรรสิ่งที่ดีควรพูด คือ คัดทิ้งในสิ่งที่ไม่ควรพูด แล้วมีหลักเกณฑ์ต่างๆ มาให้พิจารณา ด้วยวิจยญาณของตนเองว่า สิ่งใดที่ควรพูด และควรพูดอย่างไรจึงจะดีที่สุด แม้จะดูเป็นหลักเกณฑ์ที่คล้ายว่าจะเต็มไปด้วยกฎข้อห้าม แต่ที่จริงนั้นมีได้บัญญัติโดยตรงว่าควรพูดแต่สิ่งนั้น คำนี้ เช่น ให้พูดได้แต่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระเถระจึงจะเป็นคำพูดที่ดี ทว่าเปิดโอกาสให้เราตัดสินใจเองว่าสิ่งใดควรพูด สิ่งใดไม่ควร ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า โดยสามัญสำนึกแล้ว เมื่อตัดสินใจเองแล้ว ทุกคนก็ต้องรับผิดชอบเองในสิ่งที่ตนพูด หลักการพูดของพุทธศาสนาจึงเป็นหลักการที่ทำให้คนรับผิดชอบในคำพูดของตนเอง เมื่อก่อน "วจีกรรม" อันใดออกไป ก็ต้องรับผลจากวจีกรรมนั้นของตน เพราะเป็นสิ่งที่ตนคิดเอง ทำเอง ไม่มีผู้ใดที่จะมาบัญญัติหรือบังคับได้ตลอดเวลาว่า คนแต่ละคนควรจะพูดหรือไม่พูดเรื่องใด ในที่ใด และเวลาใด

ทั้งนี้ หลักเกณฑ์ต่างๆ ที่นำมาเป็นข้อกำหนดข้อพิจารณาว่าสิ่งใดควรพูด ท่านก็นำมาจากสิ่งที่มนุษย์ต้องการอย่างแท้จริง ข้อนี้ต้องพิจารณาโดยละเอียด ที่ว่าเป็นความต้องการโดยแท้จริงหรือไม่ เพราะความต้องการอย่างไม่จริงนั้นก็มิ บางครั้งมนุษย์เข้าใจว่าเราต้องการสิ่งนั้น สิ่งนี้ ที่จริงเป็นเพียงความต้องการชั่วคราวตามอำนาจของกิเลส ของร่างกาย หรือการสร้างอุปาทานทั้งจากตัวเราเองและสังคมว่าเราต้องการสิ่งนั้นสิ่งนี้ หากพิจารณาโดยแท้จริง สิ่งที่มีมนุษย์ต้องการจริงๆ นั้นจะไม่มาก และไม่ยากเลยที่จะทำได้ เช่นในเรื่องของการพูดและคำพูด มนุษย์ก็ต้องการพูดจริงๆ ต้องการความจริง ต้องการความสามัคคี ต้องการความไพเราะ ต้องการเวลาที่

เป็นประโยชน์ ข้อสำคัญคือ ต้องมีความระมัดระวัง มีความตั้งใจการที่จะพูดจา ก็จะสามารถพูด แต่ในสิ่งที่ดีที่ชอบ ที่ถูก ที่ควร ไม่ทำร้ายตนเอง ผู้อื่น และสิ่งทั้งหลายทั้งปวงรอบตัวเรา

อนึ่ง หลักของการใช้สัมมาวาจา นั้น ก็คือหลักของมรรคมืองค์แปด อันเป็นทางปฏิบัติเพื่อการดับทุกข์ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในเรื่องของอริยสัจ 4 ประกอบด้วย ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ (สมุหทัย) ความดับทุกข์ (นิโรธ) และมรรค (ทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์นั้น) นั่นเอง หลักการของอริยมรรคมืองค์แปดนี้ พระธรรมปิฎก(ประยุทธิ์ ปยุตโต) ได้สรุปไว้ในหนังสือ ธรรมานุญชีวิต โดยถือว่าเป็นหลักปฏิบัติในความสัมพันธ์ของ “คนกับมรรคา” หรือมนุษย์กับการเดินตามทางที่เหมาะสมของชีวิตว่าประกอบด้วย (1) สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) (2) สัมมาสังกัปป (ความดำริชอบ) (3) สัมมาวาจา (การพูดจาชอบ) (4) สัมมาภังคะ (การทำกรงานชอบ) (5) สัมมาอาชีโว (การเลี้ยงชีวิตชอบ) (6) สัมมาวาจาโม (ความพากเพียรชอบ) (7) สัมมาสติ (ความระลึกชอบ) และ (8) สัมมาสมาธิ (ความตั้งใจมั่นชอบ) โดยมรรคที่ 3 “สัมมาวาจา” นั้น ประกอบด้วย หลักการคือ (1) เว้นจากการพูดไม่จริง (2) เว้นจากการพูดส่อเสียด (3) เว้นจากการพูดคำหยาบ (4) เว้นจากการพูดเพื่อเจ้อ ซึ่งหลักการทั้งสี่นี้พระพุทธเจ้าให้ความสำคัญมาก จนนำมาเป็นหลักของการพูด ในหลักธรรมชื่อ “กุศลกรรมบท 10” ซึ่งพระธรรมปิฎก(ประยุทธิ์ ปยุตโต) กล่าวว่าเป็นหลักของสิ่งที่มีมนุษย์ผู้มีอารยธรรมควรประพฤติปฏิบัติ อันประกอบไปด้วยหลักของกายสุจริตและมโนสุจริต อย่างละสามข้อ ส่วนหลักของวจีสุจริตนั้นมีอยู่ถึงสี่ข้อ อันตรงกับหลักของสัมมาวาจา นี้เอง

พุทธทาสภิกขุคงตระหนักถึงความสำคัญนี้เช่นกัน จึงนำเอาหลักของสัมมาวาจามาขยายความ โดยเรียงร้อยหลักการทั้งสี่เข้าด้วยกัน ให้อยู่ในแนวคิดเดียวกัน คือแนวคิดของการไม่ประทุษร้าย หรือไม่ก่อให้เกิดโทษต่อสิ่งใดๆในโลก ในธรรมชาติ หลักข้อ(1) เว้นจากการพูดไม่จริง ก็คือ ไม่ประทุษร้ายต่อสัจจะ เมื่อเว้นการพูดไม่จริง สิ่งที่ดีควรพูดก็คือ คำที่เป็นสัจจะ ข้อ(2) เว้นจากการพูดส่อเสียด ก็คือ เว้นการพูดที่ทำลายมิตรภาพ นั่นคือไม่ทำร้ายความสามัคคีหรือภราดรภาพของมนุษย์ ข้อ(3) เว้นจากการพูดคำหยาบก็คือ ไม่ประทุษร้ายสุนทรียภาพทางภาษา และข้อ(4) เว้นจากการพูดเพื่อเจ้อ ก็คือไม่ประทุษร้ายเวลา นั่นเอง

2. เป็นประโยชน์ เพียงการกล่าววาจาที่ไม่เป็นโทษนั้นยังไม่พอ พุทธทาสภิกขุยังมีหลักของการสื่อสารด้วยวจนภาษาในลักษณะที่จะเลือกคำพูดที่เป็นประโยชน์เท่านั้น ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า ท่านมีปณิธานที่จะเผยแพร่ธรรมะออกไปให้กว้างขวางที่สุด โดยเวลาที่มืออยู่จำกัดคือในชีวิตหนึ่ง และศักยภาพทั้งหมดที่ท่านพึงมีในฐานะมนุษย์ผู้หนึ่ง ท่านจึงได้เลือกใช้วิธีการอธิบาย

ธรรมะอย่างที่เราเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ที่สุดในเชิงปฏิบัติ คือนำไปใช้ได้จริง และนำไปใช้ได้ทันที ให้ผู้รับสารสามารถใช้หลักธรรมที่ได้นั้นอย่างทันต่อที่ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ และท่านยังเลือกข้อธรรม ที่นำมาร้อยเรียงเป็นธรรมสารโดยดูจากหลักของความเป็นประโยชน์นี้เช่นกัน หลักธรรมที่ท่านเลือกมาเทศนาจึงมีความเชื่อมโยงจาก ธรรมะที่เป็นประโยชน์ในเชิงทฤษฎีที่จะเป็นหลักคิดเบื้องต้น เช่น ปฏิจลสมุปบาท อริยสัจ ไตรลักษณ์ ต่อเนื่องมาถึงธรรมะที่เป็นประโยชน์ในทางที่จะเป็นหลักปฏิบัติได้โดยตรงเช่น อานาปานสติ เหล่านี้ ล้วนมีความสอดคล้องเชื่อมโยงกัน และเป็นประโยชน์ในทางปฏิบัติ ให้นำไปใช้ได้จริง เพื่อให้มนุษย์สามารถแก้ไขปัญหาที่เป็นอุปสรรคในการสื่อสาร สร้างความไม่สมดุลในระบบปฏิสัมพันธ์ภายในตัวมนุษย์ และพลอยกระทบกระเทือนไปถึงระบบความสัมพันธ์กับโลกภายนอก

พุทธทาสภิกขุมักจะกล่าวเสมอว่าวิธีการอธิบายธรรมในลักษณะที่ท่านเลือกมาใช้ นั้น ใช้การอธิบายแบบนั้นๆ เพราะเป็นประโยชน์ เช่น ประโยชน์แก่การทำความเข้าใจธรรม ประโยชน์แก่การปฏิบัติ ซึ่งพุทธทาสภิกขุจะอธิบายธรรมโดยคำนึงถึงประโยชน์เป็นสำคัญ โดยอธิบายในทางที่นำไปใช้ได้จริง ดับทุกข์ได้จริง เป็นปัจจุบัน ดังที่ท่านอธิบายนิพพานในลักษณะที่สามารถจะเห็นได้ "ที่นี่" และ "เดี๋ยวนี้" การที่ท่านกล่าวถึงนิพพานในลักษณะที่เข้าถึงได้ ไม่ใช่สิ่งสูงสุดเอื้อม ก็เพราะนอกจากจะตรงตามการตีความธรรมะของท่านแล้ว ยังจะเป็นกำลังใจให้แก่ผู้ศึกษาปฏิบัติ จะได้ไม่รู้สึกท้อถอยหมองหม่นอยู่ไกล จนไม่ทราบว่าจะอีกกี่ชาติจะไปถึง (ทั้งที่ไม่แน่ใจด้วยซ้ำว่าชาติต่อไปจะมีหรือไม่)

จากหลักของสัมมาวาจาและความเป็นประโยชน์ทั้งสองข้อที่กล่าวมา เราอาจสรุปหลักในการใช้วจนสารที่ดีของพุทธทาสภิกขุได้ว่าต้องเป็นวาจาที่ไม่ประทุษร้าย หรือด่ารังไว้ซึ่ง (1) สัจจะ (2) สุนทรียภาพ(ทางภาษา) (3) ภราดรภาพ(4) เวลาที่จะมาใช้ให้เป็นประโยชน์(ทางธรรม)

ซึ่งแม้ว่าท่านจะไม่ได้กล่าวไว้ชัดเจนว่าหลักการข้อใดสำคัญที่สุด แต่เราอาจเห็นร่วมกันว่าหลักการข้อหนึ่งคือการพูดความจริงนั้นมีความสำคัญมาก เห็นได้จาก (1) การเรียงลำดับของสัจจะไว้เป็นข้อแรกสุด ที่ต้องพิจารณาว่าควรพูดหรือไม่พูด (2) จากกรณีที่การไม่พูดปดหรือคงไว้ซึ่งสัจจะ นั้น เป็นศีลหนึ่งในห้าข้อ ซึ่งตามหลักของการปฏิบัติธรรมเพื่อจุดหมายสูงสุดของชีวิตแล้ว พุทธทาสภิกขุถือว่าต้องมีศีลเป็นบาทของสมาธิ สมาธิเป็นบาทฐานของปัญญา ปัญญาเป็นสิ่งที่สำคัญที่จะดับความทุกข์ และนำมาซึ่งความจริงแท้

และหลักการของความเป็นประโยชน์นั้นก็หลักการที่สำคัญเช่นกัน เห็นได้จากที่พุทธทาสภิกขุแทบจะไม่กล่าวถึง หรืออธิบายธรรมในแนวทางที่ท่านเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์

โดยตรงต่อการปฏิบัติธรรม ดังที่ได้ยกตัวอย่างในเรื่องของการอธิบายหลักปัจจุสมุปบาทแบบชั่วคราวปริบทา เพราะเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้สรุปหลักของความเป็นประโยชน์ไว้เป็นหลักการเลือกใช้วจนสารของพุทธทาสภิกขุอีกข้อหนึ่งแยกเป็นต่างหาก ซึ่งหากพิจารณาดูให้ดีแล้ว หลักข้อที่ 2, 3 และ 4 คือการพูดที่อ้างไว้ซึ่ง สุนทรียภาพ, ภราดรภาพ และเวลาอันมีค่า ก็อาจนับเนื่องเข้าเป็นหลักเกณฑ์หนึ่ง ในการที่จะพิจารณาว่าวาจาใดเป็นประโยชน์ได้เช่นกัน ดังนั้นเราจึงอาจสรุปได้ว่าหลักเกณฑ์ในการเลือกใช้วจนสารของพุทธทาสภิกขุมีหลักสำคัญอยู่สองข้อ คือ (1) เป็นความจริง (สัจจะ) และ(2)เป็นประโยชน์ ซึ่งจะตรงกับหลักการเลือกสรรสารของพระพุทธเจ้านั่นเอง

จากพระสูตรในพระไตรปิฎก เล่ม 13 ข้อ 91-96 ชื่ออภัยราชกุมารสูตร พระพุทธเจ้าได้ทรงให้หลักเกณฑ์ในการเลือกใช้วาจาว่า พระองค์ท่าน...“ย่อมรู้ว่าจที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้ว่าจที่จริงที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น ในข้อนี้ ตถาคตย่อมรู้กาลที่จะพยากรณ์วาจานั้น ตถาคตย่อมรู้ว่าจที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น ตถาคตย่อมรู้ว่าจที่จริง ที่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้ว่าจที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น ในข้อนี้ ตถาคตย่อมรู้กาลที่จะพยากรณ์วาจานั้น ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะตถาคตมีความเอ็นดูในหมู่สัตว์ทั้งหลาย” (ฝ่ายปริยัติปกรณ์ กองศาสนศึกษา, 2529 : 80-81)

เราจะเห็นได้ว่า เกณฑ์ที่สำคัญที่สุดที่พระพุทธองค์ทรงนำมาใช้เลือกที่จะพูดหรือไม่พูดอะไรนั้น คือ ความจริงและความเป็นประโยชน์ และจะต้องมีทั้งสองข้อนี้ด้วย จึงจะพูด ถ้าจริงแต่ไม่เป็นประโยชน์ หรือเป็นประโยชน์แต่ไม่จริง ก็จะไม่พูด แต่ถ้าจริงและเป็นประโยชน์ แต่อาจไม่เป็นที่ชอบใจของผู้รับสาร จะเลือกเวลาที่เหมาะสมในการพูด นั่นคือ เวลาไหนควรพูดแล้ว ได้ผลดีที่สุด ก็พูด นั่นเอง ดังนั้น หลักการเลือกใช้วจนสารในขั้นที่เคร่งครัดของพุทธทาสภิกขุ จึงตรงกับหลักการของพระพุทธองค์นั่นเอง ซึ่งเป็นเรื่องที่มีเหตุผลอย่างยิ่ง เพราะพุทธทาสภิกขุ นั้น มีหลักในการดำเนินชีวิต ตามพุทธธรรมขององค์พระพุทธเจ้า ดังที่ท่านได้ปวารณาตน เป็น “พุทธทาส” หรือ “ทาสของพระพุทธเจ้า” หลักในการพูดจึงย่อมนำมาจากหลักพุทธธรรมด้วยเป็นธรรมดา แต่การนำมาเน้นย้ำนั้น จะมีลักษณะเฉพาะของท่านเอง คือ ท่านได้ตีความ เกณฑ์ในการเลือกใช้คำพูดแบบสัมมาวาจา ว่าเป็นหลักเกณฑ์ของการไม่ประทุษร้าย ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

และตีความหลักเกณฑ์ของ ประโยชน์ อย่างเป็นประโยชน์นิยมในทางธรรมที่ดำเนินตามแนวทางของปฏิบัตินิยม คือการนำมาใช้ได้จริง นำมาปฏิบัติได้ทันที ดังที่ได้กล่าวแล้วอีกเช่นกัน

ซึ่งเราจะเห็นได้อีกว่า การที่ท่านมีหลักในการประเมินค่า ของวจนสารเช่นนี้ ก็เนื่องมาจากมโนทัศน์ด้านญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ของท่าน ที่เห็น ว่าความรู้คือการรู้ในความจริง จึงนำมาซึ่งหลักการข้อที่ว่าด้วยสัจจะ และมโนทัศน์ด้านคุณวิทยาของท่าน ที่เห็นว่าคุณค่าสำคัญของความเป็นประโยชน์ ความดี ความงาม หรือสิ่งใดก็ตามนั้นต้องมีประโยชน์ด้วย จึงนำมาซึ่งหลักการข้อที่ว่าด้วยประโยชน์ นั่นเอง

ข้อควรสังเกตบางประการในการใช้คำพูดของพุทธทาสภิกขุ

1.ท่านจะนำคำพูดที่มีความสำคัญมาพูดซ้ำๆกัน ซึ่งทางพุทธศาสนา ก็ถือว่าคำพูดที่สำคัญ เช่นหลักธรรมที่มีความสำคัญมากขุ่นนั้น ควรจะนำมาพูดอยู่เรื่อยๆ พุทธทาสภิกขุเคยกล่าวว่าหลักอภิปัจจตาในส่วนที่เป็นบาลีนั้นควรจะนำมาท่องเสมือนหนึ่งเป็นคาถา ดังนี้ "...ควรจะเรียกว่าเป็นคาถาที่ควรจะภาวนาอยู่เสมอ ในฐานะเป็นหัวใจของพุทธศาสนาทั้งหมด แล้วพระพุทธเจ้าท่านก็ได้ตรัสอย่างนั้น คือ ในสูตรที่ 7 แห่งกฬารชัตตยวรรค นิทานสังยุตต์ มีข้อความว่า "ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวกในพระศาสนานี้ย่อมทำในใจดังนี้เสมอว่า : อิติ อิมสมึ สติ, อทฺ โหติ ; อิมสุสุปปาธา อิทํ อูปุปฺพชฺชติ ; อิมสมึ อสติ, อิทํ น โหติ ; นิโรธา อิทํ นิรุชฌติง อย่างเดียวกันกับที่พระองค์ได้ตรัสเอง พิมพ์เอง แล้วก็มาตรัสว่า อริยสาวกในศาสนานี้ พึงกระทำในใจดังนี้ อยู่เสมอว่า คือว่าอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้นขอให้ถือว่า ส่วนพระองค์เอง ก็ยังทรงพิมพ์ทำอยู่อย่างนี้ แล้วก็ยังทรงสอนให้อริยสาวกในพระศาสนานี้ พิมพ์ทำอยู่อย่างนี้... ..คำว่า" พิมพ์ทำ"นี้ ไม่ได้หมายความว่า พูดเล่นเพ้อๆไป แต่หมายถึงมีความรู้ความเข้าใจอย่างยั้งในใจ แล้วมันดันออกมาเป็นคำพูด เมื่อเป็นดังนี้ ก็หมายความว่า ทุกคนจะต้องพิจารณาจนเห็นความจริงข้อนี้เสียก่อน แล้วปล่อยให้มันออกมาทางปากเป็นคำพูดว่า "เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี, เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น, เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี, เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้ย่อมดับไป"..."(พุทธทาสภิกขุ,2516 : 32-33)

ในอีกแง่หนึ่ง พุทธทาสภิกขุมักจะนำคำพูดที่แสดงแนวคิดสำคัญบางคำที่ท่านเห็นว่าจำเป็นแก่การเผยแพร่ หรือนำมาทำให้เป็นที่รู้จัก หรือต้องการให้สังคมเข้าใจในความหมายเป็นพิเศษ มาพูดซ้ำแล้วซ้ำอีก จนบางที่ท่านต้องออกตัวเองว่า จะต้องพูดซ้ำๆ ไม่กลัว

ว่าจะเปื้อน หรือรำคาญ แต่เป็นเรื่องที่สำคัญ จึงต้องนำมาพูด มาย้ำ เช่น ตัวกู-ของกู,นิพพาน (ที่นี้และเดี๋ยวนี้),ผัสสะ,เวทนา,ปฏิจลสมุปบาท,อิทัปปัจจยตา,สุญญตา

2. ให้นิยามศัพท์ พุทธทาสภิกขุให้ความสำคัญกับคำพูดที่จะใช้สื่อธรรมสารมาก ทุกครั้งก่อนที่ท่านจะบรรยายธรรม มักมีการให้คำนิยามศัพท์เอาไว้ก่อน เป็นการให้ขอบเขตที่ชัดเจนของประเด็นที่ต้องการพูดเพื่อให้สามารถสื่อความในเรื่องนั้นๆ ได้อย่างไม่สับสน เช่น การแปลความหมายของธรรมะ เป็นธรรมะสื่อความหมาย ซึ่งเราจะเห็นการอธิบายความหมายของคำว่าธรรมะเป็นสื่อความหมายนี้บ่อยครั้งมาก (ตรงกับความหมายของ ธรรมะ ในการให้คำจำกัดความในการวิจัย บทที่1) เพราะคำว่าธรรม หรือธรรมะนี้ เป็นคำตั้งต้น สำหรับจะให้ความหมายของคำอื่นๆ ในระบบพุทธธรรมต่อไป ตัวอย่างเช่น การให้คำนิยามของคำว่า ศีลธรรม ซึ่งก่อนที่ท่านจะพูดถึงเนื้อหาสาระในเรื่องของศีลธรรมในธรรมบรรยายชุดธรรมโฆษณ เรื่อง การกลับมาแห่งศีลธรรม ท่านก็จะให้นิยามความหมายของคำว่า "ศีลธรรม" ไว้ก่อนอย่างละเอียด โดยแบ่งเป็นหลายนัยยะตามการแปลความหมายของคำว่าธรรมดังที่กล่าวมา ซึ่งนำมาใช้ในการแบ่งนัยยะของความหมายของศีลธรรมในสามแง่มุม ดังนี้

นัยที่ 1 ถ้าแปล ธรรม ว่า "ภาวะ" ศีลธรรมก็คือ ภาวะแห่งความเป็นปกติ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติก็ได้ หรือที่มนุษย์จะทำให้มีขึ้นมาเองก็ได้ นี่คือ ศีลธรรม ที่เป็น ภาวะแห่งความปกติ

นัยที่ 2 ศีลธรรมในกรณีนี้ ธรรมแปลว่าเหตุ ศีลธรรมแปลว่า เหตุแห่งความปกติ นี้ก็เนื่องไปยังการประพฤติกกระทำของมนุษย์โดยมาก เพราะสิ่งอื่นทำให้ปกติไม่ได้ ได้ แก่อะไร? ก็ได้แก่การปฏิบัติของมนุษย์นั่นเอง ที่ปฏิบัติแล้ว ทำให้เกิดความปกติขึ้นมา ในตัวเขา และกว้างขวางออกไปถึงตัวผู้อื่น

นัยที่ 3 ถ้าคำว่า ธรรมะ แปลว่า ผล ศีลธรรมก็แปลว่า ผลคือความปกติ ที่เกิดมาจากการปฏิบัติเพื่อความเป็นอนัตตนั้น" (พุทธทาสภิกขุ,2518 : 9-10)

ความสำคัญของการไม่พูดและความเงียบ

บทบาทของการไม่พูด

“การไม่พูด” ในทางพุทธศาสนาถือเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งมีผลพอๆกับ “การพูด” นั่นคือ มิใช่ว่าการพูด จะให้ค่าเป็นบวกหรือลบ และการไม่พูดมีค่าเป็นศูนย์ หรือไม่มีผลในทางดี-ร้าย ในเชิงการประเมินค่า การไม่พูดหรือการไม่กระทำนั้นก็คือการกระทำอย่างหนึ่ง การพิจารณาว่าสิ่งใดไม่ควรพูดแล้วไม่พูดนั้นต้องมีกระบวนการต่างๆอย่างน้อยก็ในทางใจหรือมโนกรรม กว่าจะมาเป็นการตัดสินใจที่จะเลือกใช้พฤติกรรม “ไม่พูด”

เช่นเรื่องของการโกหก การละเว้นไม่พูด แต่ก่อให้เกิดเข้าใจความจริงผิดไปจากที่ควรจะเป็นก็คือพฤติกรรมของการโกหก โดยทั่วไปแล้ว เราอาจคิดกันว่า ถ้าการพูดดี หรือสัมมาวาจา มีค่าเป็นบวก การพูดไม่ดีหรือมิถิลาวาจา ก็น่าจะเป็นลบ ดังนั้นการที่ละเว้นไม่พูด จึงน่าจะมีค่าเป็นศูนย์หรือเป็นกลางๆ ไม่ได้และไม่ร้าย แต่พุทธศาสนาให้ความสำคัญของการพูดไว้มากกว่านั้น ในกรณีของการโกหก หากเราละเว้นไม่พูดความจริงข้อหนึ่งข้อใดไป แล้วทำให้ผู้รับสารเข้าใจไปเอง หรือคิดคำนวณไปเองในทางที่ผิด หรือเห็นเข้าใจผิดแล้วไม่แก้ไขความเข้าใจผิดนั้น ด้วยเจตนาต้องการให้เขาเข้าใจผิดต่อไป เช่นนี้ก็นับเนื่องเป็นการโกหกอยู่ในตัวด้วย แม้จะไม่ได้พูดอะไรออกไปเลยก็ตาม

อีกประการหนึ่ง ในเรื่องของการไม่อธิบายธรรมะในทางที่เห็นว่าไม่เป็นประโยชน์ โดยตรงต่อการดับทุกข์ หรือไม่เป็นประโยชน์โดยตรงต่อการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ เมื่อธรรมะข้อหนึ่ง อาจมีวิธีอธิบายได้หลายทาง ท่านจะเลือกที่จะเลือกอธิบายในทางที่เป็นประโยชน์ที่สุด แล้วงดเว้นไม่กล่าวเสียเลยในทางอื่นๆที่เห็นว่าไม่มีประโยชน์ หรือมีประโยชน์ไม่เท่า ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า พุทธทาสภิกขุจะอธิบายธรรมในทางที่นำไปใช้ได้จริง และงดเว้นไปอธิบายในทางที่ท่านเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์ เช่นในการเลือกอธิบายปฏิจลสมุปบาทในลักษณะที่เป็นกระบวนการสื่อสารภายในบุคคล

พุทธทาสภิกขุอธิบายหลักปฏิจลสมุปบาทในลักษณะที่เป็นกระบวนการสื่อสารภายในบุคคล เป็นปัจจุบัน ไม่ใช่เรื่องข้ามภพข้ามชาติ ดังที่ท่านกล่าวได้ว่า "เมื่อมีการอาศัยกันถึง 11 ตอน มันจึงเป็นปฏิจลสมุปบาทรอบหนึ่งหรือสายหนึ่ง ใน 11 ตอนนี้ แสดงไว้ในพระบาลีจะเห็นได้ว่าติดต่อกันไปไม่มีอะไรมาคั่น ไม่จำเป็นต้องเอา 2 ตอนแรก ไปไว้ชาติในอดีต แล้วเอา 8 ตอน ตรงกลางมาไว้ในชาติปัจจุบัน แล้วอีกตอนหนึ่งไปไว้ในชาติหน้า แล้วรอบหนึ่งสายหนึ่งกินเวลา 3 ชาติ อย่างนี้มันจะทำอะไรกันได้ จะควบคุมมันได้อย่างไร จะปฏิบัติดับทุกข์ได้อย่างไร เพราะมันแยกกันอยู่ เหตุอยู่ชาติหนึ่งผลอยู่ชาติหนึ่ง แล้วจะควบคุมมันได้อย่างไร ฉะนั้น เดียวนี้เราไม่ได้รับประโยชน์จากปฏิจลสมุปบาท หรือความรู้เรื่องปฏิจลสมุปบาทเลย เพราะเราเข้าใจผิด สอนกัน

ผิด ให้มันคร่อมกันอยู่ตั้ง 3 ชาติ แล้วมีปฏิจสมุปบาทเพียงรอบเดียววงเดียวเท่านั้น” (พุทธทาสภิกขุ,ม.ป.ป. ข. : 2)

พุทธทาสภิกขุมีทรรศนะที่ว่าต้องเลือกมุมมองให้ปฏิบัติได้ผล คล้ายแนวคิดแบบ ปฏิบัตินิยม ดังนั้นจึงอธิบายเรื่องต่างๆอย่างที่เป็นไปได้ในทางปฏิบัติและนำไปใช้ได้จริงและจะงดเว้นไม่กล่าวถึงเรื่องที่ท่านไม่เห็นว่าเป็นประโยชน์เช่นท่านไม่เคยอธิบายปฏิจสมุปบาทในลักษณะที่ข้ามภพข้ามชาติเลย ทั้งที่ท่านเองก็ไม่ได้ปฏิเสธเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิดโดยตรงๆ

คำพูดที่ไม่ดีไม่เป็นประโยชน์ท่านถือว่าไม่สมควรที่จะพูดหรือควรจะไม่พูดเอาเสียเลยจะดีที่สุด คือเลือกที่จะเงียบไปยิ่งดีกว่าที่จะพูดในสิ่งที่เลวร้ายหรือในทางที่ผิด พุทธทาสภิกขุ เรียกคำพูดที่ไม่ดี ไม่เป็นไปในทางสร้างสรรค์ว่า มิจฉาวจา ซึ่งในทรรศนะของท่านเห็นว่าโลกปัจจุบันนี้ เต็มไปด้วยสิ่งที่เรียกว่ามิจฉาวจານี้ "...แต่ก็น่าเศร้าหรือน่าสงสาร ที่ว่าในปัจจุบันนี้ ในโลกนี้ มันเต็มไปด้วยมิจฉาวจา วาจาที่ผิด วาจาที่ไม่ควรที่จะพูด แล้วมันก็จะยิ่งมากขึ้นทุกที เพราะวากิเลสหรือความเห็นแก่ตัวของคนในโลกนี้มันยิ่งแก่กล้ายิ่งขึ้นๆ การใช้มิจฉาวจามันก็ยิ่งขึ้นๆ"(พุทธทาสภิกขุ,2531 ค. : 154) ซึ่งในหัวข้อต่อไป เราจะได้พิจารณาถึงรายละเอียดของ วจนภาษาที่ไม่ดี ไม่ควรที่จะพูด ว่ามีลักษณะเช่นไร

ลักษณะของวจนภาษาที่ไม่ดี

จากการบรรยายธรรมเรื่อง สันติภาพของโลก ที่เรียบเรียงตีพิมพ์ไว้ในหนังสือชุด ธรรมโฆษณ์ นั้น พุทธทาสภิกขุ(2531 ค) ได้แจกแจงเกี่ยวกับวจนภาษาที่ไม่ดี กล่าวคือ สิ่งไม่ควรพูด ดังกล่าวแล้ว ในหลายประเด็นด้วยกันดังนี้

1.การพูดเท็จ โดยเจตนาจะเอาประโยชน์ของผู้อื่นมาเป็นของตน โดยการใช้วาจา เป็นเครื่องมือ ท่านกล่าวว่าบ้านเมืองและโลกเต็มไปด้วยการพูดเท็จ อันธพาลที่จะใช้การหลอกลวงด้วยวาจาโดยเฉพาะก็มากขึ้นในประเทศ หรือกระทั่งในโลก กล่าวคือ ในระดับโลกก็เท็จอย่างระดับโลก เท็จอย่างจะทำลายประเทศอื่นทั้งประเทศหรือทั้งครึ่งโลกก็ได้ ในบ้านในเมืองก็เท็จกัน ในวงแคบๆ ในส่วนบุคคลก็มีความพูดเท็จกันในระหว่างบุคคล ด้วยความมุ่งหมายอย่างเดียวกัน คือจะหลอกลวงเอาประโยชน์ของฝ่ายหนึ่งมาเป็นของตัวเอง

2. การพูดส่อเสียด คือพูดเพื่อทำลายมิตรภาพ หรือทำลายความสามัคคี วาจา ส่อเสียดเปรียบเหมือนกับลิ่มตอกลงไปให้แตกแยกออกเป็นสองฝ่าย ทำลายมิตรภาพซึ่งเคยมี ทำลายสามัคคี ทำลายกำลังที่เคยมีการรวมกันอยู่อย่างดี ให้แตกแยกออกไป ในส่วนบุคคลก็มีการกระทำยู่ให้เขาแตกความสามัคคีกัน เพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง แก่ตัวเองหรือแก่พวก ของตัว ยิ่งกว่านั้นก็คือส่อเสียดให้คนแตกความสามัคคีกัน เพราะเห็นเป็นเรื่องสนุก เพื่อความพอใจของตัว คนบางประเภทเมื่อเห็นเขาแตกสามัคคีกัน ทะเลาะวิวาทกัน ก็พอใจและสนุกตาม ประสาอันธพาล

แม้แต่การซุบซิบนินทา ก็นับว่าอยู่ในประเด็นของคำพูดส่อเสียด ซึ่งเป็นคำพูดที่ไม่ควรจะพูดนี้ด้วยเช่นกัน

3. การพูดหยาบคาย ท่านให้ความหมายว่า"คำหยาบคาย คือ คำด่า ทั้งด่าโดยตรง และด่าโดยอ้อม แม้กระทั่งการกระทบกระทั่งบกระทบกระแทกแดกดัน โดยอาจจะมีจุดประสงค์เพื่อให้ฝ่ายที่เป็นเป้าของคำพูดหยาบคายนั้น เสื่อมเสีย หรือถอยกำลัง หรือให้เสียเกียรติยศชื่อเสียง ให้ผู้คนหรือสังคมเสื่อมความเคารพนับถือ

4. การพูดเพ้อเจ้อ คือ คำพูดที่ไม่มีประโยชน์ ไม่คุ้มค่าแก่เวลา แม้ไม่ได้ทำความเสียหายโดยตรง เช่นเรื่องพูดเล่น ก็ถือว่า พูดไม่มีประโยชน์ หรือเพ้อเจ้อ ถือว่า เป็นคำพูดที่ไม่สมควรจะพูด สมควรจะนั่งเสียดีกว่าที่จะพูดคำที่ไร้สาระออกมา ต่อให้ไม่เป็นโทษโดยตรงกับใคร ในขณะนั้นก็ตาม

ข้อนี้ จะทำให้เราเห็นชัดเจนทีเดียวว่า ในหลักทางพุทธศาสนานั้นให้ความสำคัญกับการวจนภาษามากเพียงใด แม้แต่ถ้อยคำที่ดูเหมือนจะเป็นโทษ แต่เพียงแค่เสียเวลาเปล่าก็ยังคงกำหนดเป็นข้อห้าม ว่าไม่ควรพูด ทั้งนี้เพราะโดยแท้จริงแล้วคำพูดนั้นมีความสำคัญต่อความคิดของคนมาก ดังที่พุทธทาสภิกขุได้อธิบายว่า "นี่ก็หมายถึงเรื่องพูดเล่น พูดไม่มีประโยชน์ ก็เรียกว่าเพ้อเจ้อ มันพูดไม่เกิดประโยชน์แก่ฝ่ายใด แล้วยังทำให้เขาพลอยเสียเวลาระวังให้ดี มันมีรสอร่อยเหมือนกัน คนก็ชอบเพ้อเจ้อ ชอบพูดเพ้อเจ้อเป็นส่วนมาก เพราะมันมีรสอร่อยเหมือนกัน คำพูดเหล่านี้ไม่เป็นประโยชน์แก่ใคร แล้วก็ไม่มีประโยชน์แก่สันติภาพของโลก คำพูดเพ้อเจ้อทั้งหลายไม่อำนวยความสะดวกให้แก่อะไรเลย คือแก่สันติภาพของโลก ไกลไปกว่านั้น คำพูดเพ้อเจ้อเหล่านั้น มันก็หลอกให้หลงไปในสิ่งที่ไม่ควรจะหลง สิ่งที่เสียเวลาเปล่า เสียประโยชน์เปล่าไม่ควรจะหลง คำพูดเพ้อเจ้อนั้นมันมากเข้ามันก็ชวนให้คนหลง มันก็เสียหายแก่มนุษย์" (พุทธทาสภิกขุ, 2531 ค, 156) นั่นคือ การเสียเวลาไปกับคำพูดที่ไม่เป็นประโยชน์ แต่มี "รสอร่อย" คือ

มีนันทิหรือความเพลิดเพลิน ก็อาจทำให้เราตกไปอยู่ในความหลงคือโมหะ หรือกล่าวได้ว่าเป็นการใช้ชีวิต ใช้เวลา และใช้คำพูดอยู่ในความประมาท ไม่เป็นประโยชน์แก่จิตใจ นานเข้า หรือบ่อยเข้าก็จะก่อผลร้ายได้เช่นกัน

พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เกี่ยวกับการพูดเพื่อเจ้อโดยไม่มีประโยชน์นี้ในพระสูตรชื่อ จุฬารากุโลวาหสูตร ในพระไตรปิฎกเล่ม13 ข้อ 125-132 ว่า “ชีวิตอันชื่อว่าอันข้างต้นยอมสละแล้ว บัดนี้ไม่มีอะไรที่ข้างต้นจะพึงทำเพื่อพระราชินีได้ ข้อนี้ฉันใด ดูกรราหุล เรากล่าวว่า บุคคลผู้ไม่มีความละอายในการพูดปดทั้งที่รู้ๆอยู่ ที่จะไม่ทำบาปกรรมแม้หนึ่งหนึ่งไม่มี ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนี้แหละราหุล เธอพึงศึกษาสำเหนียกว่า เราจะไม่พูดปดแม้เพื่อจะหัวเราะกันเล่น” (ฝ่ายปริยัติปกรณ์ กองศาสนศึกษา, 2529 : 88) โดยเปรียบเทียบว่าข้างของพระราชินียอมสละแม้ชีวิตได้เพื่อพระราชินี สิ่งอื่นก็ไม่มีอะไรที่สละไม่ได้ กล่าวคือไม่มีอะไรที่ทำไม่ได้อีก เช่นกันกับการพูด คนที่ไม่ละอายในการพูดปด ก็ย่อมไม่ละอายที่จะทำชั่วอย่างอื่น ดังนั้นการสะสมความไม่ละอาย โดยพูดเพื่อเจ้อเพื่อหัวเราะกันเล่น หรือพูดปดในเรื่องที่เห็นสนุกสนาน ก็จะทำให้ความละอายต่อบาปลดลง เป็นการสะสมความประมาท ในการที่จะถลาลงไปทำชั่วได้ง่ายขึ้น

พุทธทาสภิกขุสรุปไว้ว่า โลกต้องไม่มีคำพูดเหล่านี้ จึงจะเป็นโลกที่สะอาด น่าอยู่ "โลกต้องไม่มีวาจาชนิดนี้ จึงจะไม่มีเสนียดจัญไรอะไรในโลก ถ้าในโลกยังมีวาจาชนิดนี้ ก็ยังมีเสนียดจัญไรในโลก ที่ทำให้ไม่มีสันติภาพ ให้ไม่มีสันติภาพ ในโลกไม่มีสันติภาพ เพราะการพูดจาที่เลวร้ายเป็นมิจฉาววาจา เป็นเสนียดจัญไรไปเสียหมด นี่มันยังมีมากอยู่ในโลก แต่แล้วเราก็อทำอะไรไม่ได้ มันก็มีวาจาชนิดนี้เต็มไปในโลก ในบ้านในเมือง แม้ในครอบครัว ระวังให้ดี แม้ระหว่างบุคคล 2 คน บางทีก็รู้สึกตัวอยู่ว่าวาจານี้ ไม่ควรพูดเป็นมิจฉาววาจา แต่มันบังคับตัวไม่ได้ ลองคิดดูเรามีกันบ้างไหม บังคับตัวไม่ได้ พูดจาชนิดที่รู้สึกอยู่ว่าไม่ควรจะพูด มันผิดศีลธรรมจริยธรรม ไม่มีประโยชน์อะไร แต่มันเกิดความรู้สึกสนุกสนานเอร็ดอร่อยแก่ผู้พูด มันก็พูดทั้งที่รู้ตัวอยู่ว่าไม่ควรพูด เพราะบังคับไม่ได้ เราจึงเรียกว่าแม้แต่สิ่งเลวร้าย เช่นมิจฉาววาจານี้ มันก็มีเสน่ห์ ต้องเรียกว่าเสน่ห์ที่มันชวนให้พูด ที่มันยั่วยุให้พูด"(พุทธทาสภิกขุ, 2531 ค : 156-157)

ความสำคัญของความเจียม

ในการปฏิบัติธรรมที่สวนโมกขพลารามจะต้องใช้หลักของการไม่พูด คือใช้ความเจียม ทั้งนี้ไม่เพียงไม่พูดกับผู้อื่น แต่ยังรวมถึงไม่พูดพรับกับตนเองด้วย (Interpersonal & Intrapersonal Communication) เมื่อผู้วิจัยได้ไปปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์นานาชาติ ในการอบรมอาณานิบัติที่จัดโดยทางคณะทำงานในสวนโมกขพลารามนั้น ทั้งผู้ปฏิบัติและผู้ฝึกสอนหลายคนอธิบายในข้อนี้ให้ฟัง (เมื่อถึงเวลาของการอบรมฝ่ายปฏิเวธที่เป็นเนื้อหาธรรม หรือเวลาของการเสวนากลุ่มย่อยสำหรับผู้มีปัญหาเกี่ยวกับความเข้าใจในหลักธรรมและหลักการปฏิบัติต่างๆ จะมีการอนุญาตให้พูดได้เล็กน้อย) ในลักษณะที่ว่า การไม่พูดนี้เป็นการที่เราจะได้พักผ่อนอย่างแท้จริง ทั้งยังช่วยหยุดความคิดปรุงแต่งต่างๆ เพื่อหันเข้ามาพิจารณาใจตนเองได้ง่ายขึ้น และการไม่คิดก็ช่วยให้เราไม่ผลลที่จะยึดติดกับวิธีการหาความจริงแบบค้ำนึ่งค้ำนวนไปตามเหตุผล ซึ่งไม่ใช่แนวทางของการเข้าถึงความจริงตามหลักของพระพุทธศาสนา

การเข้าถึงความจริงในพุทธศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่พุทธทาสภิกขุเน้นนั้น ทุกขั้นตอนต้องเป็นประสบการณ์เชิงประจักษ์ ที่เกิดขึ้นตรงหน้า "ที่นี่ และเดี๋ยวนี้"

ความเจียมนั้นยังเป็นประโยชน์ที่ว่าเราจะปฏิบัติพรหมจรรย์ได้ง่ายขึ้น ในแง่ของการปฏิบัติ กายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ซึ่งเมื่อเจียมอยู่ ก็ต้องไม่มีการพูดอะไรที่ผิดพลาดเป็นแน่ดังนั้น จึงแน่ใจได้ว่าเรามีวจีสุจริตในช่วงขณะแห่งความเจียมนั้น

นอกจากความเจียมในแง่ของการปฏิบัติ หรือความเจียมของมนุษย์เองแล้ว พุทธทาสภิกขุยังกล่าวถึงความเจียมตามธรรมชาติ ว่า "ความเจียมนี้ลองนึกดู ลองนั่งดู เราจะรู้สึกในความเจียมของธรรมชาติ ตามธรรมชาติ แล้วในความเจียมนั้นมีอะไร? มีความหมายอะไรได้บ้าง? ก็มีความเยือกเย็น มีความสงบรำงับ นี้รู้สึกกันได้ง่ายๆ แต่ถ้าเป็นคนมีปัญหามาก เป็นคนเจียมแหลมในทางวิญญาณแล้ว จะมองเห็นอีกหลายอย่าง"(พุทธทาสภิกขุ,2544 : 178)

จะเห็นได้ว่าความเจียมของธรรมชาติ ให้ความเยือกเย็น ความสงบ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่จิตใจต้องการ เป็นพื้นฐานของการที่ใจจะนิ่ง รับ "สาร" จากธรรมชาติ และในขั้นต่อไปที่ท่านกล่าวว่า คนที่เชี่ยวชาญในทางวิญญาณจะมองเห็นอีกหลายอย่างนั้นก็เป็นการ "เห็น" หรือ "ประจักษ์" ในลักษณะที่ "เกิดความรู้สึกแจ่มแจ้งขึ้นมาในจิตใจ" เป็นความนึกคิด ที่เกิดขึ้นมาได้ อยู่เจียมๆคนเดียวกับธรรมชาติ ท่านอธิบายในเชิงเปรียบเทียบว่า "พูดกันอย่างสมมติอีกที ก็คือว่า สิ่งเหล่านี้มันพูด ต้นไม้มันพูด ก้อนหินมันพูด ป่านี่มันพูด หรือมดแมลงมันพูด การตรัสรู้ของ

พระพุทธเจ้า หรือการรู้ธรรมะของพวกฤาษี มุนี โยคี ก็เป็นไปในลักษณะอย่างนี้ทั้งนั้น คือ ฟังเสียงจากธรรมชาติ ธรรมชาติเป็นผู้พูด” และอธิบายในลักษณะที่เป็นจริงว่าที่เกิดความรู้สึกถึงความจริงได้ ในความเงียบของธรรมชาติหรือท่ามกลางธรรมชาติก็เป็นเพราะธรรมชาติรอบๆ ตัวจะแวดล้อมให้คนเกิดความรู้สึกดังกล่าว “มันชัดเจนขึ้นมาภายใน ดังลั่น เหมือนกับเสียงพูด” (พุทธทาสภิกขุ,2544 : 178)

โดยสรุปแล้ว ความเงียบก็คือเสียงจากธรรมชาติ หรือสารจากธรรมชาติ อันปกป้องบอกรับใจของผู้รับ ได้ประจักษ์ถึงความจริงแท้ตามธรรมชาติ สารที่ว่านี้คืออะไร พุทธทาสภิกขุ (2544)กล่าวว่า ก็คือความจริงที่ว่า ไม่มีดีไม่มีชั่วอะไรเลย คือไม่มีอะไร นั่นแหละเป็นสุขที่สุด

สื่อและการสื่อสารสู่สาธารณชน

ในหัวข้อนี้ เราจะศึกษาถึงแนวคิดเกี่ยวกับสื่อและสื่อมวลชนของพุทธทาสภิกขุ ตลอดจนถึงวิธีการใช้สื่อต่างๆ เหล่านั้นเพื่อการสื่อสารสู่สาธารณะชน

ความหมายของสื่อ

คำว่า"สื่อ"หรือ medium/media นั้น มักจะใช้ในความหมายที่ปนกับคำว่า "ช่องทาง"(Channel) แต่เราก็อาจจะแยกความแตกต่างระหว่าง"ช่องทาง"และ"สื่อ" ได้ดังนี้

"ช่องทาง คือ ทางที่ทำให้ผู้ส่งสารและผู้รับสารติดต่อกันได้ ซึ่งก็คือประสาทสัมผัสทั้งห้านั่นเองขณะที่ สื่อ คือสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติและเป็นตัวกลางของผู้สื่อสาร เช่นอากาศและเสียง ตลอดจนเครื่องมือและอุปกรณ์การสื่อสารต่างๆ"(พัชนี เขยจรรยา,เมตตา วิวัฒนานุกูล และ ติรนนท์ อนุวัชศิริวงศ์,2541 :31-32)

ในที่นี้ "สื่อ" จึงหมายถึง สิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติและเป็นตัวกลางของผู้สื่อสาร เช่น อากาศและเสียง ตลอดจนเครื่องมือและอุปกรณ์การสื่อสารต่างๆ และการวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับการใช้สื่อของพุทธทาสภิกขุ ยังครอบคลุมไปถึง การสื่อสารสู่สาธารณชน เพราะกิจกรรมการสื่อสารธรรมสารสู่คนทั่วไปในสังคมของท่านนั้น มีขึ้นอย่างต่อเนื่องและยาวนาน เป็นแนวทางในการเผยแผ่ศาสนา หรือเผยแผ่ความคิดและนวัตกรรมที่น่าสนใจศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเรามองในแง่ที่ว่า การตีความธรรมะในแบบของพุทธทาสภิกขุเป็น "นวัตกรรมของสังคมไทย" ในยุคสมัยที่ท่านเริ่มเผยแผ่ธรรมสารสู่สาธารณะ

แนวคิดเกี่ยวกับสื่อและสื่อมวลชนของพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุ นั้นนับเป็นพระนักปฏิบัติ นักปฏิรูปในด้านความคิด และเป็น “นักสื่อสาร” เมื่อมองจากกิจกรรมการเผยแพร่ธรรมะส่วนใหญ่ของท่าน ท่านมีปณิธานที่จะเผยแพร่ข้อความจริงเกี่ยวกับพุทธธรรมออกไปให้กว้างไกลที่สุด ดังจะเห็นได้จากข้อความที่ท่านเขียนเป็นบันทึกไว้ในอนุทินปฏิบัติธรรมของท่านว่า “ชีวิตของข้าพเจ้า สละทุกอย่าง มุ่งหมายต่อความสุขนี้ และการประกาศเผยแพร่ความสุขนี้เท่านั้น”(พุทธทาสภิกขุ : 115 อ้างถึงใน กวี พงศ์โสภณ, 2541 : 30-31) ดังนั้น หน้าทีหรือภารกิจหลักในชีวิตของท่าน ก็คือ “การสื่อสารธรรมาสู่สาธารณชน”

สำหรับ “สื่อ” ที่จะบรรจุ “ธรรมสาร” ของพุทธทาสภิกขุ นั้น ท่านมิได้จำกัดรูปแบบว่าจะต้องเป็นหนังสือหรือเทปธรรมะเท่านั้น ท่านยังขยายขอบเขตของสื่อที่ใช้กว้างขวางออกไปจนถึงอาคารสถานที่ต่างๆ การใช้ภาพปริศนาธรรม เพลงกล่อมเด็ก บทกวี การจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อกระตุ้นจิตใจในเชิงธรรมะ แม้แต่ศิลปะต่างๆ นั้นท่านก็เห็นว่าจะเป็นสื่อที่ดีสำหรับนำ “พุทธธรรม” เข้าสู่ใจคนได้ ดังที่เราได้อภิปรายมาแล้วในเรื่องของศิลปะและความงามในบทที่ผ่าน มา ดังนั้นกิจกรรมการเผยแพร่ธรรมะของพุทธทาสภิกขุ จึงมีการใช้สื่อ ในหลากหลายรูปแบบ

ในแง่ของสื่อมวลชน พุทธทาสภิกขุ ได้ใช้สื่อมวลชนในการเผยแพร่ธรรมสารมากพอสมควร เช่น ท่านได้มีการบรรยายธรรมทางวิทยุ และออกหนังสือพิมพ์รายสามเดือน ชื่อ “พุทธศาสนา” ซึ่งยังมีการตีพิมพ์สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน และแม้แต่ศิลปะวัตถุต่างๆ ท่านก็ถือว่าเป็นสื่อมวลชน ในแง่ของการสื่อสารสู่ประชาคมโลก ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ใน หนังสือชุดธรรมโฆษณ เรื่อง บรมธรรมภาคต้น ในภาคที่เกี่ยวกับสื่อมวลชนว่า “ศิลปวัตถุ วรรณคดี จิตรกรรม สถาปัตยกรรม โบสถ์ วิหาร อันสวยงาม หรืออะไรต่างๆ นี้ ผมก็ถือว่าเป็นสื่อมวลชน ทำชาวต่างประเทศให้สนใจเมืองไทยได้”(พุทธทาสภิกขุ, 2544 : 67)

โดยลักษณะของความเป็นสื่อกลางที่สามารถเข้าถึงคนจำนวนมากได้แล้ว ท่านเองมีแนวโน้มที่จะเลือกใช้สื่อสมัยใหม่หลากหลายประเภท ซึ่งค่อยๆ มีอิทธิพลต่อชนชั้นกลางและปัญญาชนของไทยอย่างต่อเนื่องมาเรื่อยๆ ดังที่ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ (2540) วิเคราะห์ว่า “สำหรับผู้ที่อยู่ในเมืองนั้นงานเผยแพร่พุทธศาสนาและสื่อทางอิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ เช่น วิทยุ เทป โทรทัศน์ และวิดีโอ เป็นต้น มีอิทธิพลและความสำคัญยิ่งกว่ากิจกรรมขององค์กรสงฆ์ที่เป็นทางการ ซึ่งนับวันมีแต่จะตามไม่ทันกับความเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคปัจจุบัน พระภิกษุผู้ทรงอิทธิพลที่สุดรูปหนึ่งซึ่งได้เผยแพร่ธรรมะต่อสาธารณชนในรูปของสิ่งตีพิมพ์ได้แก่ พุทธทาสภิกขุ นักปฏิรูปพุทธศาสนาคณบดีของประเทศไทย”(ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2540 : 92) และเราจะเห็นได้ว่า

พุทธทาสภิกขุใช้นั้นใช้สื่อสมัยใหม่ต่างๆค่อนข้างมาก ตัวท่านเองทั้งออกหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา บรรยายธรรม และให้สัมภาษณ์ทางวิทยุ แม้กระทั่งในการเทศน์ ท่านก็ยึดหยุ่นพอที่จะยืนเทศน์ใน ลักษณะของการพูดในที่สาธารณะ เพื่อให้การเผยแพร่ธรรมสารเป็นไปได้อย่างกว้างไกลและเหมาะสมกับทุกสถานการณ์ ในยุคสมัยที่ท่านดำรงชีพอยู่

แต่โดยตัวของสารที่สื่อออกมาทางสื่อต่างๆนั้น ท่านออกจะมีทัศนคติในทางลบ เพราะเห็นว่าสารต่างๆที่เสนอในสื่อ นั้น มักเป็นสารในทางที่ไม่ดี ยั่วยุให้เกิดกิเลส เช่นทางวิทยุ สารแต่ละอย่างก็ล้วนแต่เป็นมิจฉาววจา ไม่เหมาะสมที่จะกล่าว ไม่ควรพูด ท่านเห็นว่า สื่อมวลชนนั้น เผยแพร่ข่าวสารได้ตลอดเวลาทั้งยี่สิบสี่ชั่วโมง และขอบเขตการเผยแพร่ก็กว้างไกล ไกลไป ได้จนแม้กระทั่งทั่วโลก ดังนั้น หากมีสารที่ไม่ดี ไม่เหมาะสม ก็จะก่อผลเสียได้กว้างไกล ดังที่ ท่านปรารถนาไว้ในธรรมบรรยายเรื่อง สันติภาพของโลก ว่า "ลองเปิดวิทยุให้ฟังทั้ง 24 ชม. มันมีวจา ที่เลี่ยมสอนยุยงปลุกเร้า ทำลายสามัคคี ของพวกหรือฝ่ายที่มันต้องการจะทำลายสามัคคีเพื่อให้ หมดกำลัง เพื่อให้พ่ายแพ้ แล้วตนจะได้รับประโยชน์จากที่พวกเหล่านั้นมันแตกสามัคคีกัน... .. ใครลองเปิดวิทยุฟังจะพบคำโฆษณาชวนเชื่อ ไม่ชาติใดก็ชาติหนึ่ง คือไม่สถานีใดก็สถานีหนึ่ง กำลังโฆษณาชวนเชื่อชนิดที่จะเอาประโยชน์ที่มุ่งจะเอาประโยชน์ของผู้อื่นมาเป็นของตน เราเรียกว่า พูดเท็จ... ..ยุแหย่ให้แตกสามัคคี ให้พวกที่มันคงอยู่ดี มันแตกสามัคคี เพื่อให้ถอยกำลัง เพื่อให้พวกของเขาได้ประโยชน์..."

"เดี๋ยวนี้โลกมันก่อกองอยู่ด้วยกลิ่นไอของมิจฉาววจา ที่พูดทีเดียวได้ยินทั้งโลกด้วย เครื่องวิทยุกระจายเสียง แล้วก็ใช้ไปเพื่อประโยชน์แก่มิจฉาววจา เพื่อประโยชน์ของตน เพื่อหา ประโยชน์ของตน เพื่อป้องกันประโยชน์ของตน เพื่อความเห็นแก่ตัว ด้วยความเห็นแก่ตัว " (พุทธทาสภิกขุ,2531 ค :159-160)

การใช้สื่อเพื่อการสื่อสารสู่สาธารณะชน

การแบ่งประเภทของสื่อธรรมสารของพุทธทาสภิกขุในที่นี้ ผู้วิจัยเลือกที่จะแบ่ง ตามลักษณะของสื่อ เพราะสามารถที่แบ่งประเภทของสื่อได้หลากหลาย และครอบคลุมถึงสื่อ ต่างๆพุทธทาสภิกขุใช้ได้ครบ

พจน์ี เขยจรรยา,เมตตา วิวัฒน์านุกูล และถิรนนท์ อนุรักษ์ศิริวงศ์,2541 :33)
แบ่งประเภทของสื่อตามลักษณะของสื่อออกเป็น

1. สื่อธรรมชาติ เช่น อากาศ แสง เสียง
2. สื่อบุคคล เช่น โฆษก คนส่งของ ไปรษณีย์
3. สื่อสิ่งพิมพ์ เช่น หนังสือ นิตยสาร โบปลิว
4. สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่นวิทยุ วิดีโอ
5. สื่อระคน เช่นศิลาจารึก หนังสือใบข่อย สื่อพื้นบ้าน

ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับวิธีการใช้สื่อของพุทธทาสภิกขุต่อไปตามลำดับประเภทดังกล่าว

1. สื่อธรรมชาติ

ในสวนโมกขพลาราม ซึ่งพุทธทาสภิกขุถือว่าเป็น “โรงมหรสพทางวิญญาณ” สำหรับจะให้ความเพลิดเพลินในทางวิญญาณแก่มนุษย์นั้น ท่านได้พยายามปล่อยให้สถานที่ต่าง ๆ มีความเป็นธรรมชาติ เป็นป่าเขาตามสภาพเดิมให้มากที่สุด เพราะท่านเห็นว่า สภาพตามธรรมชาตินั่นเองที่เป็นสื่อที่ดีที่สุดที่จะแสดงธรรมะให้มนุษย์ได้ซึมซาบความจริงจากธรรมะและธรรมชาติ ซึ่งอันที่จริงพุทธทาสภิกขุท่านเองก็กล่าวว่ธรรมะนี้คือสิ่งเดียวกับธรรมชาตินั่นเอง

ในความเรียงเรื่อง “สิบปีในสวนโมกข์”ของพุทธทาสภิกขุซึ่งท่านเขียนถึงเรื่องราวในช่วงสิบปีแรกของสวนโมกขพลารามนั้นได้พรรณนาถึงบทเรียนต่างๆจากธรรมชาติ ที่ท่านถือว่าเป็นสื่อธรรมสารที่ดีที่สุด ไว้อย่างละเอียด ดังนี้

“ในตอนแรกๆที่จากชีวิตในหมู่บ้านไปเป็นชีวิตป่าของฉัน ทุกสิ่งทุกอย่างช่างมีอะไรให้คิดให้นึก จนเกิดความรู้สึกใหม่ ๆ ขึ้นมากหลาย เหลือที่จะขีดเขียนไว้หมดสิ้นได้ ภาพอันเต็มไปด้วยความหมายลึกๆและปัญหาต่างๆเหล่านี้ ธรรมชาติมิให้โดยพร้อมมูล ก็แต่เมื่อสถานที่นั้นยังมีได้ถูกดัดแปลงแก้ไขให้ผิดไปจากธรรมชาติเดิมแม้แต่น้อยเท่านั้น “(พุทธทาสภิกขุ , ม.ป.ป. ง : 11-12) นั่นคือเมื่อแรกเริ่มตั้งสวนโมกขพลาราม ทุกสิ่งทุกอย่างยังอยู่ในสภาพธรรมชาติ กล่าวคือ แทบมิได้มีการดัดแปลงแก้ไขใดๆเลย เป็นวัดร้างอยู่กลางป่าที่บ ซึ่งสภาพของป่าอย่างสมบูรณ์ ซึ่งสำหรับพุทธทาสภิกขุแล้ว ท่านได้รับบทเรียนและความรู้สึกนึกคิดจากสภาพธรรมชาตินี้อย่างมาก และท่านได้บรรยายสภาพของป่าเอาไว้หลายตอน ดังเช่นว่า “ กระจงแม่ลูกอ่อน นกคุ่มแม่ลูกอ่อน ซึ่งบางทีเดินตามกันเป็นหาง เหล่านี้เป็นสิ่งที่น่าเอ็นดูมากในตอนเย็นๆ นกบางชนิดร้องเหมือนแกล้งว่า มีทั้งกลางวันและกลางคืน บางตัวก็สวยมากจนแทบไม่น่าเชื่อว่าเป็นฝีมือของธรรมชาติล้วนๆ โดยปราศจากความช่วยเหลือของพระเป็นเจ้า คินฝนตงูที่ขุมที่สุดคืองู

กะปะ ซึ่งกัดมีพิษเจ็บมากและเปื่อยลามจนนิ้วหลุดหรือหงิกงอไป และสิ่งที่ชุกชุมทุกๆคืนก็คือยุง เหล่านี้แหละคือธรรมชาติที่ให้บทเรียนอันไม่รู้จักเบื่อหลายอย่างหลายประการ” (พุทธทาสภิกขุ, ม.ม.ป. ง :11)

2. สื่อบุคคล

คือตัวพุทธทาสภิกขุเองและผู้ปฏิบัติธรรมทุกคน โดยใช้หลัก “ปฏิบัติให้เห็น เยือกเย็นให้ได้สัมผัส” นั่นคือ การเผยแพร่ธรรมะของผู้ที่ศึกษาปฏิบัติจากสวนโมกขพลาราม หรือฟัง บรรยายธรรมจากพุทธทาสภิกขุแล้ว หากในชีวิตประจำวันต้องการจะให้ผู้อื่นที่เขาเหล่านั้นมีความ ประารถนาดีด้วยได้ปฏิบัติธรรมบ้าง ก็จะใช้หลักของการปฏิบัติให้เห็น คือทำให้เห็นถึงการประพฤติ ปฏิบัติต่างๆที่อยู่ในศีล ในธรรม ที่มีความงดงาม ถูกต้อง แข่มชื่น กล่าวหาญ และเยือกเย็นให้ได้ สัมผัสคือเมื่อปฏิบัติแล้วได้ผลอย่างไร ผลนั้นแต่ละคนรู้ได้เฉพาะตัวแต่สิ่งที่แสดงออกมาภายนอก ได้ก็คือ ความเยือกเย็น เบิกบาน ทำให้เห็นถึงความสุขสงบที่เต็มเปี่ยมอยู่ภายใน เป็นการ ประกาศธรรมอยู่ในตัว ตลอดเวลา โดยไม่ต้องชักชวนหรือโน้มน้าวด้วยคำพูด

แต่ขณะเดียวกัน ก็ยังมีโครงการ ในการเผยแพร่ธรรมะให้แพร่หลายออกไปในวง กว้าง โดยมีสื่อบุคคลที่ท่านอบรมเพื่อปฏิบัติหน้าที่เหล่านี้ เช่นธรรมทูต ซึ่งจะเน้นการเผยแพร่ธรรม สู่ต่างประเทศด้วย และ ธรรมมาตาเป็นโครงการอบรมผู้นำทางวิญญาณฝ่ายหญิง ซึ่งกล่าวได้ว่า มาทำหน้าที่แทนภิกษุณีที่ขาดหายไปจากองค์ประกอบของพุทธบริษัทนั่นเอง

นอกจากนั้น พุทธทาสภิกขุ ยังเป็นผู้ทำหน้าที่เป็นสื่อ ในการส่งธรรมสาร ด้วยการ บรรยายธรรมอย่างสม่ำเสมอ ตลอดเวลาชั่วชีวิตของท่าน สัมพันธ์ ก้องสมุทร(2543 : 44-45) ซึ่งเป็นผู้หนึ่งที่ได้รวบรวมและเรียบเรียงผลงานของท่าน กล่าวถึงงานในการเผยแพร่ความคิดใน ระบบพุทธธรรมของพุทธทาสภิกขุไว้ว่า การบรรยายธรรมตั้งแต่ต้นจนถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิตของ ท่าน มีอยู่หลายกระแส เช่น การแสดงประจำทุกวันสำคัญในพุทธศาสนา บรรยายตามคำ อาราธนาของทางราชการ สมาคม ชมรม ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด พออายุ 60 ท่านหยุด รับนิมนต์ไปนอกสวนโมกข์ ขอลดเกษียณอยู่ในวัดเหมือนข้าราชการบำนาญ ศิษย์และชาวพุทธ จึงพากันไปฟังธรรมที่สวนโมกข์.. ...ตั้งแต่ปี พ.ศ.2509 ท่านวางแผนงานเผยแพร่เป็นงานประจำ ตามอุดมคติที่ว่า จะทำงานเพื่อศีลธรรมกลับมา และจะทำเช่นนั้นจนกระทั่งชีวิตดับบนธรรมาสน์

การบรรยายธรรมพิเศษ ทุกวันเสาร์ครั้งละไม่น้อยกว่าชั่วโมงครึ่ง จัดชุดธรรมะเป็นเรื่องยาวติดต่อกันทุกเสาร์ ภาคละชุด ปีหนึ่งมีสามภาคคือ ภาคมาฆบูชา, ภาควิสาขบูชา, ภาคอาสาฬหบูชา

การบรรยายธรรมพิเศษ เน้นเรื่อง ตัวกู-ของกู ทุกวันอุโบสถหลังจากทำปาฏิโมกข์ ธรรมบรรยายชุดนี้ เรียกว่า ธรรมปาฏิโมกข์ เป็นข้อธรรมชั้นลึก ส่งเสริมปริยัติ และปฏิบัติ

การบรรยายธรรมนักศึกษา หรือพระภิกษุสาวกระยะยาว กำหนดเนื้อเรื่องเป็นชุดตามที่ท่านเห็นสมควร และเหมาะสมแก่ผู้มาขอรับการอบรม โดยกำหนดจุดหมายของเรื่องเป็นคราวๆ และกำหนดเวลาอบรมไม่ตรงกันกับเวลาตามแผนเดิม ซึ่งมักใช้เวลาครั้งละประมาณสองชั่วโมง เวลาเข้ามีด หรือเวลาค่ำ คำบรรยายประเภทนี้ได้รวบรวมไว้เป็นชุดธรรมโฆษณามากเล่ม นอกจากบรรยายตามกำหนด ยังมีการสนทนาตอบปัญหาให้โอวาทตามโอกาสอยู่เป็นนิจ

การบรรยายธรรมพิเศษในวันที่ 27 พฤษภาคม ซึ่งตรงกับวันเกิดของท่านแต่ละปี หรือเรียกว่าบรรยายล้ออายุ เริ่มตั้งแต่ปีที่ท่านอายุได้ 60 บรรยายหรือเทศน์วันละ 3 ครั้ง ครั้งละ 2-3 ชั่วโมง คือเวลาเช้า-บ่าย-ค่ำ

3. สื่อสิ่งพิมพ์

"หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา"

มีลักษณะเป็นวารสาร รายตรีมาส เนื้อหาเป็นบทความเกี่ยวกับสังฆธรรม พุทธธรรม และพุทธศาสนา ซึ่งพุทธทาสภิกขุร่วมกับนายธรรมทาส พานิชและคณะธรรมทาน ได้ออกหนังสือ"พุทธศาสนา" รายตรีมาส เผยแพร่เป็นครั้งแรกเมื่อปีพ.ศ. 2476 และยังจัดพิมพ์ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน คณะธรรมทานนั้นก่อตั้งขึ้นจากทุนทรัพย์สินของ นางเคลื่อน พานิช โยมมารดาของพุทธทาสภิกขุและนายธรรมทาส พานิช ท่านเป็นอุบาสิกผู้เลื่อมใสในพระพุทศาสนา มาตั้งแต่ต้น เมื่อเห็นว่าลูกชายร่วมมือกันทำงานอันเป็นประโยชน์แก่พระศาสนาจึงให้การสนับสนุน

หนังสือพิมพ์ "พุทธศาสนา" ฉบับแรก ได้จ้างพิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทยพาณิชย์การกรุงเทพ เป็นจำนวน 1000เล่ม แจกจ่ายไปยังพระเถระและพระภิกษุสามเณร ได้ออกคู่มือแจกในหนังสือไทยเขมรรวมข่าวหนังสือพิมพ์ไทยใหม่ และหนังสือสัจจัง และยังได้มีส่วนช่วยลงข่าวกิจการส่งเสริมปฏิบัติธรรมของคณะธรรมทานให้เป็นที่แพร่หลายโดยทั่วไป

งานนิพนธ์ต่างๆ

พุทธทาสภิกขุได้ทำงานเขียนหนังสือและบรรยายธรรมต่อเนื่องกันเป็นระยะเวลาอันยาวนาน เพื่ออธิบายระบบพุทธธรรมและเผยแพร่วิธีการปฏิบัติธรรมรวมถึงความเข้าใจในธรรมส์จะอย่างถูกต้องแท้จริง

หนังสือเล่มแรกนับแต่ท่านได้ก่อตั้งสวนโมกขพลารามคือ "ตามรอยพระอรหันต์" เป็นหนังสือเล่มแรกนับจากที่ท่านได้ศึกษาและปฏิบัติในอารามป่าสวนโมกขพลาราม

งานเผยแพร่ธรรมชุด "ธรรมโฆษณ"

เป็นชุดหนังสือเพื่อเผยแพร่หลักธรรม หนังสือเรื่องแรกในชุดธรรมโฆษณคือ "พุทธประวัติจากพระโฆษฐ์"

อโณทัย อาตมา (2542) กล่าวว่า ตำราธรรมโฆษณของพุทธทาสภิกขุ เกิดจากจุดประสงค์ของท่านเอง เหตุผลของการตั้งชื่อธรรมโฆษณนั้น ท่านดำริว่าในปัจจุบันการโฆษณามีผลสำคัญมาก ฉะนั้นเพื่อให้ธรรมะสามารถเผยแพร่ออกไปได้มากยิ่งขึ้น จึงจำเป็นต้องมีการโฆษณา ธรรมะด้วย

ตำราธรรมโฆษณ จัดเป็นหนังสือชุดใหญ่ที่พุทธทาสภิกขุและธรรมทานมูลนิธิได้วางโครงการและจัดทำแนวทางไว้แล้วที่จะสร้างหนังสือธรรมโฆษณประมาณ 100 เล่ม และจนถึงปี 2537 ก็ได้จัดพิมพ์ขึ้นแล้ว 64 เล่ม หนังสือชุดนี้ส่วนหนึ่งทำเพื่อแจกเป็นธรรมทาน และอีกส่วนหนึ่งเพื่อขายจะได้นำเงินมาสร้างเล่มต่อไป

4.สี่อเล็กทรอนิกส์

พุทธทาสภิกขุ ได้สี่ธรรมสารโดยการบรรยายธรรมออกอากาศทางวิทยุในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ดังเช่นที่ได้บรรยายแล้วนำเนื้อความมารวมเล่มเป็นหนังสือเรื่อง "เทคนิคการมีธรรมะ" ในชุดธรรมโฆษณ ซึ่งได้ออกอากาศทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยในช่วงเช้าวันอาทิตย์ตั้งแต่วันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2521 จนถึงวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2524 เดือนละครั้ง รวมเป็นเวลา 3 ปี โดยท่านกล่าวว่ามีจุดมุ่งหมายเพื่อประกาศธรรมไปสู่ฆราวาส เพื่อเรียกร้องให้ศีลธรรมกลับมา นั่นแสดงว่าท่านเข้าใจว่า การที่จะให้ธรรมบรรยายไปถึงผู้รับสารส่วนใหญ่ของประเทศนั้น จำเป็นที่จะต้องใช้การเผยแพร่ในหลายๆช่องทาง ซึ่งการใช้สื่อมวลชนคือวิทยุ เป็น

ช่องทางการสื่อสารสู่สาธารณชนนั้นก็นับเป็นวิธีการหนึ่งที่จะส่งสารของธรรมะให้แพร่กระจายออกไปได้อย่างกว้างไกลและรวดเร็ว นอกจากนั้นท่านยังให้มีการบันทึกเสียงในการบรรยายธรรมของท่านเพื่อให้ผู้ศึกษาปฏิบัติสามารถเลือกรับสารได้อีกวิธีหนึ่งนอกเหนือไปจากการอ่านด้วย และการเพิ่มทางเลือกในการฟังที่นอกเหนือไปจากการอ่านนี้ ยังให้ผลในการรับสารที่ต่างกัน โดยเฉพาะขณะที่ผู้ศึกษาปฏิบัติจะทำการปฏิบัติอย่างจริงจังเช่นการนั่งสมาธิเพื่อปฏิบัติอาณานสติ ดังเช่นการปฏิบัติอาณานสติในการอบรมอาณานสติ ณ สวนโมกขพลาราม นั้น บางครั้งเมื่อปฏิบัติในอิริยาบถหนึ่ง จะมีการเปิดเทปบันทึกเสียงพุทธทาสภิกขุที่ได้บรรยายไว้ในเรื่องของอาณานสติ โดยบอกวิธีการปฏิบัติตามลำดับขั้นไป ซึ่งผู้ปฏิบัติก็สามารถทำตามขั้นตอนที่ได้มีการบรรยายสาธิตไว้อย่างละเอียดนั้นไปได้โดยง่าย ไม่เหมือนกับที่อ่านจากสื่อสิ่งพิมพ์เช่นหนังสือซึ่งไม่สามารถที่จะอ่านไปด้วยขณะปฏิบัติอย่างเข้มข้นได้อย่างสะดวก

5. สื่อระคน

5.1 จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และสัญลักษณ์ต่างๆในสวนโมกขพลาราม

พุทธทาสภิกขุ ฝากฝังไว้ว่า "สวนโมกข์คือมหรสพทางวิญญาณ เป็นสิ่งจำเป็นต้องมีสำหรับสัตว์ที่มีสัญชาตญาณแห่งการต้องมีสิ่งประเล้าประโลมใจ อันเป็นปัจจัยฝ่ายวิญญาณเพิ่มเป็นปัจจัยที่ห้า ให้แก่ปัจจัยทั้งสี่อันเป็นฝ่ายร่างกาย ขอให้ช่วยกันจัดให้มีขึ้นไว้สำหรับใช้สอยเพื่อประโยชน์ดังกล่าวแล้ว แก่คนทุกคน"(พุทธทาสภิกขุ,2541 ก : 8) ในประเด็นเรื่องความเพลิดเพลिनทางวิญญาณนี้ ท่านอธิบายว่าจำเป็นที่จะต้องมียเพื่อทดแทนความเพลิดเพลिनทางเนื้อหนัง หรือทางโลกนั่นเอง ซึ่งในสถานที่แห่งนี้ก็มีทั้ง จิตรกรรม ประติมากรรม และสัญลักษณ์ต่างๆ อันเป็นสื่อแสดงถึงธรรมสารอยู่มากมาย อาทิเช่น

ศาลาธรรมโฆษณอนุสรณ์

เป็นที่เก็บรวบรวมหนังสือชุดธรรมโฆษณ สัญลักษณ์เสาห้าต้นบนหลังคา หมายถึงถึงนิวรรณ์ห้า ปัญญาพานขันธุ์ห้า พละห้า อินทรีย์ห้า ธรรมสารห้า มรรคผลนิพพานห้า แม้ที่สุดแต่นิ้วมือทั้งห้าของตนเอง นั่นคือ ใช้ความหมายของสิ่งที่มีองค์ประกอบอยู่ห้าส่วน เป็นเครื่องเตือนใจสัญลักษณ์ต่างๆที่แสดงถึงความจริงในทางธรรม และเป็นการเตือนใจให้ระลึกถึงอุปกกรรมในการกำจัดความทุกข์

โรงมหรสพทางวิญญาณ

ภายในโรงมหรสพมีห้องและจอสำหรับฉายสไลด์ภาพทางพุทธศาสนา บนฝาผนัง เสา ใต้บันได ฯลฯ มีภาพเขียนปริศนาธรรมจากฝีมือพระภิกษุที่เคยบวชเรียนอยู่ในสวนโมกข์ ทั้งที่คิดขึ้น

ใหม่และนำมาจากของเก่า รอบๆอาคารด้านนอกมีภาพสลักจำลองพุทธประวัติของพระพุทธเจ้าจากอินเดีย อันเป็นหินสลักพุทธประวัติยุคก่อนมีพระพุทธรูป ซึ่งนับเป็นพุทธประวัติชุดแรกของโลก (ในราวปีพุทธศักราชที่ 300-700)

ใกล้ประตูหน้า มีภาพสลักลัษณ์แจกดวงตา วาดคล้ายภาพฝาผนังในสุสานของอียิปต์ บ่งบอกเป็นนัยว่า ที่นี่เป็นโรงหนัง หรือโรงมหรสพทางวิญญาณเป็นที่ให้ความรู้และเพลิดเพลินเพื่อดวงตาเห็นธรรม

ภาพเขียนปริศนาธรรม: ภาพคือภาษา

ภาพเขียนปริศนาธรรมเกิดจากฝีมือพระภิกษุที่เคยบวชเรียนอยู่ในสวนโมกข์ เป็นภาพประดับฝาผนังอยู่ภายในโรงมหรสพทางวิญญาณ

พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงการศึกษาธรรมจากภาพนี้ว่า"การสอนธรรมทางภาพนี้ ได้รับความสนุกบันเทิงไปในตัว ทำให้การเรียนธรรม เป็นสิ่งไม่น่าเบื่อ และถ้าทำถูกวิธีแล้วย่อมเสียเวลาน้อย แต่กลับเข้าใจได้ลึกซึ้ง กว่าอ่านหนังสือล้นๆหรือการฟังบรรยายด้วยปาก แล้วยังแถมจะเป็นประโยชน์ในแง่ของศิลปะอีกด้วย ทั้งที่เป็นศิลปะแห่งการใช้เส้นหรือสี และศิลปะแห่งการระบายความคิดอันเป็นนามธรรมออกมาเป็นภาพ ซึ่งควรจัดเป็นศิลปะชั้นสูง ทำได้แต่ธรรมเมธีที่เป็นทั้งศิลปินด้วยเท่านั้น

การศึกษาธรรมจากภาพนั้น ในขั้นแรกที่สุด จะต้องดูให้ออกเสียก่อนว่า มันเป็นภาพอะไร หรือเขามุ่งหมายจะเขียนภาพอะไรนั่นเอง ในขั้นที่สองจะต้องพินิจพิจารณาจนเข้าใจความหมายของภาพนั้นๆว่ามุ่งจะแสดงความหมายอะไร โดยแท้จริงถึงที่สุด และในขั้นที่สามซึ่งควรจะเป็นขั้นสุดท้ายนั้น คือการน้อมเอาภาวะแห่งความหมายนั้น เข้ามาสู่อุจเฉต หรือภาวะของตัวเราเองที่กำลังเป็นอยู่จริง ซึ่งอาจจะถึงกับสะดุ้ง เพราะภาพนั้น ได้ดำเรา สอนเรา ล้อเรา ถึงขนาดที่เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสันดานของเรา ซึ่งหมายความว่า มันได้ช่วยชำระชะล้างกิเลสของเราได้ไม่น้อยทีเดียว"(พุทธทาสภิกขุ,2539 อ้างถึงใน พระอาจารย์สุชาติ ปญญาทีโป และ พระอาจารย์นุ้ย สมฺปนฺโน,2539 : 6)

ในที่นี้จะเห็นว่า กระบวนการสื่อสารจากภายนอก (รับสารจากภาพ) จนถึงการสื่อสารภายใน จากสื่อ "รูปภาพ"ปริศนาธรรมนั้นก่อให้เกิดการสื่อสารหลายขั้นตอนขึ้นภายในจิตใจ ทำให้ต้องมีการใช้ปัญญาพิจารณาขบคิดปริศนาธรรม ให้เห็นจริงถึงหลักความจริงของธรรมชาติ ที่แสดงตนผ่านธรรมสารในภาพแต่ละภาพ

การทำความเข้าใจในชั้นลึกซึ่งนั้น โดยที่สื่อคือภาพ ไม่ใช่ตัวภาษาถ้อยคำ ดังนั้น การตระหนักรู้ถึงสภาพความจริงตามธรรมชาติ อาจผ่านเข้ามาสู่จิตได้โดยมีจำเป็นต้องผ่านภาษา ถ้อยคำ และเพราะว่าถ้อยคำนั้นไม่อาจจะนำพาไปถึงความจริงได้ เนื่องจากความจริงแท้เป็น ปริมาณสัจจะ ขณะที่ภาษาเป็นบัญญัติที่มีไว้เพื่อการสื่อสารในชั้นสมมติสัจจะ การ "น้อมจิต" ให้ เข้าถึงภาวะแห่งความหมายดังที่ท่านได้อธิบาย จึงเป็นกิจกรรมการสื่อสารทางจิตที่ไม่ใช้ภาษาถ้อย คำ ซึ่งอาจสื่อสารได้ง่ายกว่าหากผ่านทางภาพ

พุทธทาสภิกขุยังได้กล่าวไว้ด้วยว่า หากการรับสารจากภาพนั้น ไม่ได้ดูอย่างถูกต้อง ก็จะทำให้ไม่ได้รับธรรมสารอันต้องการจะสื่อ "ส่วนมาก มักจะดูอย่างดูเล่น, ดูในแง่ศิลปะของ เส้นหรือสี, หรืออย่างมากก็เพียงอารมณ์สะเทือนใจที่ได้รับจากภาพนั้นบ้าง ก็รู้สึกวาพอ หรือคุ้ม ค่าเสียแล้ว หากได้เข้าถึงประโยชน์ในทางที่จะทำให้เกิดความเห็นแจ้งในทางธรรม แม้แต่ประการ ไตไม่เลย, นั่นก็คือ มิได้ใช้มันในฐานะที่เป็นภาพปริศนาธรรมนั่นเอง ภาพปริศนาธรรมก็พากันเป็น หมันไปในส่วนลึก หวังว่าการพิมพ์สมุดภาพชนิดนี้ขึ้นมา จะเป็นการริเริ่ม หรือ การส่งเสริมให้ยิ่ง ขึ้นไปก็ตาม ซึ่งการรู้จักใช้ภาพชนิดนี้ ให้เป็นประโยชน์สูงถึงที่สุดของการมีภาพประเภทนี้

นอกจากนี้ ท่านยังได้กล่าวถึงความแตกต่างของการสื่อความหมายระหว่างศิลปะ แบบไทย กับจีนหรือญี่ปุ่นไว้อีกด้วยว่า "ภาพปริศนาธรรมแบบไทย เขียนอย่างลายไทย ทั้งเส้น และสีย่อมจะลักษณะหรือเอกลักษณ์ไปแบบหนึ่ง ซึ่งต้องประกอบด้วยส่วนประกอบเป็นภาพนั้นนี้ หรือตัวละครหลายอย่าง หรือหลายภาพ สำเร็จเป็นเรื่องเปรียบเทียบหรืออุปมาไปเรื่องหนึ่ง ส่วน ภาพแบบในสมุดเล่มนี้(หมายถึงในหนังสือเรื่องคำบรรยายโลกุตตรธรรม" เขียนโดยพระอาจารย์ สุชาติ ปญญาทีโปและ พระอาจารย์นุ้ย สมฺปนฺโน ซึ่งพุทธทาสภิกขุเขียนข้อความนี้ให้เป็นคำ อธิบาย) ซึ่งเห็นได้แล้วว่าเป็นแบบจีน หรือญี่ปุ่น หรืออยู่ภายใต้อิทธิพลของแบบนั้น แสดง ความหมายเพียงอันเดียว ให้มีความรู้สึกรุนแรง กระตุ้นให้เกิดการเข้าใจ หรือเห็นแจ้งทางจิตใจ หรือแม้แต่ความขบขันพร้อมกันไปในตัวโดยไม่ซ้ำกันกับแบบไทยๆเรา จึงควรจะถือว่าได้รับสิ่งที่มี ค่าเพิ่มเข้ามาอีกพวกหนึ่ง" (พุทธทาสภิกขุ, 2539 อ้างถึงใน พระอาจารย์สุชาติ ปญญาทีโป และ พระอาจารย์นุ้ย สมฺปนฺโน, 2539 : 7)

ธรรมวารีนาวาอิศรกุลนฤมิต

เป็นตีกรุปเรือ มีความหมายให้รู้ว่า นาวาที่จะเป็นพาหนะนำพามนุษย์ไปสู่ฝั่งพระ นิพพานนั้นคืออะไร ภายในลำเรือบรรจุน้ำฝนไว้ใช้ในยามวิฤต บนพื้นเรือปล่อยว่างตกแต่งเป็น

สวนหินปริศนาธรรมในแบบเซน หัวเรือในเป็นหอระฆังและหอกลอง สร้างตามแบบศิลปะ สาญจี
ของอินเดีย

พระอวโลกิเตศวร

เป็นประติมากรรมที่โดยลักษณะแล้ว ทำให้ผู้มองสามารถสัมผัสได้ถึงความสุข
สงบ ดุจเดียวกับที่รอยยิ้มของพระพุทธองค์ และกิริยาอาการของพระอรหันต์ ยังผลให้ผู้เห็น
สามารถสัมผัสและรับรู้ได้ถึงความสงบเย็นในจิตใจนั่นเอง

“พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร จำลองไว้เพื่อให้เห็นศิลปกรรมชั้นเยี่ยมของบรรพบุรุษ
ชาวศรีวิชัย พินิจดูจะเห็น สุทธิ ปัญญา เมตตา ขันดี ไปพร้อมๆกันในองค์เดียว” (กวี พงศ์
โสภา, 2541 : 78)

สระมะพร้าวนาฬิกา

สร้างเป็นสัญลักษณ์ของธรรมชั้นสูงสุดคือพระนิพพาน โดยมีที่มาจากบทกล่อม
ลูกในอดีตของชุมชนอ่าวบ้านดอนทางภาคใต้ที่ร้องว่า

"เอ่อน้องเอ๋ย

มะพร้าวนาฬิกา

ต้นเดี่ยวโนเน

กลางทะเลซึ้ง

ฝนตกไม่ต้อง

ฟ้าร้องไม่ถึง

กลางทะเลซึ้ง

ถึงได้แต่ผู้พันบุญเอ๋ย"

(กวี พงศ์โสภา, 2541:75)

พุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ว่า "สระมะพร้าวนาฬิกา คือบทเรียนด้วยของ จำลองมา
จากบทกล่อมลูกให้นอนของประชาชนที่แสดงว่า สมัยนั้นประชาชนได้เข้าถึงธรรมะสูงสุดกันเพียง
ไร จนถึงกับนำเอาเรื่องของพระนิพพานมาทำเป็นบทเพลงกล่อมลูกได้ ขอให้รักษาเกียรติของ

บรรพบุรุษในข้อนี้ และทำตนให้สมกับเป็นลูกหลานของท่าน จงทุกคนเถิด"(พุทธทาสภิกขุ, 2541 ก : 23)

กวี พงศ์โสภณ(2541) กล่าวว่า สระนาพิเกอร์ สร้างขึ้นเพื่อเป็นสื่อสอนธรรมะ โดยจำลองมาจากกล่อมลูก อันแสดงถึงภูมิปัญญาของปู่ ย่า ตา ยาย ที่ฝากปริศนาธรรมชั้นโลกุตตระ ด้วยสุนทรียารมณ์ ไว้ในตัวลูกหลานตั้งแต่ยังเป็นเด็กเล็กๆ โตขึ้นวันใด แก่ปริศนานี้ตก ดวงตาก็สว่าง ชีวิตก็เข้าสู่กระแสนิพพาน

5.2 กิจกรรมพิเศษต่างๆ

การทำบุญล้ออายุ

พุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงแนวคิดเรื่องการทำบุญล้ออายุของท่านว่า "การทำบุญอายุนี้มันมีอยู่ 2 แบบ แบบหนึ่งมันประจบอายุ แบบหนึ่งมันล้ออายุ แบบแรกมันประจบอายุ เพราะว่ากลัวตาย ก็มาเอาอกเอาใจอายุ มาทำบุญให้อายุอย่างนั้นอย่างนี้ เลี้ยงดูกันเป็นการใหญ่เพราะว่ากลัวตาย อย่างนี้เรียกว่า ทำบุญประจบอายุ ทำบุญล้ออายุนั้นไม่กลัวตาย แล้วก็ล้ออายุที่ลวงมาด้วยความไม่น่าเลื่อมใส หรือมีข้อที่ควรจะล้อ นำล้อ"(พุทธทาสภิกขุ,2533 : 16)

ท่านกล่าวว่าการล้ออายุนั้นเหมือนกับพระแสดงอาบัติ อาบัตินั้น ถือกันว่า หากนำมาเปิดเผยแก่ผู้อื่นก็ถือว่าหมดไปตามอำนาจของวินัยกรรม การแสดงอาบัติจึงเป็นการล้างความผิดทางวินัยของพระ ดังนั้นการล้ออายุในความคิดของท่าน ก็คือการเปิดเผยข้อบกพร่อง ผิดพลาดของตนเอง " ...จะให้ตนเองล้อ หรือให้ใครช่วยล้อก็ได้เหมือนกัน เพราะมันเป็นที่เปิดเผย แล้วมันก็จะสิ้นสุดลง นี้เรียกว่า การล้อความผิดพลาดของตัวเอง มันก็ เหมือนกับการแสดงอาบัติของภิกษุสงฆ์ ก็ถือว่าเป็นที่น่ากระทำ มันมีอันสงส์ เอาอายุมาล้อบอายนี่มันคงจะสะอาดขึ้น เหมือนกับอาบน้ำให้มัน มันก็จะทำให้อายุยืน มีความเข้มแข็งอยู่ในอายุ เพราะว่ามันมีความฉลาด มีความสะอาด มีความเข้มแข็ง อาตมาเห็นอย่างนี้ ว่าเอาอายุมาล้อบอายนี่มันจะเข้มแข็งขึ้น แล้วมันก็ทำให้อายุยืน"(พุทธทาสภิกขุ,2541 ข : 16-17)

จุดนี้ ท่านใช้วิธีการกล่าวเปรียบเทียบ ประหนึ่งว่า "อายุ" เป็นนามธรรมหนึ่งซึ่งมีตัวตน หรือมีชีวิตของตน คนเรากลัวอายุจะสั้น มักจะทำบุญต่ออายุ แต่ท่านสมมติเปรียบเทียบให้เห็นว่า การล้ออายุน่าจะดีกว่า เพราะเป็นการล้างทำความสะอาดตัวนามธรรมที่ชื่อ "อายุ" (ซึ่งคน

มักจะเชื่อว่ามี และเป็นของตนแต่ละคน) ผลในทางโลกที่คนทั่วไปต้องการ คือการทำให้มีอายุยืนยาว หรือยืดระยะเวลาของชีวิตออกไปให้ยาวนานที่สุด จึงไม่น่าจะต่างกัน ท่านเปรียบเทียบให้เห็นว่า จริงๆแล้วน่าจะให้ผลในทางทำให้อายุยืน เพราะการล่ออายุคือการชำระสะสางส่วนที่ผิดพลาดบกพร่องของตนให้สิ้นไป เป็นการกระทำประหนึ่งล้างทำความสะอาดอายุ ดังนั้นอายุก็น่าจะสะอาดขึ้น เพราะความบกพร่องถูกล้างออกไป น่าจะฉลาดขึ้นเพราะความผิดพลาดถูกกำจัดไป และน่าจะเข้มแข็งเหมือนเราอาบน้ำอยู่เสมอสุขภาพผิวก็จะได้ เพราะการหมั่นรักษาความสะอาดนั่นเอง

ในการทำบุญล่ออายุพุทธทาสภิกขุจะอดอาหารในวันนั้น เป็นเวลา 24 ชั่วโมง ซึ่งท่านเองกล่าวว่าจะไม่ถึงกับเป็นความลำบากที่ผิดหลักของธรรม คืออัตตกิลมาถาญโยคหรือการทำตนให้ลำบาก เพราะเป็นเพียงการอดอาหารเพิ่มจากที่ปกติก็รับประทานเพียงวันละหนึ่งมื้ออยู่แล้ว โดยไม่ให้ฝืนความสามารถของร่างกาย

การตัดบาตรสาธิต

เป็นการตัดบาตรแบบเฉพาะของสวนโมกขพลาราม ซึ่งพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า "การตัดบาตรสาธิตแบบที่ทำกันอยู่ในสวนโมกข์ เป็นการศึกษายูในตัวเองว่าจะสามารถเลี้ยงพระจำนวนร้อยได้อย่างไร สะดวกเท่าไร ควบคุมกิเลสได้โดยวิธีไหน ขอให้ช่วยกันรักษาพิธีกรรมแบบนี้ไว้ เพื่อเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การพิทักษ์รักษาพุทธศาสนาไว้โดยวิธีประหยัด ไม่ยุ่งยากลำบาก และรักษาแบบฉบับโบราณ นับแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมา"(พุทธทาสภิกขุ,2541 ก :22)

พิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย

งานศพของพุทธทาสภิกขุ จัดขึ้นในวันที่ 8 กรกฎาคม 2536 โดยที่พุทธทาสภิกขุ สิ้นเสียไว้ในพินัยกรรมของท่านให้มีพิธีกรรมต่างๆน้อยมาก และจัดในลักษณะเป็นเครื่องเตือนสติถึงความไม่แน่นอนของชีวิต สารสำคัญที่ท่านทิ้งไว้ในวันนั้น ท่านใช้มรณานุสติคือความตายเป็น "สื่อ" สูดถ่าย สำหรับสื่อธรรมสารที่ท่านได้ใช้ความพยายามอธิบายมาตลอดชีวิต ถึงหลักการตายก่อนก่อนตาย เมื่อท่านพยายามทำชีวิตที่ผ่านมาให้ตายได้ก่อนตายแล้ว ก็ถือว่าเมื่อกายตายไปจริงๆ นั้นท่านจะยัง "อยู่ไปไม่มีตาย" ดังที่ท่านแต่งเป็นกลอนไว้ว่า

"พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีตาย

แม้ร่างกายจะดับไปไม่ฟังเสียง

ร่างกายเป็นร่างกายไปไม่ลำเอียง

นั่นเป็นเพียงสิ่งเปลี่ยนไปในเวลา
 พุทธทาสคงอยู่ไปไม่มีตาย
 ถึงดีร้ายก็จะอยู่คู่ศาสนา
 สมกับมอบกายใจรับใช้มา
 ตามบัญญัติของค้พระพุทธรูปไม่หยุดเลย
 พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย
 อยู่รับใช้เพื่อนมนุษย์ไม่หยุดเฉย
 ด้วยธรรมโฆษณตามที่วางไว้อย่างเคย
 ใ้เพื่อนเอยมองเห็นไหมอะไรตาย
 แม้ฉันตายกายดับไปหมดแล้ว
 แต่เสียงสั่งยังแจ้วแว่วหูสหาย
 ว่าเคยพรอดกันอย่างไรไม่เสื่อมคลาย
 ก็เหมือนฉันไม่ตายกายธรรมยัง
 ทำกับฉันอย่างกะฉันนั้นไม่ตาย
 อยู่รับใช้ท่านทั้งหลายอย่างหนหลัง
 มีอะไรมาเขี่ยไค้ให้กันฟัง
 เหมือนฉันนั่งร่วมด้วยช่วยชี้แจง
 ทำกับฉันอย่างกะฉันไม่ตายเกิด
 ย่อมจะเกิดผลสนองหลายแขนง
 ถึงวันนัดสนทนาอย่างเล็กแล้ง
 ทำให้แจ้ที่สุดได้เลิกตายกัน"

นั่นคือท่านหมายความว่า ความหมายของความเป็นพุทธทาส หรือทาสผู้รับใช้
 พระพุทธเจ้า และพระพุทธรูปศาสนานั้น ยังคงอยู่ใน"ธรรมสาร"ต่างๆของท่าน

ในที่นี้เราจะได้เห็นว่ พุทธทาสภิกขุได้ใช้ประโยชน์จากการที่ร่างกายจะต้อง
 แดกดับไปตามธรรมชาตินี้ เป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงสภาวะที่แท้จริงของความตาย ซึ่งในเชิง
 ปรมัตถสัจจะนั้นความตายไม่มีจริง เป็นเพียงการแตกดับของร่างกาย ในขณะที่ สิ่งที่ท่านกระทำ
 มาตลอดชีวิต ทั้งการเผยแผ่ธรรมะ สัจธรรมยังคงทำต่อไปได้ท่านจึงถามว่า "ใ้เพื่อนเอยมองเห็น
 ไ้ไหมอะไรตาย" เป็นการฝากปริศนาธรรมไว้ให้ขบคิด

พุทธทาสภิกขุคงจะทราบดีว่า เมื่อร่างกายท่านต้องแตกดับไปตามกาล คงจะยังความสะเทือนใจให้กับผู้คนจำนวนไม่น้อย จึงได้พลิกเอาอารมณ์สะเทือนใจนั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการสื่อสารธรรมสารต่อไปในอย่างน้อยสองลักษณะคือ

1. สำหรับผู้ที่ยังเศร้าเสียใจ สำหรับผู้ปฏิบัติที่ยังไม่ถึงขั้นที่จะมองเห็นความตายเป็นเรื่องธรรมดา ย่อมต้องมีความผู้พัน รักอาลัยและเศร้าเสียใจในตัวท่าน ความสะเทือนใจต่อความตายนับเป็นทุกข์ใหญ่ข้อหนึ่งในชีวิต แต่ในทางพุทธแล้วทุกข์คือจุดเริ่มต้นที่ดีที่สุดของการดับทุกข์ พุทธทาสภิกขุเองก็คงจะตระหนักดีว่าทุกข์ที่ใหญ่หลวงเช่นนี้ส่งผลกระทบต่อจิตใจของคน ดังนั้น การแปรความรักอาลัยในตัวท่านท่านให้มาอยู่ที่คำสอนต่างๆของท่านแทน เช่นที่ท่านสั่งเสียถึงธรรมโฆษณีย์ จึงเป็นการหาที่สำหรับยึดเหนี่ยวที่ใหม่ให้กับผู้คนที่ยังอยู่ และการที่ท่านสั่งเสียให้ยังคง"มีอะไรมาเยี่ยไค้ให้กันฟัง เหมือนฉันนั่งอยู่ด้วยช่วยชี้แจง" นั้น ก็คือการที่ท่านบอกให้ยังคงปฏิบัติธรรม เมื่อมีปัญหายังคงต้องนำมาพูดคุยปรึกษาสนทนาธรรม ผู้ที่รักอาลัยในตัวท่าน หากคิดตามที่ท่านสั่งไว้ จึงน่าจะยิ่งเศร้าก็ยิ่งปฏิบัติธรรม ยิ่งเร่งทำความเพียรที่จะไปให้ถึงความดับทุกข์ เป็นการแปรสิ่งเร้าคือ อารมณ์เศร้าโศกเสียใจให้กลายเป็นพลังใจที่ยิ่งใหญ่ในการศึกษาธรรมสาร และในการปฏิบัติเพื่อไปให้ถึง "สาร" สูงสุดที่พุทธทาสภิกขุมุ่งให้ทุกคนไปถึงได้นั่นเอง

2. สำหรับผู้ที่เข้าใจในสังขธรรมเกี่ยวกับความตาย "ไม่มีความเศร้าโศกอาลัยเพราะเข้าใจว่าความตายเป็นโลกธรรมข้อหนึ่ง ไม่ได้มีสาระสำคัญอะไรใน "ความตาย" เป็นเพียงการดับไปของรูปขันธ์ เขาเหล่านั้นก็จะได้ปฏิบัติตน ปฏิบัติธรรมต่อไปอย่างเช่นเคย โดยสำหรับองค์การที่ท่านเกี่ยวข้องด้วยเช่นสวนโมกขพลารามนั้น ก็จะได้มีหลักทิศทางการปฏิบัติ คือให้เป็นไปตามธรรมโฆษณีย์ที่ท่านได้วางไว้ เป็นหลักเป็นเกณฑ์สำหรับที่จะไม่ต้องมาถกเถียงกันมากในคนรุ่นหลังว่า เจตนาธรรมของพุทธทาสภิกขุนั้นต้องการจะให้ดำเนินการในส่วนไหนอย่างไรต่อไป นั่นเอง

แม้แต่การจัดงานทุกอย่าง ท่านใช้งานศพของตนเองนั่นเองเป็นตัวอย่าง ที่จะสาธิตให้ประชาชนเห็นถึงความเรียบง่าย การจัดการทุกอย่างให้เรียบง่ายเป็นธรรมชาติ ดังที่ท่านบรรยายธรรมมาตลอดว่าเป็นหลักการ เป็นกฎเกณฑ์ของโลก โดยได้สั่งเสียทุกอย่างไว้ชัดเจนเป็นพินัยกรรมว่า "ท่านต้องการให้ศพของท่านง่ายๆ ไม่มีเรื่องยุ่ง การละเว้นของพระราชทานโกศด้วยเกรงว่า งานจะยุ่งยาก ทำให้มีงานมาก ต้องมีพิธีต่างๆ พิธีรดน้ำศพ ท่านให้งดเสียเพราะมันยุ่งยากหลายอย่าง คนตั้งพันมารดน้ำพร้อมๆกันนี่แยะนะ"(ธรรมทาส พานิช, อังโน สัมพันธ์ ก้องสมุทร, 2543 :104) เหตุที่ท่านให้เผาศพบริเวณเขาพุทธทองก็เพื่อต้องการให้ง่าย หมดเปลืองน้อย

ที่สุด เมื่อหกสิบปีก่อน ท่านธรรมปาละนักฟื้นฟูพุทธศาสนาชาวลังกา ซึ่งพุทธศาสนิกชนนับถือมากเสียชีวิต เมื่อก็มีการทำศพท่านง่าย ๆ คือปักเสาสีมูม และคาดผ้าขาวเป็นพาดาน แบบในพิธีกรรมของท่าน ชาวบ้านเรียกว่า “สามสร้าง” เมื่อเผาศพแล้ว ท่านให้แบ่งเก้าอี้เป็นสามส่วน เพื่อนำไปโปรยและเก็บที่ช่องอ่างทอง เขาสก และเขาประสงค์

ช่องเกาะอ่างทอง อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นบริเวณที่มีน้ำเขียว มีปะการังมาก เรือจะผ่านระหว่างเกาะสมุยกับแผ่นดินใหญ่ เป็นทางผ่านของเรือกำปั่นโบราณ

เขาสก ต้นแม่น้ำตาปี เป็นทางเดินเรือของคนโบราณ แม่น้ำตาปีเป็นแม่น้ำสายสำคัญของสุราษฎร์ธานี

เขาประสงค์ เป็นภูเขาสูง ท่านอาจารย์ของพุทธศาสนิกชนคือพระปลัดทุ่ม เจ้าอาวาสวัดอุบล บอกกับพุทธศาสนิกชนว่า “ใครมีกระดูกให้เอาไปไว้ที่เขาประสงค์ เวลาเราออกไปทะเล หรือทางรถไฟ เราจะมองเห็นเขาประสงค์ทำให้เราระลึกถึงพ่อแม่ของเรา” เมื่อพ่อ แม่และน้องสาวของท่านเสียชีวิต พุทธศาสนิกชนก็ได้เอากระดูกไปเก็บไว้ที่นั่น เป็นธรรมเนียมของคนโบราณ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ถึงปรัชญาความคิดและปรัชญาการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ อันได้แก่ภววิทยา ญาณวิทยาและคุณวิทยาอันเกี่ยวเนื่องกับการสื่อสาร และศึกษาถึงแนวคิดเรื่องสื่อและวิธีการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ นั้นเป็นการศึกษาในบริบทของการสื่อสารภายในตัวบุคคลของท่านโดยศึกษาผ่านธรรมสารหรือธรรมบรรยายของท่าน เพื่อให้ทราบถึง ความคิด ทฤษฎีความรู้ และทฤษฎีคุณค่า ตลอดจนถึงทฤษฎีการสื่อสารของท่าน จากนั้นจึงได้มีการศึกษาผ่านธรรมสารของท่าน จากระดับการสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารภายในกลุ่ม การพูดในที่สาธารณะ ตลอดจนถึงการสื่อสารผ่านสื่อและการสื่อสารด้วยวิธีการอื่นในบริบทใดก็ตาม เท่าที่จะปรากฏให้เห็นในธรรมบรรยายของท่านพุทธทาสซึ่งตีพิมพ์เผยแพร่สู่สาธารณะ โดยมีวัตถุประสงค์ในการวิจัยดังนี้

วัตถุประสงค์ทั่วไป

เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาความคิดและปรัชญาการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ อันได้แก่ภววิทยา ญาณวิทยาและคุณวิทยาอันเกี่ยวเนื่องกับการสื่อสาร และศึกษาถึงแนวคิดเรื่องสื่อและวิธีการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ

วัตถุประสงค์เฉพาะ

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาความคิดของพุทธทาสภิกขุ
2. เพื่อศึกษาแนวคิดหรือทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ

ผู้วิจัยได้ตั้งปัญหาคำถามวิจัยไว้ดังนี้

1. ปรัชญาความคิดของพุทธทาสภิกขุคืออะไร

ภววิทยา ญาณวิทยาและคุณวิทยาของพุทธทาสภิกขุคืออะไร

2. พุทธทาสภิกขุมีแนวคิดหรือทฤษฎีที่เกี่ยวกับการสื่อสารว่าอย่างไร

- 2.1 พุทธทาสภิกขุมีแนวคิดเรื่ององค์ประกอบของการสื่อสารอย่างไร

- 2.2 พุทธทาสภิกขุมีแนวคิดเรื่องการสื่อสารของมนุษย์ในระดับต่างๆอย่างไร

- 2.3 สาระสำคัญในเชิงวาทวิทยาของพุทธทาสภิกขุคืออะไร

2.4 พุทธทาสภิกขุมีแนวคิดเรื่องสื่อและการสื่อสารสู่สาธารณชนอย่างไร

สรุปผลการวิจัย

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารจากธรรมสารของพุทธทาสภิกขุ สามารถสรุปได้ในสองลักษณะ ในขั้นแรกผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลการวิจัยโดยสรุปเรียงไปตามหัวข้อของปัญหาคำวิจัย เพื่อเป็นการแสดงผลการวิจัยทั้งหมดตามเกณฑ์ในการวิเคราะห์ต่างๆที่ได้นำเสนอไว้ในส่วนของระเบียบวิธีวิจัย จากนั้นผู้วิจัยจะได้นำเสนอแนวคิดโดยรวมเกี่ยวกับการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุโดยนำผลการวิจัยทั้งหมดมากล่าวรวมกันอย่างเป็นบูรณาการเพื่อให้เห็นภาพรวมของงานวิจัยชิ้นนี้ และเพื่อให้เห็นความเกี่ยวข้องของปรัชญาและการสื่อสาร จากแนวคิดเชิงปรัชญาสู่แนวคิดเชิงการสื่อสาร และการสื่อสารผ่านภาษา สื่อ วจนสาร อย่างเป็นรูปธรรม

- สรุปผลการวิจัยโดยเรียงตามปัญหาคำวิจัย

ปรัชญาความคิดของพุทธทาสภิกขุ

มโนทัศน์เชิงภววิทยาของพุทธทาสภิกขุ

ความจริงมีอยู่สองลักษณะ คือความจริงแท้ และความจริงสมมุติ โดยความจริงแท่นั้นคือภาวะของธรรมชาติซึ่งเป็นสิ่งเดียวกันกับ “ธรรมะ” และเป็นจริงกว่าความจริงเชิงสมมุติ ซึ่งมีไว้เพื่อให้มนุษย์สื่อสารกันได้เข้าใจ ในฐานะที่ยังรู้สึกว่ามีตัวตนอยู่ในโลก โดยที่ความจริงแท้หรือธรรมะนั้น พุทธทาสภิกขุจะสื่อสารด้วย “ภาษาธรรม” และความจริงสมมุติจะสื่อสารด้วย “ภาษาคน” อย่างไรก็ตามตัวถ้อยคำภาษาเองทั้งในภาษาคนและภาษาธรรมต่างก็อยู่ในขอบเขตของความจริงเชิงสมมุติ

พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงความจริงแท้ในลักษณะที่เป็นสากล ไม่เนื่องด้วย เวลา บุคคล หรือความเชื่อ ใครก็สามารถเข้าถึงความจริงนี้ได้เท่ากัน นั้นแสดงถึงความเป็นมนุษยนิยมของท่านที่เชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ในอันที่จะบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิต

การสื่อสารคือระบบสัมพันธ์ภาพของมนุษย์ นั่นคือเป็นระบบปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ กับตนเอง กับเพื่อนมนุษย์ และกับสังคม

มโนทัศน์เชิงญาณวิทยาของพุทธทาสภิกขุ

ความรู้คือการรู้ในสิ่งทั้งปวงที่ควรรู้ นั่นคือรู้จักความทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และวิธีปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์นั้น ความรู้ก็เป็นสากลเช่นเดียวกับความจริง เพราะความรู้ก็คือการรู้ในความจริงแท้ เมื่อใดที่มนุษย์สัมผัสกับความจริง เมื่อนั้นความรู้ก็เกิดขึ้น โดยความรู้ที่สมบูรณ์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุนั้นจะต้องประกอบด้วยปริยัติคือการศึกษาศึกษา ปฏิบัติ คือ การศึกษาดำเนินการลงมือทำซึ่งในทางพุทธศาสนา มักเป็นการปฏิบัติที่ใจ และปฏิเวธ คือผลของความรู้นั้น เมื่อรู้ครบสามขั้นตอนนี้จึงจะเรียกว่ารู้แจ้งแทงตลอด ซึ่งข้อนี้ก็แสดงถึงท่าทีที่เป็นปฏิปัตินิยมของพุทธทาสภิกขุ รวมถึงพุทธศาสนาด้วย

การรับรู้ความรู้และความจริงจะรับรู้ผ่านช่องทางคืออายตนะหก ประกอบด้วย ประสาทสัมผัสทั้งห้า และ ใจ อันเป็นช่องทางของการรับรู้ความคิดและอารมณ์ภายในตัวมนุษย์ ประสบการณ์จากการรับรู้ของมนุษย์เป็นประสบการณ์เชิงประจักษ์ ซึ่งข้อนี้แสดงให้เห็นความเป็นประจักษ์นิยมของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งแตกต่างจากประจักษ์นิยมทั่วไปในแง่ที่มีการยอมรับและให้ความสำคัญกับ “การเห็นเชิงประจักษ์ในทางจิตใจ” คือการเห็นแจ้งแก่ใจในมโนทัศน์เชิงนามธรรมที่เป็นความจริงแท้

มโนทัศน์เชิงคุณวิทยาของพุทธทาสภิกขุ

เป้าหมายเชิงคุณค่าของการสื่อสาร ในเชิงปรมาัตถธรรมคือการสื่อสารเพื่อให้มนุษย์เข้าถึงความจริงแท้ในธรรมชาติ ส่วนเป้าหมายในเชิงศีลธรรมคือการสื่อสารเพื่อสร้างสันติภาพในโลกและสร้างมิตรภาพในมวลมนุษย

ในเชิงปรมาัตถ์ ความดีและความงามในการสื่อสารไม่มีอยู่จริง สิ่งที่มีมนุษย์แสวงหา เช่น ความดี ความงาม ความสุข นั้น ถ้าอธิบายในขั้นต้น ก็คือสิ่งสมมุติที่ไม่มีจริง ถ้าอธิบายให้ถึงที่สุดแล้ว ความดีที่แท้ และความงามที่แท้ก็คือความจริงเท่านั้นเอง แต่ในเชิงสมมุติหรือในทางโลก ความดีและความงามมีอยู่จริงในฐานะของสิ่งดีงาม ที่มนุษย์ซึ่งยังรู้สึกว่ามีตัวตนพึงแสวงหา เพื่อให้ตัวตนที่ยังละไม่ได้นั้นเป็นตัวตนที่ดีงาม ความดีในที่นี้คือการสื่อสารเพื่อขจัดความเห็นแก่ตัว และในที่สุดก็ควรไปถึงอุดมคติคือสื่อสารเพื่อให้เข้าถึงสิ่งที่อยู่เหนือสภาวะ “ของคู่” เช่นความดีและความชั่ว ส่วนความงามนั้นก็ป็นหนทางไปสู่ความดี และความงามจะต้องประกอบด้วยความดีคือคุณธรรมหรือศีลธรรมเพื่อให้เป็นสิ่งโน้มน้าวจิตใจคนให้มีความยึดมั่นในตัวตน และยังคงต้องเป็นความงามที่มีประโยชน์อีกด้วย

ในขณะเดียวกัน การสื่อสารก็เป็นหนทางในการเข้าถึงความดีและความงามสูงสุดในความหมายเดียวกับความจริงแท้ได้

สรุปแนวคิดเชิงปรัชญาการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ

- ประจักษ์นิยมแบบเฉพาะตน : การประจักษ์แก่ใจ

โดยสรุปแล้ว พุทธทาสภิกขุมีทฤษฎีความรู้ในแนวทางประจักษ์นิยมแบบเฉพาะตน กล่าวคือมีลักษณะในการ “ประจักษ์แก่ใจ” ที่ต่างจากคำว่าประจักษ์นิยมทั่วไปในความหมายที่ว่า ข้อมูลเชิงประจักษ์คือ ข้อมูลผู้อื่นสามารถสัมผัสได้ชัดเจนเท่ากับผู้อธิบาย แต่ข้อมูลเชิงประจักษ์ของพุทธทาสภิกขุนั้น เป็นข้อมูลที่ประจักษ์ได้แก่ใจตนเอง ของผู้สังเกตหรือผู้ประจักษ์เท่านั้น ผู้อื่นไม่สามารถเห็นได้ เช่น ความคิดในใจ เป็นสิ่งที่คนแต่ละคนเห็นหรือรู้จักแก่ใจตนเอง แต่ผู้อื่นไม่สามารถสัมผัสหรือเห็นความคิดนั้นได้ ทั้งนี้ การที่ท่านยอมรับข้อมูล “ประจักษ์แก่ใจ” ก็เป็นเพราะว่า ช่องทางการรับรู้ในทางพุทธศาสนานั้น นอกจากจะมีห้าช่องทางแรกๆที่เหมือนกับประสาทสัมผัสทั้งห้าแล้ว ยังมีช่องทางของประสาทสัมผัสหรืออายตนะทางใจ หรือมโน ที่มีหน้าที่ในการรับรู้ข้อมูลที่เป็นความคิดและอารมณ์หรือธรรมารมณ์

อย่างไรก็ตาม โลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของพุทธทาสภิกขุนั้นสอดคล้องกับความเป็นจิตนิยม ตามแนวทางของนักปราชญ์ทางศาสนา ในแง่ที่ให้ความสำคัญของจิต จิตและเจตสิกหรือคุณสมบัติของจิตนั้นเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการกำหนดความหมายของโลกสำหรับมนุษย์แต่ละคน ในขณะเดียวกัน จักรวาลในทัศนะของพุทธทาสภิกขุก็มีใจจิตเพียงอย่างเดียว ท่านยังยอมรับว่ามี “รูป” ที่เป็นเนื้อวัตถุ เพียงแต่ว่าวัตถุนั้นไม่มีความเป็นตัวตนที่แท้จริง เพียงแต่มาประกอบกันเป็นเนื้อสารหรือธาตุอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงชั่วคราว ตามเหตุ ตามปัจจัยเท่านั้น กล่าวในเชิงการสื่อสารแล้ว การที่ท่านให้ความสำคัญกับจิต แสดงว่าสัมพันธ์ภาพของมนุษย์กับโลกภายนอกนั้น ถูกกำหนดขึ้นโดยจิต หรือจิตเป็นผู้ให้ความหมายแก่โลกสำหรับมนุษย์ “โลก” ในการรับรู้ของมนุษย์แต่ละคน ย่อมมีลักษณะต่างๆตามการให้ความหมายของจิตของคนผู้นั้น กล่าวคือความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติและระบบปฏิสัมพันธ์ในตนเองของมนุษย์ สองสิ่งนี้ต่างมีผลกระทบซึ่งกันและกัน โดยมีจิตเป็นผู้กำหนดความสัมพันธ์นั้น ซึ่งการที่มนุษย์จะทำความสัมพันธ์หรือการสื่อสารนั้นเป็นไปด้วยดี มีความสมดุลได้หรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับทางเลือกของมนุษย์แต่ละคนว่าจะเลือกก่อเหตุปัจจัยที่สอดคล้องกับกฎธรรมชาติหรือไม่ นั่นเอง

- ประโยชน์นิยมและปฏิบัตินิยม : ประโยชน์นิยมในเชิงปฏิบัติ

คุณค่าของความรู้รวมถึงคุณค่าของสิ่งต่างๆสำหรับพุทธทาสภิกขุ นั้นเป็นทั้งประโยชน์นิยมและปฏิบัตินิยม หรือความ”เป็นประโยชน์ในเชิงปฏิบัติ” โดยท่านถือว่าความรู้ต้องนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมและส่วนตน เป็นประโยชน์ต่อธรรมชาติ และยังคงเป็นหนทางที่ชัดเจนในการปฏิบัติด้วย สำหรับพุทธทาสภิกขุแล้ว แม้ความรู้ในธรรมที่เป็นจริง แต่ไม่เป็นประโยชน์ในเชิงปฏิบัติหรือท่านเล็งเห็นว่าอาจขัดขวางการปฏิบัติ เป็นอุปสรรคในแง่ของกำลังใจหรือทำให้การปฏิบัตินั้นยากลำบากนั้น หรือไม่เป็นแนวทางที่ชัดเจนที่จะนำไปปฏิบัติได้ ท่านก็จะไม่นำมากล่าวถึง เช่นเดียวกัน ความดีและความงามก็ต้องเป็นประโยชน์ในเชิงปฏิบัติ ความดีเป็นหนทางนำไปสู่การลดความเห็นแก่ตัวตน ถือว่าเป็นประโยชน์ในการปฏิบัติธรรม เพราะเป็นทางในการไปสู่จุดมุ่งหมายของการสื่อสารในระดับศีลธรรม คือ การสร้างสันติภาพ โดยการให้คนแต่ละคนลดความเห็นแก่ตัว ลดการเบียดเบียนผู้อื่น ความงามก็ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในทางธรรม โดยใช้ความมีเสน่ห์ดึงดูดจิตใจมาเป็นกลวิธีในการทำให้มนุษย์ลิ้มความยึดมั่นในความเป็นตัวตนไปชั่วขณะ พุทธทาสภิกขุจึงไม่เห็นด้วยกับแนวคิดที่ต้องการให้ความงามเป็นศิลปะเพื่อศิลปะหรือศิลปะที่มีจุดมุ่งหมายทางสุนทรียะเพียงอย่างเดียว

สุนทรียศาสตร์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุจึงต้องเดินไปในทิศทางเดียวกันกับจริยศาสตร์ นั่นคือต่างก็เป็นหนทางในการไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์

- มนุษยนิยมแนวธรรมะ : ศักยภาพของมนุษย์ในการเข้าถึงความจริงแท้

ทั้งนี้ก็เพราะว่าเหนือสิ่งอื่นใด พุทธทาสภิกขุให้ความสำคัญกับมนุษย์ทั้งในแง่ของความเชื่อมั่นว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพในการบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต นั่นคือเป้าหมายเดียวกับเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา(นิพพาน) และเป้าหมายของการสื่อสาร (การเข้าถึงความจริงแท้) ในแง่ของการที่มนุษย์มีอำนาจที่จะเลือกปฏิบัติต่อสารต่างๆที่ผ่านเข้ามาสู่การรับรู้ และเลือกตีความสารในทางที่ดีหรือร้ายได้ด้วยตนเอง และในแง่ของการที่มนุษย์มีหน้าที่รับผิดชอบต่อสันติภาพและความเป็นปกติสุขของมนุษย์ สังคม โลก และธรรมชาติทั้งปวง ในฐานะที่มนุษย์เป็นผู้มีปัญญา และสามารถที่การกระทำที่ส่งผลกระทบในทางดีทางร้ายต่อโลกได้ในวงกว้างกว่าสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น และกว่าปรากฏการณ์ธรรมชาติอื่นใด ตัวอย่างในทางร้ายก็เช่น อาวุธต่างๆที่มนุษย์สะสมไว้สามารถทำลายโลกให้แหลกเป็นจุลได้นับครั้งไม่ถ้วน

สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความเป็นมนุษยนิยมที่อิงอยู่กับคุณค่าในทางธรรมของท่าน

- วิมุติตินิยมทั้งภายนอกและภายใน : ความสงบอันถาวร

เป้าหมายของการสื่อสารของมนุษย์นั้น สำหรับท่านแล้วจึงเป็นเป้าหมายทางธรรมะ นั่นก็คือการบรรลุถึงความจริงแท้ หรือนิพพาน หรือตัวธรรมะที่แท้จริง อันมีคุณสมบัติอันเดียวกันคือความสงบ เป็นความว่างเปล่าจากความหมายของความเป็นตัวตน และความสงบอันสมดุขของระบบทั้งหมดของการสื่อสารไม่ว่าจะเป็นระบบของปฏิสัมพันธ์ภายในหรือภายนอกตัวมนุษย์ การแสวงหาความสงบนี้สอดคล้องกับปรัชญาแบบวิมุติตินิยม แต่มีความหมายที่ลึกซึ้งกว่าในแง่ที่ว่าวิมุติตินิยมในเชิงปรัชญานั้นจะเป็นการให้มนุษย์ตัดขาดจากความต้องการของกายและความต้องการทุกชนิด เพื่อทำจิตใจให้เป็นอิสระจากสิ่งแวดล้อมภายนอก เพราะถือว่าการควบคุมจิตใจของตนเองได้ไม่ติดอยู่กับสิ่งนอกกายจะทำให้มนุษย์ประสบกับสิ่งที่ดีที่สุดของชีวิตคือความสงบสุข ซึ่งสำหรับพุทธทาสภิกขุแล้ว แม้ตัดขาดจากสิ่งภายนอกคือระบบปฏิสัมพันธ์ภายนอก ในระดับของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเพื่อนมนุษย์และมนุษย์กับสังคม รวมถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติภายนอก(อายตนะภายนอก)อื่นๆ แต่มนุษย์ก็ยังคงมีการสื่อสารในระบบปฏิสัมพันธ์กับตนเอง และกับธรรมชาติภายใน (คืออายตนะภายในลำดับที่หก : ธรรมารมณ์) ซึ่งถ้าสื่อสารในระดับนี้ไม่ถูกต้องก็จะก่อเหตุเป็นความไม่สงบ และความไม่สมดุลในระบบได้อีกเรื่อย ๆ ไป ดังนั้นเป้าหมายของวิมุติตินิยมตะวันตกจึงเป็นเป้าหมายในระดับศีลธรรมหรือสมมุติสัจจะและเป็นความสงบหรือความสมดุลเพียงชั่วคราว ในขณะที่เป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนายังไปไกลมากกว่านั้นคือเป็นเป้าหมายในระดับปรมาตธรรมซึ่งจะสร้างความสมดุลที่ถาวรแก่ระบบภายในตัวมนุษย์อันจะส่งผลถึงระบบความสัมพันธ์ภายนอกด้วยและยังความสงบอย่างถาวรให้แก่ชีวิต

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ

1 องค์ประกอบของการสื่อสาร

ผู้ส่งสารและผู้รับสาร

ทักษะเกี่ยวกับมนุษย์ของพุทธทาสภิกขุนี้ ท่านจะมองเป็นอย่างไรโดยรวมโดยมิได้แบ่งแยกว่าฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ส่งและอีกฝ่ายเป็นผู้รับสารอย่างชัดเจน จุดที่เน้นคือการทำหน้าที่อย่างถูกต้องในการรับและส่งสาร รวมถึงการรู้ว่าเมื่อใดควรอยู่ในบทบาทของผู้ส่งสาร เมื่อใดควรอยู่ใน

บทบาทของผู้รับสาร เมื่อเป็นผู้ส่งสารท่านเน้นให้ส่งสารอย่างถูกต้อง ตัวสารถูกต้อง โดยวิธีการที่ถูกต้อง เกิดประโยชน์แก่ทุกฝ่าย เมื่อเป็นผู้รับสารท่านเน้นให้รับสารอย่างถูกต้องเช่นกัน และในการวิเคราะห์ผู้รับสาร อาจวิเคราะห์โดยแบ่งตามบุคคลิกภาพหรือวาสนาเพื่อสรรหาสารที่เหมาะสมกับอุปนิสัยธาตุแท้ของแต่ละคนได้

สาร

ในที่นี้เลือกอธิบายในเรื่องของ“ภาษา”ในฐานะที่เป็นสิ่งซึ่งผนึกแน่นอยู่กับตัวสาร (เนื่องจากว่าตัว “ธรรมสาร” ทั้งหมดของท่านนั้น ก็คือเนื้อหาทั้งหมดของงานวิจัยนี้อยู่แล้วจึงมิได้นำมากล่าวซ้ำในองค์ประกอบของ “สาร” นี้) ภาษาคือการใช้ระบบสัญลักษณ์ในการสื่อความหมาย ระบบสัญลักษณ์ที่โดดเด่นของพุทธทาสภิกขุคือ ระบบภาษาคน-ภาษาธรรม ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นทฤษฎีภาษาเพื่อการสื่อธรรมสารของพุทธทาสภิกขุ ภาษาคนกับภาษาธรรมไม่ได้แตกต่างกันที่ถ้อยคำแต่แตกต่างกันที่ความหมายในถ้อยคำ ภาษาคนคือภาษามุ่งชี้ไปยังความจริงเชิงสมมุติ ในขณะที่ภาษาธรรมมุ่งชี้ไปยังความจริงเชิงปรมาตม์ พุทธทาสภิกขุได้อธิบายถึงความแตกต่างของภาษาสองประเภทนี้มาตลอดชีวิต เพื่อเผยแพร่ระบบอ้างอิงความหมายสองแบบนี้ ให้ผู้รับธรรมสารสามารถเข้าใจธรรมะได้โดยง่าย ไม่สับสนเพราะความเข้าใจผิด ใช้ความหมายของภาษาคนสลับกับภาษาธรรม และได้เน้นให้ใช้ภาษาธรรม เพราะท่านเห็นว่าการใช้ภาษาธรรมนั้นเป็นการชี้ไปยังความจริงที่แท้อย่างถูกต้องกว่า

ช่องทางการสื่อสาร

ช่องทางการสื่อสารโดยทั่วไปที่เรารู้จักคือประสาทสัมผัสทั้งห้า แต่ในพุทธศาสนาจะมีอายตนะหรือช่องทางที่หก คือ ใจ ซึ่งมีไว้รับสารประเภทอารมณ์และความคิด พุทธทาสภิกขุเตือนให้คนระวังในขณะที่รับสารเข้ามาในช่องทางนี้เพราะท่านเห็นว่าความทุกข์ต่างๆ เริ่มต้นที่จุดนี้

2 การสื่อสารของมนุษย์ในระดับต่างๆ

มนุษย์กับธรรมชาติ

การรับรู้สารผ่านช่องทางการรับสารคืออายตนะหก นับเป็นการสื่อสารกับธรรมชาติ หลักของพุทธศาสนาตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุคือ ทำอย่างไรให้การรับรู้มันไม่บิดเบือน ให้คนสามารถรับสารที่เป็นจริงตามธรรมชาติได้ ดังนี้

เข้าใจธรรมชาติอย่างถูกต้อง=เข้าใจความจริง=เข้าใจตัวเอง
--

มนุษย์กับตนเอง

พุทธศาสนาศึกษาเรื่องการสื่อสารภายในตนเองอย่างลึกซึ้งกว่าการศึกษาในทางวิชาการนิเทศศาสตร์ ปฏิสัมพันธ์ในตนเองของมนุษย์นั้นเกิดขึ้นในจิต ซึ่งก่อรูปขึ้นมาได้ด้วยขั้นที่ทั้งห้าอันเป็นนิยามของคำว่ามนุษย์ในทางพุทธศาสนา ในเชิงพฤติกรรมศาสตร์ เราศึกษาถึงสิ่งเร้าจากภายนอกแต่พุทธทาสภิกขุกลับชี้ให้เห็นว่า “สิ่งเร้า” ภายใน ที่สามารถก่อเหตุขึ้นมาในระบบปฏิสัมพันธ์ภายในได้ โดยที่บางครั้งไม่ต้องอาศัยแรงกระตุ้นจากภายนอก นั่นคือ การพบกันของมโนวิญญาณและธรรมมารมณ หรือการที่ความคิดปรุงแต่งและอารมณ์ความรู้สึกต่างๆมากระทบกับ “ใจ” อันเป็นอายตนะหรือช่องทางสื่อสารช่องทางที่หกของมนุษย์

กระบวนการสื่อสารภายในตัวบุคคลยังอาจอธิบายได้ในแง่ของปัจเจกสมุปบาท ซึ่งแสดงขั้นตอนของการเกิดทุกข์อย่างละเอียดลงไปยิ่งกว่าเรื่องของขั้นห้า เพราะแบ่งเป็นอาการถึง 11 อาการ เพื่อให้ผู้ศึกษาปฏิบัติสามารถตามรู้เท่าทันอารมณ์และความทุกข์ของตนได้

มนุษย์กับเพื่อนมนุษย์

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์คนหนึ่งและมนุษย์คนอื่นๆอยู่ภายใต้หลักการแห่งมิตรภาพ คือการมองผู้อื่นว่าเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ด้วยกันกับเรา ก็จะทำให้เกิดความรักเมตตาต่อกัน

มนุษย์กับสังคม

ในที่นี้จะมองมนุษย์ในลักษณะที่เป็นสมาชิกหนึ่งของสังคม ในแง่ของคนแต่ละคนเราต้องมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นในสังคมตามศีลธรรมอันดีงาม เพื่อสร้างสันติภาพแก่สังคม ในแง่ของโครงสร้างสังคม พุทธทาสภิกขุเสนอว่าสังคมควรส่งเสริมให้มีสถาบันที่ส่งเสริมสิ่งที่ดี ส่งเสริมธรรมะ และยังเสนอระบบการปกครองแบบธัมมิกสังคมนิยม คือการเผด็จการโดยธรรม

3 วลีกรรม : สาระสำคัญในเชิงวาทวิทยาของพุทธทาสภิกขุ

วจนภาษาหรือวลีกรรมคือภาษาถ้อยคำทั้งการพูดและการเขียน รวมถึงเครื่องมืออื่นใดที่จะใช้แทนถ้อยคำได้ วจนภาษาที่ดีคือถ้อยคำที่ไม่ประทุษร้ายต่อความจริง (สัจจะ) ความสามัคคี (ภราดรภาพ) ความไพเราะ (สุนทรียภาพ) และเวลาอันมีค่า (ประโยชน์) วจนภาษาที่ไม่ดีนั้นเป็นตรงข้ามกัน คือถ้อยคำประทุษร้ายต่อความจริง ความสามัคคี ความไพเราะ และเวลาอันมีค่า เกณฑ์สำคัญที่สุดที่พุทธทาสภิกขุใช้ในการคัดเลือกวจนสารมีสองประการคือ การที่สารนั้นต้องเป็นจริงและเป็นประโยชน์ในทางปฏิบัติ

ความเจียมเป็นสิ่งที่มีความหมายมากสำหรับพุทธทาสภิกขุ ท่านกล่าวว่าความเจียมก็คือเสียดจากธรรมชาติ หรือสสารจากธรรมชาตินั่นเอง

4 สื่อและการสื่อสารสู่สาธารณชน

สื่อสำหรับเผยแพร่ธรรมสารของพุทธทาสภิกขุนั้นมีรูปแบบที่ไม่จำกัด ไม่ว่าจะเป็นหนังสือ เทปธรรมะ การใช้ภาพปริศนาธรรม เพลงกล่อมเด็ก บทกวี การจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อกระตุ้นจิตใจให้เข้าถึงรสพระธรรม แม้แต่ศิลปะต่างๆ ก็เป็นสื่อที่ดีได้

สื่อมวลชนเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่พุทธทาสภิกขุใช้เพื่อเผยแพร่ธรรม ท่านมีทัศนคติต่อสื่อมวลชนทั้งในแง่ดีและร้าย คือเห็นว่าเป็นสื่อที่มีประสิทธิภาพสามารถกระจายข่าวสารไปได้ไกล แต่ขณะเดียวกันก็มักจะบรรจุสารที่ไม่ดีเอาไว้ ซึ่งจะเป็นผลร้ายต่อโลกและมนุษย์

- สรุปผลการวิจัยโดยบูรณาการ

จากการวิเคราะห์แนวคิดของพุทธทาสภิกขุทั้งในเชิงปรัชญาและปรัชญาการสื่อสาร ในด้านของภววิทยา ญาณวิทยาและคุณวิทยา รวมถึงแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ เกี่ยวกับการสื่อสาร ทั้งในเรื่องขององค์ประกอบของการสื่อสาร การสื่อสารในระดับต่างๆ วัจกรรม รวมถึงแนวคิดเรื่องสื่อและวิธีการสื่อสารสู่สาธารณชน สามารถนำมาสังเคราะห์แล้วบูรณาการรวมกันเป็นแนวคิดโดยรวมเกี่ยวกับการสื่อสารได้ดังนี้

ในเชิงภววิทยา ความจริงแบ่งเป็นสองประเภท (1) ปรมัตถส์จจะ(ความจริงแท้) คือธรรมะ อันหมายถึง ธรรมชาติทั้งปวง(ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกและจักรวาล),กฎของธรรมชาติ, หน้าที่ในการปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติและผลจากการปฏิบัตินั้น ซึ่งความจริงนี้จะแสดงตนออกมาอย่างเป็นสากลในทุกสิ่งทุกอย่าง โดยมีลักษณะพื้นฐานคือความว่างเปล่าจากความเป็นตัวตน (อนัตตา,สุญญตา) (2) สมมุติส์จจะ(ความจริงเชิงสมมุติ) เป็นความจริงที่มนุษย์ใช้สื่อสารกันอยู่ในชีวิตประจำวันทั้งในรูปของสิ่งที่ได้บัญญัติแล้วเป็นภาษาและสิ่งสมมุติอื่นๆ ที่ยังมีได้บัญญัติให้แน่นอน

การสื่อสารเป็นระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ เป้าหมายเชิงคุณค่าของการสื่อสารคือการสร้างความสมดุลของระบบปฏิสัมพันธ์ภายในตัวของมนุษย์ ซึ่งจะขยายผลออกไปเป็นความสมดุลในระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมภายนอก(โลก) ภาษาเป็นสิ่งสมมุติอย่างหนึ่งที่มนุษย์ “บัญญัติ”ขึ้นเพื่อการสื่อสาร โดยมีข้อตกลงในด้านความหมายที่ค่อนข้างแน่นอน

นอน เพื่อให้สื่อสารกันได้เข้าใจในบริบทต่างๆไป ภาษาจึงอยู่ในขอบเขตของสมมุติสัจจะ ธรรมสารของพุทธทาสภิกขุใช้ภาษาสื่อสารความจริงทั้งสองประเภทผ่านระบบ”ภาษาคน-ภาษาธรรม” โดยความจริงแท้(ปรมาตถสัจจะ)นั้นจะสื่อสารผ่าน “ภาษาธรรม” และความจริงเชิงสมมุติ (สมมุติสัจจะ) จะสื่อสารโดยผ่าน “ภาษาคน”

ที่เรียกว่าภาษาคนและภาษาธรรมนั้น แท้จริงต่างอยู่ในระบบภาษาเดียวกัน เพียงแต่มีระบบการอ้างอิงความหมายของคำสำคัญแต่ละคำที่แตกต่างกัน ถ้าผู้รับสารแปลความคำสำคัญ เช่น พุทธะ ธรรมะ โลก โดยอ้างอิงจากความหมายของภาษาธรรม ก็จะเกิดระบบความหมายที่สอดคล้องกันซึ่งชี้ไปยังความจริงเชิงปรมาตถสัจจะอันว่างเปล่าจากความมีตัวตน แต่ถ้าผู้รับสารใช้ระบบอ้างอิงความหมายของภาษาคนแล้ว สารนั้นจะมีความหมายสอดคล้องกันไป ในเชิงสมมุติสัจจะที่ยังเป็นตัวตน ประกอบไปด้วยความยึดมั่นถือมั่น(อุปาทาน)ในความมีตัวตน

ความยึดมั่นถือมั่นในความมีตัวตน ซึ่งมีใช่ความจริงแท้เเองที่พุทธทาสภิกขุถือว่าเป็นอุปสรรคสำคัญอันขัดขวางมิให้มนุษย์ไปถึงเป้าหมายของการสื่อสาร ซึ่งตามมโนทัศน์เชิงคุณวิทยาของท่านแล้ว เป้าหมายนี้ก็คือ การเข้าถึงความจริงแท้หรือนิพพาน หรือความสงบ การที่จะมีความสงบนี้ได้มนุษย์ต้องสื่อสารเพื่อสร้างความสมดุลในระบบปฏิสัมพันธ์ภายในของมนุษย์แต่ละคน อุปสรรคของการสื่อสารจึงได้แก่ความยึดมั่นถือมั่นและทุกข์อันเกิดจากความยึดมั่นอันก่อให้เกิดความไม่สมดุลในระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ ธรรมสารของพุทธทาสภิกขุจึงเน้นเรื่องการดับทุกข์โดยขจัดความยึดมั่นถือมั่นนี้(ซึ่งบางครั้งท่านเรียกว่าตัวกู-ของกู)ด้วยวิธีการต่างๆ

ความสมดุลจะเกิดขึ้นได้จากการสงบลงของความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน เมื่อระบบมีความสมดุลหรืออีกนัยหนึ่งคืออุปสรรคในการสื่อสารหมดไปมนุษย์จึงจะมองเห็นความจริงที่แท้ การสร้างความสมดุลนั้นอาจเริ่มต้นจากการตั้งเป้าหมายในระดับสมมุติสัจจะและใช้หลักของศีลธรรม ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติสำหรับผู้ที่ยังยึดมั่นในตัวตนอยู่อย่างเหนียวแน่น ในขั้นนี้ ท่านอนุโลมให้ยึดมั่นในตัวตนที่ดี ที่งามไปก่อน เช่นหากจะสื่อสารโดยใช้วจนสารหรือวจีกรรมทั้งในการพูดและเขียน ท่านให้ใช้หลักของการเลือกใช้สารที่เป็นจริง เป็นประโยชน์ ไม่ประทุษร้ายสิ่งใดๆในโลก คือ ไม่ประทุษร้ายความจริง(สัจจะ) ความสามัคคี (ภราดรภาพ) ความไพเราะ(สุนทรียภาพ) และแม้กระทั่งเวลาอันจะนำไปทำประโยชน์ได้ (ประโยชน์) โดยสรุปแล้วการสื่อสารเพื่อสร้างความสมดุลในระดับสมมุติสัจจะจะเป็นการสื่อสารเพื่อสันติภาพของโลกและมิตรภาพในมวลหมู่มนุษย์

เมื่อความยึดมั่นถือมั่นอันเป็นอุปสรรคในการสื่อสารเบาบางลงไปแล้ว หรือเมื่อการสื่อสารนั้นเป็นการพยายามอ้างอิงความหมายในเชิงปรมาตถสัจจะ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม

พุทธทาสภิกขุเน้นให้ใช้หลักของปรมัตถธรรมเพื่อเป็นการขจัดอุปสรรคของการสื่อสารที่ต้นตอของปัญหา นั่นคือใช้สติและปัญญาจัดความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวว่าตนออกไป ทั้งนี้ ไม่จำเป็นว่าต้องบรรลุเป้าหมายในระดับศีลธรรมก่อน แล้วจึงจะสามารถตั้งเป้าหมายในระดับปรมัตถธรรมได้ พุทธทาสภิกขุมีทัศนะที่โดดเด่นในการเน้นให้มนุษย์ตั้งเป้าหมายของการสื่อสารในเชิงปรมัตถธรรมและศีลธรรมไปพร้อมๆกัน โดยพิจารณาจากบริบทของการสื่อสารว่า แต่ละขณะนั้นกำลังสื่อสารอยู่ในระดับใด การสื่อสารในระดับต่างๆดังกล่าวอาจแสดงให้เห็นได้ผ่านแผนผังดังนี้

โดยมีเกณฑ์ในการพิจารณาและแนวทางในการสื่อสารคือ

(1) การสื่อสารในระดับของ “มนุษย์กับธรรมชาติ” และ “มนุษย์กับตนเอง” จะสื่อสารด้วยภาษาธรรม โดยตั้งเป้าหมายและใช้หลักปฏิบัติในเชิงปรมัตถธรรม การสื่อสารในระดับนี้มีลักษณะเป็นการสื่อสารส่วนบุคคล หรือเป็นเชิงปัจเจก โดยเป็นการสื่อสารเพื่อสร้างความสมดุลแก่ระบบภายในของมนุษย์แต่ละคน เริ่มจาก “การสื่อสารของมนุษย์กับธรรมชาติ” ที่มนุษย์ (ชั้น 5) มีการรับรู้หรือสัมผัส (ผัสสะ) สารจากธรรมชาติ (อายตนะภายนอก) อย่างถูกต้อง ซึ่งต้องระวังมิให้การสัมผัสนั้นเกิดสัมผัสซ้ำกับใจ (อริยจนสัมผัส) ซึ่งจะก่อให้เกิดเป็นอารมณ์ยินดียินร้าย (เวทนา) ต่อสารนั้น ทำให้มีกระบวนการที่ปรุงแต่งต่อเนื่องโดยมีความยึดมั่นในตัวตนเข้ามาผสมก่อให้เกิดเป็นความอยากได้หรืออยากไม่ได้ (ตัณหา) ในสารนั้นเพื่อตัวตนของตน ความอยากนี้ทำให้เกิดความพยายามที่จะดึงดูดเข้ามาหรือผลักออกไป ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของความไม่สมดุลในระบบ และหากมี

การรับรู้สารในลักษณะนี้สารนั้นจะถูกปรุงแต่งให้บิดเบือนไปจากความจริงแท้ตามธรรมชาติ สารที่ไม่จริงแท้เรียกว่า อวิชชา และหากสารลักษณะนี้เข้ามาสู่ระบบปฏิสัมพันธ์ภายในตัวของมนุษย์ในระดับของ “การสื่อสารของมนุษย์กับตนเอง” ก็จะเกิดกระบวนการต่อเนื่องในแบบ Cybernetics ของกระบวนการปฏิจลสมุปบาท จากอวิชชานี้จะผ่านกระบวนการที่ปรุงแต่งกันและกันต่อเนื่องกันไปอีก 11 ขั้นตอน จนกลายเป็นความทุกข์ ซึ่งปัจจัยทุกอย่างในกระบวนการของปฏิจลสมุปบาทนี้ต่างเป็นอุปสรรคในการสื่อสารที่ก่อความไม่สมดุลให้แก่ระบบภายในของมนุษย์ทั้งสิ้น

แต่หากการรับรู้สารนั้นเป็นไปอย่างถูกต้อง คือเมื่อสัมผัสกับธรรมชาติที่เป็นอายตนะภายนอกต่างๆแล้ว ไม่เกิดการปรุงแต่ง สารที่เข้ามาสู่การรับรู้ในจิตในขณะนั้นก็จะเป็นความจริงตามธรรมชาติ จากนั้นอาจเกิดการสื่อสารภายในตัวบุคคลต่อเนื่องไปอีกหรือไม่ก็ได้ แล้วแต่การเลือกของคนผู้นั้น และหากเกิดก็อาจเกิดได้เป็นสองทาง คือ ความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนอาจเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดกระบวนการปฏิจลสมุปบาทวนเวียนไปเป็นทุกข์อีกรอบหนึ่งและสะสมเป็นความยึดมั่นถือมั่นพอกพูนมากขึ้นในจิต หรือสติ ปัญญาและสมาธิอาจทำให้เกิดการพิจารณาเห็นลักษณะพื้นฐานอันเป็นความจริงแท้ในสารที่ได้รับ คือความเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ(อนิจจัง) ความคงทนอยู่ในสภาพเดิมได้ยาก(ทุกขัง) และความว่างเปล่าจากความเป็นตัวตน(อนัตตา) และสะสมเป็น “ความรู้ที่ถูกต้อง” ไว้ในจิตใจ ก็ได้เช่นกัน จะเห็นว่าตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ มนุษย์เป็นผู้ที่จะเลือกเองว่าจะก่อเหตุเบี่ยงต้นอันส่งผลอย่างไรให้กับตนเอง จะสร้างปัจจัยให้เกิดความสมดุลหรือไม่สมดุลในระบบภายในของมนุษย์แต่ละคน ทั้งนี้ การรับรู้ที่รับรู้ธรรม ความรู้สึกของตัวมนุษย์ผู้นั้นเอง ก็ถือว่าเป็น “อายตนะภายนอก” แต่ขณะเดียวกันในทางนิเทศศาสตร์ ธรรม์และความคิด(ธรรมมารมณ)นั้นถือว่าเป็นปัจจัยภายใน ดังนั้นจึงนับได้ว่าการสื่อสารตามแนวทางของพุทธศาสนานั้น ปัจจัยภายในสามารถก่อเหตุของตนเองได้โดยมิต้องอาศัยแรงกระตุ้นจากภายนอกเสมอไป

การสื่อสารในระดับนี้จึงเน้นที่ตัวของมนุษย์ ในฐานะ “ผู้รับสาร” ให้รับสารอย่างถูกต้อง จัดการกับสารนั้นอย่างถูกต้อง ให้เกิดเป็นความรู้ที่ถูกต้องอันสร้างความสมดุล และในเชิงญาณวิทยาความรู้ที่เกิดขึ้นในการสื่อสารระดับนี้ คือ “ความรู้ที่เป็นการตระหนักรู้ถึงความจริงแท้ในธรรมชาติ” ทั้งในลักษณะที่เป็นการรับรู้โลกตามที่เป็นจริงในแต่ละขณะ และเป็นการเข้าถึงความจริงแท้โดยบริบูรณ์ กล่าวได้ว่า การเข้าถึงเป้าหมายที่สูงสุดของพุทธศาสนาคือ นิพพาน หรือความจริงแท้(ธรรมะ) นั้น จะเกิดขึ้นได้ในบริบทของการสื่อสารในระดับนี้นั่นเอง

“ความเจียม” เป็นการสื่อสารอีกอย่างหนึ่งเกิดขึ้นในบริบทของการสื่อสารระดับนี้ พุทธศาสนิกชนกล่าวว่าความเจียมคือเสียงจากธรรมชาติ หรือสารจากธรรมชาติ (ธรรมชาติในประโยคนี้อาจหมายถึงธรรมชาติดั้งเดิม เช่นป่าเขา แม่น้ำ) ที่บ่งบอกสัจธรรมอันแท้จริงให้แก่มนุษย์ ดังนั้นความเจียมก็คือรูปแบบของการที่มนุษย์รับรู้สารจากธรรมชาติเพื่อนำมาสร้างสมดุลแก่ตนเอง

ในเชิงคุณวิทยา ถือว่าในการสื่อสารระดับปรมาตถสัจจะนี้จะพ้นไปจากการประเมินค่าอยู่เหนือทั้งความดีและความชั่ว นั่นคือ ในเชิงปรมาตถสัจจะความดีที่ตรงข้ามกับความชั่ว และความงามที่ตรงข้ามกับความอัปมงคลนั้นไม่มีอยู่จริง แต่สิ่งที่มนุษย์แสวงหา หรือความดีความงามที่สูงสุคนั้น แท้จริงแล้วก็คือ “ความจริงแท้” หรือธรรมะ

(2) การสื่อสารในระดับของ “มนุษย์กับเพื่อนมนุษย์” และ “มนุษย์กับสังคม” จะสื่อสารด้วยภาษาคนเป็นหลัก โดยตั้งเป้าหมายและใช้หลักปฏิบัติในเชิงศีลธรรม การสื่อสารในระดับนี้มีลักษณะที่เป็นระบบปฏิสัมพันธ์ในเชิงสังคมเพื่อสร้างความสมดุลให้แก่ระบบภายนอกอันแวดล้อมตัวมนุษย์อยู่ จึงถือว่าอนุโลมให้เข้าใจว่ามีตัวตนได้ โดยสื่อสารบนพื้นฐานของความจริงเชิงสมมุติ เพราะผู้สื่อสารยังคงคลายจากความยึดมั่นถือมั่นว่ามีตัวตนไม่ได้(แต่เพื่อมิให้ “ตัวตน” นั้นเป็นอุปสรรคของการสื่อสารจึงต้องทำให้เป็นตัวตนที่ดี) หรือแม้จะคลายจากความยึดมั่นได้แล้ว เช่นกรณีของพระอรหันต์แต่เมื่อมาสื่อสารในระดับนี้ก็ยังคงต้องใช้ภาษาคนเพื่อมิให้ผู้รับสารเกิดความสับสน เช่นเดียวกันกับผู้ที่ตั้งเป้าหมายในเชิงปรมาตถธรรมและพยายามจะมองโลกเชิงปรมาตถสัจจะคือมองอย่างว่างเปล่าจากความเป็นตัวตนอยู่ตลอดเวลา เมื่อจะสนทนากับผู้อื่นที่มีได้ต้องการจะสื่อความเข้าใจในธรรมสาร ก็ต้องใช้ภาษาคน เพราะหากอยู่ในสังคมสมมุติหรืออยู่ในโลกแล้วใช้วงภาษาแบบภาษาธรรมก็จะเกิดความสับสนกับระบบอ้างอิงในทางโลก เพราะในสังคม ยังจำเป็นต้องมี “ตัวตน”(อย่างน้อยก็ในเชิงสมมุติ) เพื่อเป็นจุดอ้างอิงเชื่อมโยงไปยังสิ่งอื่นๆ ในโลก ท่านจึงให้พูดแบบ”ปากอย่างไรอย่าง” คือพูดอย่างมีตัวตน ที่เป็นลูกของพ่อแม่ สมาชิกของสังคม มีชื่อ มีหน้าที่และบทบาทเฉพาะในสังคม มีความรับผิดชอบต่อสิ่งต่างๆที่เป็นของตน แต่ในขณะเดียวกันก็ให้กำหนดความหมายของการสื่อสารภายในจิตใจ ในระบบปฏิสัมพันธ์ในตนเองไว้โดยอ้างอิงกับระบบความหมายของภาษาธรรม กล่าวคือ ให้คิดอย่างไม่มีตัวตน มีแต่การทำตามหน้าที่ หน้าที่ของ ‘ความเป็นลูก’ หน้าที่ของ ‘ความเป็นสมาชิกของสังคม’ โดยปราศจากความหมายของความเป็นตัวตนของผู้ที่กระทำตามหน้าที่นั้น หากปฏิบัติทั้งภายนอกและภายในได้เช่นนี้ก็สร้างความสมดุลให้แก่ระบบปฏิสัมพันธ์ภายในและภายนอกตัวมนุษย์ได้พร้อมๆกัน

ในเชิงญาณวิทยา ความรู้ที่จะเกิดในการสื่อสารระดับนี้ คือความรู้ที่เป็นเครื่องมือให้เข้าถึงความจริง ซึ่งเป็นความรู้ที่สามารถนำมาสื่อสารกันด้วยภาษาทั่วไปได้ และในเชิงคุณวิทยา ความดีและความงามจะมีอยู่จริงในการสื่อสารระดับนี้ โดยที่ความดีคือการสื่อสารเพื่อจัดความเห็นแก่ตัวของตน และความงามคือหนทางไปสู่ความดี เพราะความงามนั้นมีอำนาจในการยึดเหนี่ยวให้จิตใจหลงใหลได้ ความงามที่ประกอบด้วยความดีจึงเป็นความงามที่จะโน้มนำจิตใจคนให้ลืมความเห็นแก่ตัวหรือความยึดมั่นในตัวตนไปได้อย่างน้อยก็ชั่วขณะหนึ่ง ในระดับของการสื่อสารเชิงสังคมนี้มนุษย์จึงต้องทำหน้าที่เป็นทั้ง “ผู้ส่งสาร” และ “ผู้รับสาร” ที่ดีไปพร้อมๆ กัน และโดยที่การรับสารที่ดีคือสิ่งเดียวการรับรู้สารจากธรรมชาติซึ่งก็คือทุกสิ่งทุกอย่าง อย่างถูกต้อง อันเป็นบริบทของการสื่อสารของ “มนุษย์กับธรรมชาติ” จุดเน้นที่สำคัญของการสื่อสารในระดับของ “มนุษย์กับเพื่อนมนุษย์” และ “มนุษย์กับสังคม” จึงเป็นเรื่องของการเริ่มต้นเป็น “ผู้ส่งสาร” ที่ดีตามบทบาทและหน้าที่ของตนอันพึงมีต่อสังคม

พุทธทาสภิกขุเองก็เป็นตัวอย่างหนึ่งของการทำหน้าที่ตามบทบาทในการเป็นผู้ส่งสารที่ดีสู่สังคม บทบาทเชิงสมมุติในสังคมหรือในทางโลกของท่านคือเป็นพระสงฆ์ซึ่งมีหน้าที่ในการเผยแผ่ความคิดทางศาสนาธรรมให้เป็นที่ยอมรับในสังคม โดยตระหนักในบทบาทอันมีความสำคัญยิ่งต่อสันติสุขและศีลธรรมอันดีงามในสังคมนี้ ท่านจึงได้ใช้ “สื่อ” ต่างๆ เป็นจำนวนมาก และหลากหลายเพื่อสื่อสารธรรมะไปสู่สาธารณชน เริ่มต้นจากตัวท่านเองและผู้ปฏิบัติธรรมตามแนวทางเดียวกันที่เป็น “สื่อบุคคล” ผู้เผยแผ่ธรรมะอยู่ตลอดเวลาด้วยการปฏิบัติธรรมอย่างมีความสุขให้ผู้อื่นเห็น ก่อผลเป็นความสงบเยือกเย็นที่สัมผัสได้ และท่านยังได้บรรยายธรรมในวาระโอกาสต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ บางครั้งบรรยายผ่านวิทยุ และบางครั้งมีการบันทึกเทปเก็บไว้เป็น “สื่ออิเล็กทรอนิกส์” และธรรมบรรยายส่วนใหญ่ยังได้มีการนำมาเรียบเรียงตีพิมพ์เป็น “สื่อสิ่งพิมพ์” ชุดธรรมโฆษณณ์ ผนวกไปหนังสือเล่มอื่นๆ และหนังสือพิมพ์พุทธศาสนารายไตรมาสซึ่งยังมีอยู่จนถึงปัจจุบัน สื่อที่น่าสนใจมากอีกอย่างหนึ่งของท่านก็คือ “สื่อระคน” อันแสดงให้เห็นถึงแนวคิดอันกว้างไกลและไม่จำกัดรูปแบบของการใช้สื่อของพุทธทาสภิกขุ เพราะท่านจะสื่อสารธรรมสารผ่านทางจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม สัญลักษณ์ต่างๆ รวมถึงกิจกรรมพิเศษอันหลากหลายในสวนโมกขพลาราม ซึ่งท่านถือว่าทั้งหมดนี้เป็นมหรสพทางวิญญาณ อันจะสร้างสุนทรียะทางวิญญาณเพื่อทดแทนความเพลิดเพลินทางเนื้อหนัง

พระสงฆ์และผู้เผยแผ่ศาสนาสามารถดำเนินตามแนวทางของท่านในการใช้สื่อเพื่อสื่อสารธรรมสารสู่สาธารณชนได้ ส่วนคนทั่วไปเมื่อจะทำหน้าที่ “ผู้ส่งสาร” ไม่ว่าจะในฐานะของลูกของครู ของพลเมือง นักวิทยาศาสตร์ หรือนักสื่อสารมวลชน ย่อมควรจะให้สติและปัญญา

พิจารณาให้ทั้งตัวสารและวิธีการสื่อสารของตนสอดคล้องกับหน้าที่ภูมิของธรรมชาติ และหน้าที่ตามบทบาทนั้นๆในสังคม เพื่อให้การสื่อสารนั้นสามารถสร้างความสมดุลให้กับระบบปฏิสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอก คือระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มนุษย์ผู้นั้นเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยนั่นเอง

อภิปรายผลการวิจัย

1. พุทธทาสภิกขุมักจะอธิบายธรรมะ หรือความจริงแท้ในธรรมชาติในลักษณะที่สอดคล้องกับแนวทางของวิทยาศาสตร์ หลายครั้งที่ท่านพูดว่า เรื่องที่ท่านกำลังอธิบายนี้เป็นวิทยาศาสตร์ ทั้งนี้เป็นเพราะว่า การหาความรู้ หรือเข้าถึงความจริงตามแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ ต้องมีการทดลองให้ประจักษ์กับจิต กล่าวคือต้องมีประสบการณ์ในเชิงประจักษ์กับสิ่งนั้นๆก่อน จึงนับได้ว่ามีหลักการในการแสวงหาความรู้ที่สอดคล้องกับวิทยาศาสตร์ อีกทั้งการอธิบายธรรมสารต่างๆของท่าน ก็ใช้การอธิบายด้วยเหตุ ด้วยผล และเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ มิได้ใช้หลักการของศรัทธาอย่างเดียว คือให้เชื่อก่อนที่จะได้พิจารณาด้วยวิจาร์ญาณของตน ซึ่งนับว่าสอดคล้องกับท่าทีของวิทยาศาสตร์ที่ต้องตรวจสอบความรู้ทุกอย่างก่อนที่จะยอมรับ สรุปว่า พุทธธรรมและวิทยาศาสตร์ต่างก็ใช้เหตุผล และต่างก็มีท่าทีในการตรวจสอบ และทดลอง

อย่างไรก็ตามความจริงในพุทธธรรมกับความจริงทางวิทยาศาสตร์นั้นแตกต่างกัน และเหตุผลทางวิทยาศาสตร์กับเหตุผลที่พุทธทาสภิกขุใช้ก็มีความแตกต่างกันในรายละเอียด นิธิเอียวศรีวงศ์(2542) กล่าวว่าเหตุผลในทางวิทยาศาสตร์นั้นเป็นเหตุผลในเชิงวัตถุ ดังนั้นวิทยาศาสตร์จึงจำกัดการพิสูจน์ทฤษฎีเกี่ยวกับความเป็นจริงไว้เฉพาะในแวดวงของวัตถุ หรืออย่างน้อยก็ต้องเป็นตรรกะที่พอเทียบเคียงได้กับปรากฏการณ์ทางวัตถุ แต่วิธีการอธิบายด้วยเหตุผลของพุทธทาสภิกขุ นั้น บางเรื่องแทบจะทำการเทียบเคียงในทางวัตถุไม่ได้เลย เป็นมโนทัศน์ที่ลึกซึ้งทางจิต ซึ่งท่านใช้ “ภาษาธรรม” ในการอธิบายเรื่องเหล่านี้ เช่นเรื่องของ ปฏิจจสมุปบาท สุนฺญตา หรือนิพพาน โดยที่ความหมายของคำในภาษาธรรมของท่าน จะอ้างอิงถึงมโนทัศน์ที่เป็นนามธรรมล้วนๆ และถึงจุดหนึ่งท่านกล่าวว่าสิ่งเหล่านี้อธิบายเป็นคำพูดไม่ได้ ไม่ใช่เป็นเพราะมันไร้เหตุผล แต่เป็นเพราะว่ามโนทัศน์เหล่านี้เป็นสิ่งที่อยู่พ้นไปจากการบัญญัติของภาษา ดังนั้นเหตุผลของธรรมในขั้นสูงจึงไม่ใช่ “เหตุผลในเชิงวัตถุ”ตามแนวทางของวิทยาศาสตร์ ดังนั้น แม้จะใช้เหตุผลเช่นเดียวกัน แต่เหตุผลชุดที่ใช้อธิบายธรรมะในระดับปรมัตถธรรมก็ไม่ใช่เหตุผลชุดเดียวกับวิทยาศาสตร์ นั่นคือ ไม่ใช่เหตุผลในเชิงวัตถุหรือพอจะเทียบเคียงกับวัตถุได้ ตรงกันข้าม พุทธทาสภิกขุกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าภาษาธรรมนั้น อ้างอิงอยู่กับสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุ

ขณะเดียวกัน พุทธทาสภิกขุก็ไม่ได้ขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์ กล่าวได้ว่าท่านยอมรับความจริงของวิทยาศาสตร์ แต่ยอมรับในระดับที่เป็นสมมุติสัจจะ นั่นคือ วิทยาศาสตร์เป็นความจริงในโลก แต่พุทธศาสนาเป็นความจริงในทางธรรม เห็นได้จากคำอธิบายเรื่องโลกซึ่งเกิดดับอยู่ตลอดเวลา พุทธทาสภิกขุ(ม.ป.ป. ก.)กล่าวว่าหากเรียนอย่างวิทยาศาสตร์ก็เรียนว่าโลกมีอยู่ตลอดเวลา ไม่รู้ที่แสนกี่ล้านปีมาแล้ว แต่หากเรียนอย่างพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าสอนว่าโลกนั้นเกิดดับอยู่ตลอดเวลา ไปตามขณะจิตที่รู้จักต่อโลก ซึ่งท่านเองได้ออกปากว่า “นี่ขอให้พิจารณาดู ว่ามันเป็นคนละเรื่องกันถึงขนาดนี้ เป็นคนละอย่างคนละแนว คนละความหมาย เดียวนี้เราจะเรียนพุทธศาสนา เราจึงต้องเรียนตามหลักของพุทธศาสนา ไม่ใช่เรียนวิทยาศาสตร์ เรื่องแผ่นดิน ที่จะเรียนว่า แผ่นดินนี้มันมีอยู่อย่างเรื่อยๆมา เป็นเวลานานเป็นล้านปีมาแล้ว” สำหรับพุทธทาสภิกขุแล้วพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์เป็นแนวทางในการเรียนรู้โลกที่แตกต่างกัน

การที่พุทธทาสภิกขุ เลือกอธิบายธรรมะหลายอย่างอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ เช่น อธิบายปฏิจจสมุปบาทในขณะจิตเดียว ให้เป็นกระบวนการสื่อสารภายในตัวบุคคล แทนที่จะเป็นกระบวนการที่เกิดข้ามภพ ข้ามชาติ ข้อแรกนั้นเป็นเพราะท่านเห็นว่าเป็นการเหมาะสำหรับจะนำไปปรับใช้ กระบวนการที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ก็หมายความว่าแก้ไขได้ปัจจุบัน ปฏิบัติได้กับตัวกับใจ ในทุกๆขณะจิตที่เกิดกระบวนการเหล่านี้ขึ้น แทนที่จะต้องรอให้สิ้นชาติสิ้นชีวิตหนึ่งๆก่อนกว่าที่ “เหตุ” แต่ละอย่างจะส่ง “ผล” ให้ประจักษ์ ซึ่งท่านเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์แก่ใครในการที่จะอธิบาย เช่นนี้ และไม่สามารถเป็นแนวทางในปฏิบัติได้ด้วย นั้นแสดงถึงความเป็นปฏิบัตินิยมและประโยชน์นิยมของท่าน ซึ่งเห็นว่าความรู้หรือความจริงต้องเป็นไปได้ในทางปฏิบัติและสามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ อย่างไรก็ตาม ประโยชน์ในที่นี้ หมายถึงประโยชน์ที่ไม่เนื่องด้วยวัตถุ ไม่ใช่ประโยชน์ในความหมายที่ว่าต่างคนต่างกอบโกย ต่างคนต่างมีมากขึ้น แต่เป็นประโยชน์ในทางจิตใจ ในทางธรรม ในทางที่จะลด จะละ จะเลิก ไม่สะสมเอามาไว้เป็นที่ยึดติด

เหตุผลข้อสองก็น่าจะเนื่องมาจากการที่ท่านต้องการจะสื่อธรรมสารให้เป็นที่ยอมรับในสังคมสมัยใหม่ หรือสังคมที่อยู่ในวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ หรืออย่างน้อยๆ ก็เป็นสังคมที่มีค่านิยมชื่นชมย่องใน “ความเป็นวิทยาศาสตร์” เช่นท่าทีของการใช้เหตุผล แทนที่จะเป็นความมั่งงาย คำอธิบายที่พิสูจน์เห็นจริงได้ในปัจจุบัน ไม่ใช่ต้องรอทราบผลในชีวิตหลังความตายซึ่งไม่อาจแน่ใจว่าจะมีหรือไม่ โดยการที่ท่านอธิบายธรรมะด้วยเหตุด้วยผลนี้จะทำให้ผู้รับสารซึ่งเป็นคนในสังคมวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ยอมรับแนวคิดเชิงพุทธธรรมได้ง่ายขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับที่ทวีวัฒน์ ปุณศรีทริภักดิ์(2540) วิเคราะห์ไว้ว่าการตีความพุทธศาสนาด้วยปัญญาและเหตุผลของ

พุทธทาสภิกขุ ทำให้คำสอนของท่านกลายเป็นตัวแทนของ “ปัญญา” ในพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางกลุ่มที่เป็นนักวิชาการ นักศึกษา และปัญญาชนในสังคมไทย

2.ความเกี่ยวข้องของปรัชญาและการสื่อสาร จะเห็นได้จากปรัชญาความคิดที่นำมาสู่วิธีการหรือแนวทางในการสื่อสาร เช่นการที่พุทธทาสภิกขุมีหลักในการประเมินค่าของวจนสาร ว่าต้องเป็นวาจาที่ประกอบด้วยหลักสำคัญที่สุดสองข้อคือเป็นความจริง และเป็นประโยชน์ ก็เนื่องมาจากมโนทัศน์ด้านญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ของท่าน ที่เห็น ว่าความรู้คือการรู้ในความจริง จึงนำมาซึ่งหลักการข้อที่ว่าด้วยสัจจะ และมโนทัศน์ด้านคุณวิทยาของท่าน ที่เห็นว่าคุณค่าสำคัญของความเป็นประโยชน์ ความดี ความงาม หรือสิ่งใดๆก็ตามนั้นต้องมีประโยชน์ด้วย ซึ่งนำมาสู่หลักการข้อที่ว่าด้วยความเป็นประโยชน์

3.การสื่อสารโดยไม่ผ่านภาษา อาจนับเป็นประเด็นที่น่าสนใจที่สุดในแนวคิดเชิงการสื่อสาร ของพุทธทาสภิกขุ ทั้งนี้เพราะทั้งในเชิงปรัชญาและเชิงการสื่อสาร(นิเทศศาสตร์) การสื่อสารทั้งหมดนั้นกระทำผ่าน “ภาษา” แต่ในการสื่อสารถึงความจริงแท้ระดับของปรมาตมส์จะพุทธทาสภิกขุอธิบายว่า ต่อให้การใช้“ภาษาธรรม”ก็ได้เป็นการสื่อสารถึงความหมายของความจริงแท้ได้จริงๆ เป็นเพียงการชี้ไปยังความหมายนั้นได้ใกล้เคียงที่สุดเท่านั้น แต่การ “เข้าถึงความจริงแท้” ต้องสื่อสารโดยไม่ผ่านภาษา ดังที่ท่านกล่าวว่าเป็นการพูดโดยไม่เปิดปากพูด แต่ทั้งนี้ก็มีใช่เป็นการใช้วจนภาษาหรือทำที่ลีลาต่างๆ กล่าวได้ว่าทั้งวจนภาษาและอวจนภาษาเป็นการสื่อสารในขั้นต้น ที่อาจช่วยเตรียมสภาพจิตใจให้เข้าใจใกล้เคียงความจริงแท้มากที่สุด แต่ถึงที่สุดแล้วการที่จะเข้าใจ หรือเข้าถึง หรือตระหนักรู้ หรือประจักษ์ถึงความหมาย หรือสภาวะของปรมาตมธรรมโดยแท้จริงนั้น จะอยู่พ้นไปจากขอบเขตของการสื่อสารผ่านภาษา ซึ่งลักษณะของการสื่อสารธรรมสารเช่นนี้สุวรรณภา สถาอาพันธ์(2536)วิเคราะห์ว่า เป็นแนวคิดที่ใกล้เคียงกับปรัชญาของพุทธศาสนานิกายมหายาน

4.วาณิชเทศ(Speech Communication)ในปัจจุบัน มีแนวโน้มให้ความสนใจกับการพูดในชีวิตประจำวันมากขึ้น ซึ่งตรงกับแนวคิดด้านการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุที่ให้ความสำคัญกับการพูดหรือการสื่อสารในบริบททั่วไปในชีวิตประจำวัน ดังนั้น การศึกษาการสื่อสารในแนวทางของพุทธศาสนา เช่นแนวทางของพุทธทาสภิกขุ จึงสามารถจะเป็นรอยต่อที่จะเชื่อมโยงการศึกษการสื่อสารในทางวาณิชเทศจากวงวิชาการตะวันตกมาสู่ทฤษฎีการสื่อสารตามแนวทางของตะวันออก โดยข้อค้นพบต่างๆในงานวิจัยชิ้นนี้อาจเป็นแนวทางในการเริ่มต้นศึกษาวิเคราะห์หลักการสื่อสารในชีวิตประจำวันตามแนวทฤษฎีตะวันออก ซึ่งสามารถสานต่อกับแนวทาง

การสื่อสารของนักคิดในสำนักคิดอื่นๆ ทั้งในทางพุทธศาสนาเอง ในศาสนาอื่นๆ รวมถึงในสำนักปรัชญาอื่นๆ ในโลกตะวันออก ซึ่งหากการศึกษาเป็นไปอย่างกว้างขวางและจริงจังมากเพียงพอ ก็อาจก่อรูปเป็นวาทนิเทศตะวันออกที่สืบเนื่องกับหลักวาทนิเทศตะวันตกได้อย่างพอเหมาะพอดี และต่างมีเอกลักษณ์ของตนเองในจุดเน้น แนวทาง และวิธีการเฉพาะตน

5.ความเป็นประจักษ์นิยมของพุทธทาสภิกขุ นอกจากเห็นได้จากการเน้นถึงเรื่องการรู้จักสิ่งต่างๆ จากประสบการณ์ที่ประจักษ์แก่ใจ อันเป็นประสบการณ์ที่ปรากฏอยู่ตรงหน้าในขณะนั้นจริงๆ แล้ว ยังพบได้จากวิธีการอธิบายธรรมะของท่าน ที่มักเลือกใช้การอธิบายจากข้อเท็จจริงต่างๆ ด้วยเหตุด้วยผล และใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ กล่าวคือเป็นสิ่งที่ผู้รับสารทุกคนสามารถสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสจริงๆ มาประกอบการอธิบาย มากกว่าการใช้เหตุผล สืบสาวต่อจากข้อความหรือคำสอนเดิม

เช่นท่านอธิบายหลักของอิทัปปัจจยา อันเป็นหลักแห่งความเป็นเหตุและผล เป็นปัจจัยให้แกกันและกันของสรรพสิ่ง โดยยกตัวอย่างให้เห็นว่า ทุกเรื่องในชีวิตสามารถอธิบายให้สอดคล้องกับ กฎข้อนี้ได้ ในที่นี้เป็นตัวอย่างจากเรื่องของการสอนเด็กเรื่องการต้มน้ำ “ถ้าหากว่าครูเขาจะสอนเด็กในโรงเรียน เรื่องการต้มน้ำให้เป็นไอโดยกาต้มน้ำนี้ ก็ควรสอนกันในแง่ที่ให้เห็นอิทัปปัจจยา ก็จะเป็นการตั้งต้นที่ดี ที่เด็กเขาจะได้รู้จักหัวใจของพุทธศาสนา... ..ต้องสอนให้รู้ถึงสิ่งที่เรียกว่าอิทัปปัจจยา เพราะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น อย่างนี้เรื่อยไปเพราะมันไม่มีหยุด เอน้ำมาต้มให้เดือดเป็นไอ แล้วไอไปไหนเป็นอย่างไรต่อไป นั้นมันก็ทางหนึ่ง แต่มันก็ควรจะรู้ว่าน้ำนี้มาจากไหน มันก็ควรจะถอยหลังไปในทางที่ว่า น้ำนี้มันมาจากไหน มันก็จะเป็นอิทัปปัจจยา ถอยหลังไปหาต้นเดิม ต้นเงื่อนที่สุด คือที่ไม่รู้จักจบอีกเหมือนกัน” (พุทธทาสภิกขุ, 2516 : 46-47)

จะเห็นว่าท่านอธิบายถึงความเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยาของสรรพสิ่งโดยเทียบจากการสืบสาวสาเหตุ “ที่มา” และ “ที่ไป” ของน้ำให้เห็นความเป็นปัจจัยก่อกำเนิดกันและกันของสิ่งต่างๆ ที่สามารถสืบสาว “เหตุ” ของ “ผล” ต่างๆ ไปได้เรื่อยๆ ไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งเป็นการนำเอาข้อมูลที่มีอยู่รอบๆ ตัวนั่นเองมาเป็นเครื่องมือในการอธิบาย สมภาร พรหมทา (2543) กล่าวว่า วิธีการเช่นนี้เป็นการอธิบายในเชิงประจักษ์ (empirical explanation) โดยพยายามหาข้อเท็จจริงที่พบได้จากสิ่งรอบๆ ตัวมาสนับสนุนข้อเสนอของตน อันเป็นการอธิบายมโนทัศน์ในพุทธศาสนาที่แตกต่างจากนักคิดท่านอื่นๆ เช่น พระสารีบุตร พระพุทธโฆษาจารย์ และพระธรรมปิฎก ซึ่งใช้การอธิบายในแบบที่เรียกว่าการอธิบายตามคัมภีร์ (textual explanation) ซึ่งอธิบายตามกรอบแนวคิดเดิม

หรือเป็นการใช้เหตุผลคิดสืบสาวต่อจากคำสอนที่ปรากฏในพระคัมภีร์หรือตัวบทเดิมที่เคยมีมาตามกรอบของเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์

6. ข้อมูลเชิงประจักษ์ของพุทธทาสภิกขุมีขอบเขตที่กว้างขวางกว่าข้อมูลเชิงประจักษ์ของวิทยาศาสตร์ เพราะไม่เป็นเพียงข้อมูลที่ได้มาจากการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส และการสัมผัสทางกายเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงข้อมูลที่ได้มาจากการคิดและรู้สึกในใจด้วย เพราะว่าประสาทสัมผัส หรืออายตนะของพุทธศาสนานั้น มีมากกว่าประสาทสัมผัสห้าประการของวิทยาศาสตร์ โดยมีช่องทางของ “ใจ” เพิ่มเข้ามาด้วย ซึ่งเป็นช่องทางในการรับสารประเภทความคิดและความรู้สึก ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่พุทธทาสภิกขุใช้ บางครั้งจึงเป็นการอธิบายถึงประสบการณ์ในจิตล้วนๆ แต่ขณะเดียวกัน ประสบการณ์เหล่านั้นก็เป็นประสบการณ์ที่ผู้รับสารทุกคนสามารถ “ประจักษ์” กับใจของตนเองได้จริงๆ เช่นท่านกล่าวว่า เมื่อพิจารณาถึงสภาวะอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งที่ ทำให้เกิดความยินดี ยินร้ายในจิตใจ ให้พิจารณาให้ “เห็น” มันอย่างชัดเจนราวกับเราเห็น กววด หิน ดิน ทราย ที่วางอยู่ตรงหน้า ประสบการณ์เช่นนี้เป็นเรื่องธรรมดาสามัญที่ผู้รับสารทุกคนสามารถพินิจให้เห็นประจักษ์ได้จริง

7. การใช้แนวคิดเชิงพุทธธรรมของพุทธทาสสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางเพื่อสร้างแนวคิดหรือทฤษฎีการสื่อสาร อันเป็นบูรณาการระหว่าง ทฤษฎีแบบกฎ การเลือกกระทำของมนุษย์ และทฤษฎีเชิงระบบ เพื่อให้เป็นกรอบแนวคิดทฤษฎีที่มีข้อดีของทฤษฎีในทุกๆแบบ กล่าวคือ มีความสามารถในการทำนาย ให้ความสำคัญกับการตัดสินใจของมนุษย์ และมีพลังในการอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆในกระบวนการสื่อสารของมนุษย์ได้

การสื่อสารของมนุษย์เป็นกระบวนการที่เป็นพลวัต มีความละเอียดอ่อน ซับซ้อน ประกอบไปด้วยมิติของชีวิต ความเป็นมนุษย์ ความคิด ภาษา สัญลักษณ์ การรับรู้ อารมณ์ ความรู้สึก เหตุผล และปัจจัยอื่นๆอีกมากมาย ซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างหลากหลายตามสถานการณ์ และสิ่งแวดล้อม กรอบแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารของมนุษย์จึงมีมุมมองที่แตกต่างหลากหลาย เพื่อพยายามอธิบายกระบวนการสื่อสารอันสลับซับซ้อนนี้ ซึ่ง Infante, D. , Rancer, A. และ Womack, D. (1997) ได้แบ่งทฤษฎีการสื่อสารออกตามมุมมองต่างๆได้เป็นสามกลุ่มทฤษฎี โดยมุมมองของทฤษฎีแบบ “กฎ” (Covering laws Perspectives) ที่คล้ายคลึงกับกฎทางวิทยาศาสตร์นั้น แม้จะมีพลังในการทำนาย พฤติกรรมในการสื่อสาร ว่าเมื่อมีเหตุอะไรแล้ว น่าจะเกิดผลอะไรตามมา แต่ก็ไม่สามารถจะทำนายได้ถูกต้องทุกครั้ง เพราะมนุษย์นั้นมิใช่สารอันปราศจากชีวิตจิตใจที่จะควบคุมได้โดยง่ายด้วยการกำหนดปัจจัยต่างๆ ทฤษฎีแบบนี้ยังขาดพลัง

ในการอธิบาย เช่นไม่สามารถอธิบายกระบวนการทำงานของจิตหรือระบบปฏิสัมพันธ์ภายในตนเองของมนุษย์ได้อย่างชัดเจน และในขณะเดียวกันก็กลับลดทอนความซับซ้อนของมนุษย์และความสลับซับซ้อนของกระบวนการสื่อสารลงเป็นเพียงมิติที่แบนราบในระนาบเดียว

ส่วนทฤษฎีการสื่อสารในมุมมองเชิง “มนุษย์” ที่มองว่ามนุษย์สามารถเป็นผู้เลือกกระทำสิ่งต่างๆเอง มิใช่ต้องเป็นไปตามกฎต่างๆเสมอไป (Human Action Perspectives) นั้นอาจจะลดทอนความบกพร่องบางประการที่กล่าวมาได้ ในแง่ที่ว่าทฤษฎีแบบนี้จะยอมรับความซับซ้อนของมนุษย์และการสื่อสารมากขึ้น และมีข้อดีตรงที่ชี้ทางเลือกในการปฏิบัติกับมนุษย์ แต่จุดอ่อนของทฤษฎีนี้ก็คือขาดพลังในการทำนาย และไม่สามารถที่จะบอกได้ว่าเพราะเหตุใดมนุษย์จึงเลือกที่จะกระทำ และไม่กระทำ ในแต่ละสถานการณ์ของการสื่อสาร

ทฤษฎีระบบเป็นคำตอบที่อาจจะเหมาะสมที่สุดที่จะสามารถอธิบายกระบวนการอันสลับซับซ้อนของการสื่อสารของมนุษย์ได้อย่างรอบด้าน เพราะมุมมองเชิงระบบ(Systems Perspectives) นี้ ให้ความสำคัญกับทุกๆปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการสื่อสารของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นสถานการณ์ กฎเกณฑ์ต่างๆที่น่าจะเป็น แนวโน้มในการตัดสินใจของมนุษย์ ตัวสาร การรับรู้ การตีความ บริบท ฯลฯ ทฤษฎีการสื่อสารในแนวนี้จึงมีพลังในการอธิบายสูง แต่ด้วยการที่ให้ความสำคัญกับทุกๆปัจจัยจึงอาจเป็นอุปสรรคให้ขอบเขตการศึกษาในแต่ละเรื่องนั้นกว้างเกินไป เราไม่อาจแน่ใจได้ว่าได้นำปัจจัยทุกอย่างที่มีผลกระทบต่อสถานการณ์การสื่อสารแต่ละครั้งเข้ามาประกอบการอธิบายครบถ้วนแล้วหรือยัง อีกทั้งการให้ความสำคัญกับ “ระบบ” ยังกลายเป็นการละเลยความเป็นปัจเจกบุคคลของคนแต่ละคนอีกด้วย การอธิบายของทฤษฎีระบบนี้แม้จะครอบคลุมกว้างขวาง แต่ก็รู้แต่ผล คือว่า เกิดอะไรขึ้นบ้าง แต่ไม่อาจทราบเหตุที่มาของผลที่ปรากฏนั้น เพราะระบบทั้งระบบนั้นกระทบถึงกันได้หมด

แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในเชิงพุทธศาสนาซึ่งประมวลได้จากธรรมสารของพุทธทาสภิกขุ นั้นอาจเข้ามาแก้ปัญหาในส่วนตัวนี้ได้ หากมีการศึกษาอย่างต่อเนื่องจนพัฒนาขึ้นเป็นทฤษฎีการสื่อสารได้ เนื่องจากมุมมองเชิงพุทธธรรมที่สะท้อนผ่านธรรมสารของพุทธทาสนั้น เป็นมุมมองที่ครอบคลุมถึงทฤษฎีทั้งสามแบบตามที่กล่าวมาได้ทั้งหมด เพราะจากการอธิบายของพุทธทาสภิกขุ การสื่อสารก็ไม่ต่างจากพฤติกรรมอื่นๆของมนุษย์ และไม่ต่างจากสิ่งอื่นๆในธรรมชาติ นั่นคืออยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่แน่นอน แนวคิดเช่นนี้จึงมีพลังในการทำนาย เช่นเมื่อเกิดเวทนาหรือความรู้สึกยินดียินร้ายต่อสารที่เข้ามากระทบจิต จะเกิดเป็นทุกข์เสมอ (อย่างน้อยๆก็ทุกข์ในความหมายของ ไตรลักษณ์ คือทุกข์ที่เป็นอาการของความคงทนอยู่ได้ยาก

ทนได้ลำบาก พร้อมจะเปลี่ยนหรือจะต้องเปลี่ยนไป) ในขณะเดียวกันแนวคิดของพุทธศาสนาก็จะมีพลังการอธิบายเช่นเดียวกับทฤษฎีระบบ เพราะกฎเกณฑ์ดังกล่าวนั้นสานกันเข้าเป็นตาข่ายสายใยอันละเอียดอ่อน ที่ร้อยรัดทุกการกระทำของมนุษย์และทุกความเคลื่อนไหวของธรรมชาติเข้าไว้ด้วยกัน ภายใต้กฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยาคือความเป็นปัจจัยก่อเกิดเอื้อกำเนิดกันและกันไปไม่มีที่สิ้นสุด ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งหนึ่งจึงมีผลกระทบต่อสิ่งอื่นๆ อย่างมีนัยสำคัญเสมอ หากจะอธิบายให้เห็นชัดขึ้นในเชิงการสื่อสารซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องกับมนุษย์ กฎอิทัปปัจจยาก็จะดำเนินไปในลักษณะของปฏิจจสมุปบาทที่เป็นกระบวนการสื่อสารภายในจิตของมนุษย์ ที่อาจก่อทุกข์ หรือก่อความดับทุกข์ให้มนุษย์ได้ตามปัจจัยต่างๆ ที่เหมาะสม ภายใต้ระบบของปฏิจจสมุปบาทนี้ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นภายในจิตมนุษย์ มนุษย์ผู้ยอมอธิบายได้โดยการสังเกตด้วยสติ เช่นว่า เพราะอะไรจึงยินดีเพราะอะไรจึงยินร้าย ในแต่ละขณะจิตไป

และที่สำคัญที่สุด แนวคิดเชิงพุทธศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการตีความของพุทธทาสภิกขุยังให้ความสำคัญกับมนุษย์ เพราะเปิดโอกาสให้มนุษย์มีการตัดสินใจ เช่นเดียวกับทฤษฎีในกลุ่มที่เน้นการเลือกกระทำของมนุษย์ (Human action Perspectives) พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงกฎธรรมชาติว่ามีผลกับทุกสิ่งทุกชีวิต ขณะเดียวกันมนุษย์ก็สามารถเลือกได้ว่าประพฤติปฏิบัติเยี่ยงไร เพื่อจะให้กฎนั้นส่งผลต่อตน ตามที่ตนต้องการ สิ่งใดที่ไม่ต้องต้องการให้เกิดกับตนเองก็มาสามารถเลือกจะไม่ให้เกิดด้วยการดับเหตุที่จะก่อผลนั้น เช่น ไม่ต้องการให้เกิดทุกข์ ก็ต้องพยายามขจัดเหตุแห่งทุกข์ จริงอยู่ มนุษย์ไม่สามารถจะเปลี่ยนกฎเกณฑ์ของธรรมชาติได้ เพราะหากสร้างเหตุแห่งทุกข์ก็ต้องทุกข์อยู่รำไป แต่มนุษย์สามารถเลือกที่จะสร้าง “เหตุ” ต่างๆ เพื่อให้เกิด “ผล” ตามที่ตนปรารถนาได้ นั่นคือเป็นการตัดสินใจอย่างอิสระของมนุษย์ภายใต้กฎอันเป็นสังขธรรมของชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากธรรมสารของพุทธทาสภิกขุ เราจะเห็นว่า ปัจจัยภายในต่างๆ ของมนุษย์นั้นสามารถก่อ “เหตุ” เองได้ (เช่นการกระทบกันของมโนวิญญาณและธรรมารมณ) จึงยิ่งเห็นได้ชัดว่า การตัดสินใจในกระทำต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทางกาย ทางจิต หรือทางการสื่อสาร ก็ล้วนแต่มาจากปัจจัยภายในของมนุษย์ทั้งสิ้น ข้อนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความเป็นมนุษย์นิยมของพุทธทาสภิกขุ ที่เชื่อในการเลือกอย่างอิสระของมนุษย์ได้อย่างชัดเจน

ตัวอย่างเช่น เมื่อเกิดการรับรู้ (ผัสสะ) มนุษย์สามารถบังคับควบคุมประสาทสัมผัสและใจของตน(อายตนะภายใน) ให้เป็นไปในทางที่ถูกต้อง คือสอดคล้องตาม “กฎ” ได้ มนุษย์สามารถที่จะเลือกได้เองว่าจะรับผลดีหรือผลร้ายจากการสื่อสาร เช่นเดียวกันมนุษย์สามารถเลือกได้เองว่าจะรับสารที่แท้จริงจากธรรมชาติหรือจะรับสารแล้วนำมาปรุงแต่งจนมองไม่เห็นความจริงที่มาที่บับสารนั้น

ภายใต้มุมมองเชิงพุทธปรัชญา มนุษย์จึงมีศักยภาพที่จะเลือกว่าจะรับสารอย่างไร จึงจะเป็นผลดีกับตนเอง ซึ่งจะส่งผลมาถึงการเลือกส่งสาร ว่าจะส่งสารอะไร อย่างไร เพื่อให้เป็นประโยชน์สูงสุดต่อทั้งตนเอง สังคม และธรรมชาติ

โดยสรุปแล้ว มุมมองเชิงพุทธปรัชญาจากธรรมสารของพุทธทาสภิกขุสามารถที่จะนำมาสานต่อเพื่อสร้างทฤษฎีการสื่อสารที่เป็นบูรณาการระหว่าง มุมมองเชิงทฤษฎีทั้งสามแบบ อันเป็นกระบวนทัศน์หลักของทฤษฎีการสื่อสารของมนุษย์ในปัจจุบันได้ กล่าวคือ เมื่อ “มนุษย์เลือกกระทำ” พฤติกรรมต่างๆทางการสื่อสารให้สอดคล้องกับ “กฎ” ของธรรมชาติ มนุษย์ก็สามารถที่จะสร้างสมดุลให้กับ “ระบบปฏิสัมพันธ์ในตนเอง และระบบปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ และกับสังคมได้” ซึ่งความสมดุลนี้ต่อมามีพื้นฐานมาจากการมีสัมพันธ์ภาพที่สมดุลกับธรรมชาติ ทั้งธรรมชาติภายนอก และธรรมชาติภายในตัวมนุษย์ ซึ่งจะทำให้การสื่อสารของมนุษย์ค่อยๆ สอดคล้องประสานประสมกลมกลืนไปกับธรรมชาติ จนแสดงผลออกมาอย่างเห็นได้ชัดในเป็นความดีและความงามที่จะแสดงออกมาให้เห็นในทุกๆการเคลื่อนไหวของกายและจิต ในลักษณะที่สมเกียรติ มีธรรม(2543) กล่าวว่าเป็นการแสดงออกอย่างงาม ไม่ใช่เป็นการแสดงออกในสิ่งที่งาม นั่นคือความงามในการประสานอินทรีย์ให้เป็นหนึ่งเดียวกับสุนทรีย์ภาพของธรรมชาติ ความสมดุลที่ว่านี้หากสะสมไว้ให้มีมากขึ้นเรื่อยๆในกายในจิต ก็จะมาถึงจุดที่สอดคล้องกับธรรมชาติอย่างถึงที่สุด คือเป็นจุดของความสมดุลที่ไม่ต้องใช้ความพยายามเพื่อรักษาสมดุล นั่นก็คือจุดหมายปลายทางสูงสุดของการสื่อสารตามอุดมคติพุทธศาสนา คือไปถึงภาวะของ ...“ความสมดุลหรือ ความสงบ เป็นความสุขอยู่ในตัวเอง เพราะเหตุว่ามันเป็นภาวะของการที่ความวุ่นวายหรือความทุกข์หมดเกลี้ยงไป “(พุทธทาสภิกขุ,2540 ก : 90)

จุดมุ่งหมายของการสื่อสารตามแนวคิดของพุทธทาสภิกขุก็คือความสงบ แสดงให้เห็นถึงความเป็นวิมุติตินิยมของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งแสวงหาความสงบเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต

ข้อเสนอแนะ

1.แนวทางในการศึกษาปรัชญาการสื่อสาร และปรัชญาความคิดของพุทธทาสภิกขุนี้ สามารถนำไปปรับใช้กับการศึกษาความคิด ทฤษฎีความรู้และทฤษฎีคุณค่าของนักคิดท่านอื่นๆ โดยอาจศึกษาถึงแนวความคิดของนักคิดท่านอื่นๆในทางพุทธศาสนา และในโลก

ตะวันออก และรวบรวมมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อสร้างกรอบแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีการสื่อสารแนวพุทธศาสนา หรือทฤษฎีการสื่อสารแบบตะวันออก

2. สำหรับการศึกษาถึงปรัชญาความคิด ปรัชญาการสื่อสาร และแนวคิดหรือทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุในครั้งนี้ พบว่าประเด็นต่างๆ ที่เลือกมาศึกษาอาจสามารถขยายผลเป็นวิจัยเพิ่มเติมในแต่ละเรื่องได้โดยละเอียดเพื่อเป็นการต่อยอดองค์ความรู้จากงานวิจัยชิ้นนี้ เช่นอาจศึกษาถึงหลักแห่งมิตรภาพในการสื่อสารระดับที่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเพื่อนมนุษย์ ศึกษาถึงแนวคิดเรื่องสื่อและวิธีการใช้สื่อของพุทธทาสภิกขุ ศึกษาเรื่องหลักสูตรการอบรมอาณาปาณสตีในสวนโมกขพลาราม วิเคราะห์การใช้ภาษาคน-ภาษาธรรมเพื่อการสื่อสาร เป็นต้น

3. สำหรับผู้ที่สนใจศึกษาในด้านวาทนิเทศ (Speech Communication) ที่ปัจจุบันจะเริ่มหันมาสนใจการสื่อสารในชีวิตประจำวันมากขึ้น ก็สามารถนำหลักการพูดของพุทธศาสนามาเป็นหลักการในการพัฒนาแนวคิดหรือทฤษฎีเกี่ยวกับวาทนิเทศตะวันออกต่อไปได้ ซึ่งอาจใช้แนวคิดเกี่ยวกับวัชรกรรม อันเป็นสาระสำคัญในทางวาทวิทยาที่ได้วิเคราะห์ไว้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นแนวทางเบื้องต้น และควรจะได้ศึกษาโดยเฉพาะเจาะจงลงไปให้ลึกซึ้งขึ้นในประเด็นเกี่ยวกับการเลือกใช้อวัจนสาร รวมถึงวิธีการสื่อสารแบบต่างๆ ทั้งในแนวทางของพุทธทาสภิกขุเอง ซึ่งเป็นผู้สื่อสารธรรมสารที่โดดเด่นท่านหนึ่ง และในแนวทางของนักวาทนิเทศที่มีความสามารถท่านอื่นๆ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กลุ่มปฏิบัติงานเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนา. 2533. ธรรมโฆษณ์อรรถานุกรม. กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์.
กวี พงศ์โสภาก. 2541. CHAIYA : สนวนโมกข์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.
- กิตติ กันภัย. บรรณานุกรม. 2542. สื่อกับศาสนา. โลกของสื่อ ลำดับที่ 3. กรุงเทพมหานคร: ที.พี.พี.รินทร์.
กาญจนา แก้วเทพ. (ม.ป.ป.). การวิจัยเชิงคุณภาพ : อะไร ทำไม และ อย่างไร. ม.ป.ท.
- ชาญณรงค์ บุญหนุน. 2540. ทฤษฎีความจริงในพุทธปรัชญาเถรวาท. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต
สาขาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชาญณรงค์ บุญหนุน. 2541. แนวคิดและรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ไทย. วารสารพุทธศาสนศึกษา 5
ฉบับที่ 2-3:77-92.
- ดุขฎิ ลิตลวรางค์. 2531. การศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก. วิทยานิพนธ์
ปริญญาดุขฎิบัณฑิต สาขาหลักสูตรและการสอน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เดือนฉาย อรุณกิจ. 2537. การศึกษาเชิงวิเคราะห์หมโนทัศน์เรื่องโลกในพุทธปรัชญาเถรวาท. วิทยานิพนธ์
ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ถิรนนท์ อนวัชศิริวงศ์. 2542. มนุษย์กับความคิดในเชิงปรัชญา. กรุงเทพมหานคร:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.(เอกสารอัดสำเนา)
- ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวินวัฒน์. 2540. พุทธทาสภิกขุในบริบทของสังคมไทย. วารสารพุทธศาสนศึกษา 4
ฉบับที่ 2: 84-99.
- ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวินวัฒน์. 25 มิถุนายน 2542. กะเทาะเปลือกพุทธศาสนาวิเคราะห์เกจิเจ้าสำนักดังในไทย.
มติชน :12.
- ธีรยุทธ บุญมี. 2542. โครงการสำรวจประชามติเพื่อสะท้อนภาพรวม สังคม การเมือง วัฒนธรรมไทย
ก่อนปี 2000. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- นิตยา จิ่งเกษมสุข. 2532. กระบวนการสื่อสารเพื่อพัฒนาจิตใจผู้เข้ารับการอบรมของสำนักปฏิบัติธรรม.
วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการ คณะนิเทศศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิตี เอียวศรีวงศ์. 9 พฤศจิกายน 2542. วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์. มติชนสุดสัปดาห์ : 47
- นิตี เอียวศรีวงศ์. 2543. พุทธศาสนาในความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.

- ประพันธ์ รักเรียน ,พระมหา. 2541. จิตกับการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาภาษาบาลี-สันสกฤต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีชา มานะวานิชเจริญ. 2540. จิตว่างในทัศนะของท่านพุทธทาส. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปิ่นนัดดา นพพานวัน. 2533. การศึกษากระบวนการสื่อสารเพื่อเผยแพร่ธรรมะของสถาบันสงฆ์ไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาเทคโนโลยีสารสนเทศ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฝ่ายปริยัติปกครอง กองศาสนศึกษา. 2529. พุทธกิจ 45 พรรษา ตอน 4. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ.
- พรธรรมา วรชัมมิตร. 2540. บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนากับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการธรรมรักษานิเวศน์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาเทคโนโลยีสารสนเทศ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระประชา ปสนธมโม. 2528. เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา. 3 เล่ม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พระอาจารย์น้อย สมปนโน และ พระอาจารย์สุชาติ ปญญาทีโป. 2539. โลกุตระธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : ที.พี.พรินท์.
- พัชนี เขยจรรยา, เมตตา วิวัฒนานุกูล และ ถิรนนท์ อนุวัชศิริวงศ์. 2541. แนวคิดหลักนิเทศศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ข้าวฟ่าง.
- พุทธทาสภิกขุ. 2516. อิทัปปัจจยตฺวา. พิมพ์ครั้งที่สอง. ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส หมวดที่ 1 ชุดจากพระโษษฐิ์ไชยา สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. 2518. การกลับมาแห่งศีลธรรม. ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส หมวดที่ 2 ชุดปกกรณีพิเศษ. ไชยา สุราษฎร์ธานี:ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. 2524. แก่นพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา.
- พุทธทาสภิกขุ. 2530. หัวข้อธรรมในคำกลอน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. 2531 ก. ตัวกู-ของกูฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา.
- พุทธทาสภิกขุ. 2531 ข. อดัมมยตาเท่าที่ควรจะรู้จักกันไว้บ้าง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อดัมมโย.
- พุทธทาสภิกขุ, 2531 ค. สันติภาพของโลก. ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส หมวดที่ 3 ชุดธรรมเทศนา. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. 2533. อุดมคติแก้ปัญหาได้ทุกชนิด. กรุงเทพมหานคร : อรุณวิทยา.
- พุทธทาสภิกขุ. 2535. คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา.

- พุทธทาสภิกขุ. 2537. ภาษาคน-ภาษาธรรม. พิมพ์ครั้งที่สอง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. 2540 ก. ขุมนุมปาฐกถาชุดพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่สอง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. 2540 ข. มนุษย์ธรรมทุกระดับ. พิมพ์ครั้งที่สอง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บุพนิมิต.
- พุทธทาสภิกขุ. 2541 ก. มรดกที่ขอฝากไว้. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. 2541 ข. แนวการปฏิบัติธรรมในสวนโมกขพลาราม. กรุงเทพมหานคร : กองทุนอุทิศธรรม.
- พุทธทาสภิกขุ. 2543. สุญญตา. ไชยา สุวาทธานิ : ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. 2544. สรณิพนธ์พุทธทาสภิกขุ ว่าด้วยศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. (ม.ป.ป.) ก. ก ข ก กา ของการศึกษาพุทธศาสนา.ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส หมวดที่2 ชุดปกครองพิเศษ. ไชยา สุวาทธานิ : ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. (ม.ป.ป.) ข. ปฏิจจสมุปบาท:หลักปฏิบัติอริยสัจที่สมบูรณแบบ. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา.
- พุทธทาสภิกขุ. (ม.ป.ป.) ค. เมื่อธรรมครองโลก. ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส หมวดที่3 ชุดธรรมเทศนา.
ไชยา สุวาทธานิ : ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. (ม.ป.ป.) ง. สิบปีในสวนโมกข์. กรุงเทพมหานคร : กองทุนอุทิศธรรม.
- ไพรัช สู่แสนสุข. 2539. หลักการและกระบวนการของการเรียนรู้และการสอนตามหลักพุทธศาสตร์ : การวิเคราะห์พระไตรปิฎก. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาหลักสูตรและการสอน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไพรัช เขียนวงศ์ ,พระมหา. 2538. พุทธจริยศาสตร์เถรวาทเป็นอัตนนิยมหรือไม่. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไพลิน เตชะวิวัฒนาการ. 2532. การศึกษาเปรียบเทียบเกณฑ์ตัดสินความดีในพุทธปรัชญาเถรวาทกับในปรัชญาของคานท์. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มาฆะศรี คหัทธรา. 2534. ความคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธปรัชญาเถรวาท. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ระวี ภาวิไล. 2536. อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่. กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า.
- ระวี ภาวิไล และ มารค ตามไท. 2537. พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์:บทเสวนาว่าด้วยอิทธิพลและผลกระทบของวิทยาศาสตร์ต่อพุทธศาสนา. วารสารพุทธศาสนศึกษา 1 ฉบับที่ 2 : 9-29.

ลักษณะวัด ปาละรัตน. 2535. ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่.

วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ลักษณะวัด เจริญพงศ์. 2541. ความรู้ในพุทธปรัชญา. วารสารพุทธศาสนศึกษา 5 ฉบับที่ 2-3: 70-76.

ลาวัณย์ อินทราภักษ์. 2533. ความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ ทศนคติ และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย ตำบลแม่สอย อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขานิเทศศาสตร์พัฒนการ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วิทย์ วิศทเวทย์. 2513. ปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.

สมบัติ จันทร์วงศ์. 2540. พระพยอมกับสังคมไทย. วารสารพุทธศาสนศึกษา 4 ฉบับที่ 3 : 3-43.

สมภาร พรหมทา. 2534. อดีตกับอดีตในพุทธปรัชญาเถรวาท. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมภาร พรหมทา. 2538. การตอบสนองของพุทธศาสนาคือปัญหาในสังคมวิทยาศาสตร์. วารสารพุทธศาสนศึกษา 2 ฉบับที่ 2 : 12-29.

สมภาร พรหมทา. 2539. ปรัชญาสังคมและการเมือง. พิมพ์ครั้งที่สอง. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมภาร พรหมทา. 2542. พุทธปรัชญา:มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมภาร พรหมทา. 2543. ทุกขในพุทธปรัชญา มุมมองจากลัทธิคาร์วิน. วารสารพุทธศาสนศึกษา 7 ฉบับที่ 1: 2-80.

สมเกียรติ มีธรรม. 2543. ความงามและสุนทรียภาพในพุทธศาสนา. เสขิยธรรม. 10 ฉบับที่ 45 : 1-3, 55.

สัมพันธ์ ก้องสมุทร. 2530. พุทธทาสภิกขุแนวการชนแห่งเถรวาท. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.

สัมพันธ์ ก้องสมุทร. 2543. พุทธทาสภิกขุกับสื่อสารมวลชน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.

สุเชาว์ พลอยชุม. 2538. ปรัชญาทั่วไป. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุภางศ์ จันทวานิช. 2531. วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภาพ พิทักษ์วงศาโรจน์. 2537. ปรัชญาการศึกษาของไสยาบา. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวรรณ สถาอาพันธ์. 2536. ปรัชญาพุทธทาสกับมหายานธรรม. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- อนุชา สมจิตร. 2539. การศึกษาการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลจากการปฏิบัติกรรมฐานด้วยการเจริญสติปัฏฐานสี่ซึ่งฝึกสอนโดยคุณแม่ดร.สิริ กรินชัย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขา นิเทศศาสตร์พัฒนการ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรรถ อุดลย์อารยะรังษี. 2540. ปัจจัยสมุปบาทในทัศนะของท่านพุทธทาส. วารสารพุทธศาสนศึกษา 4 ฉบับที่ 2 : 64-83.
- อรรธรณ ปิรันธน์โอวาท. 2539. หลักและปรัชญาของวาทวิทยา. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อโณทัย อาตมา. 2542. รวมไฮเซนเบิร์ก : ขุมทรัพย์ทางปัญญา. เล่มที่1. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ.

ภาษาอังกฤษ

- Fiske, J. ,Hartley, J. , Montgomery, M. , O'Sullivan, T. , and Saunders, D. 1994. Keys concepts in communication and cultural studies. London : Routledge.
- Infante, D. , Rancer, A. and Womack, D. 1997. Building communication theory. Illinois : Waveland press.
- Littlejohn, Stephen W. 1999. Theories of human communication. sixth edition. New mexico :Wadsworth publishing.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้วิจัย

นางสาวปยุตยง ชุตินา เกิดวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2518 ที่อำเภอเมือง
จังหวัดเชียงใหม่ สำเร็จการศึกษาปริญญาตรีนิเทศศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาวิทยา
ภาควิชาวิทยาและสื่อสารการแสดง คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ในปีการศึกษา 2539 และเข้าศึกษาต่อในหลักสูตร นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต ที่
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2542

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย